PUNCTUL CRITIC

Trimestrial de diagnoză
socială, politică şi culturală

nr. 3 (25) 2018

Cultură naţională, multiculturalism şi dialog intercultural

IDEEA
EUROPEANĂ

PUNCTUL CRITIC

Trimestrial de diagnoză socială, politică și culturală

nr. 3 (25) 2018

CULTURĂ NAȚIONALĂ, MULTICULTURALISM ŞI DIALOG INTERCULTURAL

Editor: Fundația Culturală „Ideea Europeană”
Co-editor: Fundația „Platon Pardău”

***Punctul critic* – Trimestrial de diagnoză socială, politică şi culturală**

Fondator: Eugen Uricaru

Consiliul ştiinţific:
Bernard Castelli, Institutul de Cercetare pentru Dezvoltare (IRD) din Paris
William J. Connell, Seton Hall University, New Jersey
Ding Chao, Universitatea de Studii Externe din Beijing
Cristian Dumitrescu, Universitatea Creştină „Dimitrie Cantemir", Bucureşti
Raffaella Gherardi, Universitatea din Bologna
Manuel Herrera Gomez, Universitatea UNED din Madrid
Oleg Kudryavtsev, Universitatea MGIMO din Moscova
Marco Lucchesi, Universitatea Federală din Rio de Janeiro
Andrei Marga, Universitatea Babeş-Bolyai din Cluj-Napoca
Irina Moroianu-Zlătescu, membru titular al Academiei Internaţionale de Drept Comparat (AIDC Haga/Paris); SNSPA Bucureşti
Giacomo Marramao, Universitatea Roma III
Vasile Puşcaş, Universitatea Babeş-Bolyai din Cluj-Napoca
Gheorghe Lencan Stoica, Universitatea din Bucureşti

Colegiul redacţional:
Director: Mihai Milca
Redactor-şef: Iacob Florea
Redactor-şef adjunct: Sebastian Simion
Redactor-şef adjunct: Mihai-Bogdan Marian
Redactor de rubrică: Adrian Pop
Redactor principal: Bogdan Ionuţ Berceanu
Redactor principal: Luminiţa Iordache

Tehnoredactare: Carmen Dumitrescu
Corectură: Alina Preda, Nicoleta Arsenie
Distribuţie: Adrian Ionuţ Preda

Adresa poștală:
OP-22, CP-113, Sector 1, București
Tel/Fax: 021/212.56.92

ISSN print 2068-8989

PUNCTUL CRITIC se distribuie în librării.
e-mail: office@punctulcritic.ro
www.punctulcritic.ro

Expedierea se face prin poştă.

Tipărit în România

Toate drepturile rezervate. Responsabilitatea asupra conţinutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Nicio parte a acestui volum nu poate fi reprodusă sau transmisă sub nicio formă şi prin niciun mijloc, electronic sau mecanic, inclusiv prin fotocopiere, înregistrare sau prin orice sistem de stocare şi accesare a datelor, fără permisiunea scrisă a Editurii Ideea Europeană. Orice nerespectare a acestor prevederi conduce în mod automat la răspunderea penală faţă de legile naţionale şi internaţionale privind proprietatea intelectuală.

SUMAR

EDITORIAL
♦ Cum ne deschide ochii doamna Angela Merkel (***Eugen Uricaru***) 5

CULTURĂ NAŢIONALĂ, MULTICULTURALISM ŞI DIALOG INTERCULTURAL
♦ Sensuri ascunse ale multiculturalismului (***Cristi Pantelimon***) 11
♦ Matrici civilizaţionale şi multiculturalism (***Vasile Simileanu***) 19
♦ Relaţia dintre cultura naţională şi multiculturalitate (***Gheorghe Schwartz***)..... 46
♦ Naţiunea multiculturală. O perspectivă asupra identităţii României (***Victor Neumann***)..... 59
♦ Cultura – substratul identităţii şi demnităţii naţionale. Cazul finlandez (***Neagu Udroiu***) 72
♦ Școala românească și multiculturalismul. Pe marginea unui proiect internațional și a unui punct de vedere (***Sorin Mitulescu***)..... 81
♦ Condiția de străin în contextul multiculturalismului (***Alexandra Bucur***)..... 94
♦ Noi practici de consum social şi cultural în România. Emergenţa Hipster (***Dacian Vasincu***) 100
♦ Brexit-ul și consecințele sale lingvistice (***Eugen Gasnaș***)..... 108

CENTENARUL MARII UNIRI
♦ Regina Maria a României – diplomat desăvârşit în serviciul cauzei naţionale (***Nicolae Mareş***) 117
♦ Cultura – factor de consolidare și modernizare a României întregite după 1918 (***Vasile Pasailă***)..... 123
♦ Problematica României întregite în dezbaterile organizate de Institutul Social Român (1921-1923) (***Dan Banciu***) 133
♦ Alma Mater Clusiensis (***Titus Vîjeu***)..... 150

IDENTITĂŢI NAŢIONALE ŞI GRUPURI ETNICE
♦ Stadiul reglementării actuale pe plan internațional a drepturilor persoanelor aparținând minorităților naționale (***Irina Moroianu Zlătescu***) 159
♦ O analiză a legislației minorităților integrate în România în baza prevederilor tratatelor internaționale (1919-1920) (***Enache Tuşa***) 167
♦ Minoritățile naționale din România. Diversitate și forme de reprezentare (***Sebastian Simion***) 185

CONEXIUNI EURO-COMUNITARE ŞI NORD-ATLANTICE
♦ Integrarea europeană (virtuți și semne de întrebare) (***Ion M. Anghel***) 209

♦ Securitatea și globalizarea (***Vasile Chira***, ***George Țical***) 223
♦ Între strânsoarea Leviathanului și ascensiunea Behemothului (***Mihai-Bogdan Marian***) 248

FONDUL ŞI FORMA
♦ Paradigma normativă şi exercitarea puterii în timpul regimului comunist din România (***Angela Banciu***) 267
♦ Publicaţiile pentru copii şi tineret din România comunistă. Divertisment şi propagandă între 1947 şi 1989 (***Andrei Milca***) 290

PERMANENTA ACTUALITATE A CLASICILOR
♦ Trei gânditori, o singură istorie. Similitudini şi deosebiri (***Ioan Alexandru Florea***) 307
♦ Antonio Gramsci în gândirea politică internaţională (***Gheorghe Stoica Lencan***) 323

LUMEA CĂRŢILOR
♦ Ion Calafeteanu, Gheorghe Sbârnă, *Tratatele de Pace ale României 1919-1920*, Editura Muzeului Literaturii Române, București, 2017 (***Enache Tuşa***) 331
♦ Mihai-Bogdan Marian, „Avatarurile globalizării”, Editura Ideea Europeană, Bucureşti, 2018 (***Luminița Iordache***) 337
♦ Titus Vîjeu, Florin Mihăilescu sau Imaginea imaginii de film, Editura Noi Media Print, Bucureşti, 2017(***Petru Emil Stanciu***).. 344

EVENIMENT
♦ Dublă sărbătoare (***Irina Airinei***) 353
♦ Conferinţa Internaţională. Eficiența normelor legale – ediția a 7-a (***Alexandra Bucur***) 356

IN MEMORIAM
♦ Ion Dodu Bălan (***Nicolae Mareș***)..... 361

Editorial

Cum ne deschide ochii doamna Angela Merkel

Eugen Uricaru

Cancelarul german, Angela Merkel, în urmă cu câtva timp, a declarat că proiectul multiculturalității în Germania a eșuat. Interesant este faptul că, la câteva luni de la declarația sa, doamna cancelar a intervenit într-o situație umanitară cu și mai multă hotărâre, efectuând o vizită la o școală germană în care învăța o elevă dintr-o familie turcă, eleva fiind născută în Germania, educată în Germania, vorbind limba germană și dorind să își urmeze destinul în Germania, dar care urma să fie expulzată în Turcia, deoarece familia ei se repatriase acolo. Doamna Angela Merkel a declarat că înțelege complexitatea situației, că înțelege și empatizează cu năzuințele tinerei eleve, dar că legea spune altceva. Atunci, legea germană spunea într-adevăr altceva – tânăra elevă nu era de naționalitate germană, deci nu putea primi cetățenia germană. Au primit-o zeci de mii, sute de mii de germani de pe Volga, dintre care mulți nu știau o vorbă nemțească, dar erau de neam german. Trebuie să subliniem că în cazul tinerei turcoaice din Germania avem de a face cu un caz perfect de asimilare, nu de expresie a multiculturalității susținute până ieri, alaltăieri de Guvernul acestei țări. Spre onoarea ei, doamna cancelar a făcut o excepție în cazul tinerei eleve și i-a permis să rămână pe mai departe în țara în care s-a născut. Continuarea acestei întâmplări semnificative este cu totul surprinzătoare. Doamna cancelar a făcut public, într-un context exploziv, e vorba de valul de imigranți, refugiați de război sau nu, faptul că Germania va adăposti un milion de persoane provenind în special din Siria. În fapt, milionul se afla deja în Germania. Mai mult decât atât, milionul fusese disipat pe tot teritoriul țării, în grupuri mici, foarte mici, cu precădere în localități mici, foarte mici. Intenția este mai mult decât evidentă – asimilarea acestor persoane va fi destul de rapidă și de eficace. Presiunea mediului lingvistic și social este cu atât mai mare cu cât localitatea este mai mică. Se vede clar că mitul multiculturalității a fost spulberat. Proiectul convieţuirii în același spațiu legal a mai multor identități culturale cu obiectivul alcătui-

rii unei singure societăți armonioase, reprezentativă pentru toți, egală pentru toți, a intrat în impas, cel puțin în Germania.

Desigur, evocarea acestor evenimente nu are decât rostul de a vedea cum arată în concret ceea ce se proclamă în proiect. Chestiunea multiculturalității și aceea a culturii naționale reprezintă polii opuși ai aceleiași concepții liberale prin care înțelegem drepturile generale ale omului și drepturile inalienabile ale popoarelor. O oarecare ipocrizie poate fi observată în modul de a înțelege drepturile etniilor de către marile națiuni. Criza independentistă care s-a manifestat în ultimele decenii în Europa este rezultatul inconsecvenței în ceea ce privește admiterea sau neadmiterea unor drepturi colective ale etniilor. Avem în fața ochilor criza catalană, criza federației belgiene, fenomenul Kosovo, problemele Corsicăi, ale Bretaniei, Țării Bascilor și a altor entități cu specific etnic sau doar cu decalaje de dezvoltare, cum este situația Italiei de Nord, unde partidul inițial separatist a ajuns la convieţuirea politică destul de ciudată cu partidul care a obținut majoritatea voturilor sale din Sudul Italiei, anume Movimento 5 stelle. Conform legislațiilor naționale și a celei care este asumată de Uniunea Europeană, drepturile colective sunt cu totul respinse, locul acestora fiind luat de drepturile individuale. Cu toate acestea, organizații mai mult sau mai puțin reprezentative, construite pe identitatea etnică a minorităților, se străduie să impună aceste drepturi colective în numele identității culturale. Altfel spus, cultura națională a colectivităților etnice minoritare devine arma principală de subminare a statului care cuprinde și aceste minorități, iar, în același timp, politica multiculturalității consolidează izolarea socio-culturală a acelorași minorități, sporind așa riscul secesiunilor. Autonomia culturală este o parte componentă a procesului politic ce, inevitabil, duce la secesiune. Nu mai departe decât exemplul fostei Iugoslavii ne lămurește pe deplin asupra consecințelor autonomiei culturale. Republicile iugoslave au exarcebat procesul de construcție a unei culturi naționale (cultură în sensul general al acesteia), ducând fenomenul până la contradicții declarate între simbolurile, valorile și principiile diferitelor republici, dar mai cu seamă a etniilor ce au stat la baza creării acestora. Maximumul conflictului a fost atins prin dimensiunea religioasă a acestuia. Sârbii și croații sunt de fapt același popor, ei despărțindu-se doar pe criterii religioase. La fel stă situația și în cazul diferențelor dintre sârbi și bosniaci, cei din urmă asumându-și ca denumire etnică termenul de musulman! O aberație, putem spune, dacă nu ar fi o aberație cu un rezultat tragic – masacrele reciproce.

Toată această criză a separatismului, secesionismului se produce în

numele afirmării identității naționale. Partea benignă a identității este cultura națională, care este în fapt motivul și suportul afirmării identității ca atare. Partea malignă a fenomenului este reprezentată de conflictul cu forma existentă a statului-națiune, stat care poate avea diferite surse – contractuală, istorică, rezultatul unei expansiuni militare sau chiar economice. Cu excepția etniilor singulare, cele care nu sunt o parte a unui popor organizat într-un alt stat, cum sunt, spre exemplu, bascii sau catalanii ori bretonii, minoritățile etnice sunt în același timp militante pentru multiculturalitate și angajate într-un efort maxim de afirmare a propriei culturi naționale. Această angajare este privită cu neîncredere de majoritate și, cel puțin în România, protejată de stat. Dificultățile nu apar în calea acestei angajări a minorităților, ele întotdeauna vor avea un program clar, care va căpăta vigoare în orice situație – dacă statul va obstacula tendința separației etnice, răspunsul va fi motivat și susținut de membrii etniei, dacă statul va împiedica afirmarea culturii naționale a minorității, aceasta va apela la sprijinul lumii civilizate în apărarea unei identități naționale aflate în pericol. Problema, singura problema reală în această situație este în sarcina majorității, a Statului. Ea, majoritatea, și instrumentul exercitării suveranității sale – Statul – sunt datori să asigure mult mai multe lucruri decât cele puse în discuție. În primul rând, Statul trebuie să asigure susținerea autonomiei culturale a minorităților atât prin sprijinirea culturii naționale a acestora, în mod concret, cât și prin asigurarea accesului la cultură a membrilor minorității naționale. Chiar dacă se ajunge la o discriminare pozitivă, Statul este obligat, în același timp, a asigura același tratament majorității. Nu de puține ori am asistat, în România, după cel de-Al Doilea Război Mondial, la o discriminare negativă a majorității, fără ca ea să fie cauzată neapărat de discriminarea pozitivă a minorităților, ci din alte motive, mai ales ideologice. Acest sprijin serios al statului acordat culturii și accesului la cultură acordat minorităților naționale nu a fost uniform, nu a fost constant și nu a privit toate domeniile. Un lucru este cert – până în 1989 educația din școlile din România frecventate de elevii minorităților naționale a creat posibilitatea bilingvismului pentru aceștia și astfel le-a asigurat accesul neîngrădit la piața muncii din întreaga țară. Acest rezultat evident și de necontestat a fost și unul dintre motivele declanșării unui amplu și complex proces de segregare a învățământului preuniversitar și universitar. Liderii politici ai celei mai mari minorități naționale nu și-au dorit obținerea acestui drept, ci dimpotrivă. După 30 de ani de la schimbarea regimului politic în România au apărut generații de cetățeni români, aparținând unei minorități naționale care nu vorbesc

decât foarte vag limba română. În opinia unor lideri politici acest fapt consolidează șansele obținerii autonomiei și împinge procesul de segregare până la punctul de unde nu mai există întoarcere.

Multiculturalismul se înfăptuiește pe calea și cu pretextul luptei pentru cultura națională. Statul român sprijină, deoarece este un stat democratic, afirmarea și conservarea identităților etnice ale minorităților și bine face. Dar mai trebuie făcut ceva. Trebuie ca, prin toate mijloacele, pe toate căile, Statul român să împiedice orice acțiune secesionistă, de izolare lingvistică, socială și culturală. Statul român nu poate fi un stat sinucigaș, presupunând că așa va fi un stat mai democratic decât alte state. Secesiunea, ieșită deja în public, alimentată de forțe care au propriile interese, nu poate fi luată în seamă sub nici o formă. Calea respingerii acestei inițiative este simplă – respectarea Constituției în spiritul și litera sa, aplicarea strictă a legii și respectarea și garantarea cu hotărâre a tuturor drepturilor cetățenești ale tuturor cetățenilor săi. Aceasta include și sprijinirea culturii naționale a minorităților, dar și evitarea folosirii multiculturalității ca mijloc de realizare a secesiunilor. În același timp și cu aceeași hotărâre, Statul trebuie să sprijine și să garanteze interesele majorității, cu o atenție deosebită pentru cultura națională a majorității. Este cel mai serios motiv pentru care acest Stat se denumește Stat român și nu altcumva.

Statul trebuie să fie al tuturor cetățenilor, dar asta nu înseamnă că el aparține mai mult unora dintre cetățeni și mai puțin altora. Discriminarea pozitivă a unora înseamnă ajutor, nu privilegiu și acest lucru trebuie înțeles foarte bine. Statul este singurul care poate asigura crearea unui cadru în care toți cetățenii să participe la viața societății, care nu poate să fie o societate divizată, ci o societate participativă pentru toți cetățenii. Felul în care toți cetățenii își regăsesc aspirațiile împlinite și drepturile respectate are un ceva specific – acesta este specificul Statului român. Forța și fiabilitatea Statului se află în suprafața cât mai mare a interesului comun provenită din intersectarea tuturor sferelor de interes individuale. Acest interes comun trebuie apărat cu orice preț în fața oricărui atac provenind din alte interese decât interesul comun. Cultura națională se află în acest spațiu. Multiculturalitatea nu este decât o cale pentru desființarea interesului comun al cetățenilor. Este oare o acțiune democratică apărarea interesului comun care este chiar cultura națională? Cred că nici măcar nu ar trebui să ne întrebăm, deoarece înaintea democrației se află supraviețuirea identitară. Dacă un popor dispare, nu mai are importanță faptul că a avut un comportament democratic ireproșabil.

Cred că doamna Angela Merkel, cancelarul Germaniei, asta a vrut să ne comunice atunci când ne-a anunțat că multiculturalitatea a eșuat.

Cultură națională, multiculturalism și dialog intercultural

Sensuri ascunse ale multiculturalismului

Cristi PANTELIMON

Dacă e adevărat, așa cum spunea Carl Schmitt, că toate conceptele semnificative ale teoriei moderne a statului nu sunt altceva decât concepte teologice golite de conținutul lor propriu-zis teologic (sau secularizate)[1], în cazul multiculturalismului ideea poate fi dusă mai departe și putem ajunge în sfera opoziției: conceptele de bază ale multiculturalismului nu sunt decât concepte teologice care, după ce au fost golite de conținut teologic, au fost umplute de un conținut anti-teologic. Cu alte cuvinte, multiculturalismul nu are numai o natură secularizată, ci și, dacă ni se permite, una *diabolică*, în sens literar.

Multiculturalismul este, într-adevăr, un avatar al individualismului liberal, unul de ultimă oră, care consideră că este suficient de matur pentru a trece de la faza „locală" a manifestărilor sale la faza „globală". Liberalismul globalizat nu putea, într-adevăr, duce decât la multiculturalism. Unul dintre conceptele centrale ale liberalismului individualist este cel de *drepturi* (ale omului). Structura de bază a multiculturalismui se ridică pe ideea de *drept*, în sensul drepturilor omului, la care se adaugă filosofia diversității, dublată de cea a egalitarismului. În final, toată construcția se termină cu ideea afirmării de sine sau a acțiunii afirmative. Dar, așa cum a arătat David L. Schindler, din perspectivă teologică (catolică, în acest caz, care coincide cu orientarea religioasă a lui Carl Schmitt, citat mai devreme), liberalismul și conceptul acestuia de „drepturi" este bazat pe o logică *represivă*. Această logică represivă se întemeiază, finalmente, pe un soclu relativist. Drepturile omului, în varianta liberală, spune D.L. Schindler, sunt, în esență, drepturi de natură *negativă*, nu pozitivă: ele se reduc la nevoia de a respecta independența celuilalt, dar nu se pune problema de a-l asista (sens pozitiv, de ajutor) pe acesta într-un fel sau altul. Liberalismul duce ideea de drept numai până la nivelul unei interferențe formale, negative,

[1] Carl Schmitt, *Teologia politică*, București, Ed. Universal Dalsi, 1996, p. 56.

cel mult neutre a ființelor umane unele față de altele. Nicio clipă el nu-și pune problema *dreptului-responsabilitate* față de celălalt [2]. Această viziune neutrală despre drept este apoi preluată în gândirea juridică și este baza tuturor concepțiilor juridice actuale: acestea sunt, astfel, despărțite de ideea de Dumnezeu sau de *ceilalţi*, construindu-se în jurul unei imagini *formale* despre individ[3].

Întocmai cum ideologia drepturilor omului pornește aparent de la un adevăr indiscutabil, de natură teologică (demnitatea umană, pe care o și invocă adesea în sprijinul propriu), pentru a ajunge la o ideologie care desfigurează această demnitate, prin „fabricarea" tuturor „drepturilor" posibile, unele mai stranii decât altele (se ajunge ca în numele drepturilor omului să se accepte avortul, adică refuzul dreptului fundamental la viață al celui încă nenăscut, dar viu![4]), la fel ideologia multiculturalismului pornește de la un „adevăr" aparent și vizibil, anume *diversitatea* culturală, etnică sau religioasă, pentru a forța ideea că această diversitate se poate impune înaintea *unității* componentelor ce intră în întregul astfel constituit. În cadrul ideologiei moderne a drepturilor omului, *drepturile* prevalează asupra *responsabilităţilor*, ceea ce este nefiresc. Orice societate este un echilibru de responsabilități și drepturi; ba chiar, am putea spune că societățile „normale" (înțelegând prin acest termen societățile tradiționale sau cele în care valorile tradiționale sunt încă vii, cum ar fi societățile orientale), responsabilitățile sunt primele care apar, după care se nasc și drepturile[5]. Demnitatea umană se manifestă nu atât prin drepturi, cât prin responsabilități!

Ideologia drepturilor omului falsifică raportul spiritual și natural dintre responsabilitate și drepturi. Ideologia multiculturalismului falsifică raportul spiritual și natural dintre unitate și diversitate. Diversitatea este fiica

[2] D.L. Schindler, *The Repressive Logic of Liberal Rights*, în „Communio", winter 2011, p. 531, la adresa https://www.communio-icr.com/files/Schindler_Repressive_Logic_of_Liberal_Rights.pdf.

[3] Fiul lui D.L. Schindler va duce mai departe acest tip de gândire și va afirma, în titlul unei cărți recente, nici mai mult nici mai puțin că libertatea modernă are un caracter *diabolic* – D.C. Schindler, *Freedom from Reality: The Diabolical Character of Modern Liberty*, University of Notre-Dame Press, 2017.

[4] O critică recentă a acestei ideologii a drepturilor omului, folosită inclusiv ca armă geopolitică, în Alain de Benoist, *Au-delà des droits de l'homme. Pour défendre les libertés*, Paris, Pierre-Guillaume de Roux, 2016.

[5] Este din această perspectivă interesant capitolul al treilea al lucrării lui Alain de Benoist dedicată drepturilor omului, care pune problema drepturilor omului din perspectiva diversității culturale. Autorul arată că drepturile omului, înțelese în stil occidental, reprezintă un aspect minoritar al problematicii respective. Mai mult, în contra curentului individualizant al drepturilor omului, în 4 iulie 1976 s-a adoptat o declarație universală a drepturilor popoarelor, la Alger, tocmai pentru a marca ideea prevalenței comunitare în raport cu drepturile-pretenții ale indivizilor (p. 99 în lucrarea citată a lui A. de Benoist).

unității, și nu invers. În schimb, multiculturalismul accentuează doar diversitatea, neglijând sau considerând periculoasă latura unității, pe care o suspectează de... accente totalitare.

Ideea *unității* nu are decât un raport formal și exterior cu ideea *totalităţii*. O totalitate poate fi, și cel mai adesea este, o simplă însumare formală, exterioară, deci artificială. Adevărata unitate este de regăsit în ideea de universalitate. Dar, aici, universalitatea nu înseamnă „răspândire universală", ci *unitatea* care traversează și unește astfel toate aspectele diverse ale întregului. Multiculturalismul, neglijând ideea unității ca universalitate, ajunge, fără să vrea, în plin „totalitarism", adică în plină totalitate artificială, prin însumarea unor elemente exterioare, fără legătură firească, naturală, unele cu altele. De aceea multiculturalismul poate fi suspectat, din punct de vedere teologic, de caracter diabolic, în măsura în care apropie elemente care sunt de fapt separate, sau, și mai precis, pe care el însuși le-a separat înainte, pentru a le pune mai bine în relief și a le contura în termeni individuali.

Multiculturalismul are două etape majore în construirea realității sale sociale și metafizice: prima etapă (obligatorie) este aceea a descompunerii unităților, a desfacerii unităților care compun lumea socială și proiectul său metafizic. A doua etapă este aceea a aglutinării acestor elemente descompuse în prima fază. Toate demersurile multiculturaliste sunt la început demersuri de separare și apoi de recompunere artificială a lumii sociale, după procesul de separare. Întocmai ca un tablou care este inițial spart în mai multe fragmente, pentru a fi recompus, și care finalmente nu este mai mult decât un puzzle, ale cărei separări și fragmentări nu mai pot fi niciodată „resorbite", multiculturalismul are nevoie de ruperea elementelor componente ale unității sociale, pentru ca ulterior, conform cu premisele sale filosofice de natură iluministă, să recompună, rațional, metodic și „corect" aceste fragmente.

„Victimele" multiculturalismului: cultura, politica, identitatea, individul, comunitatea

Prima victimă a multiculturalismului este chiar **cultura** – înțeleasă ca set de organizare a valorilor și de *cult* al acestora. Multiculturalismul organizează cultul *diversităţii*, dar se dezinteresează complet de conținutul adânc al culturii, care este primordial religios și etic. Multiculturalismul produce un cult rațional al unor realități imanente, cele care îi convin (diversitate, minoritate, egalitate), dar trece sub tăcere alte realități, unele metafizice, altele imanente (rasă, majoritate, Dumnezeu).

Multiculturalismul este un protest față de Cultură, pentru că aceasta *asimilează* (termenul este repudiat), iar pariul multiculturalismului este, dimpo-

trivă, așa-zisa „revoluție expresivistă”[6]. Într-adevăr, orice cultură este un lăcaș al asimilării, în sensul integrării în sensurile tradiționale ale vieții. Dar multiculturalismul nu poate admite pierderea sinelui individualizant, accentul său căzând mereu pe afirmarea de sine. Tradițional, diferența dintre sine și Sine a fost o piatră de hotar a înțelegerii destinului ultim al omului. În vreme ce sinele este efemer și înșelător, Sinele este peren și singur adevărat. Tradiția țipă după eliberarea de sinele înțeles ca ego, spunea Ananda Coomaraswamy. În lumea modernă, dimpotrivă, ego-ul sau sinele culturilor este cel care este valorizat pe deplin. El este singurul luat ca reper. În aceste condiții, nu este de mirare că cea mai remarcabilă reușită a afirmării culturale egolatre de azi este un soi de diversitate zgomotoasă, obositoare și previzibilă; odată cu blocarea esenței metafizice a culturilor (manifestate prin Sine), acestea se transformă în coruri colective, previzibile și lipsite de creativitate. În fond, *cultura*, astăzi, este un produs artificial, ca orice produs al societății de consum. Cu cât este mai tare afirmată, cu atât o cultură este mai artificială.

Același lucru se petrece și în alt domeniu predilect al multiculturalismului, acela al drepturilor minorităților. Minoritățile sexuale nu mai sunt „doar” minorități sexuale, ci sunt „consacrate” cultural, creditate adică în manieră aproape metafizică. Ele sunt „creatoare de cultură” și reprezintă, în sine, un stil de viață și, implicit, un stil cultural. Are loc astfel o „culturalizare” a sexului și a minorităților sexuale, ceea ce aduce cultura în plin derizoriu. Problematica sexuală este instituită ca problematică esențială a vieții omului de azi, fără nicio referință la etica tradițională, care avertizează omul în legătură cu pericolele inerente oricărei exagerări a preocupărilor legate de plăcerile trupului. Pentru că diversitatea culturală trebuie să atingă orice element social, s-a considerat că și minoritățile sexuale sunt egal îndreptățite la viață „culturală” în cadrul cetății. Astfel, viața sexuală (hetero, dar și homosexuală) este așezată pe același plan de importanță cu viața religioasă sau cu viața culturală „tradițională”.

În plan social-politic, lucrurile sunt și mai dramatice, mai ales ținând cont de contextul global în care se desfășoară azi viața omului modern. Din această perspectivă, multiculturalismul atacă fundamentele **politicului**. Vizate sunt aici minoritățile etnice. Ideea că o minoritate, în general, este demnă de atenția crispată de care se bucură azi era o idee cu totul străină spiritului politic clasic. Chiar Părinții Fondatori ai democrației americane erau atenți ca Republica să nu fie periclitată de facțiuni, adică de minorități

[6] Alain de Benoist, *Nous et les autres. Problématique de l'identité*, Krisis, Paris, 2006, p. 7.

constituite pe diverse criterii, care ar denatura sensul întregului politic, al comunității politice americane. Părinții națiunii americane aveau încă noțiunea unui *corpus* politic transcendent, care depășește simpla însumare a intereselor sau perspectivelor individuale. Dimpotrivă, multiculturalismul aduce în prim-plan ideea de minoritate; majoritatea este considerată oprimantă; cel mult se admite că întregul sau corpul politic este urmarea unei însumări de minorități, de facțiuni individualizante. Cu alte cuvinte, în loc să se caute elementele de apropiere dintre toți, care să genereze întregul și unitatea politică, multiculturalismul rămâne adeptul ideii de separare fundamentală a ariilor diferite din corpul politic. În felul acesta, politica nu mai are caracter integrator, ci se transformă propriu-zis într-o luptă dură dusă de diferitele facțiuni politice pentru supremație. Culoarul spre anarhie și violență este astfel deschis.

Interesantă și instructivă este și relația multiculturalismului cu ideea de **identitate**, pe care acesta o consideră esențială pentru demersurile sale.

În Antichitate, identitatea personală a fost trecută mereu în plan secund, după cea care ținea de comunitate[7]. Astăzi, identitatea personală trece înaintea identității de grup. În același timp, multiculturalismul valorizează excesiv ideea de grup diferențiat, dar astfel el nu face altceva decât să individualizeze comunitatea. Dar o „comunitate" individualizată, adică formată din indivizi, este un nonsens. Multiculturalismul își subminează propriile sale premise teoretice, prin aceea că răstoarnă raportul tradițional și firesc dintre întreg și parte.

Multiculturalismul însă nu este o simplă afirmație, ci și un program, o luptă pentru afirmare. Toată ideologia *acțiunii afirmative* ține de această luptă pentru recunoașterea și impunerea temei; în fond însă, dacă rădăcinile multiculturalismului sunt, așa cum am văzut, individualiste, tema recunoașterii nu face altceva decât să arate, așa cum spunea Hegel, non-autosuficiența omului[8].

Multiculturalismul se manifestă ostil la adresa **individului** și a individualității, în mod straniu, dar explicabil. Pornind de la ideea recuperării individualității, trebuie să nege orice idee de individualitate și orginalitate, fiindcă prezumă că toate individualitățile sunt egale. *Egalitarismul* este, așadar, ghilotina sub care cad toate ideile generoase ale multiculturalismului; produs al unei modernități post-revoluția franceză (1789), al unui individualism care va duce, în plan economic, la absolutismul de piață, acolo unde totul are un preț și totul e de vânzare, multiculturalismul nu face altceva decât să instituie o piață a identității, pe care, evident, cei mai strălucitori, adică cei care au etichetele cele mai colorate, par a fi cei

[7] Alain de Benoist, *Ibidem*, p. 3 și urm.

[8] *Ibidem*, p. 7.

mai importanți. Logica exterioară, suprapusă, a acestui imanentism economico-social face ca multiculturalismul să nu fie altceva decât varianta ideologic-culturală a unui *infra-capitalism* cu parfum etnic, rasial sau cultural.

Multiculturalismul atacă însă, firesc, ideea **comunității**. Este adevărat că identitatea noastră nu se construiește decât prin intermediul oglinzii celorlalți; din acest punct de vedere, multiculturalismul pare a avea dreptate. Dar greșeala sa fundamentală este aceea de a „stimula" identitățile colective după modelul celor individuale și într-o manieră rațională, care seamănă cu un proces de afirmare de sine. Astfel, identitățile colective sunt „obligate" să ocupe același loc pe un podium valoric ideal, să participe la aceeași competiție (în care toate premiile sunt egale) și să se afirme la același moment, ceea ce este nefiresc.

Ca orice ideologie, multiculturalismul exagerează în ambele direcții: atunci când „obligă" colectivitățile să se afirme, dar și atunci când interzice importurile culturale sau civilizaționale care i se par contrafăcute: exemplele recente date de un autor francez sunt relevante[9]. În lucrarea sa *Faţa ascunsă a multiculturalismului*, autorul canadian Jérôme Blanchet-Gravel exemplifică cu ajutorul așa-zisului principiu multiculturalist al *refuzului aproprierii culturale* o serie de exagerări stranii, cum ar fi interdicția ca handicapații să practice yoga (considerată a fi apanajul orientalilor), interdicția aplicată canadienilor de a purta coafuri cu pene, deoarece acestea aparțin indienilor sau interdicția de a vinde bumeranguri, deoarece ele aparțin doar aborigenilor australieni! Dar, încă o dată, în spatele acestor aparent corecte precauții legate de importurile culturale nefirești, mimetice, stă o grijă la fel de nefirească pentru „diversitate"; ca și cum o cultură ar putea fi desființată de forma fără fond pe care o naște într-o altă zonă culturală. Această grijă seamănă, efectiv, cu grija pe care un muzeograf o poartă unui exponat unic, dar mort, din cadrul muzeului sau ariei sale de cunoștințe.

Multiculturalismul și „renovarea" spirituală a Occidentului

S-a făcut afirmația, în mediile sociologilor și filosofilor canadieni (Canada este una dintre cele mai „expuse" țări din perspectiva multiculturalismului efectiv, concret), că multiculturalismul ar putea fi o ocazie de renovare spirituală a Occidentului, în linia orientalismului special al lui René Guénon[10].

Afirmația, interesantă, este o exagerare. „Criza lumii moderne" pe care o teoretiza Guénon nu avea și nu putea avea leac, cel puțin nu unul obișnuit.

[9] http://www.bvoltaire.fr/la-face-cachee-du-multiculturalisme-de-jerome-blanchet-gravel-editions-du-cerf/.

[10] http://classiques.uqac.ca/contemporains/blanchet-gravel_jerome/Le_multiculturalisme/Le_multiculturalisme.pdf

Orientalizarea de care același autor vorbea nu însemna deloc „multiculturalism orientalizant", ci transformarea interioară a Occidentului, orientalizarea Occidentului și, practic, dezoccidentalizarea. Dar un astfel de fenomen nu este de întrezărit în vremea noastră, la aproape un secol de la momentul la care scria Guénon. Mai degrabă se manifestă fenomenul contrar, de occidentalizare a Orientului. Cât despre Occident, destinul său este acela al unei perpetue agonii întru multiculturalism (dezbateri mereu la zi despre transformările sociale efective și măsurile sau accentele pe care multiculturalismul le poate aduce acestui tablou al realității). Nu degeaba, în ultima vreme, cei care se pronunță din ce în ce mai mult despre multiculturalism sunt sociologii, care vin cu aparatul specific al periodizărilor (diferențele dintre situația economico-socială a Occidentului din anii '60 și cea din anii '90 sau de azi) și conceptualizărilor lor (rasă, religie, valori economice și politice, iată subiectele de bază ale sociologiei ce se preocupă de problemele multiculturalismului). Dar aceste dezbateri nu vor putea, în opinia noastră, schimba cursul major al evenimentelor, iar multiculturalismul „matur", cel ideologic, va continua să plutească la baza gândirii comune a societăților occidentale moderne, spre nenorocul lor[11].

Care este trăsătura cea mai vie și în același timp cea mai dăunătoare a multiculturalismului? Este *respectul pios*, dar în fond foarte „necultural" la adresa oricărei „culturi" sau oricărei manifestări „culturale". A respecta toate fragmentele unei civilizații materiale dintr-o poziție de turist completat de un antropolog amator este tot ce poate oferi astăzi multiculturalismul, mai ales în țările cele mai dezvoltate ale Vestului.

De fapt, recuperarea spirituală prin multiculturalism caută soluții la pierderea Identității spirituale odată cu dezangajarea Divinității din lumea noastră. Mai mult decât o colecție de fapte declarate culturale nu putem descoperi în acest muzeu al antichităților care a devenit lumea modernă.

Multiculturalismul este drama care privește orice Cultură: când aceasta nu mai are capacitate integratoare, evoluează în două direcții aparent opuse, dar care se întrepătrund: pe de o parte, ideologic și politic, caută să asigure „egalitatea de șanse" și de exprimare culturală (pentru a compensa lipsa de integrare), pe de altă parte, forțează o integrare de ordin politic-cetățenesc, cu ajutorul stimulentelor materiale. Ceea ce era vechea integrare în universalitate prin atracția culturală comunitară a devenit acum stimulare cetățenească, politică

[11] Un exempul de discurs rațional-sociologic, fără urmări esențiale, după părerea noastră, în M. Wieviorka https://www.raison-publique.fr/IMG/pdf/Wieviorka_multiculturalisme.pdf

și economică. Ceea ce era ierarhia și diferențierea axiologică, definite în funcție de criteriile tradiționale ale culturii, a devenit acum toleranță și respect al diferențelor; dar acest respect și această toleranță scapă din vedere tocmai ideea de ierarhie.

Lumea și cultura occidentală modernă este lovită de handicapul incapacității de a ierarhiza în termeni tradiționali. Pentru a scăpa de această angoasă, ea declară o „amnistie generală" și o egalitate de principiu a tuturor faptelor culturale sau culturilor diferite. Dar incapacitatea de a ierarhiza în propria cultură este legată de incapacitatea de a sesiza autenticitatea celorlalte culturi. De aceea, culturile „asimilate" sunt, de fapt, culturi desfigurate. Cele tolerate sunt de-a dreptul ignorate. Multiculturalismul ignoră ceea ce declară egal ca importanță și desfigurează ceea ce pare a putea înțelege.

Dilema multiculturalismului modern seamănă cu cea a teoriei dezarmării: pentru a obține pacea e nevoie ca toate statele să se dezarmeze. Problema este că niciunul nu vrea să fie primul care se dezarmează, într-un context în care nu e sigur că va fi urmat automat de toți ceilalți.

Din perspectivă multiculturalistă, identitatea ține loc de arme: cine vrea să trăiască în bună înțelegere cu ceilalți, trebuie să renunțe la accentul de separare ostilă pe care fiecare cultură îl are față de celelalte, vecine. Adesea, multiculturalismul, în loc să atenueze conflictele culturale prin relativismul intrinsec de care dă dovadă, obține efectul contrar, tocmai pentru că predică o lume a respectului și păcii universale care nu există decât în teorie. Conștiința acestei utopii face și mai dramatică acceptarea luptei dintre culturi ca alternativă la moartea lor spirituală prin toleranța neutralizatoare reciprocă.

Care ar fi soluția la neutralizarea și dezangajarea operate de multiculturalism? Desigur, o reierarhizare a întregului corpus social și cultural al lumii moderne. Dar această reierarhizare presupune obligatoriu *lupta* și *conflictul*, lupta cu inferiorul și abaterea lui, impunerea elementelor superioare și alungarea celor degradante. Dar acest lucru ar însemna, de fapt, negarea de sine a unui Occident, care, conform viziunii celor mai importanți filosofi ai Tradiției (Evola, Guénon, Coomaraswamy), nu a făcut în vremea modernă, în special după Renaștere, decât să-și taie punțile spre Tradiție, pe urmele unui confort material și economic mereu reînnoit, mereu gata de *progres*.

Matrici civilizaţionale şi multiculturalism[1]

Dr. Vasile SIMILEANU

Key Words: culture, religion, globalisation, integration

Abstract: Real, palpable culture exists only in the concrete hypostases of diversity. In this context, culture is the multiplier of diversity. Contemporary culture, associated with the term global, can be analyzed as a result of fundamental changes that are manifested in social, political, economic, demographic and religious terms. The historical stage that we cross, knows relevant spatio-temporal and aesthetic changes that determine the acceleration of processes specific to the components of human life.

During the twentieth century, the cultural universe was marked by the emergence and expansion of mass media, a phenomenon of historical magnitude, since it radically changed the relationship between society and culture, imposing new tools for the dissemination of values and new forms of expression and creation. From the „scholarly", institutionalized, elitist, „high" culture, the beginning of the 21st century marked the transition to mass culture, the insertion of culture into the daily. An important role was played by the democratization of spaces, the expansion of global media networks, the Internet and socialization, and the globalization of information. The need to interpret the meaning of these changes has stimulated the theoretical reflection on culture.

In all these fields new methodologies and new paradigms are formulated, which bring into question the symbolic thinking, the problem of language, myth, as well as the validity of the new forms of artistic expression.

In the new context, Romania – as an eurasian state – has diversified its cultural approaches on a historically and religiously tolerant background, being an ethno-confessional „small Europe" in which there is no discrimination of social groups (ethnic, religious, linguistic etc.).

[1] Text prelucrat după Vasile Simileanu, *Civilizaţia islamică – integrarea culturală*, Editura Top Form, Bucureşti, 2009.

„Civilizaţia industrială exportată de Occident nu este decât una dintre trăsăturile civilizaţiei occidentale. Adoptând-o, lumea nu acceptă dintr-odată şi ansamblul acestei civilizaţii, ci, dimpotrivă (...). Pe scurt, presupunând că toate civilizaţiile lumii ajung, într-un răstimp mai lung sau mai scurt, să-şi uniformizeze tehnicile uzuale şi, prin aceste tehnici, unele dintre modurile lor de viaţă, nu este mai puţin adevărat că, pentru multă vreme de aici înainte, ne vom găsi în cele din urmă în faţa unor civilizaţii foarte diferenţiate. Pentru multă vreme încă, cuvântul civilizaţie va avea singular şi plural. În această privinţă, istoricul nu ezită să fie categoric".[2]

Dacă în secolul al XX-lea geopolitica s-a manifestat ca o ştiinţă a „toposului", consider că în secolul al XXI-lea va trebui să abordeze problemele complexe ale „ethosului". Perioadele istorice traversate de societatea globală au demonstrat că erorile de „sistem" ale diferitelor imperii – din Antichitate şi până în prezent – au avut ca efect dispariţia totală a unor culturi, civilizaţii şi religii. Aceste componente sunt unite de o linie mediană a muncii (unde Simion Mehedinţi plasează sintetic „graiul" şi „unealta"), poziţie ce semnifică faptul că atât cultura, cât şi civilizaţia îşi au rădăcina în activitatea fundamentală a omului, aceea de transformare a mediului natural şi social de viaţă în funcţie de anumite scopuri. Astfel de sistematizări au fost propuse şi de alţi antropologi ai timpului. Mehedinţi ajunge la concluzia, verificabilă istoric, după care civilizaţia şi cultura pot avea evoluţii relativ independente, astfel încât „o stare de civilizaţie modestă se poate asocia cu o foarte bogată cultură", după cum există şi situaţii în care raportul are valori opuse. „De aceea, polul civilizaţiei şi polul culturii rar coincid. Un grad mare de civilizaţie poate atinge orişicine dacă împrumută rezultatele muncii altora. O cultură înaltă este însă un fenomen cu mult mai greu de realizat. Ea presupune nu numai muncă bogată şi mare bogăţie de cugetare, dar şi o simţire fină, care se traduce printr-o atitudine etică şi estetică de un nivel superior"[3].

Religia reprezintă una dintre trăsăturile caracteristice ale civilizaţiilor, în opinia specialiştilor, marile religii fiind „fundamentele pe care marile civilizaţii se odihnesc" (Christopher Dawson)[4]. Este în mod general recunoscută implicaţia lor semnificativă în domeniile vieţii sociale, culturale, politice, ştiinţifice, economice şi chiar geopolitice, dar şi impactul produs asupra com-

[2] Fernand Braudel, *Gramatica civilizaţiilor*, vol. I, Bucureşti, Editura Meridiane, 1994, p. 39.

[3] Vasile Simileanu, *Civilizaţia islamică – integrarea culturală*, p. 12, Editura Top Form, Bucureşti, 2009.

[4] Samuel P. Huntington, *Ciocnirea civilizaţiei şi refacerea ordinii mondiale*, traducere de Radu Carp (Oradea: Antet, 1998), p. 67.

portamentului uman şi asupra politicii mondiale de către religii[5].

Geopolitica – şi majoritatea specializărilor sociale şi istorice – a fost determinată în profunzime de *ideea unităţii în diversitate a elementelor umanităţii manifestate în plan geografic*. Specificitatea culturilor şi evoluţiile acestora în mediul geografic, inclusiv sub aspectul identităţii naţionale, este un fenomen de acumulare istorică şi îşi are temeiul în structura ontologică a modului uman de existenţă, fiind confirmată de datele conjugate ale unor cercetări istorice.

Imperiile triumfătoare au fost cele în care extinderea puterii politice şi militare a fost întărită de *extinderea puterii culturale* (răspândirea, emulaţia, întinderea şi adâncirea culturală, precum şi crearea de infrastructuri culturale *pot să constituie o parte dintr-o strategie intenţionată de dominaţie*)[6].

Religiile, asemeni culturilor, se întemeiază, la nivel filosofic global, pe ideea că *homo sapiens*, ca fiinţă socială şi creatoare, nu se poate reproduce pe sine ca generalitate formală şi abstractă, ci numai în şi prin intermediul ipostazelor sale concrete, ce se întruchipează pe întreaga scară a diversităţilor, pornind de la individ spre formele complexe de asociere şi de comunitate. Analizând acest dat ontologic al umanului, cu semnificaţie deopotrivă genetică şi structurală, putem spune că raportul unitate/diversitate a devenit în secolul al XX-lea tema centrală a antropologiei şi a filosofiilor culturale şi religioase.

În planul ideilor este vorba de o succesiune de opoziţii şi rupturi, prin care umanismul inaugural al culturii moderne se transformă în „*antiumanism teoretic*” (Althusser), caracterizat de:

1. ***emanciparea omului faţă de divinitate*** (de la secularizarea vieţii sociale se ajunge la denunţarea lui Dumnezeu ca „transcendenţă goală”, ca „absenţă”, proclamând omul ca „demiurg” şi „măsură” a tuturor lucrurilor);
2. ***opoziţia dintre om şi natură*** (ideea omului ca „stăpân” al naturii, creator al unei „ordini” care se opune „dezordinii” naturale, agent care instituie un sens împotriva entropiei şi a nonsensului natural, un text ce traduce contextul naturii şi-l recodifică în limbaj uman; este „marea afacere” intelectuală a antropologiei culturale);
3. ***ruptura dintre om şi „lumea” sa culturală*** (denunţarea culturii ca „*lume înstrăinată*”, cu o

[5] Vasile Simileanu, *România. Tensiuni geopolitice*, col. *Geopolitica* (Bucureşti: Ed. Top Form, 2003), p. 13.

[6] David Held, Anthony McGrew, David Goldblatt, Jonathan Perraton, *Transformări globale. Politică, economie şi cultură*, traducere de Ramona-Elena Lupaşcu, Adriana Ştraub, Mihaela Bordea, Alina-Maria Turcu (Iaşi: Ed. Polirom, 2004), pp. 378-379.

entitate autonomă, ca „*lumea a treia*”, după Karl Popper, ca univers independent atât faţă de lumea lucrurilor, cât şi faţă de cea a conştiinţei).

Geneza doctrinelor religioase şi prezenţa lor în conştiinţa umanităţii au fost raportate la diverse cauze şi scopuri, înlesnind simultan apariţia primelor manifestări de conştiinţă de sine, dar şi socială. Putem afirma, pe bună dreptate, că doctrinele religioase au stat la baza şi au contribuit substanţial la apariţia şi dezvoltarea culturii, filosofiei, artei, literaturii, moralei, dreptului etc.

1. Raportul religie – grupuri sociale

Formarea unui popor – depăşind aspectul de ethos şi admiţând apariţia unui limbaj comun, a unor relaţii inter şi intra-sociale universal valabile pentru comunitate, manifestate prin comportamentul unanim acceptat (în perioada iniţială sub forma cutumelor şi tradiţiilor spirituale din sferele religioase, culturale, juridice, economice şi, nu în ultimul rând, lingvistice) – a evoluat pe parcursul a cinci etape distincte:

– *stabilirea unor grupuri pe un teritoriu convenabil*
– *acumularea etnică*
– *sinteza psihosocială*
– *elaborarea unor criterii religioase, spirituale, culturale (implicit artistice şi ideologice)*
– *construcţia unei civilizaţii originale*[7]

Religia este cea mai veche şi, în acelaşi timp, cea mai răspândită şi persistentă stare de agregare a conştiinţei cosmice umane, folosind metode empirice de contact subiectiv şi transcendent cu Universul creaţiei noastre.

În lucrarea „*Les formes élémentaires de la vie religieuse*” apărută în 1912, Émile Durkheim afirmă că sistemul religios este eteronom, în sensul că el codifică sistemul relaţiilor sociale în interiorul unui grup.

2. Raportul civilizaţie – religie

Istoricul Arnold Toynbee (1889-1975) a elaborat o teorie privind civilizaţiile, pe care le consideră mari grupuri umane, „*societăţi vaste*” ce cuprind etnii, popoare, state, chiar imperii, şi care formează, prin legăturile dintre ele, mari „*ansambluri*” ce se întind pe suprafeţe geografice considerabile[8]. Civilizaţiile – în concepţia lui Toynbee – sunt „*domenii inteligibile pentru studiul istoric*”. „*Unitatea inteligibilă a studiului istoric nu este nici statul naţional, şi nici (la celălalt capăt al scării de referinţe) omenirea ca un tot, ci este o anumită alcătuire*

[7] Victor Kernbach, *Biserica în involuţie*, Ed. Politică, Bucureşti, 1984, p. 59.

[8] Arnold J. Toynbee, *Studiu asupra istoriei (sinteză a volumelor I-IV de D.C. Sommervell)*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1997, pp. 15-30.

a umanităţii, alcătuire pe care am denumit-o societate. Am descoperit cinci asemenea societăţi existente în zilele noastre, împreună cu anumite rămăşiţe fosilizate ale unor societăţi moarte sau dispărute". Toynbee foloseşte indistinct denumirea de societăţi şi civilizaţii, deşi el deosebeşte în cadrul acestor „*societăţi*" două categorii: *civilizaţiile* şi „*societăţile primitive*". *Societăţile primitive*, apreciate la circa 650 ca număr, sunt cele care nu au dat naştere unui „*proces de civilizaţie*", sunt societăţi stagnante, îngheţate, fără evoluţie.

Din cele 21 de civilizaţii descrise de Toynbee, unele s-au stins fără a genera „*urmaşi*", altele 5 ar fi încă active în lumea contemporană: *civilizaţia creştină occidentală*, *civilizaţia creştină ortodoxă*, *civilizaţia islamică*, *civilizaţia hindusă* şi *civilizaţia extrem-orientală*[9]. Aceste cinci civilizaţii actuale descind fiecare din alte civilizaţii, pe care le continuă.

În viziunea lui Oswald Spengler (1880-1936), cultura şi civilizaţia formează o pereche conceptuală în toate construcţiile teoretice dezvoltate în cadrul filosofiei culturii, cultura fiind un „*organism*" care, după geneza sa, parcurge o fază de creştere şi de maturizare, caracterizată prin dezvoltarea plenară a activităţilor spirituale (ştiinţă, artă, religie, credinţe, principii juridice şi morale etc.), urmată de faza de decădere, când cultura se „*cristalizează*" în forme stilistice îngheţate, se ofileşte şi se transformă în civilizaţie, fază în care predomină maşinismul, spiritul mercantil şi pragmatic, viaţa umană se tehnicizează, alte caracteristici fiind ireligiozitatea mediului social, tranzacţionarea valorilor morale, lipsa de ideal spiritual etc.

Din aceste abordări reiese foarte clar că factorii fundamentali care diferenţiază civilizaţiile sunt religia şi complexul de valori dezvoltat pe credinţele religioase. „*În lupta pentru existenţă, Occidentul a împins societăţile contemporane lui către marginea zidului şi le-a învăluit în mrejele superorităţii lui economice şi politice, dar nu le-a silit să renunţe la culturile lor distincte. Oricât de asuprite ar fi, aceste societăţi îşi pot încă menţine sufletul intact*".

Fernand Braudel consideră că atât termenul de cultură, cât şi cel de civilizaţie trebuie scrise concomitent la singular şi la plural. Elaborând scara temporalităţilor istorice, Fernand Braudel face o ierarhizare verticală a componentelor unei civilizaţii, elaborând o evoluţie a lor, bazată pe componente, relaţii şi activităţi, distribuite pe paliere şi secţiuni interdependente (figura 1).

[9] Alături de aceste cinci civilizaţii, el mai menţionează alte două „*relicve fosilizate*" ale unor civilizaţii similare, ce îi cuprind pe creştinii *monofiziţi*, pe *nestorieini* (din Orientul Mijlociu), pe *evrei* şi *farsi*, precum şi anumite ramuri ale *budismului* şi pe *jainii* din India.

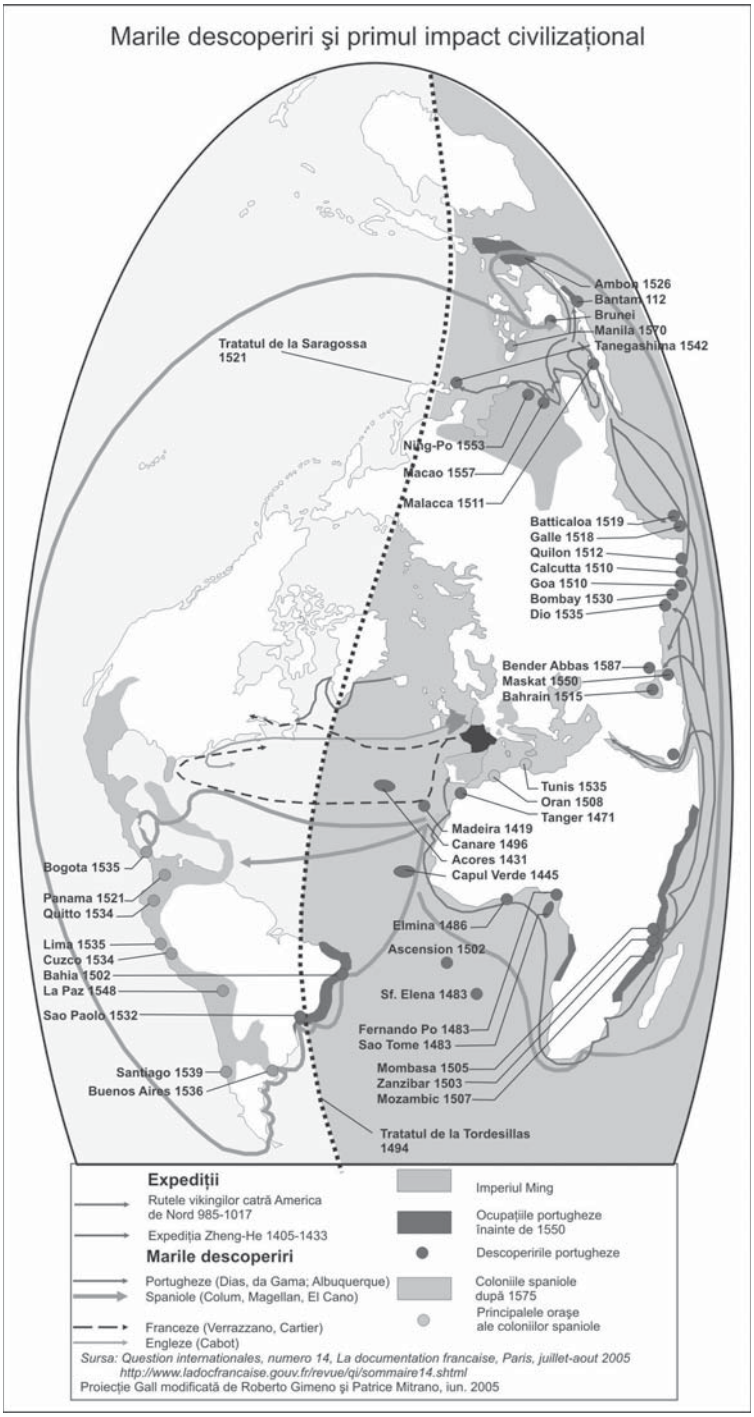
Marile descoperiri şi primul impact civilizaţional
Ambon 1526
Bantam 112
Brunei
Manila 1570
Tanegashima 1542
Tratatul de la Saragossa 1521
Ning-Po 1553
Macao 1557
Malacca 1511
Batticaloa 1519
Galle 1518
Quilon 1512
Calcutta 1510
Goa 1510
Bombay 1530
Dio 1535
Bender Abbas 1587
Maskat 1550
Bahrain 1515
Tunis 1535
Oran 1508
Tanger 1471
Madeira 1419
Canare 1496
Acores 1431
Capul Verde 1445
Bogota 1535
Panama 1521
Quitto 1534
Lima 1535
Cuzco 1534
Bahia 1502
La Paz 1548
Sao Paolo 1532
Elmina 1486
Ascension 1502
Sf. Elena 1483
Fernando Po 1483
Sao Tome 1483
Mombasa 1505
Zanzibar 1503
Mozambic 1507
Santiago 1539
Buenos Aires 1536
Tratatul de la Tordesillas 1494
Expediţii
Rutele vikingilor catră America de Nord 985-1017
Expediţia Zheng-He 1405-1433
Marile descoperiri
Portugheze (Dias, da Gama; Albuquerque)
Spaniole (Colum, Magellan, El Cano)
Franceze (Verrazzano, Cartier)
Engleze (Cabot)
Imperiul Ming
Ocupaţiile portugheze înainte de 1550
Descoperirile portugheze
Coloniile spaniole după 1575
Principalele oraşe ale coloniilor spaniole
Sursa: Question internationales, numero 14, La documentation francaise, Paris, juillet-aout 2005
http://www.ladocfrancaise.gouv.fr/revue/qi/sommaire14.shtml
Proiecţie Gall modificată de Roberto Gimeno şi Patrice Mitrano, iun. 2005

Figura 1

Societăţile, în concepţia sa, se aseamănă prin bunurile ce satisfac funcţii utilitare, dar se deosebesc pregnant prin cele care răspund funcţiei simbolice.

Preocupat de geopolitică, fiind mentorul lui Ion Conea (cel care avea să înfiinţeze prima mişcare cu această specializare în România), Simion Mehedinţi (1868-1962) a elaborat un sistem teoretic de interpretare a raportului dintre cultură şi civilizaţie[10]. El considera că Omul este un agent ontologic excepţional, întrucât el creează prin activitatea sa o nouă realitate, un „*nou cosmos*" de obiecte şi valori materiale şi spirituale. Viaţa popoarelor, în accepţiunea sa, trebuie cercetată în funcţie de aceste creaţii, iar disciplina investită cu acest rol este „*geoetnografia"*. Sistemul de gândire al lui Mehedinţi porneşte de la ideea că munca are rolul determinant în procesul de antropogeneză şi în întreaga existenţă umană. Mehedinţi afirmă că „*uneltele şi munca cu uneltele pot fi considerate ca adevăratul caracter distinctiv al speciei homo"*[11]. Omul a creat nu numai unelte materiale, care au extins progresiv domeniul civilizaţiei, ci şi-a dezvoltat şi unelte spirituale, limbajul fiind cel mai important instrument al vieţii psihice şi al întregului univers de creaţii culturale.

Plecând de la perspectiva antropologică, geograful Simion Mehedinţi descoperă în realitatea umană două categorii de fapte care au înlesnit omului adaptarea sa la mediul fizic: civilizația și cultura, „*suma tuturor creaţiilor sufleteşti (intelectuale, etice şi estetice) care înlesnesc adaptarea individului la mediu social*"[12] (figura 2).

Elementul comun al acestor dimensiuni intersectate ale realităţii umane este „*adaptarea*", în sens ecologic şi larg antropologic. Mehedinţi elaborează un sistem de categorii, de „*coordonate etnogeografice*", prin care împarte civilizaţia şi cultura în alte subcategorii definitorii, care pot fi aplicate oricărei comunităţi etnice, indiferent de treapta de dezvoltare pe care se află. „*Paralelismul este evident. Civilizaţia se măsoară pe coordonata tehnică, prin numărul, calitatea şi originalitatea uneltelor; iar cultura se măsoară pe coordonata superioară a creaţiunilor psihice, adică prin numărul, calitatea şi originalitatea produselor sufleteşti*"[13].

3. Raportul civilizaţie – cultură

Cultura şi civilizaţia, în accepţia sa, sunt prezente concomitent în orice stadiul a dezvoltării umane, ca două

[10] S. Mehedinţi, *Caracterizarea etnografică a unui popor prin munca şi uneltele sale (1920); Coordonate etnografice: cultura şi civilizaţia* (1928), passin

[11] S. Mehedinţi, *Civilizaţie şi cultură*, Îngrijirea ediţiei, studiu introductiv şi note de Gheorghiţă Geană, Bucureşti, Editura Trei, 1999, p. 85.

[12] *Ibidem*, p. 119.

[13] *Ibidem*, pp. 119-120, 124.

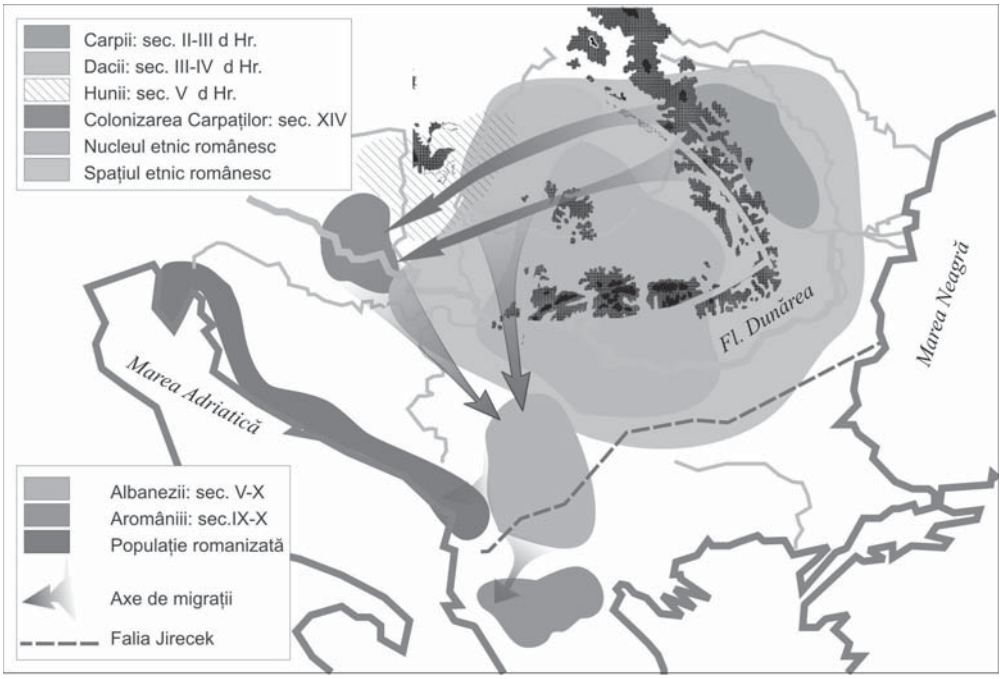

Figura 2

aspecte îngemănate, universale. În acelaşi timp, Mehedinţi respinge cu argumente teoria lui Oswald Spengler, despre opoziţia dintre cultură şi civilizaţie, ca două faze distincte în evoluţia popoarelor. Împotriva curentelor spiritualiste din perioada interbelică, geograful român susţine, pe baza unei vaste documentaţii, că progresul se desfăşoară concomitent în cele două faze distincte, dar „*inseparabile*”, ale vieţii umane, reabilitând astfel dimensiunea civilizaţională. Evoluţiile societăţii umane contemporane aveau să atragă atenţia şi altor analişti, mai apropiaţi timpurilor noastre şi lansarea unor teorii cu efect pentru civilizaţia carpato-danubiano-pontică.

În 1993, în plină glorie a viziunilor globaliste şi integraţioniste, de tip Fukuyama, viziuni care prognozau unificarea lumii sub egida democraţiei liberale, care a învins regimurile totalitare, Samuel Huntington a publicat un studiu în care contrazice flagrant euforia care a cuprins mediile occidentalo-centriste după sfârşitul Războiul Rece: „*În ipoteza mea, sursa fundamentală de conflict în noua lume nu va mai fi în principal ideologică sau economică. Marile diviziuni dintre oameni şi sursa dominantă de conflict vor fi de natură culturală. Statele naţionale vor rămâne cei mai puternici actori în relaţiile internaţionale, dar principalele conflicte se vor ivi între naţiuni şi gru-*

puri ale diferitelor civilizaţii. Conflictul civilizaţiilor va domina politica mondială. Linia de demarcaţie dintre civilizaţii va fi linia confruntărilor în viitor"[14].

Huntington acordă factorului religios un rol primordial în declanşarea acestor conflicte. Adevărat este că cele mai dure conflicte au loc la frontierele ce despart lumea creştină (occidentală şi ortodoxă) de cea musulmană (zona Balcanilor, Caucaz, Asia Centrală, zonele Mării Negre şi ale Mării Mediterane). Aceste puncte de contact intercivilizaţional inflamează identităţile şi generează conflicte deschise, mai ales acolo unde în spatele lor răbufnesc politicile religioase neconsumate în plan social-economic (figura 3).

Aceste conflicte, chiar dacă îmbracă un aspect preponderent religios, îşi au izvorul în stările de subdezvoltare economică şi în solicitările contradictorii la care popoarele cu modernitate întârziată trebuie să facă faţă în lumea contemporană. Aflate permanent în situaţii critice, fără ieşire, confruntate cu un viitor incert, civilizaţiile întârziate sunt înclinate, mai degrabă, să-şi reproblematizeze originile şi istoria decât să se angajeze prospectiv în acţiuni de modernizare socială. Dar, pe de altă parte, Huntington observă că replierea identitară a acestor societăţi nu este un fenomen singular, ci unul care a dobândit o extensie „globală".

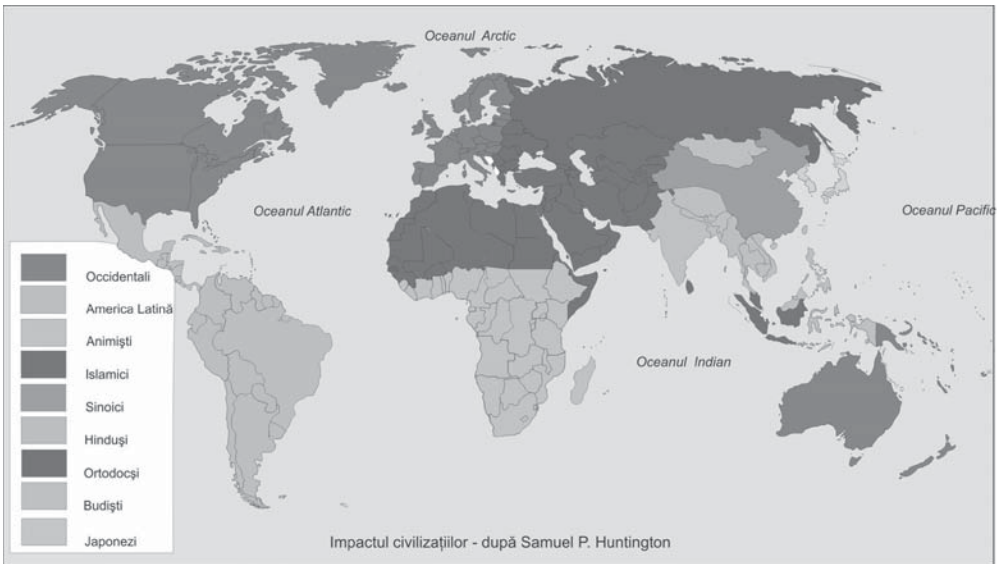

Figura 3

[14] S. P. Huntington, *The Clash of civilizations?,* in "Foreign Affairs", summer, 1993, vol. 72, nr. 3, p. 22.

4. Integrarea culturală

„...Putem astfel distinge între activităţile umane pe cele care ţin de credinţă (beliefs). Acestea sunt esenţialmente subiective. Două mari categorii pot fi imediat identificate: religiile şi ideologiile, ca forme fundamentale de articulare a unor credinţe, opinii, presupuneri sau ipoteze de bază. Valorile aparţin aceleiaşi categorii, ele fiind în ultimă instanţă preferinţe, organizarea unei ierarhii de idei, aspiraţii, obiective, gusturi. Ele izvorăsc din tradiţii şi obiceiuri şi caracterizează grupuri legate prin limbă şi istorie, ce le sunt proprii. Manifestările lor sunt atitudinile şi mentalităţile specifice. Culturile apar întotdeauna la plural, singularul cere adjectiv. Să numim acest gen de activităţi umane: culturi.[…]

Sub semnul civilizaţiei stau cunoştinţele verificabile şi uşor transmisibile. De aceea, noţiunea cea mai strâns legată de civilizaţie este blue-printul, reţeta sau instrucţiunea de fabricare sau folosire. Dacă izvorul cunoştinţelor este ştiinţa, sfera lor de aplicare principală este tehnica. În toate ţările, indiferent de limbă, tradiţie şi obiceiuri, locomotivele, automobilele, căile ferate, telefoanele, aparatele casnice, televiziunea şi computerele se produc şi se utilizează la fel. În termen mai vechi se spunea că sfera materială este de domeniul civilizaţiei, iar cea spirituală de ordinul culturii, dar „materia" arhitecturii din cultură şi „imaterialitatea" informaţiei din civilizaţie ne fac să depăşim această definiţie. Important este faptul că, reprezentând un stoc de cunoştinţe comunicabil şi transferabil, civilizaţia are o vocaţie universală pronunţată, trece peste graniţele teritoriale sau culturale, tinde spre unitate şi omogenizare. Nu numai producţia de bunuri ce stă în centrul civilizaţiei reclamă acest lucru, dar şi circulaţia bunurilor, schimburile şi comerţul, afacerile şi finanţele"[15].

5. Integrarea socială

Integrarea socială completează integrarea economică, dar nu va fi niciodată totală, deoarece niciodată oamenii nu se vor simţi deplin solidari, chiar dacă asupra lor acţionează factorii distinctivi ai specificului naţional: acţiunea antropică a condiţiilor cosmico-geografice; particularităţile etnico-antropologice ale comunităţii; ethos-ul, dominantele caracterologice, amprenta psihică şi factura morală; efectele psihologiei colective; tradiţiile şi cutumele specifice modului de viaţă comunitar; unitatea lingvistică ca element esenţial de constituire şi comunicare a valorilor şi a semnificaţiilor; spiritualitatea; atitudinile axiologice faţă de reprezentările sociale.

Această abordare globală se dovedeşte indispensabilă şi trebuie să constituie primul nivel de interpreta-

[15] Mircea Maliţa, *Zece mii de culturi, o singură civilizaţie*, Bucureşti, Editura Nemira, 1998, pp. 24-25.

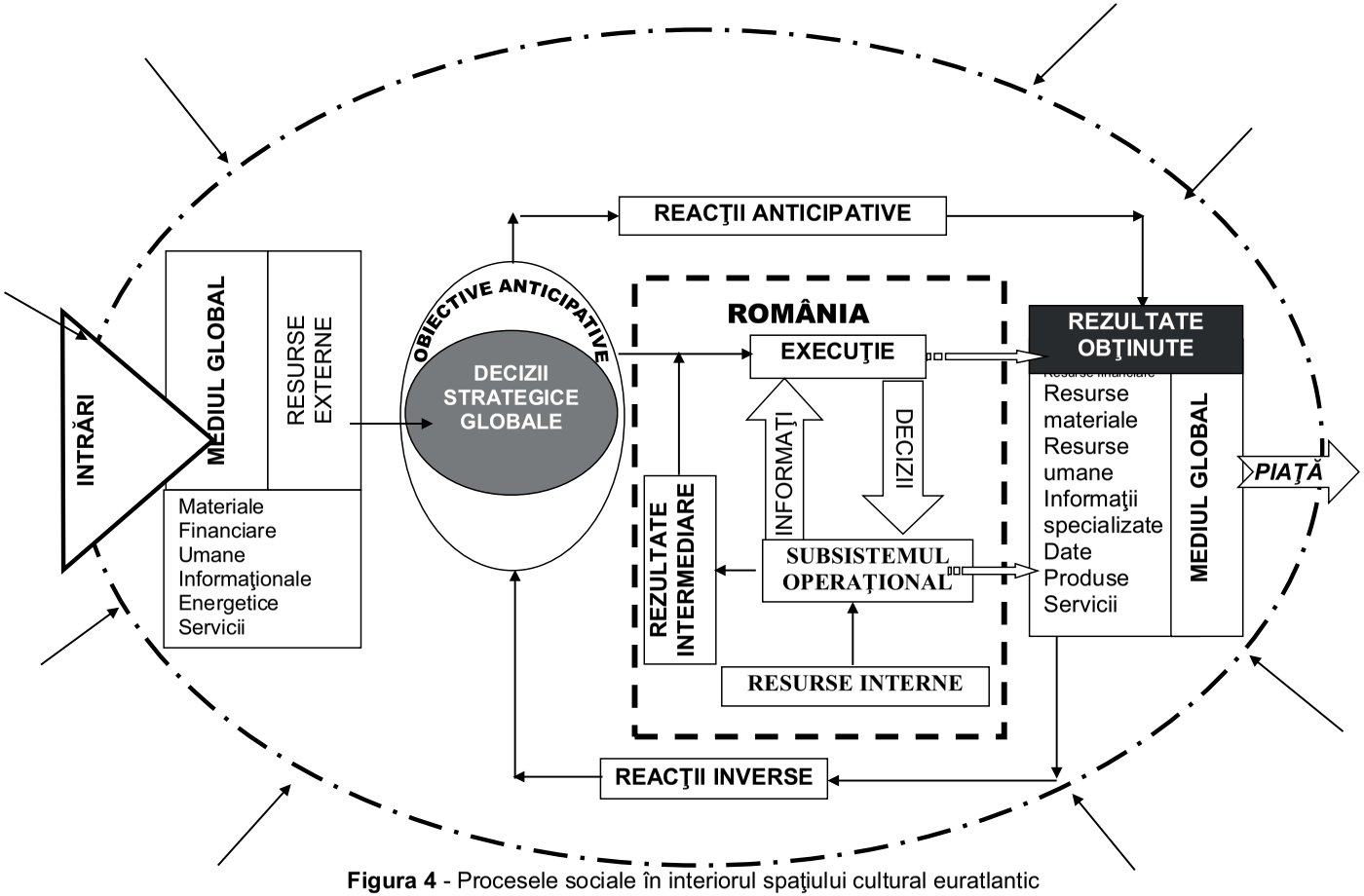

Figura 4 - Procesele sociale în interiorul spaţiului cultural euratlantic

re a culturologiei în ţările în curs de transformare rapidă. În condiţiile vieţii contemporane, multe infracţiuni, proceduri şi sancţiuni prevăzute în sistemele de drept tradiţionale trebuiau să fie abandonate pentru că erau prea strâns legate de culturile tribale. De exemplu, în prezent putem vorbi de „tribalizarea reţelelor de socializare" (Ionuţ Purica). Faptele de aculturaţie manifestă, în acest caz, în acelaşi ansamblu social, o ambiguitate fundamentală.

Politologii şi sociologii occidentali recunosc faptul că cele mai eficiente şi mai elastice tehnici de propagare a culturii şi valorilor democratice, în ţările subdezvoltare, sunt formele vechi şi noi ale industriei culturale, difuzate prin mass-media, Internet şi reţelele de socializare (figura 4).

6. Ch. Frenkel – legăturile sociale

În această privinţă, Ch. Frenkel, fostul adjunct al secretarului de stat american pentru legăturile culturale cu străinătatea, profesorul de filosofie de la Universitatea Columbia, observa sugestiv că *„legăturile culturale sunt nu numai un instrument al politicii externe, ele sunt cea mai importantă parte componentă a acesteia, sunt un mijloc mai puternic al relaţiilor internaţionale decât diplomaţia"*[16].

7. Topos sau etno-cultură? (figura 5)

Actualele conflicte internaţionale au la bază variabile cultural-civilizaţionale, cu toată redescoperirea şi reactivarea diversităţilor culturale şi identitare, deşi căderea „Cortinei de Fier" a deschis dialogul inter-civilizaţional şi intercultural, oferind în plan diplomatic o înţelegere a dinamicilor sociale şi politice actuale. Cultura este alcătuită din două procese sau cicluri strâns legate: *„un ciclu al creaţiei şi al instituirii valorilor; un ciclu al circulaţiei şi al realizării valorilor"*[17]. Civilizaţia vizează al doilea proces, cel al realizării tehnice şi practice a valorilor, transmiterea lor în spaţiul social şi asimilarea lor de către indivizi, modalităţile organizate şi instituţionalizate de socializare a valorilor, cum ar fi sistemul educaţiei şi cel mediatic. Astfel, civilizaţia este înţeleasă de Al. Tănase ca fiind „cultura în acţiune", adică *„întruchiparea culturii în mediul de viaţă, de muncă şi comportare, în obiecte ale universului artificial, deci mişcarea sa din panteonul valorilor spre forumul cetăţii, pătrunderea în laboratorul vieţii practice"*[18]. Miza majoră, care explică o parte din conflictele actuale, este reprezentată de implementarea şi supremaţia unui mod de viaţă de tip occidental, islamic, asiatic sau latino-american, care să includă

[16] *International Communication and the New Diplomacy*. Editat de A. Hoffman, New York, 1968, pp. 7, 12.

[17] Alexandru Tănase, *Cultura şi civilizaţia*, Bucureşti, Editura Politică, 1977, p. 158.

[18] Al. Tănase, *op. cit.*, p. 145.

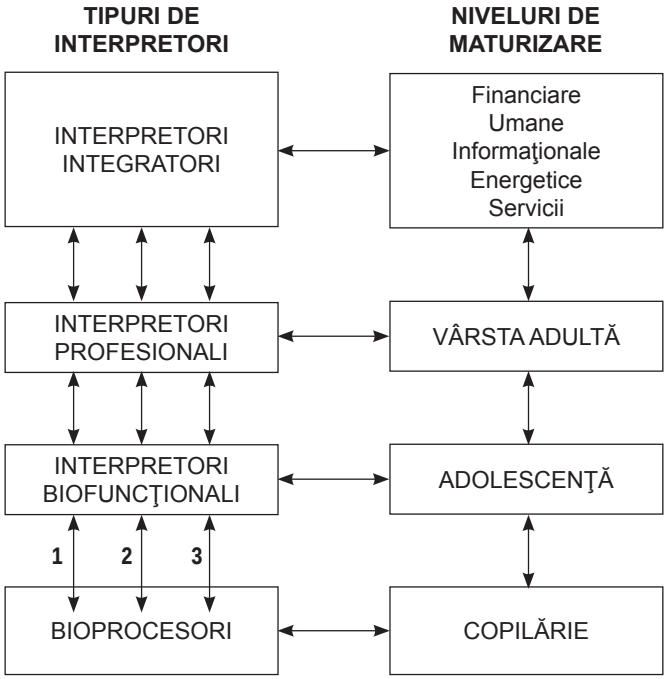

MECANISME DE FORMARE A CAPACITĂŢILOR INTERPRETATIVE
Nivelurile de maturizare sunt determinate
de informaţia înscrisă în programul genetic
Învăţarea
Formarea
Normarea

Figura 5. Dimensiunea ontogenetică a procesului de socializare

variabilele economice, sociale, politice, culturale, religioase ale acestora. Abordările geopolitice clasice de tip „topos” se impun a fi schimbate cu cele de tip *etno-culturalist*, care să ducă la reafirmarea identităţilor culturale şi religioase fără a se abandona cele economice şi sociale. Pentru a nu reactiva conflictele determinate de încercările de extindere sau de impunere, altfel decât în mod natural, se impune realizarea unor modele care să conjuge – pentru fiecare cultură, civilizaţie, religie sau categorie minoritară – modele sau matrice sociale. Istoria civilizaţiei umane a demonstrat că cele mai dure conflicte au fost determinate de economic şi mai puţin de divergenţele culturale sau religioase. Conflictele etnice regionale se vor atenua ca urmare a multiculturalismului, dar este posibil ca în societatea globală să apară puncte fierbinţi între grupurile de rezidenţi sau între nativi

şi rezidenţi, aşa cum au evoluat crizele în Franţa şi Danemarca.

Lipsa unei perspective, absenţa oricărei preocupări sociologice în domeniu sunt evidente. Manifestarea subculturilor este definită de Graham Murdock ca fiind un *„sistem de semnificaţii şi de moduri de expresie dezvoltate de grupuri aparţinând unor părţi particulare ale structurii sociale, pentru a se adapta la contradicţiile situaţiei lor sociale”*. În acest context, subculturile sunt privite ca sisteme de semnificaţii şi de moduri de expresie prin care grupuri aflate în poziţii subordonate structural încearcă să le negocieze sau să se le opună sistemului de semnificaţii al culturii clasice tradiţionale dominante ale actorului statal sau multistatal. Aşadar, grupurile subculturale sunt parte a societăţii şi aşteaptă o soluţie colectivă de acceptare din partea culturii dominante. În relaţiile bilaterale cultură – subcultură indivizii ambelor structuri sunt nevoiţi să genereze modalităţi de negociere/opunere care să rezolve problemele identitare ale ambelor grupuri.

8. S. Cohen – grupurile subculturale

Samuel Cohen consideră la nivelul grupurilor subculturale trei consecinţe care se impun a fi analizate: evoluţia istorică a condiţiilor sociale în care s-au dezvoltat subculturile; evoluţia simbolurilor specifice generate de artefactele subculturale şi efectele asupra culturii dominante; evoluţia etnografică şi penetrarea socială.

Tema conflictului cultural este abordată în mod evident în cadrul *„teoriei intereselor focale”* emisă de Miller. Tinerii din clasa de jos, neadaptaţii, au comportamente specifice scopurilor care sunt valorizate în cultura lor (găştile de cartier, formaţiile de muzică de cartier cu limbaje verbale şi nonverbale specifice). Aceste tradiţii sunt precizate de Miller ca fiind: *încărcătură (neplăcere); duritate; isteţime (şiretenie); excitare (sex, viol, alcool, droguri); soarta (destiny); autonomie.* Comportamentul, cu latura sa deviantă – specifică societăţilor moderne –, este determinat de afirmarea eşecului, în ceea ce priveşte controlul efectiv al ego-ului şi super-ego-ului, fiind considerat metodă simptomatică de abordare a problemei bazale a adaptării, şi anume apărarea anxietăţii. Acest comportament a fost studiat de Healy & Bronner (1936), Alchron (1935) şi Alexander & Bronner (1935).

La baza analizei comportamentului uman a stat teoria lui Sigmund Freud privind existenţa celor trei categorii de forţe: *iraţionale (id); raţionale (ego)* şi *morale (super-ego)* aflate în continuă dispută privind asigurarea conduitei. În ansamblu, atât freudienii, neofreudienii, cât şi reprezentanţii altor şcoli psihanalitice atribuie comportamentul deviant conflictelor interne, problemelor emoţionale sau sentimentelor de insecuritate, inadvertenţă şi inferioritate.

9. Relaţia individ-social

În concepţia sociologului Hirschi relaţia *individ-social,* în perspectivă psihosocială, are următoarele elemente definitorii:

a. *ataşamentul faţă de persoanele convenţionale:* părinţi, lideri religioşi, lideri locali – şefi de trib sau clan;
b. *obligaţia faţă de comportamentele convenţionale:* micşorează posibilităţile orientate către scopuri neconvenţionale;
a. *convingerea individului că trebuie să se subordoneze grupului*: subordonarea individului faţă de grup a generat manifestări antisociale executate în numele unor idei neacceptate de religie şi de liderii politici din marea majoritate a statelor.

10. Containment Theory

Conform *teoriei înfrânării (containment theory)* emisă de Walter Reckless (1961), comportamentul este influenţat de o varietate de factori:

a. factorii de presiune socială: *condiţiile economice, condiţiile de locuit, statul social, oportunităţi, conflicte familiale.*
b. factorii de atragere (pull factors) *abat indivizii de la normele de grup acceptate, cum ar fi: companionii răi, subcultură deviantă, grupuri deviante. Din acest punct de vedere putem aprecia că apariţia dezrădăcinaţilor a determinat atragerea – în numele unor idei religioase – şi manipularea acestora de către liderii unor mişcări sociale contestatare;*
c. înfrânarea externă *determinată de viaţa familială şi grupurile suportative;*
d. înfrânarea internă *este produsul unei bune sau slabe internalizări;*
e. presiunile dinlăuntru individului se manifestă sub formă de: *presiuni interne*, *ostilitate*, *agresivitate*, *puternice sentimente de inadecvenţă* şi *inferioritate*, *afecţiuni organice*.

11. Aculturaţia

Distincţia dintre motivaţia intrinsecă şi extrinsecă nu se suprapune cu distincţia dintre factorii interni şi cei externi, care duc la conturarea suportului motivaţional al actului de aderare/respingere la/din grup.

Subculturile creează un mozaic cultural în interiorul unei societăţi şi ele se pot diferenţia şi prin limbaj (limbajul oamenilor de ştiinţă este un jargon subcultural, terminologia negustorilor de droguri). Subculturile dau identitate grupurilor din interiorul unei societăţi, mai ales când derivă din condiţii economice (săracii din ghetouri, în opoziţie cu societatea celor bogaţi). „*Orice grup de mărime medie care are idei sociale, valori, norme şi stiluri de viaţă considerabil diferite de*

cele ale societăţii mai mari poate fi considerat o subcultură"[19].

Contraculturile reprezintă cultura unui grup care se opune tiparelor acceptate social, cultivând idei, norme şi stiluri de viaţă contrare societăţii în ansamblu. Valorile şi normele acestor subgrupuri contrazic normele acceptate social, le pun în discuţie (cazuri: mişcările teroriste, mişcările hippy, Ku Klux Klan-ul, Hamas etc.). Unele contraculturi sunt absorbite cu timpul în structurile culturale ale societăţii.

12. Pattern-urile

Rezistenţa patern-urilor culturii naţionale în faţa civilizaţiei tehnico-ştiinţifice occidentale demonstrează că avem de-a face cu un fenomen mai adânc decât simpla propagare a tehnicii de vârf şi tehnologiei, adică a civilizaţiei industriale, pe orizontală. Culturile nu sunt entităţi abstracte, ele evoluează prin cristalizarea valorilor într-un spaţiu geografic (**patrie**), într-un mod specific de funcţionare în acest mediu (**stil de viaţă**), cu un **nucleu etnic** determinat de aceste condiţii (**naţiune**).

Reacţiile culturii dominante la manifestările subculturilor opozante, care contestau tiparele instaurate şi unanim acceptate de indivizii grupului social, au fost în general de absorţie, şi în puţine cazuri acestea au reuşit să detroneze cultura clasică. Societăţile diversificate cultural au generat expresii culturale de intensitate ridicată, dar nu au creat un „*patern*" cultural, deoarece nu a existat unitatea de limbă, religie şi tradiţii, nu au promovat aceleaşi valori comune, nu au realizat integrarea socială şi instituţională într-o configurare unitară.

13. Etnocentrismul

Etnocentrismul unei culturii se manifestă prin tendinţele de menţinere a unicităţii şi unităţii după standardele proprii, fiind exclusivist şi intolerant şi considerat conservator, o piedică în realizarea dezvoltării spaţiului global.

14. Fragmentarea spaţiului cultural

Fragmentarea cultural – religioasă şi lipsa de comunicare între culturi sunt realităţi incontestabile ale relaţiilor internaţionale contemporane, deoarece conceptele de „societate civilă", „globalizare" nu au relevanţă în spaţiul „culturilor închise" (spre exemplu, cele ale spaţiului islamic). Eliminând dimensiunea istorică şi socială a întrebării, ne face să uităm experienţa a 2000 de ani de istorie militară[20].

Există o tendinţă în cercurile politice şi militare de a căuta inamicii care

[19] Norman Goodman, *Introducere în sociologie*, Bucureşti, Editura Lider, 1998, p. 59.

[20] A. Latham, Warfare Transformed: A Braudelian Perspective on the „Revolution in Military Affairs", *European Journal of International Relations*, Vol.8, nr. 2, 2002.

ni se potrivesc, în loc să ne pregătim pentru a ne confrunta cu inamicii adevăraţi. Ar trebui ca în permanenţă să ne amintim cuvintele lui R. Peters: „*Ne preţuim pentru raţionamentul nostru, în timp ce evităm realitatea. Dacă vrem cu adevărat să fim eficienţi ca diplomaţi şi soldaţi, trebuie să schimbăm ceva. Trebuie să studiem comportamentul individului şi al maselor şi să facem acest lucru fără reţinere. Ne mulţumim să privim spre avantajul tehnologic care dă răspunsul tuturor dilemelor noastre, dar inamicii noştri ştiu că vărsarea de sânge şi împotrivirea sunt răspunsul potrivit la tehnologia noastră*”[21].

15. Conflictele comportamentale

Conflictele dintre normele de comportament generate de contactul în aceeaşi zonă geografică a sistemelor culturale diferite au fost ordonate de cei doi mari criminologi americani la cel puţin trei paliere:

a. Conflictele pot apărea la frontierele a două zone culturale învecinate.

În această ordine de idei, Evelyn Crook[22], în studiile de specialitate efectuate, a descoperit că 86% din tinerii delincvenţi studiaţi de ea locuiau în zonele de „*frontieră*” rasială sau lingvistică în care două grupuri rasiale sau mai multe erau în contact şi numai 14% în cadrul unui grup rasial sau lingvistic omogen.

b. Colonizarea poate să introducă legile şi normele unui grup cultural pe teritoriul altui grup cultural, făcând astfel ilegale regulile tradiţionale de conduită.

Când normele juridice sovietice au fost aplicate triburilor siberiene, femeile care, supunându-se legii sovietice, umblau cu faţa descoperită au fost ucise de părinţii lor pentru că au violat obiceiurile tribului. Portul voalului era ilegal în dispoziţiile legii sovietice, dar a-l purta nu era ilegal pentru mentalitatea tribului. Acelaşi fel de manifestare a fost şi pe timpul ocupaţiei sovietice din Afganistan, dar şi după intervenţia coaliţiei occidentale. Tot astfel, înainte de introducerea legislaţiei franceze în Algeria, era de datoria tatălui sau a fratelui să ucidă femeia adulteră; dar, sub influenţa legii franceze, o asemenea infracţiune a devenit o crimă pedepsită cu moartea. Mai nou, legislaţia franceză nu permite azilanţilor să folosească porturile tradiţionale şi însemnele religioase, Grecia nu acceptă recunoaşterea minorităţilor, în India colonială nu erau acceptate comportamentele religioase extremiste, expansiunea spaniolă în America de Sud a dus la distrugerea riturilor religioase şi a civilizaţiei aztece, colonizarea Americii de Nord a avut ca

[21] R. Peters, *Fighting for the Future, Will America Triumph?*, Stackpole Books, Mechanicsburg, 1999, p. 194.

[22] Raymond Boudon, *L'idéologie on l`origine des idées reçues*, Paris, Ed. Fayard, 1986, p. 81.

efect exterminarea populaţiilor native, intervenţia occidentală în spaţiul arab a dus la fragmentarea Ummei Arabyia şi la apariţia statelor arabe, şi exemplele ar putea continua.

c. Cei care participă la un sistem cultural, când emigrează spre un alt sistem, îşi pot păstra unele moduri de comportament care sunt în contradicţie cu normele culturii care trebuie asimilate în ţara adoptivă.

Procesul se manifestă când grupul emigranţilor este mai slab din punct de vedere politic decât grupul pe teritoriul căruia se instalează. Populaţia din ţările dezvoltate se stabilizează sau are evoluţii descendente. Compoziţia populaţiei de la periferii este multiplă: *străini, refugiaţi, populaţia ce a migrat către oraş, de origine mai mult sau mai puţin recentă*. Pe toţi îi reuneşte un factor comun: această populaţie are un nivel de cultură generală redus şi o forţă de muncă slab calificată. În acest context, societatea industrială adoptivă, tot mai mecanizată şi informatizată, respinge această categorie socială numeroasă.

16. Asimilarea şi integrarea

Asimilarea şi integrarea prin muncă fizică s-a diminuat. Al doilea sistem de asimilare şi integrare, şcoala, este şi ea falimentară, funcţionând chiar în sens invers. De ce să înveţi, dacă ajungi şomer, cu atât mai mult cu cât mediul familial, puţin cultivat, nu este favorabil studiului? Sectorizarea şcolară, care perpetuează segregarea şi apariţia zonelor defavorizate în interiorul metropolelor, a dus la apariţia unei populaţii care nu îşi poate permite să îşi scoată copiii din această periferie, unde primesc o educaţie neadecvată standardelor culturale ale statului gazdă. Ignorarea ariilor culturale şi eterogenizarea religioasă au iniţiat procese sociale noi, cum ar fi *fragmentarea* (ca rezultat al contopirii fragmentării şi integrării) şi *glocalizare* (reunind globalizarea şi localizarea).

Dinamismul organizaţiilor statale multinaţionale către societatea globală a dus la deschiderea dialogurilor inter-ecumenice şi interculturale, prin care ar trebui să se realizeze comunicarea unică intercivilizaţională. Instaurarea noii ordini mondiale, ca urmare a procesului de globalizare, trebuie să ia în considerare legitimitatea etno-istorică şi religioasă, eliminând legitimitatea postimperială, pentru a nu repeta erorile cruciaţilor şi a conchistadorilor, care au avut ca efect distrugerea unor civilizaţii şi crearea unui dezechilibru major, cu efecte vizibile mai ales în Africa postcolonială.

17. Mediul socio-cultural

Mediul socio-cultural, în calitatea sa de componentă a spaţiului competiţional mondial, simbolizează un complex unitar şi multivalent alcătuit din: *organizaţii sociale şi culturale, valori culturale centrale, norme de*

convieţuire socială, limbă, educaţie, religie, artă, conexiuni subculturale (în rândul cărora *stilurile de viaţă* ocupă locul primordial), care „subjugă" în mod autoritar întregul spectru al comerţului mondial, el concretizându-se într-un comportament de cumpărare şi consum mereu fluctuant, clientul modern situându-se în permanenţă la confluenţa dintre imaginaţie şi originalitate, dintre nevoi spirituale şi trebuinţe efective.

Teilhard de Chardin, în discursul ţinut la Universitatea din Bucureşti, preciza că în noul mediu al civilizaţiei universale „*particularităţile geo-socio-istorice ale indivizilor şi ale popoarelor nu sunt nicidecum suprimate; omul nu există şi nu progresează decât prin diversitatea sa"*. Stiluri de viaţă ne-au fost impuse de educaţie, instruire, cultură şi religie, iar mai nou de mass-media, Internet şi reţelele de socializare. Este foarte important de observat că mutaţiile survenite în milenii de istorie nu au finalizat deschiderea dialogului intercultural şi ecumenic.

Relaţia „centru-periferie" între comunităţi este una de tip structural, afectată de decalajele diferitelor areale ale sistemului global şi de percepţia mutaţiilor de către sistemele clasice, conservatoare. Raporturile specifice „centru-periferie" determină conflicte identitare dezvoltate de mişcările de emancipare a indivizilor reveniţi din statele gazdă către spaţiile native. Aceste mişcări sunt de contestare a tradiţiilor, cutumelor, religiei, culturii, sistemului politico-economic şi social. Prin acest comportament, s-a realizat practic exportul doctrinelor statului gazdă către statul nativ, fără nici un efort din partea celui dintâi, dar cu repercusiuni foarte mari în supravieţuirea celui de al doilea (figura 6).

Globalizarea culturală este o teorie care argumentează în mod simplificat simbioza tendinţelor şi catenelor complexe ce se stabilesc între culturile mondiale. „Contopirea" acestor culturi trebuie să se manifeste în plan integrativ şi nu uniformizator, care să păstreze „*sistemul multicivilizaţional*" şi multipolar, cu manifestare în multiple planuri. Elementele culturale distincte fiecărei civilizaţii sunt date de religie, de viziune şi percepţia lumii, de credinţele şi valorile unice promovate, care se răsfrâng asupra modului de viaţă, a obiceiurilor, tradiţiilor, cutumelor, normelor juridice, economice şi a doctrinelor politice.

Integrarea culturală este determinată de factorii geografici, economici, politici, demografici, tehnici şi culturali, care se manifestă în raporturile internaţionale, dar şi paradigmele globalizării spirituale. În aceste condiţii se apreciază că din cauza inexistenţei dialogului intercultural global „«*expansiunea Occidentului» a încetat şi «revolta împotriva Occidentului» a început*".[23]

[23] *Ibidem*, pp 75-76.

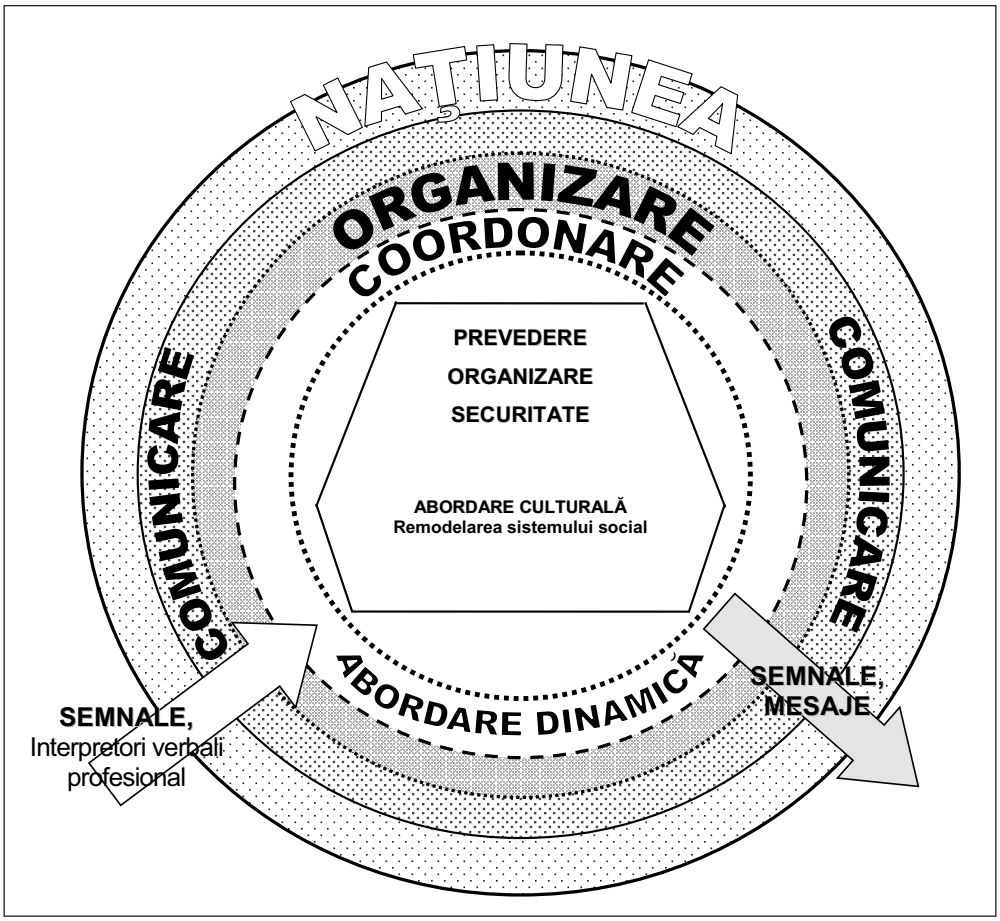

Figura 6. Procesele din interiorul unei naţiuni

Integrarea culturală va trebui să elimine paradigma conflictelor culturale, deoarece conflictele sunt apanajul actorilor statali sau suprastatali care doresc să impună terţilor interesele economice, geostrategice sau politice ale puterii de rang superior. Conflictele din spaţiul islamic nu au la bază surse culturale, ci realităţi economice şi teritoriale.

Globalizarea economică şi financiară a produs mutaţii esenţiale în toate planurile. Dar globalizarea economico-financiară ar fi fost de neimaginat fără revoluţia informatică, prin care s-a generat fuziunea informaticii cu telecomunicaţiile – deschizând fluxurile de circulaţie cvasi-instantanee, care au dus la o bulversare generală, în plan geopolitic – şi a creat mutaţii

bazate pe schimbări calitative importante în schimburile internaţionale. Problema strategiei de supravieţuire în spaţiul global este imperativă pentru etapa actuală. *„Subdezvoltarea nu este o consecinţă a supravieţuirii instituţiilor arhaice, de la lipsa capitalurilor în zonele care s-au menţinut la distanţa de torentul istoriei lumii, din contră, subdezvoltarea a fost şi este generată de însuşi procesul istoric ce creează dezvoltarea economică a capitalismului”*[24].

În elaborarea tipologiei semiotice a culturilor, Lotman apreciază cultura ca fiind un complex de coduri, dintre care unul este dominant. El ia în considerare dimensiunea semantică şi pe cea sintactică. Dimensiunea semantică a culturii este reprezentată de raportul dintre semn şi non-semn (referent), iar cea sintactică este dată de raporturile ce se stabilesc între semne. În sensul celor afirmate, Lotman a stabilit patru culturi fundamentale: *tipul semantic şi asintactic; tipul asemantic şi sintactic; tipul asemantic şi asintactic; tipul semantic şi sintactic*.

Globalizarea mass-media a readus în prim-plan sensul culturii naţionale şi universale. Culturile clasice au conservat tiparele identitare creatoare ale sistemului cultural propriu. Conservatorismul culturii tradiţionale a generat asimilarea elementelor alogene, după o lungă perioadă „de testare” a compatibilităţii şi după o amplă prelucrare structurală şi de conţinut. Acest proces îndelungat a avut ca efect modificarea structurală a elementului alogen şi elaborarea unui tipar diferit de elementul alogen asimilat. Cultura materială, într-un anumit context istoric, a generat factorii obiectivi care au contribuit la dezvoltarea societăţii. Elementul alogen asimilat din afara spaţiului cultural propriu, ca necesitate economică a alterităţii, a oferit o soluţie de complementaritate.

Cultura globală (percepută ca fiind – construită artificial, atemporală, anistorică, lipsită de o memorie colectivă, compusă dintr-un amalgam de stiluri şi ideologii scoase din context – preponderent americană şi mai puţin occidental-europeană) este, în concepţia analistului A. Smith, în mod fundamental „artificială”, „îngustă”, „capricioasă” şi „ironică”, „fluidă şi lipsită de formă” şi lipsită de „orice implicare emoţională faţă de ceea ce reprezintă”[25].

18. Multiculturalitatea

Multiculturalitatea nu este adversarul universalismului perioadei globale, ci o altă formă de manifestare a universalităţii culturale. În contextul globalizării, multiculturalismul reprezintă voinţa globală (?) de a plasa o

[24] Andre Gunder-Frank, *America Latină: Subdezvoltare sau Revoluţie*, Editura ERA, Mexic, 1963.

[25] M. Castells, *The Power of Identity*, vol II, Oxford, Blackwell, 1997, p. 157.

cultură mai presus de puterea statului sau de interesele unui grup social. Aşadar, diferitele culturi de impact mondial sunt anulate şi izolate într-un spaţiu fizic comun, condamnate la conservare sau perisabilitate, fără a mai avea posibilitatea, în mod explicit, să comunice şi să coopereze. Cultura hegemonică condamnă societăţile multiculturale şi anihilează pluralismul moral şi religios – prin excluderea existenţei setului comun de valori şi principii – stopând identitatea civică a acestor culturi în spaţiul fizico-social global. Toleranţa reciprocă dezvoltată de culturile implicate este una de tip pasiv. Culturile considerate de rang inferior coexistă spaţio-temporal în acelaşi mediu, fără a genera conflicte majore, dar şi fără a dezvolta relaţii permanente şi consistente. Impunerea procesului de izolare sau de asimilare de către cultura hegemonică determină transformarea culturilor regionale în subculturi sau aculturaţii. Manifestarea acestor noi tendinţe aculturative au determinat stereotipizarea, pauperizarea intelectuală şi conduita senzorialistă.

19. Interculturalismul

Interculturalismul este procesul care analizează relaţiile ce se stabilesc între culturi diferite şi aria de întrepătrundere sau suprapunere a elementelor comune. Interculturalismul oferă posibilitatea stabilirii contactelor sociale, indiferent de etnie şi religie, fiind o cheie în dezvoltarea culturii de tip global. Relaţiile interculturale pot constitui căile de comunicare dintre culturi în cadrul culturii globale, prin toleranţă şi păstrarea identităţii culturilor clasice. Toleranţa înseamnă cunoaşterea, recunoaşterea şi acceptarea modului de a fi al persoanelor şi grupurilor. Aceasta presupune alegerea deliberată de a nu interzice, a nu împiedica, a nu interveni în comportamentul unei persoane sau al unui grup, chiar dacă noi dezaprobăm aceea purtare şi avem şi cunoştinţe şi puterea de a interzice sau împiedica.

20. Cultura de tip popular

Cultura de tip popular tinde să fie globală, fiind asimilată în întreaga lume prin filme, muzică, show-uri de televiziune, ziare, transmisiuni prin satelit, fast-food-uri şi îmbrăcăminte de duzină şi alte bunuri destinate consumatorului de condiţie modestă. Globalizarea culturii de tip popular a permis societăţilor transnaţionale occidentale şi asiatice să distribuie produse pseudoculturale, inclusiv muzică şi cărţi, accesibile unor segmente de populaţie reprezentative numeric şi mai puţin calitativ-elitist. Dezvoltarea reţelelor de comerţ alimentar occidental, asiatic şi islamic a atras consumatori în toate statele lumii, care au acceptat pseudocultura promovată de aceşti producători. De la producţiile Hollywood-iene, Boolywood-iene, latino-americane şi sud-asiatice la

show-urile de televiziune americane, masele de consumatori media au transformat producţiile acestora într-o cultură populară globală. Genocidul cultural şi presiunea exercitată asupra culturilor clasice promovate de aceste societăţi transnaţionale media au dus la distrugerea oportunităţilor culturale şi au accentuat „black hool-ul" „satului global" multicultural. Strategiile de promovare a valorilor culturale clasice încorporează idealurile societăţilor islamice, creştine sau confucianiste – culturi acceptate de indivizii nativi, de o anumită clasă socială, care nu sunt conservatori, ci protectivi ai valorilor care le caracterizează şi diferenţiază unicitatea culturală.

21. Opoziţia curentelor culturale

Cu toată opoziţia curentelor care promovează aculturaţia şi subcultura de tip popular-comercial, „conservatorii" păstrării culturilor tradiţionale nu resping modernitatea, integrarea culturală şi valorile universale ale altor culturi de mare intensitate.

Manifestările intoleranţei culturale pot duce la: încălcarea libertăţii şi demnităţii persoanei, privarea de libertate, marginalizarea, persecuţia sau chiar suprimarea fizică. Intoleranţa este sinonimă cu *discriminarea*.

Societatea globală este copleşită de antivalori generate de *hedonism* şi *egoism*, *anomia endemică*, şi contestarea valorilor specifice culturii unei naţiuni. Din nefericire, antivalorile sunt promovate de cultura de masă prim mass-media contemporană. Cultura de masă – ca element al poli-culturii globale – a evidenţiat subculturile regionale sau de grup, precum şi manifestări ce aparţin contra-culturii, cultura de opoziţie faţă de cea oficială.

Concluzii

Cu cât sunt de mai mari dimnsiuni, Statele sunt, în chip firesc, puternic formalizate.

a. Apartenenţa intelectului individual la cultura naţională determină caracterul profund umanist al intelectului colectiv, care nu exclude riscuri impuse de procesul de globalizare manifestat prin:

- accentuarea deznaţionalizării,
- pierderea independenţei naţionale şi anihilarea prin asimilare a naţiunilor de rang inferior de către cele de rang superior,
- negarea intereselor naţionale de către cele naţionale şi individuale,
- pierderea diversităţii culturale, generarea de consecinţe imprevizibile pentru naţiunile fără impact civilizaţional.

Amploarea acestui fenomen este remarcabilă, existând ţări în curs de dezvoltare unde acest flux financiar reprezintă principala intrare de valută străină în economie.

b. În contextul globalizării se manifestă şi accelerarea fluxurilor migratorii

Unul dintre aceste fluxuri este dat migrarea inteligenţei către polii mondiali dezvoltaţi, în speranţa unei împliniri personale şi profesionale. După polarizarea reţelelor migratorii, abordările teoretice care încadrează acest fenomen au ca punct de plecare teoria capitalului uman[26]. Această circulaţie internaţională, în cadrul procesului de mondializare, este privită de Meyer şi Charum (1995) prin prisma a patru caracteristici specifice pieţei de „inteligenţă": atomizarea agenţilor, omogenitatea şi interşarjabilitatea obiectelor tranzacţiei, transparenţa sau fluiditatea sa şi instantaneitatea.

Libera circulaţie a specialiştilor şi oameni de ştiinţă este privită ca o extensie a comunităţii naţionale de provenienţă, „... ca o resursă – rezervor" (Gaillard, 1999) de inteligenţă şi competenţă pe care le-ar putea antrena între polii de mobilitate ai acestora. Conceptele precum „*brain gain*", „*brain overflow*", „*reverse transfer of technology*", „*transit brain drain*", „*delayed return*", „*skilled transients*", „*brain mobility*", „*brain exchange*" caracterizează dinamica fluxurilor migratorii a inteligenţei, în context istoric, politic şi tehnologic ce impune noi abordări a globalizării elitelor.

c. <u>Potenţialul scăzut al unei naţiuni generează degradarea socială</u>.

Prin „*brain migration*", unele state vor fi defavorizate, dacă emigranţii acesteia nu fac lobby statului nativ. Absorbţia de către statul gazdă a specialiştilor imigraţi are la bază îndepărtarea de statul mamă şi adoptarea modului de viaţă şi a culturii societăţii care i-a adoptat. Acest fenomen are implicaţii negative asupra spaţiului din care au migrat specialiştii, deoarece marea majoritate „renunţă" la „legile pământului" abandonat. În acest sens, putem afirma că acest fenomen nu este specific migranţilor proveniţi din spaţiul islamic. Această „neadaptare" la principiile statului gazdă au creat o stare de instabilitate în dimensiunea socială a conştiinţei umane. Prosperitatea occidentală este înlocuită de crize globale, care au la bază această abordare. Individul, în egoismul său, nu conştientizează pericolul neadaptării sociale, cu efecte greu de controlat pentru stabilitatea societăţii globale.

d. <u>Rolul esenţial pentru schimbarea mentalităţilor îl au codurile</u>

Aria mare de răspândire a acestora în cadrul procesului de globalizare are impact asupra reconstrucţiei conştiinţei, prin realizarea următoarelor obiective:

– umanizarea procesului de globalizare prin emiterea de teorii umaniste, care să reducă percepţia negativă a globalismului,
– elaborarea de noi paradigme socio-culturale şi economice apte pentru supravieţuirea şi schimbarea mentalităţilor,

[26] Conform teoriei capitalului uman, munca este o marfă. Personalul se diferenţiază în funcţie de investiţia acordată calificării, indicatorul de capital uman fiind specializarea dată de diplomă, Forsé, 1997.

– informatizării şi constituirea societăţii informaţionale.

e. Procesul de globalizare se manifestă ca o transformare de intensitate istorică, în care mentalităţile şi prejudecăţile suferă transformări profunde

Schimbările sociale accentuate impuse de modelul neo-liberalismului, conform căruia problemele sociale pot fi rezolvate mai uşor dacă sunt lăsate pe mâna pieţei şi a întreprinderilor private, pun accent pe:

– clivajul social al celor două emisfere, în care alianţa emisferei nordice nu mai poate supravieţui fără resursele emisferei sudice,
– sărăcia specifică statelor emisferei nordice poate deveni endemică pentru emisfera nordică, unde resursele sunt pe cale de epuizare, iar demografia este în scădere accentuată,
– subminarea democraţiei şi libertăţilor occidentale de către „*global players*”,
– încorsetarea liberalizării pieţelor muncii globale,
– creştere drastică a violenţei, victimele războaielor moderne, globalizate, fiind, de cele mai multe ori, femeile şi copii,
– diminuarea resurselor naturale de către abordările tehnologice,
– transformarea mediului cultural într-o industrie culturală de tip economic,
– impunerea intereselor hegemonice prin acţiuni militare, ca urmare a diminuării resurselor de hidrocarburi necesare statelor industrializate,
– generarea violenţei de către destabilizare.

f. Standardele globale înlocuiesc omogenitatea particulară, specifică unităţilor teritoriale mici

Locul diferenţierilor din interiorul unităţilor teritoriale, care erau reciproc exclusive, este luat de uniformitate, ca infrastructură a „spaţiului expansiunilor” şi mişcării libere de bunuri materiale, oameni şi idei la scară internaţională şi globală. Globalizarea se impune a fi înţeleasă ca redistribuirea teritorială a diversităţii lumii ca întreg. Mecanismele prin care comerţul internaţional agravează sărăcia statelor periferice sunt diferite şi impun abordări specifice:

– specializarea internaţională impusă de procesul de globalizare atribuie economiilor din statele periferice rolul de producători-exportatori de materii prime şi produse agricole şi consumatori-importatori de produse industriale şi tehnologii avansate.
– monopolizarea economiilor centrale permite ca evoluţia tehnologică să ducă la creşteri salariale şi de preţuri în statele dezvoltate, în timp ce în statele slab dezvoltate au loc crize sociale determinate de aceste fluctuaţii internaţionale.
– globalizarea economică afectează cererea de produse in-

dustriale şi agricole, importurile statelor periferice depăşind exporturile.

g. Mişcările sociale de intensitate ridicată pot fi evitate prin:

– democratizarea societăţii globale;
– distribuirea echitabilă a resurselor vitale;
– menţinerea echilibrului ecologic şi renunţarea la poluarea mediului ambiant;
– soluţionarea diplomatică a conflictelor militare;
– introducerea impozitelor Tobin pe tranzacţiile financiare internaţionale şi folosirea acestora pentru derularea proiectelor de dezvoltare şi securitate globală;
– interzicerea fondurilor ultra-speculative („*hedge funds*”);
– susţinerea intereselor naţiunilor dezavantajate din punct de vedere social;
– reforma democratică a securităţii sociale;
– redistribuirea şi reevaluarea forţei de muncă în funcţie de resurse;
– reevaluarea agriculturii şi asigurarea resurselor necesare unui trai decent;
– egalitate între naţiuni, culturi şi civilizaţii;
– reconsiderarea drepturilor minorităţilor,
– acordarea libertăţilor religioase şi de exprimare.

Bibliografie

1. Fernand Braudel, *Gramatica civilizaţiilor*, vol. I, Bucureşti, Editura Meridiane, 1994.
2. Vasile Simileanu, Civilizaţia islamică – integrarea culturală, Editura Top Form, Bucureşti, 2009.
3. Samuel P. Huntington, *Ciocnirea civilizaţiei şi refacerea ordinii mondiale*, traducere de Radu Carp (Oradea: Antet, 1998).
4. Vasile Simileanu, *România. Tensiuni geopolitice*, col. *Geopolitica* (Bucureşti: Ed. Top Form, 2003).
5. David Held, Anthony McGrew, David Goldblatt, Jonathan Perraton, *Transformări globale. Politică, economie şi cultură*, traducere de Ramona-Elena Lupaşcu, Adriana Ştraub, Mihaela Bordea, Alina- Maria Turcu (Iaşi: Ed. Polirom, 2004).
6. Victor Kernbach – *Biserica în involuţie*, Ed. Politică, Bucureşti, 1984.
7. Arnold J. Toynbee, *Studiu asupra istoriei (sinteză a volumelor I-IV de D.C. Sommervell)*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1997S. Mehedinţi, *Caracterizarea etnografică a unui popor prin munca şi uneltele sale (1920); Coordonate etnografice: cultura şi civilizaţia* (1928).
8. S. Mehedinţi, *Civilizaţie şi cultură*, Îngrijirea ediţiei, studiu introductiv şi note de Gheorghiţă Geană, Bucureşti, Editura Trei, 1999.
9. S. P. Huntington, *The Clash of civilizations?,* in „Foreign Affairs”, summer, 1993, vol. 72, nr. 3.
10. Mircea Maliţa, *Zece mii de culturi, o singură civilizaţie*, Bucureşti, Editura Nemira, 1998.

11. *International Communication and the New Diplomacy*. Editat de A. Hoffman, New York, 1968.
12. Alexandru Tănase, *Cultura şi civilizaţia*, Bucureşti, Editura Politică, 1977.
13. Norman Goodman, *Introducere în sociologie*, Bucureşti, Editura Lider, 1998.
14. Latham, „Warfare Transformed: A Braudelian Perspective on the „Revolution in Military Affairs", *European Journal of International Relations*, Vol. 8, nr. 2, 2002.
15. R. Peters, *Fighting for the Future, Will America Triumph?*, Stackpole Books, Mechanicsburg, 1999.
16. Raymond Boudon, *L'idéologie on l`origine des idées reçues*, Paris, Ed. Fayard, 1986.
17. Tudor Vianu, *Filosofia culturii, apud* Dorin Oancea, *Biserica şi multiculturalitatea europeană*, în „Biserică şi multiculturalitate în Europa sfârşitului de mileniu", Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj Napoca 2001.
18. Alvin Toffler, *Şocul viitorului*, Bucureşti, Editura Politică, 1973.
19. H. Paris, *La menace terroriste et insurrectionnelle* (Ameninţarea teroristă şi insurecţională), Défense Nationale, Franţa, an 54, nr. 4, aprilie 1998.
20. Andre Gunder-Frank: „*America Latina: Subdezvoltare sau Revoluţie*", Editura ERA, Mexic, 1963.
21. M. Castells, *The Power of Identity*, vol. II, Oxford, Blackwell, 1997.

Relaţia dintre cultura naţională şi multiculturalitate

Gheorghe SCHWARTZ

„Gândeşte-te adesea la legătura dintre toate lucrurile din lume şi la raporturile dintre ele. Căci toate sunt împletite între ele, într-un anumit mod şi prin aceasta toate îşi sunt prietene:” (Marcus Aurelius)

Psihicul individului om se rezumă la nevoia de securitate, la sex şi la dialogul cu eternitatea. Din acesta din urmă fac parte şi lucruri care nu sunt strict necesare pentru subzistenţa fizică, cum ar fi cultura. „Pentru ştiinţele sociale, cultura reprezintă tot ceea ce, în societatea omenească, este transmis mai degrabă social şi nu biologic, în vreme ce sensul comun al termenului trimite la arte. Cultura este, deci, un termen generic pentru aspectele simbolice şi învăţate ale societăţii umane, deşi unii behaviorişti care studiază animalele susţin că anumite primate au cel puţin capacitatea de a produce cultură[1]”. Aşadar, cultura ar fi transmisă mai degrabă social şi nu biologic, doar că ea a intrat în moştenirea individului om, iar socialul nu face decât s-o încurajeze sau, dimpotrivă, să i se opună. Însă aspectul social mai este răspunzător şi de altceva, şi anume de coagularea diferitelor idei, imagini şi expresii într-un tot posibil de a fi perceput de diferiţii receptori oameni. Tot acest „aspect social” este şi cel ce duce inevitabil la libertăţile/constrângerile dictate de orientarea politică. Dicţionarul de politică Oxford defineşte cultura politică drept „Atitudinile, credinţele şi valorile care sprijină funcţionarea unui anumit sistem politic. Acestea includ cunoştinţe şi deprinderi privind funcţionarea sistemului politic, sentimente pozitive şi negative faţă de acestea şi judecăţi

[1] Gordon Marshall, editor, *Oxford, Dicţionar de sociologie,* Univers enciclopedic, Bucureşti, 2003, p.146.

de valoare privind sistemul.[2]" Multiculturalitatea depinde, aşadar, de *o anumită cultură politică* învăţată (sau nu), acceptată (sau nu), impusă (sau nu) a diferitelor comunităţi distincte.

→ 1. *Cultura nu este una singură, doar multiculturalitatea pentru o anumită etapă a devenirii este una singură*.

Şi cei ce nu cunosc şi nu înţeleg mare lucru din fizică, deşi se folosesc în mod firesc şi în mod curent de descoperirile ei – eu fiind unul dintre ignoranţi –, deci, şi cei ce nu cunosc şi nu înţeleg mare lucru din fizică ştiu că fizica cuantică este ştiinţa modernă care încearcă să ne explice că lumea este un TOT. („Că aşa scrie şi pe Internet…") Acceptând aceasta, chiar dacă nu pricepem fizica cuantică, concluzia este că şi cultura naţională face parte din acest TOT, că nu reprezintă decât o formă particulară a expresiei culturii universale. S-a spus că până la mitul celebrei edificări neizbutite a Turnului lui Babel, nedespărţite de graiurile diverse, nici culturile să nu fi fost diferite. Asta, deşi, ulterior, s-a dovedit că nici Esperanto n-a reuşit să unească iarăşi culturile primordiale, aşa cum nici „Noul Esperanto" – limba engleză – nu izbuteşte, în plin proces de globalizare, să anuleze particularităţile izvorâte nici din tradiţiile şi nici din prezentul locurilor.

→ 2. *Singură, limba comună nu este suficientă pentru a se putea vorbi de multiculturalitate*.

O SUMARĂ DEFINIRE A TERMENILOR

„Deocamdată globalizarea, care este în avanscena dezbaterilor, poate fi surprinsă în indicatori mai accesibili din perspectiva eroziunii «statului naţional» şi a trecerii la ceea ce s-a numit «constelaţia postnaţională» (c.f. Jürgen Habermas). Dar această formulă – trebuie spus – nu este echivalentul nici unui naţionalism vetust ce supravieţuieşte schimbărilor, nici al unui supranaţionalism ce pluteşte în abstract, şi nici al unui cosmopolitism nivelator. «Constelaţia postnaţională» este la distanţă de fiecare dintre acestea"[3].

Deocamdată „constelaţia postnaţională", cât „nu este echivalentul nici unui naţionalism vetust ce supravieţuieşte schimbărilor, nici al unui supranaţionalism ce pluteşte în abstract, şi nici al unui cosmopolitism nivelator", ne permite să ne păstrăm caracteristicile ancestrale şi, astfel, să rămânem în inima culturilor naţionale, în specificul naţional.

„Matricea stilistică colaborează la definirea unui popor tot aşa de mult ca sângele şi graiul. Ea poate să crească

[2] Lain Mclean, coordonator, *Oxford, Dicţionar de politică,* Univers enciclopedic, Bucureşti, 2001, p.120.

[3] Andrei Marga, *După globalizare,* Meteor Press, Bucureşti, 2018, p. 170.

sau să scadă, dar când se stinge, se stinge şi poporul." (Lucian Blaga).

Dar, înainte de a vorbi de „constelaţia postnaţională", trebuie să ne referim la naţiune ca la o „comunitate spontană de persoane care au în comun un patrimoniu de civilizaţie, o tradiţie istorică recunoscută (în care înfloresc frecvent elemente considerate naturale şi valori de ordin religios şi spiritual care consolidează sensul apartenenţei naturale) şi, în majoritatea cazurilor, aceeaşi limbă. Noţiunea nu este deci un dat cu caracter obiectiv, ci se defineşte numai dacă ţinem seama de **constatările subiective sau de voinţa de a aparţine de o comunitate**. (Sublinierea mea, Gh. Sch.) Nu trebuie confundat acest concept de naţiune cu conceptul de popor, înţeles ca o colectivitate organizată prin asociere pe un teritoriu determinat şi supusă autorităţii politice şi juridice a unui guvern, şi conceptul de stat, înţeles ca organizare politică şi juridică suverană care îşi exercită puterea prin legi şi instituţii asupra unor grupuri sociale aflate pe un teritoriu determinat[4]".

„Constelaţia postnaţională" este un ideal pândit adesea de antiglobalizare: în vremurile tulburi, „constatările subiective şi/sau voinţa de a aparţine de o anumită comunitate" au născut orori ale istoriei. Şi nu numai orori pe planul propagandei, ci şi consecinţe dramatice cât se poate de concrete. „Constatările subiective" au făcut ca toate regimurile absolutiste să promoveze un prototip exclusiv de „om nou", specimenul „îndreptăţit" să domine restul populaţiilor, când „voinţa de a aparţine de o anumită comunitate" s-a bazat pe inventarea unor mitologii adaptate justificării străbune a superiorităţii grupului. Naţionalismul exacerbat a iniţiat forme specifice ale exprimării.

„Cultură şi societate. După cum atestă istoria gândirii ultimelor patru secole, de la *Discursul asupra metodei* al lui R. Descartes la *Criza ştiinţelor europene* a lui E. Husserl, de la gândirea asupra naturii omeneşti, promovată de empirismul englez, la analizele existenţiale efectuate de F. Nietzsche, S. Freud, M. Heidegger, T. W. Adorno şi M. Horkheimer, cultura înţeleasă ca experienţă privilegiată a omului cu sine însuşi nu a mai putut coincide cu formele instituţionale ale civilizaţiei europene[5]". Şi, am spune, nu numai europene. În locul acestora, s-au instituit alte norme, normele celui mai tare, normele celui mai agresiv. Din toate timpurile cunoscute, învingătorii şi-au impus nu numai administraţia, nu numai legile, ci – cu mai mult sau mai puţin succes – tradiţiile (mereu exacerbate) şi cutumele. Un rol important, adesea decisiv, l-a jucat religia. Chiar şi atunci când „noul" a

[4] DeAgostini, *Enciclopedie de filozofie şi ştiinţe umane,* All Educaţional, Bucureşti, 2004, p. 734.

[5] Idem, p. 208.

constat doar în adaptare, asemenea zeităţilor eline la cele romane. De aici şi rezistenţa la alteritate, conservatorismul clericilor, păstrători ai spiritului naţional. Dar, totuşi, discreţionară a fost întotdeauna puterea armelor. Iar mai ales astăzi, în aceeaşi măsură, superioritatea economiilor.

Un exemplu bun în această privinţă l-a constituit modul cum pavilioanele Germaniei şi ale URSS-ului la Expoziţia Universală de la Paris din 1937 erau poziţionate faţă în faţă. „… aceste două regimuri totalitare, care se înfruntau astfel aici, în simboluri, cu patru ani înainte de a se înfrunta pe câmpul de luptă, ajunseseră la o concepţie de artă aproape identică… […] Fenomenul în sine este banal: să ne gândim la Revoluţia franceză sau la Revoluţia chineză. Prin aceasta putem înţelege cum o revoluţie este, deopotrivă, o întoarcere înapoi, în sensul primar al termenului, astfel că «arta (nazistă) se dovedeşte a fi una dintre cheile de analiză şi de comprehensiune a regimului (naţional-socialist)», cum au observat foarte just istoricii.[6]" La care putem adăuga nu doar ceea ce ştim de la istorici, ci şi ceea ce cunoaştem nemijlocit prin propria noastră experienţă: revenirea la o mitologie „adaptată" în „Cântarea României" din epoca naţional-ceauşistă, adică promovarea unei istorii „rescrise", a unei mitologii emfatice proprii, a trunchierii citatelor din surse celebre (cum a fost, de pildă, inversarea totală a sensului prin trunchierea cunoscutului citat din Herodot „Dacii, cei mai viteji dintre traci"), pretenţia „artei cu program" în cultura atent supravegheată de o cenzură, o cenzură, e drept, de multe ori haotică. De aici şi închistarea în interiorul propriilor graniţe a unor mesaje propagandistice cât mai explicite, coexistând lângă o suprastructură căutându-şi unicele supape posibile în esopism. România ceauşistă a fost un studiu de caz şi pentru naţional-socialismul din alte locuri. Dar „omul nou", promovat de fiecare dintre aceste experimente sinistre, n-a izbutit decât să fărâmiţeze lumea în insule auto-închise ermetic. Alteori, când s-a încercat impunerea unor astfel de reţete şi în exterior prin cuceriri teritoriale, tragediile s-au extins. „Spaţiul vital" preconizat de nazism a fost pregătit de promotorii xenofobiei extreme tot printr-o mitologie fantastică. De pildă, Richard Wagner nu s-a mulţumit doar cu nibelungii, a descris şi wibelungii ca eroi primordiali. Inversarea însuşirilor morale a fost şi este asemenea re-croirii unei haine: tâlharii devin haiduci cu nobile însuşiri caritabile, ucigaşii sunt ridicaţi la rang de eroi, un comandament sfânt vine să justifice orice crimă.

„Mulţimile psihologice sunt credule, sunt capabile să accepte afirmaţiile cele mai neverosimile; de aceea, ele pot fi manipulate acţionându-se

[6] Adelin Guyot; Patrick Restellini, *Arta nazistă,* Corint, Bucureşti 2002, pp. 5 ş. u.

asupra imaginaţiei lor. Ca urmare a credulităţii lor, mulţimile sunt uşor excitabile şi nu pot fi convinse prin argumente.[7]" Astfel apare şi comportamentul adesea „inexplicabil" al unor fapte cumplite individuale, dar mai ales de grup, ducând la situaţii extreme, când oameni până mai ieri „normali" devin brusc fiare. Nici măcar noţiunile elementare de „bine" şi de „rău" nu rămân valabile în asemenea momente: şi ele se schimbă până la inversare, odată cu modificările conceptelor generale, ca şi a conceptului de naţiune. „În toate oraşele din Germania, studenţi şi membrii S.A., adesea încurajaţi de profesorii şi rectorii lor, aruncă pe foc, pe muzică de fanfară, mii de opere interzise. Naziştii au aşteptat venirea nopţii, pentru a invoca misiunea purificatoare a focului.[8]" Asemenea ceremonii cu o puternică tentă ritual – mitologică şi susţinută de dogme naţionaliste ce pretind că „omul nou" este dator „să purifice" lumea de tot şi de toţi cei ce nu se circumscriu însuşirilor sale – au fost săvârşite şi în vremurile biblice, şi la popoarele aşa-zis primitive, şi, iată, chiar şi în secolul al XX-lea. Forme ale unor astfel de acte s-au întâlnit şi din ordinele unor iubitori de cultură. Sunt cunoscuţi numeroşi tirani organizatori de „turnire intelectuale", unde erau invitate notorietăţile vremii, aşa cum Carol cel Mare, care, deşi analfabet, a atras în jurul său tot ce era celebru în artă şi ştiinţă. Ceea ce nu l-a împiedicat să supună prin forţa armelor mare parte din lumea de pe hărţile de atunci. Mengele, „îngerul morţii", se pare că nu a avut doar două doctorate (în medicină şi filosofie, la universităţi de mare prestigiu), ci poseda şi o cultură pe măsură. Iar comandantul lagărului de la Auschwitz obişnuia să interpreteze la pian sonate de Beethoven, netulburat de fumul crematoriilor funcţionând din plin.

→ 3. Iată, dar, că *după ce că nici singură limba comună nu duce la multiculturalitate, nici simpla cunoaştere a culturii universale, oricât de minuţios asimilată, nu duce la multiculturalitate. Aceasta, multiculturalitatea, înseamnă mult mai mult şi, în primul rând, o integrare – încă o dată, nu o asimilare! –, o identificare în cadrul culturii universale. Care, în esenţă, trebuie nu numai cunoscută, ci şi acceptată*.

În Enciclopedia de Istorie Universală DeAgostini[9] se defineşte naţiunea drept o „colectivitate de persoane legate de un patrimoniu comun istoric, lingvistic şi cultural şi de o conştiinţă a acestor legături comunitare şi care împarte un teritoriu comun şi face parte dintr-o unică entitate poli-

[7] Gustave Le Bon, *Psihologia mulţimilor.*

[8] Adelin Guyot; Patrick Restellini, op. cit. p. 55.

[9] Ernest Renan, *Ce este o naţiune?* cf. DeAgostini, *Enciclopedie de istorie universală,* All Educaţional, Bucureşti, 2003, p. 937.

tică", dar tot aici se recunoaşte că, „în realitate, conceptul de naţiune este din punct de vedere istoric extrem de controversat, tocmai din pricina variabilităţii referinţelor la factorii de unificare şi de identitate".

În acest sens, şi preluând din aceeaşi sursă, Ernest Renan scria încă în 1882, la Milano, despre transformările conceptului de naţiune: „Dar ce este o naţiune? De ce Olanda este o naţiune, în timp ce Hanovra şi Marele Ducat de Parma nu sunt? Cum de Franţa a continuat să fie o naţiune, când principiul care a creat-o a dispărut? Cum de Elveţia are 3 limbi, 2 religii, 3 sau 4 rase, este o naţiune, în timp ce Toscana, care este atât de omogenă, nu este? De ce Austria este un stat şi nu o naţiune? […] …ceea ce material nu ajunge: o naţiune este un principiu spiritual, rezultat al profundelor complexităţi ale istoriei, o familie spirituală, nu un grup determinat de configuraţia solului. **Ceea ce am văzut până acum este insuficient pentru a crea un astfel de principiu spiritual: rasa, limba, interesele, afinităţile religioase, geografia, necesităţile spirituale, ce trebuie în plus?** [Sublinierea mea, Gh. Sch.] […] O naţiune este, aşadar, o mare solidaritate constituită pe baza conştiinţei sacrificiilor făcute şi a celor care trebuie făcute în continuare. O naţiune presupune un trecut, dar trăieşte în prezent ca un lucru tangibil: trăirea comună, **dorinţa clar exprimată de a continua viaţa în comun**. (Sublinierea mea, Gh. Sch.) Existenţa unei naţiuni este (iertaţi-mi metafora) un vot cotidian, aşa cum existenţa unui individ este o afirmare continuă a vieţii înseşi.[10]" Doar că la acest citat clasic se cuvin adăugate câteva precizări:

a) „Dorinţa clar exprimată de a continua viaţa în comun" este valabilă doar pentru cei ce se află deja în grupul respectiv, ca şi pentru o societate deschisă, permisivă la acceptarea şi a altora. Se înţelege că viaţa în comun şi pe baze egale nu se poate desfăşura nici în regimurile absolutiste, totalitare ori construite pe caste tradiţionale.

b) „Existenţa unei naţiuni este un vot cotidian, aşa cum existenţa unui individ este o afirmare continuă a vieţii înseşi", doar că nu putem ignora că există „grup de adopţie dat" şi „grup de adopţie ţintit". Pentru a te afla în primul dintre ele, nu trebuie să depui nici un efort special, odată ce te-ai născut în el, pentru cel de al doilea, trebuie să încerci să fi acceptat şi adesea nu ajunge doar votul tău.

c) „O naţiune este, aşadar, o mare solidaritate constituită pe baza conştiinţei sacrificiilor făcute şi a celor care trebuie făcute în continuare", doar că în interiorul unei naţiuni se află indivizi aparţinând diferitelor clase sociale, iar solidaritatea descrisă aici rar are loc, în afara situaţiilor când pericolele iminente ameninţă supravieţuirea tuturor membrilor respectivei naţiuni.

[10] Idem, DeAgostini, p. 938.

De aici încolo poate exista, într-adevăr, o contopire în limbă, afinităţi religioase, necesităţi spirituale, gusturi etc. („Ceea ce noi numim un gust cultivat poate că nici nu exista în Evul Mediu. În epoci diferite se joacă jocuri cu totul diferite.[11]”) Aşa că doar într-o lume cu un nivel apropiat de percepţie etică intervine şi înţelegerea comună a scărilor de valori, a binelui, a frumosului, a succesului[12]. Abia de aici încolo putem vorbi despre cultura naţională.

→ 4. *Abia începând cu permeabilitatea graniţelor de tot felul putem vorbi despre globalizare şi în cultură. Iar progresele extraordinare ale tehnicii, micşorând drastic distanţele – de la suprimarea lor prin mijloacele de transport tot mai rapide şi prin internet –, chiar impun multiculturalitatea.*

Aceasta întrucât „problema derivă din aceea că termenul naţiune (sau popor) este admis în culturile politice central şi est-europene ca un concept ce trebuie să preceadă existenţa Constituţiei. Sau, mai precis, **acelaşi concept ce trebuie să preceadă o coeziune culturală şi geografică, în absenţa căreia nu se discută nici un act juridic**. (Sublinierea mea, Gh. Sch.) În cazul Estului ar trebui să fie puse sub examinare *valorile etnonaţionaliste* devenite active odată cu secolul al XIX-lea, adică odată cu Romantismul, şi care continuă să subziste făcând concurenţă constituţionalismului statal şi aceluia european. Rezultatul amalgamării istoriei cu politica – uzul şi abuzul moştenirilor culturale şi confesionale multiple, devenite, uneori, incompatibile cu aspiraţiile Europei contemporane – s-a văzut cu ocazia conflictelor din fosta Iugoslavie. În acelaşi context, s-a observat că rezoluţiile occidentale care vizau stingerea disputelor teritoriale **şi intercomunitare** (Sublinierea mea, Gh. Sch.) nu păreau a se baza pe decodarea exactă a mesajelor ideologice care au declanşat tragicele evenimente şi în care teoria identitară a jucat un rol important[13]”.

---

[11] Ludwig Wittgenstein, *Lecţii şi convorbiri despre estetică, psihologie şi credinţă religioasă,* Humanitas, Bucureşti, 1995, p. 27.

[12] Aceste noţiuni nu rămân aceleaşi o dată pentru totdeauna nici în interiorul aceluiaşi grup, nici în interiorul aceleaşi naţiuni. De pildă, frumosul: idealul feminin din Evul Mediu şi până astăzi s-a schimbat continuu – vezi tablourile castelanelor din ramele aurite de pe pereţii palatelor, portrete plătite pentru a fi retuşate după moda vremii, dar portrete ce astăzi nu mai îndeplinesc nici pe departe criteriile de frumuseţe. Până chiar şi ritualurile religioase, atât de conservatoare, nu sunt scutite de modificări, de exemplu, prin introducerea de mijloace tehnice moderne în slujbe. Iar succesul în viaţă…: un VIP este recunoscut astăzi mult mai des din rândurile artiştilor decât din cele ale unor profesii liberale, din rândurile aceloraşi artişti care până nu de mult trebuiau să urce pe scările de serviciu, alături de lachei, pentru a cânta la recepţiile nobilimii. Istoria a modificat radical aprecierile. De pildă, „contrareforma i-a reintegrat pe artişti în societate; romantismul îi va scoate din nou în afara ei”. (Jean Gimpel, *Despre artă şi artişti,* Meridiane, Bucureşti, 1973. p. 101.)

[13] Victor Neumann, Noţiunile etnocentrismului românesc, în Victor Neumann, Armin Heinen op. cit. p. 382.

Abia după ce am convenit că multiculturalitatea este posibilă doar când constrângerile antiglobaliste ale naţionalismului agresiv sunt îndepărtate, când nivelul de percepţie a realităţii devine compatibil între diferitele naţiuni[14], putem vorbi despre un multiculturalism real şi la suprafaţă. La suprafaţă, întrucât şi în regimurile totalitare, în condiţiile mijloacelor de comunicare moderne, ideile, scrierile, noutăţile, viaţa însăşi se strecoară pe deasupra graniţelor. Şi acolo unde, de pildă, internetul este limitat sau chiar interzis, apar întotdeauna fisuri în carapacea conservator tradiţională, fisuri prin care se strecoară achiziţii recente ale culturii.

→ 5. *Astăzi, mai mult decât autorităţile, doar nivelul de înţelegere mai poate întârzia globalizarea vieţii spirituale*.

Beneficiile sunt uriaşe. Graniţele cad, indivizii ajung să se cunoască între ei, naţiunile să gândească într-un mod comprehensibil. Desigur, nu toată lumea este de acord cu aceasta. L. S. Vîgotski, de exemplu, combate – „cea mai răspândită opinie pe care o are de înfruntat cercetătorul este opinia potrivit căreia arta ne-ar contamina cu anumite emoţii şi că ea ar fi bazată pe această comunicare: «Activitatea artei se întemeiază pe această capacitate a oamenilor de a se contamina de emoţiile altor oameni, spune Tolstoi. Emoţiile cele mai diferite, foarte puternice şi foarte palide, foarte importante şi foarte neînsemnate, foarte rele şi foarte bune, alcătuiesc obiectul artei, dacă au darul de a-l contamina pe cititor, spectator, auditor»[15]". Sau, la fel: „Reprezentările sau sentimentele pe care le declanşează artistul sunt umplute cu experienţa noastră. Şi atunci când ele se reînnoiesc, atunci când opera ne-a devenit familiară, ea este încărcată cu o bună parte a vieţii noastre. Iubim în operă şi precedentele întâlniri cu ea, prietenia noastră de odinioară[16]".

Mai mult decât atât: multiculturalitatea naşte nu numai cunoaştere reciprocă, ci şi acceptarea celuilalt, apropiere binevoitoare, empatie (nu şi identificare!). Din punct de vedere psihologic, „…asociaţia prin asemănare este legea conform căreia ideile, imaginile, sentimentele asemănătoare se atrag în spirit; în felul acesta un portret evocă ideea de model. Să mai amintim că asociaţia prin contagiune este legea prin care cele două fenomene care au fost trăite împreună au tendinţa de a se asocia în spiritul nostru, în aşa fel încât imaginea unuia amin-

[14] Între diferitele naţiuni şi nu doar între câteva elite, chiar dacă acele elite premerg şi preiau împreună idei ce schimbă lumea cu consecinţe şi asupra celorlalţi indivizi.

[15] L. S. Vîgotski, *Psihologia artei,* Editura Univers, Bucureşti, 1973, pp. 307. ş. u.

[16] Henri Delacroix, *Psihologia artei, Eseuri asupra activităţii artistice,* Editura Meridiane, Bucureşti, 1983, p. 126.

teşte imaginea celuilalt[17].” Iar „empatia se construieşte pe conştientizarea de sine; cu cât suntem mai deschişi faţă de propriile noastre emoţii, cu atât suntem mai capabili să interpretăm sentimentele altora[18]”. Şi invers: ura de sine individuală sau naţională, atunci când nu se compensează prin pătrunderea în orizontul vieţii celor mulţi, produce izolare şi chiar sentimente explicite de respingere a celuilalt (a celorlalţi).

→ 6. *Multiculturalismul are şanse de a se manifesta în mod real numai dacă această contaminare emoţională precizată de Lev Tolstoi se produce plecând din reşedinţa creatorului şi ajungând nealterată în locuinţele receptorilor din cât mai multe şi mai variate unităţi administrative.*

Beneficiile sunt uriaşe: „…literatura generală ne învaţă să cunoaştem mai bine umanitatea însăşi şi s-o reconstituim în adevărata ei universalitate. După cum spune Dirk Coster: «Marile literaturi se completează. Pentru a reconstitui imaginea omului, trebuie să-şi împrumute fiecare celeilalte ceea ce-i lipseşte.» Atunci când n-ai studiat decât una sau două literaturi, nici nu bănuieşti cât de numeroase sunt aspectele umanităţii şi sentimentele umane, care fie că lipsesc, fie că nu sunt decât modest prezentate în acea sau acele literaturi. Cercetarea paralelă în mai multe limbi ale creaţiilor unei epoci este în acelaşi timp şi o lecţie de psihologie: înveţi să cunoşti şi laturile necunoscute ale omului, ca şi aspecte noi ale artei. Combinarea influenţelor şi tradiţiilor cu ireductibila diversitate a spiritelor şi a raselor face să ţâşnească acele calităţi sufleteşti care au rămas în stare latentă până atunci. Şi astfel concepută, istoria literară ne oferă importantul avantaj de a ne înlesni propria noastră cunoaştere, de a ne spori şi îmbogăţi ideea despre sufletul omenesc[19]”.

Literatura generală, la fel ca şi sugestiile venite din celelalte arte, poate duce la un mod de a gândi şi de a înţelege lumea nu în mod identic – pentru că „reprezentările sau sentimentele pe care le declanşează artistul sunt umplute cu experienţa noastră” –, dar la o acceptare a celuilalt şi o preluare de la celălalt, fie că este vorba de individ, fie că este vorba de naţiune.

→ 7. Însă penetrarea dintr-o parte în cealaltă are nevoie de anumite condiţii: în primul rând, cunoaşterea codului de comunicare (cunoaşterea şi înţelegerea similară a mesajelor, a vehiculului lingvistic în cazul scrierilor); tot în primul rând, condiţii compatibile ale nivelului de educaţie (civică,

[17] Alfred Binet, *Psihologia raţionamentului*, Editura IRI, 2002, p. 72.

[18] Daniel Goleman, *Inteligenţa emoţională*, Curtea veche, Bucureşti, 2008, p. 137.

[19] Paul van Tieghem, *Literatura comparată,* Editura pentru Literatură Universală, Bucureşti, 1966, pp. 180-1.

etică, estetică, informaţională); tot în primul rând, libertăţile de informare şi de proprie expresie; şi nu în ultimul rând, transportatorii (traducătorii, criticii specializaţi, agenţii literari şi agenţii celorlalţi creatori autori şi interpreţi), „intermediarii", cum îi numeşte van Tieghem.

„Printre modalităţile schimburilor literare dintre două naţiuni, trebuie să plasăm la loc de frunte *intermediarii*, care au uşurat difuzarea într-o ţară şi adoptarea de către o literatură a unor lucrări, idei şi forme aparţinând unei literaturi străine. Putem denumi acest gen de studii mesologie" (Din limba greacă, *ce este la mijloc.*) Printre aceşti intermediari, van Tieghem delimitează indivizii, mediile sociale, saloanele literare, texte de critică, ziare şi reviste, traduceri şi traducători şi le analizează contribuţia[20].

→ 8. Revenind la cazul României, vedem că o parte dintre „intermediari" există, însă lipsesc două categorii, poate cele mai importante, deşi neamintite de van Tieghem: este vorba despre criteriile exportului de cultură românească şi despre agentul specializat (literar, muzical etc.).

I. Putem vorbi despre multiculturalitate pasivă şi multiculturalitate activă. Şi prima dintre ele reprezintă un mare câştig: ea dovedeşte că populaţia receptoare a devenit aptă de a înţelege şi de a se desfăta cu marile realizări ale lumii culturale, că este în stare să le asimileze, că a învăţat să gândească în spiritul cel mai înaintat al contemporaneităţii. Toate acestea nu reprezintă puţin lucru, însă nu constituie decât un pas, o primă etapă. Pentru a se integra activ în cultura lumii, este nevoie de un schimb de valori artistice validate şi într-o parte şi în cealaltă. Or, exportul de cultură românească prin instituţiile specializate ale statului suferă, deocamdată, de aceeaşi lipsă de criterii ca mai toate priorităţile şi ierarhiile statuate la noi. Puternic subiectivă, coruptă, subliniat tributară găştilor, nu arareori politizată, oferta oficială rămâne cel mai des primită politicos şi… atât. Ceea ce s-a reuşit în acest domeniu a pornit prin relaţiile personale ale oamenilor de cultură, lucru ce nu poate compensa decât în mică parte politica culturală externă oficială a statului.

II. Un al doilea motiv pentru care cultura română – în ciuda abordării festiviste în presă a fiecărei ieşiri în lume a unui eveniment (atunci când mass-media găseşte spaţiu şi pentru el…) – este că, dacă instituţiile specializate ale statului au rămas la mentalităţile de dinainte de '89, nici iniţiativa privată nu este pe măsura valorilor ce ar trebui promovate. Lipsa unor agenţi literari interesaţi să câştige bani de pe urma scrierilor autorilor români, aşa cum impresarii fac averi de pe urma sportivilor, în special a fotbaliştilor, reprezintă un imens handicap pentru

[20] Paul van Tieghem, op. cit. p. 132 ş. u.

penetrarea reală în lume a literaturii de calitate din România. Agentul cultural este direct interesat – prin cota parte din câştig ce-i revine din contract – să promoveze ceea ce este acceptat şi validat pe piaţa de artă. El preia de pe umerii autorilor managementul şi marketingul, la care cei mai mulţi artişti nu se pricep. Avantajele sunt nu numai reciproce, dar vin şi în sprijinul deschiderii uşilor pentru întreaga cultură naţională spre universalitate. Interesul direct rezultat din posibilitatea de câştig a agenţilor exclude exportul de valori culturale pe bază de cumetrii. (Acestea se dovedesc mereu că nu aduc bani nimănui.) Piaţa de artă din România nu a ajuns la un renume suficient pentru a se putea impune în exterior prin ea însăşi, iar vechile mentalităţi instituţionale tribale umflă ierarhii aberante, ale căror produse nu sunt interesante afară.

Într-o măsură copleşitoare, nici soluţia emigrării autorilor nu a dus la succese palpabile. (Cu excepţiile care pot fi numărate pe degetele unei singure mâini, triumful aplaudat de acasă nu se aude decât tot acasă.)

→ 9. *Multiculturalitatea se naşte din convieţuirea indivizilor de diferite origini şi nu din structurile suprastatale.*

După Oswald Spengler, istoria se bazează pe „forme de viaţă", adică orice cultură trece prin „primăvară", „vară", „toamnă" şi „iarnă". Aşadar, metoda sa, „metoda morfologică", prezintă această succesiune. În ce „anotimp" putem spune că ne aflăm noi astăzi?

Noi de unde am pornit? Unde am ajuns?

Fără să o luăm de la „paş'opt", vom aminti doar că, în *Naşterea modernităţii în arta românească,* Ruxandra Dumitrescu îl citează pe Nicolae Iorga: „În Byzance après Byzance, N. Iorga susţinea continuitatea civilizaţiei Bizantine, una ce «supravieţuise aproape patru secole formei imperiale creştine». Cauzele dispariţiei amintitei civilizaţii trebuie căutate în influenţele occidentale…[21]".

Influenţele culturale cunosc o dezvoltare dinamică, în funcţie nu numai de permeabilitatea graniţelor, de munca „intermediarilor", de imixtiunea politicului, dar şi a modei momentului şi a năzuinţelor generale ale indivizilor. După ce românii au putut privi doar prin gaura cheii la cele ce se întâmplau în lumea cea mare, multă vreme din pricina ignoranţei maselor, a analfabetismului, a luptei pentru subzistenţă, apoi din cauza opreliştilor impuse de statul totalitar, doar elitele – mai precis, doar unele elite – au fost interesate de multiculturalism, în pofida naţionalismului extrem de dreapta, urmat de cel la fel de

[21] Ruxandra Demetrescu, *Conceptul de stil naţional în istoriografia artistică,* în Victor Neumann; Armin Heinen, op.cit., p. 325.

constrângător de stânga. După 1989, populaţia s-a găsit în nesiguranţă: încotro să privească, încotro s-o ia?

Timpul a trecut. „Influenţele occidentale" erau decisive pe vremea celor scrise de Iorga, dar, astăzi, aşa cum remarcă în Frankfurter Rundschau, Richard Wagner, românului „îi este mult mai aproape proiectului individualist american al împlinirii fericirii personale, decât lozinca vest-europeană despre siguranţa socială, cu a sa intensă politică de reglementare. Acest lucru se explică prin tradiţiile statale est-europene, care fac dovada unei slabe consistenţe societale, asortată cu o doză de anarhie[22]."

Provocarea S.U.A. versus provocarea Uniunii Europene, cu pretenţiile fiecăreia dintre ele, induc o pendulare dezordonată atât pentru decidenţii politici, cât şi pentru omul de rând din România de astăzi. Nici evaluarea culturii de la noi şi de către noi nu face excepţie.

Pe de altă parte, tendinţa de ghetoizare este o constantă a fiecărui grup, a fiecărei naţiuni. Chiar şi în S.U.A., unde amalgamul de grupuri etnice diferite dau poporul american şi unde, deci, multiculturalitatea ar trebui să fie sub-înţeleasă, noii imigranţi români se alipesc comunităţilor de români, polonezii lângă polonezi, chinezii au cartierele lor etc. Şi, totuşi, toţi se consideră americani. Multiculturalitatea este şi mai pronunţară în locurile unde imigranţii se află de multe generaţii, păstrându-şi apartenenţa la originile lor etnice, cum ar fi evreii şi ţiganii: ei se declară evrei români (sau maghiari, sau germani etc.) şi, respectiv, ţigani români (sau maghiari, sau germani etc.). Şi dau culoare culturii unde s-au aşezat.

Organismele suprastatale îşi văd fiecare de interesele proprii. Ele impun etichete de „state de rangul I", „state de rangul II", „III" etc. Etichete sunt uneori obiective, alteori ţinând doar de interesele celor puternici faţă de partenerii mai mici – sau mai neîndemânatici – chit că sunt parteneri ai aceloraşi structuri. La fel sunt etichetate şi culturile, drept „culturi mari" şi „culturi mici". Conştiinţa metropolei şi a coloniilor n-a dispărut. Deocamdată, imnul Uniunii Europene este folosit doar pentru solemnităţile de protocol, deşi versurile lui Schiller îndeamnă chiar spre multiculturalitate şi merită mereu reproduse în integralitate („*Slavă ţie stea curată/ Voie bună pe Pământ,/ Sol din rai cu Soare sfânt/ Vraja ta aduce iar/ Pe popor lângă popor./ Toţi pe lume, fraţi noi suntem/ Unde vii uşor în zbor./ Cine a avut norocul/ De prieten bun să dea,/ Cine ştie ce-i iubirea/ Lângă noi cântând să stea./ Fericit un suflet drag/ Te poate face pe Pământ/ Cine n-a simţit iubirea/ Plece dintre noi plângând.*")

[22] Cf. Frankfurter Rundschau, Richard Wagner, *Europa de Est, stat federal american?"* în Victor Neumann; Armin Heinen, op. cit. p. 383.

Versurile lui Schiller merită nu numai reproduse, ci şi trăite. Dar pentru aceasta, conform imperativului antic, trebuie să te cunoşti pe tine însuţi atât ca individ, cât şi locul tău în grup.

În ce „anotimp" putem spune că ne aflăm astăzi? Poate într-o primăvară întârziată.

→ 10. *Multiculturalitatea nu se constituie decât după legile hazardului, hazardul dictând valorile şi etica vremurilor*.

„O civilizaţie este, în acelaşi timp, permanenţă şi mişcare. Prezentă într-un spaţiu, ea se menţine acolo, se agaţă de el timp de secole. Dar, în acelaşi timp, ea acceptă anumite bunuri pe care i le propun civilizaţiile vecine sau îndepărtate şi difuzează propriile bunuri în afara ei. Imitaţia, contagiunea acţionează în aceeaşi măsură cu anumite tentaţii interne, împotriva habitudinii, a lucrului făcut dinainte, ştiut dinainte[23]."

În acest spirit, influenţele culturale cunosc o dezvoltare dinamică. Multiculturalitatea, atunci când izbuteşte să adune culturile naţionale, se comportă asemenea oceanului în care se scurg fără încetare ploile, râurile şi fluviile: în veşnică mişcare, apa cea mare scoate la suprafaţă, după reguli impuse de o voinţă invizibilă, anumite vestigii din adâncuri, le lasă să se oglindească în soare şi le înghite din nou. Astfel sunt celebrate morala, faima şi capodoperele. Apoi oceanul scoate la iveală alte şi alte minuni, multe dintre cele vechi trebuind să le lase locul. Văzute din diferitele direcţii, toate primesc sensuri din experienţa şi din credinţa locurilor, sfârşind prin a se interfera. Când se întâmplă aşa, multiculturalitatea devine însăşi soarele în care se oglindesc morala, faima şi capodoperele. Până la absorbţia lor totală.

[23] Fernand Braudel, *Jocurile schimbului,* Editura Meridiane, Bucureşti, 1985, pp. 246-7.

Naţiunea multiculturală. O perspectivă asupra identităţii României

Victor NEUMANN

Încărcătura ideologică pe care istoricii, filologii, sociologii, etnografii şi, pe urmele lor, oamenii politici o atribuie conceptelor de ***român*** şi ***minoritar***, felul în care ei înţeleg diferențele dintre cele două concepte în cadrul aceluiaşi stat, ne îndeamnă să formulăm câteva întrebări:

Ce înseamnă să fii *român*? Care sunt elementele sociale, culturale, religioase ce definesc conceptul de român? Ce pondere are conceptul de român în limbajele social-politice şi la ce înţelesuri identitare trimite el? Cum se explică faptul că delimitările dintre diversele grupuri cultural-lingvistice şi religioase de pe teritoriul României au generat o relaţie *majoritar-minoritar* şi o politică a diferențialismelor? Ce înseamnă *străinul din interior* şi cum se explică faptul că acest concept este uzitat în limbajele social-politic ale unui stat modern? Este relaţia majoritar-minoritar identificabilă prin dihotomia român-străin? Este minoritarul un străin? Cine l-a definit astfel şi în ce scop? Cine este *străin* în locul și în statul în care s-a născut? În ce context e necesară autodefinirea cultural-comunitară şi cum se face ea în cazul românesc? Când anume sublinierea diferenţelor trimite la existenţa mai multor categorii de cetăţeni în interiorul aceluiaşi stat? Este cultura politică românească marcată de semnul *incluziunii* sau al *excluziunii*? În ce măsură conceptul ce defineşte identitatea românească e influenţat de moştenirile istorice? Care sunt vulnerabilităţile conceptului de român? Cum se explică absența preocupării pentru transformarea lingvistică şi înnoirea conceptuală în cultura română, respectiv persistenţa imaginarului xenofob la nivelul mentalului colectiv? Ce fel de identitate colectivă a dezvoltat regimul fascist? Dar regimul comunist? Există o legătură între ideea de *naţiune etnică* românească profesată

de inteligentsia interbelică şi *ideologia naţional-comunistă* a regimului Ceauşescu? Dar între cultura protocronistă a anilor 1970-1989 şi structura de gândire a elitelor culturale şi politice ale României postcomuniste? Este instrumentalizarea politică a limbii creatoare de stereotipuri şi dacă da, atunci cum pot fi acestea depăşite în cazul unei culturi umaniste cu reflexe defensive precum aceea română?

Acest articol caută să răspundă la interogațiile de mai sus, luând în considerare modul în care se folosesc în limba română conceptele privitoare la identitatea colectivă. Din raţiuni ideologice și din considerente statale, conceptul de *român* a fost echivalat cu acela de *etnic*. În temeiul culturii romantice întemeietoare a *etnonaţiunii* și premergătoare statalității[1], în statele Europei Centrale şi de Sud-Est naţionalul a fost şi continuă să fie văzut prin prisma unor imaginare *specificităţi*. Motivaţia ce transpare din textele oficiale, din manualele şcolare de istorie, literatură, filosofie, din curricula universitară este aceea a formării conştiinţei maselor în temeiul unor repere în care dominante sunt sentimentele și nu reflecţia rațională. Astăzi, după câteva decenii de la eliberarea de sub dictatura comunistă, cultura scrisă din România acordă puţină importanţă regândirii evenimentelor trecutului, recunoaşterii şi integrării diversităţilor socială, culturală şi religioasă, bagajului teoretic necesar depăşirii prejudecăţilor. Confuzia între trecut şi prezent, între evenimentele propriu-zise şi limbajele prin care acestea au fost făcute cunoscute lasă de dorit în mediile academice, literare, jurnalistice etc. Întrucâtva, așa se explică și ineficiența gândirii politice, respectiv a acțiunilor politice. În pofida libertății, cultura română n-a produs o schimbare paradigmatică, n-a contribuit – cum era de așteptat după două regimuri totalitare – la reinventarea ideii de națiune. Sensul prăfuit al conceptelor identitare continuă să provoace confuzii atât în limbajele elitelor profesionale, cât și în acelea ale clasei politice. De exemplu, conceptul de *neam* se multiplică în dauna aceluia de națiune. Dincolo de definiţiile dicţionarelor – întotdeauna marcate de o ideologie cum observa Reinhart Koselleck – cunoaşterea lor este importantă în ordinea decodării mesajelor şi a raţionalizării interpretărilor istorice, economice, juridice. Doar astfel putem elibera discursul social-politic de sub servituţile ideologice.

Etnocultură, etnonaţiune şi identitate statală

Luând în considerare observaţiile generale de mai sus, vom argumenta de ce persistă în statul român promo-

[1] Situația e relativ similară în toate statele central și sud-est europene formate după Primul Război Mondial.

varea valorilor etnice[2] ale majorităţii româneşti şi nu cunoaşterea realităţilor social-demografice şi instituţionale ale ţării de-a lungul timpului; vom arăta că minorităţile culturale continuă să fie prezentate în cărţile de istorie prin intermediul conceptului de *străin*, în pofida faptului că au aceleași drepturi și aceleași obligații, posedă aceeași carte de identitate și sunt subordonate acelorași norme juridice și decizii politice. În sfârşit, vom insista pe exemplele ce explică persistenţa limbajelor vetuste izvorâte din gândirea identitară românească articulată în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

În Europa Centrală şi de Sud-Est *etnocultura*, respectiv *etnonaţiunea* echivalează – aidoma perioadei romantice în care a fost inventată – cu noţiunea-cheie prin care se identifică una sau alta dintre comunitățile zonei. Războaiele civile din fosta Iugoslavie au arătat sensul lor nociv, capabil să genereze un discurs istorico-politic belicos și acțiuni de exterminare în masă. În cazul României, conceptul de *etnonaţiune* folosit în descrierea trecutului este acceptat prin divizarea cetăţenilor statului în mai multe categorii[3]: cea de gradul I, comunitatea de limbă şi cultură română, de religie ortodoxă, revendicând tradiţiile şi istoria majorităţii etnice româneşti; cea de gradul al II-lea, minoritatea maghiară, numărând 6% din populaţia României şi, în acest temei, dobândind dreptul la o prezenţă vizibilă în instituţiile publice; cea de gradul al III-lea, reprezentată de alte comunităţi minoritare precum rromii, germanii, turco-tătarii, sârbii, ruşii-lipoveni, slovacii, evreii, bulgarii etc.; cea de gradul al IV-lea, e vorba de indivizi şi comunităţi cu o identitate mixtă[4], având origini lingvis-

[2] Noțiunea este contraproductivă, capabilă să falsifice realităţile în sensul că ignoră diversităţile regională, religioasă, lingvistică într-un stat cu o configuraţie multi- şi interculturală. Pentru exemple privind o astfel de configurație vezi Victor Neumann (Coordonator)*, Identitate şi Cultură. Studii privind istoria Banatului*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2009, 406 p; Idem (Coordonator), *Istoria Banatului. Studii privind particularităţile unei regiuni transfrontaliere*, Editura Academiei Române, ediția a II-a, București, 2016, 700 p.; Idem, *Interculturalitatea Banatului*, ediția a III-a, Editura Universității Al. Ioan Cuza, Iași, 2015, 175 p.; Idem, *Die Interkulturalitaet des Banats*, Frank und Timme Verlag, Berlinm, 2015, 160 p.

[3] Victor Neumann, „Conceptul de naţiune în România", în *Revista 22,* Nr. 833, 21-27 februarie 2006, p. 10.

[4] Idem, „Conceptul de identitate multiplă", în Victor Neumann, *Neam, Popor sau Naţiune? Despre identităţile politice europene*, ediţia a III-a RAO, 2015. Vezi şi Idem, *Conceptually Mystified. East-Central Europe Torn Between Etnonationalism and Multiple Identities*, Bucharest, 2004. Sunt cercetători care se ocupă de studiul fenomenului minoritar în România şi nu înţeleg ori refuză să înţeleagă existenţa unei asemenea categorii de cetăţeni români cu identitate culturală multiplă, bilingvi, multi- și interconfesionali. În tot cazul, imposibil de definit din punct de vedere etnic, majoritar sau minoritar. În condiţiile în care România are un amestec de populaţii care întrece media europeană, este absurdă definirea pe criterii etnice. În ultimii ani, s-au înregistrat şi câteva înnoiri conceptuale promovate de *Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală* din Cluj, director Salat Levente,

tice şi religioase diverse, apartenenţe cultural-comunitare multiple. Există şi mult hazard în autodefinirea apartenenţelor de grup, ceea ce nu justifică abordarea *etnonaţională* şi *etnonaţionalistă* a istoricului. Invocata diviziune/segregare falsifică ori reduce realitatea socială la o pretinsă singularitate, de unde şi modul de a scrie istoria în care ideea de diversitate multiculturală şi multiconfesională nu își găsește locul decât în mică măsură sau cu totul întâmplător. Studiul relaţiei *majoritar-minoritar* ar trebui să urmărească integrarea socială, evidenţiind rolul fecund al plurilingvismului în creaţie, idei alternative, diplomaţie[5]. În realitate, el este întârziat în mediile academice şi în reflexele de gândire ale majorității locuitorilor. Mărturie stau expresiile xenofobe prezente în limbajele unor intelectuali și oameni politici din România.

Prin prelungirea vechii formule de *istoria românilor*, susţinută cultural şi politic de generaţiile care au înfăptuit unirea Valahiei cu Moldova la 1859 şi de acelea care au făcut posibilă apariţia pe harta Europei a României Mari la 1918, includerea minorităţilor cu istoriile şi culturile lor pare încă şi mai dificilă. Nici introducerea unor cursuri auxiliare în universităţi nu pare atât de simplă. În secolul al XIX-lea şi la începutul secolului al XX-lea concentrarea în jurul conceptului de *etnocultură* şi *etnonaţiune* era parte a orientării cultural-identitare din regiunile Europei Centrale şi de Sud-Est. Din punct de vedere demografic, administrativ şi juridic, condiţia statului naţional român format după Primul Război Mondial nu era identică perioadei premergătoare. Suprafața noului stat se dublase în deceniile interbelice; la fel și populaţia. Structura demografică devenise mult mai diversă comparativ cu aceea a Vechiului Regat al României. Alături de români, numeroase grupuri cultural-lingvistice intraseră în componenţa noului stat: maghiari, germani, ucrainieni, evrei. Lor li se asociase şi un număr de comunităţi sensibil mai mici, reprezentate de sârbi, slovaci, cehi, bulgari, ruşi-lipoveni, turco-tătari, rromi. Toate la un loc indicau un procent considerabil, aproximativ 25% din populaţia ţării.

Componenţa demografică a noului stat român creat după 1918 s-a schimbat enorm. Tema identității

---

de *Institutul Intercultural Timişoara*, de *Centrul de Studii Avansate în Istorie* din cadrul *Universităţii de Vest din Timişoara*.

[5] Vezi Victor Neumann, „Multiculturality and interculturality. The Case of Timişoara", în *Hungarian Studies*, Volume 21, Numbers 1-2, 2007, pp. 3-18; Idem, „Between Orthodox Byzantium and Catholic Europe: Banat and Multiple Coded Cultural Legacies" în Mihai Spăriosu (ed.), *Intercultural Conflict and Harmony in the Central European Borderlands*, V&R Uni Press, Goettingen, 2017, p. 43-58; Idem, „Zwishen Osmanen und Oesterreichern. Temeswarer Banat – ein europaeisches Experiment des 18. Jahrhunderts" în A. Fickers, R. Haude, S. Krebs, W. Tschacher, *Jeux sans Frontieres? Grenzgaenge der Geschichtswissenschaft*, Transcript Verlag, Bielefeld, 2017, p. 187-197.

naționale fusese reluată de oficialități, nu însă în scopul redefinirii ei, ci în acela al conservării conceptelor, perpetuând dihotomica relație *majoritar-minoritar*. În deceniile interbelice nu exista instituție de stat sau privată, locală sau centrală care să nu abordeze amintita temă prin limitarea identităţii persoanei la o comunitate etnică. Conceptul de român și de național echivala cu apartenenţa la comunitatea românească, adică la etnia română majoritară. El nu trimitea însă la cetățenia română. Semnarea tratatului de pace de la Versailles, prin care România integrase regiunile Transilvania, Banat, Partium, Maramureş, Bucovina şi Basarabia, a recunoscut drepturile minorităţilor intrate în componenţa noului stat etnonaţional. Faptul acesta avea să complice viaţa intelectuală, ideologiile politice şi, mai ales, formarea cetăţenilor. În pofida recunoașterii diversității regionale, construcţia administrativă a noului stat român a devenit în scurt timp similară celeia a Vechiului Regat al României. Ea nu se va preocupa de înțelegerea nici unei forme de pluralitate, dovadă obsesiile ideologice ale inteligentsiei și ale clasei politice începând cu anii 1920 și culminând cu originala mișacare fascist-legionară[6].

Vechea şi noua istoriografie

Cât priveşte nararea trecutului, majoritatea istoricilor au fost influenţaţi de cronologia faptelor de eroism, de rememoarea victoriilor armate împotriva duşmanilor externi, de consolidarea mitului etnogenezei naţionale. Mulţi aveau să suprapună conceptul de statalitate aceluia de naţiune şi conceptul de naţiune aceluia de etnie. De aici şi sensul ideii de stat naţional, un stat al unei singure etnonaţiuni. Din convingere, din subordonare faţă de autorităţi sau din ignoranţă, istoricii au subordonat propriile lor scrieri ideologiei partidelor politice sau aspiraţiilor formulate de instituţiile administraţiei publice. Ceea ce merită reţinut este că în anii interbelici – chiar şi atunci când polemizau, exemplul disputei dintre C.C. Giurăscu şi N. Iorga – istoricii români reluaseră vechea ideologie de sorginte romantică: ei elogiau procesul de formare statală medievală, asociindu-l aceluia al statalităţii moderne; neglijau distincţiile între limbajele, conceptele şi mesajele diferitelor timpuri; omiteau delimitările între identitatea politică a societăţii medievale şi aceea a lumii moderne, între legislaţia voievodală şi aceea bazată

[6] Vezi Irina Livezeanu, *Cultură şi naţionalism în România Mare*, traducere de Vlad Russo, Bucureşti, 1998. Cartea se ocupă de problema integrării minorităţilor în România interbelică, de politicile etnonaţionaliste formulate şi implementate de Bucureşti în noile regiuni integrate în statul naţional, mare parte a acestora demonstrând necunoaşterea realităţilor social-culturale din Transilvania, Banat, Bucovina şi Basarabia. Pentru felul în care era înţeleasă coabitarea cu minoritatea evreiască vezi Z. Ornea, *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*, Bucureşti, 1995, capitolul: „Problema evreiască", pp. 387-411.

pe noile coduri civile şi penale; citeau viaţa şi opera personalităţilor prin prisma relaţiei eu-tu, noi-voi, prieten-duşman; admiteau vecinătatea imediată în funcţie de prioritățile politice ale momentului; construiau mitul identităţii naţionale pornind de la conceptul de neam[7]; se ghidau după imaginarul colectiv cu acele ingrediente xenofobe şi în care întâlnim echivalarea conceptului de *minoritar* cu acela de *străin*.

Cu câteva excepţii, *etnonaţiunea* a fost şi este conceptul cel mai des uzitat de istorici în interpretările date evoluţiei naţiunii. *Român, românesc, românitate, românism* sunt variante ale unui concept ce trimite la sensul de *etnic*, adică la o *comunitate*, o *limbă* şi o *cultură*, de unde şi dificultatea includerii *celuilalt* sau uşurinţa delimitării de un *celălalt*. Oricum le-am privi, conotaţiile invocate fac imposibilă asimilarea conceptului de *naţiune civică* şi a aceluia de *stat multicultural*. Inteligentsia are o explicaţie a absenţei civismului din conceptul de naţiune. Potrivit ei, înţelesul *etnic* (*popor)* sau *comunitar* (*neam*) al *naţiunii* era singurul posibil de receptat de către majoritatea populaţiei, una de provenienţă rurală, astăzi în curs de urbanizare.

Aşa se explică faptul că în perioadele interbelică, postbelică şi postcomunistă diversitatea lingvistică şi religioasă a locuitorilor n-a fost îndeajuns luată în considerare. Conceptul de *cetăţenie* – unul fundamental, invitând la un *sensus communis* identitar – a fost neglijat. Aidoma altor culturi central și sud-est europene, și în aceea română textele istorico-politice au marginalizat perspectiva raţională asupra trecutului şi prezentului. Interpretarea civică a conceptului de naţiune putea fi creatoarea unei conştiinţe naţionale româneşti şi pentru *majoritar*, şi pentru *minoritar*. Exemplele Angliei, Olandei, Elveţiei şi ale Germaniei postbelice nu se regăsesc în România, unde clasa de mijloc a jucat un rol minor în formarea aspiraţiilor intelectuale şi în crearea culturii politice a segmentului social majoritar. Dincolo de aparenta curiozitate şi deschidere, o notă conservatoare şi-a spus cuvântul în fiecare etapă a procesului de modernizare. Izvoarele literare şi istoriografice engleze au fost și sunt arareori citate atunci când în discuţie este emanciparea socială. Cât despre izvoarele franceze, ele au fost și sunt receptate selectiv. De altfel, atunci când este vorba de canonul identitar, trebuie să recunoaştem că înrudirea româno-franceză este una superficială[8].

[7] Victor Neumann, „Romanian Identity: A Conceptual Confusion?" în *Radio Free Europe/ Radio Liberty – East European Perspectives*, I, Volume 6, Number 22, 17 December 2004; II, Volume 7, Number 1, 11 January 2005; III, Volume 7, Number 2, 9 March 2005. Textul a fost reluat în Victor Neumann, *Essays on Romanian Intellectual History*, Translated from the Romanian by Simona Neumann, Timişoara, 2008, pp. 39-69.

[8] Idem, „The Concept of Peuple", în Idem, *Conceptually Mystified. East Central Europe*

În pofida acumulărilor cantitative, a structurării studiilor pe baza cercetării şi criticii izvoarelor, în ciuda noilor metode și interpretări, vocile istoricilor români au multe similitudini de la o epocă la alta. Nu sunt diferenţe interpretative vizibile între Alexandru Papiu Ilarian şi A. C. Popovici[9], între A.D. Xenopol şi N. Iorga, între Dimitrie Onciul şi C.C. Giurăscu, între Ioan Lupaș și Ștefan Pascu. Cu toţii rămăseseră interesaţi de ego-ul etnonaţional în dauna problemelor şi pluralităţilor regionale, sociale și cultural-lingvistice. Când venea vorba de *români*, partizanatul lor dezaproba chiar şi diversitatea religioasă a propriei comunităţi de limbă. De notorietate este cazul greco-catolicilor, al căror rol în emanciparea socială şi afirmarea ideii de naţiune română a fost minimalizat în deceniile interbelice şi interzis în perioada regimului comunist. Supralicitarea apartenenţei la o comunitate de limbă ori propagarea *monoconfesionalului majoritar* în numele *naţionalului* sau *naţionalismului* au jucat roluri explicit ideologice în discursul istorico-politic din România. În aceste condiţii, ceea ce s-a pierdut a fost norma, analiza obiectivă, conceptualizarea trecutului. Exemplul oferit de George Brătianu, inspirat de *Şcoala de la Annales*, pare o excepţie, dar nici ea relevantă deîndată ce, în pofida recunoaşterii prestaţiilor sale ştiinţifice, în anii maturităţii acesta avea să renunţe la profesia de istoric în favoarea aceleia de om politic. Coleg cu Fernand Braudel la Collège de France în anii 1920, George Brătianu nu înțelesese deosebirea dintre cunoaștere și ideologie, dintre istorie (ca disciplină de studiu) și politică, aşa cum o făcuseră colegii săi francezi. Distanţa tematică, absenţa înnoirii conceptuale explică întrucâtva faptul că în anii interbelici celebra revistă *Annales* n-a acordat nici un interes mediului istoriografic din România[10].

Torn Between Ethnicism and Recognition of Multiple Identities, Translated from Romanian by Mihai Luca, Bucharest, 2004, pp. 13-47. Urmărind comparativ conceptele de *peuple* şi *popor*, am identificat şi prezentat sensul diferit atribuit lor de cele două culturi identitar-politice.

[9] Victor Neumann, „Federalism and Nationalism in the Austro-Hungarian Monarchy: Aurel C. Popovici's Theory" în *East European Politics and Societies*, Vol. 16, Nb. 3, American Council of Learned Societies, University of California Press, 2002, pp. 864-897.

[10] În discuţiile ce le-am purtat în 1999 cu Paule Braudel, soţia regretatului istoric, care au avut loc la Maison des Sciences de l'Homme din Paris şi care au fost posibile graţie preşedintelui de atunci, istoricul Maurice Aymard, am aflat că Fernand Braudel primise câteva scrisori de la istoricii români: C.C. Giurăscu, Ştefan Pascu şi Samuel Goldenberg. Copiile acestora se află în arhiva mea personală şi vor fi valorificate într-o lucrare de sine stătătoare ce o voi dedica unui fragment din istoria istoriografiei române. De asemenea, am aflat că, exceptând perioada studiilor la College de France, Fernand Braudel nu-l mai văzuse nicicând pe G.I. Brătianu şi nici nu i-a urmărit cariera. În schimb, îşi adusese aminte de el, numele lui revenind de câteva ori în discuţiile din familie şi în dialogurile la care a asistat doamna Paule Braudel.

Pentru a arăta că noțiunile românești care trimit la identitate continuă să fie cele dintr-o epocă romantică, voi uza de exemplele oferite de Lucian Boia, istoricul român ale cărui scrieri au devenit de notorietate în deceniile postcomuniste. În cartea *România. Ţară de frontieră a Europei*, acesta consideră toate minorităţile României ca fiind străine[11]. „O ţară împresurată de străini, aceasta este România, şi de aici decurg tot felul de complexe şi de sensibilităţi”[12]. Potrivit istoricului, una dintre problemele României a fost neputinţa asimilării minorităţilor, inexistenţa timpului şi a mijloacelor necesare pentru o asimilare sau cel puţin pentru o integrare a acestora. În condiţiile supravieţuirii vechii distincţii *etnice* între grupurile de populaţii ale României, lui Lucian Boia i se pare firesc să continue să echivaleze conceptul de *minoritar* cu acela de *străin*, asociind străinul din interiorul ţării/naţiunii de acela din exteriorul ţării/naţiunii. „«Străinii din afară» sunt dublaţi de cealaltă categorie, a «străinilor din interior»[13]. Explicaţia este următoarea: „Cum să-i asimilezi pe unguri, care au fost până mai ieri un element dominant în raport cu românii? Cum să-i asimilezi pe evrei, o comunitate ea însăşi închisă şi având un nivel economic şi cultural în medie deasupra celui românesc? Cum să-i asimilezi pe ţigani, care trăiesc într-o lume a lor? România nu este Franţa! Şi nici măcar Ungaria, care i-a integrat foarte bine pe evrei şi a reuşit să-i asimileze pe germani. Minoritarul a fost perceput ca străin, înainte de a fi considerat membru al naţiunii române şi cetăţean român. Confruntarea aceasta a fost ascuţită în perioada interbelică, atunci cînd România, dublându-şi teritoriul, s-a trezit peste noapte cu o colecţie aproape nesfârşită de minoritari. Dar şi astăzi, când ponderea minorităţilor e mai mică şi s-au făcut câţiva paşi spre integrare, minoritarul încă nu este considerat de românii majoritari cu adevărat român. Cum să spui de un ungur că este român? Sau de un ţigan? Ungurul e ungur şi ţiganul e ţigan”[14]. În acest fel, istoricul nu face altceva decât să valideze limbajul vetust privind orice fel de minoritate. Sensul noțiunilor folosite trimite la excludere și nu la includere. Nici vorbă de o redefinire ori de o reinventare a conceptului de națiune.

Ce să înţelegem din afirmaţia că „minoritarul nu este considerat de românii majoritari cu adevărat român”? Când e vorba de acelaşi stat, de aceleaşi legi şi aceeaşi administraţie, de aceeaşi limbă oficială, în temeiul căror criterii şi din a cui dispoziţie se stabileşte cine sunt românii şi cine sunt străinii? În paragraful citat, *minoritarul* nu este perceput ca duşman, dar

[11] Lucian Boia, *România. Ţară de frontieră a Europei*, Bucureşti, 2001, pp. 175-207.

[12] *Ibidem*, p.177.

[13] *Ibidem*.

[14] *Ibidem*.

continuă să fie socotit un *străin*. Atâta vreme cât împărţim în două societatea în care trăim, e greu de crezut că se poate depăşi amintitul dualism *român-străin*. A pune faţă în faţă românii şi maghiarii, românii şi evreii, românii şi germanii este un mod de a prezenta societatea unui stat prin prisma complexelor de superioritate sau de inferioritate. Tocmai de aceea, chiar şi într-o simplă descriere sau enumerare a diferenţelor precum aceea de mai sus, pare imposibilă identificarea diversităţii într-o unitate. Semnele de întrebare din paragraful citat nu au în vedere posibila soluţionare a amintitei relaţii dihotomice prin abordarea temelor legate de: clasa de mijloc, civilitate, cetăţenie, multi- și interculturalitate, europenitate. Prin jocuri de cuvinte și note superficiale, abordările în genul celei citate aruncă în derizoriu un capitol esențial privind devenirea europeană a României. Ceea ce îmi pare grav este că astfel se continuă vechea structură de gândire, întărziindu-se reforma discursului identitar.

Textele istorice, filologice şi politologice se blochează adesea în prejudecăţi, iar descrierea trecutului este doar un pretext pentru sublinierea *românităţii* în funcţie de *origini*, *continuitate*, *neam* şi *consangvinitate*, *tradiţii*, *destin* şi *limbă*. De aici şi dificultatea de a dezvolta o paradigmă alternativă atât în scrierea şi predarea istoriei, în formarea individului şi a societăţii, cât şi în gândirea politică. Istoricului îi revine misia de a rescrie istoria abia după ce resemantizează conceptele ce trimit la identitățile individuală și de grup, abia după ce se eliberează de prejudecăţi şi începe să caute adevărul. Ieşind din capcana conceptelor antinomice, îi va fi posibilă o interpretare obiectivă a armoniilor-dizarmoniilor, o dezvăluire responsabilă a proceselor de includere-excludere, o reflecție matură privind istoriile regională, naţională, zonală.

Român vs. străin în gândirea politică naţional-comunistă

Este interesant de adus în discuţie faptul că cele două concepte, *român* şi *străin*, dobândesc sub regimul comunist sensuri apropiate cu acelea din perioada de asecensiune a Gărzii de Fier sau cu acelea uzitate în timpul dictaturii fasciste a lui Ion Antonescu. „Sunt încredinţat că neamul nostru nu se va reculege, nu va lua cunoştinţă de el însuşi şi nu va izbuti să devină creator în ordinea spirituală, scria Nae Ionescu, decât din momentul în care va pricepe, în sfârşit, că în această ordine nu se poate construi decât pe baze *autohtone* şi că orice import de idei – valabil, desigur, în cadrele stricte ale tehnicei – rămâne sterp şi duce la apariţiuni ridicole”[15].

[15] Nae Ionescu, „Internaţionala sub glugă”, în *Cuvântul*, VI, 18 decembrie 19430, apud Z. Ornea, *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*, Bucureşti, 1995, p. 95.

În cultura şi ideologia interbelice, conceptele de *român* şi *România* au fost adesea echivalate cu autohton/autohtonie şi ortodox/ortodoxie. Potrivit aceluiaşi Nae Ionescu, „a fi *român*, nu bun român, ci român pur şi simplu, însemnează a fi *ortodox*. În acelaşi fel în care, de pildă, animalul cal este şi patruped... Întrebarea este: în momentul în care am devenit catolic, mai sunt şi român? Cu alte cuvinte: această operaţie de înlocuire a ortodoxiei prin catolicism este o componentă esenţială sau numai una accidentală a «rumâniei»? sau, mai simplu şi mai general: este confesiunea în genere o notă esenţială a naţiunii sau nu? Iată întrebarea de care depinde soluţia antinomiei dintre universalismul romano-catolic şi particularismul naţional”[16]. Pentru Nae Ionescu şi pentru o mare parte a congenerilor săi, etnicitatea e cea mai acceptabilă formulă a naţionalismului. „Este etnicismul o formulă de import? După câte ştiu eu, nu. E adevărat că în unele ţări cum e Germania, naţionalismul ia forme şi justificări etniciste. Dar asta nu înseamnă deloc că naţionalismul nostru a fost adus de peste graniţă... naţionalismul etnicist, ca formulă publică, este reflexul unei anumite structuri istorice”[17]. Din perspectiva acestei categorii de ideologi, multă vreme consideraţi filosofii naţiunii, etnicismul, etnocraţia, etnocultura însemna puritatea rasei, refuzul oricărui element *străin* în colectivitatea naţională.

După Nichifor Crainic, „naţionalismul e voinţa naţiei de a se impune ca proprietară reală a patriei în virtutea identităţii istorice şi a omogenităţii spaţiale. Dacă elementele *străine* introduse în corpul naţional în momentele de slăbiciune ale istoriei sau de eclipsă a conştiinţei autohtone caută să dezrădăcineze şi să ţi se substituie în proprietatea părintească, nepăsarea ta e totuna cu moartea *neamului* tău şi desfiinţarea patriei. România închide în ţărmurile ei aproape toată marea vie a sângelui etnic”[18]. Există o continuitate submersă între opţiunile identitare ale generaţiei interbelice şi ale aceleia postbelice. E important de reţinut că formula identitară nu se schimbă în perioada comunistă, nici în deceniile regimului lui Gheorghiu-Dej şi nici în acelea ale lui Nicolae Ceauşescu. Cultura oficială reia

[16] Idem, „A fi «bun român». Noi şi catolicismul”, în *Cuvântul*, VI, 2 noiembrie 1930, apud Z. Ornea, *op.cit.*, p. 92.

[17] Idem, „Naţionalismul de «import»”, în *Cuvântul*, XV, 25 martie 1938, apud Z. Ornea, *op.cit.*, p. 98. Pentru influenţele externe asupra ideii de naţiune în culturile Europei Est-Centrale vezi şi Victor Neumann, „Peculiarities of the Translation and Adaptation of the Concept of Nation in East-Central Europe: The Hungarian and Romanian Cases in the Nineteenth Century” în *Contributions to the History of Concepts*, Berghahn Publishers, New-York, Volume 7, Issue I, Summer 2012, 72-102.

[18] Nichifor Crainic, Spiritul autohton”, în *Gîndirea*, XVII, 1938, nr. 4, pp. 161-167, apud Z. Ornea, *op.cit*, p 101.

dualismul conceptual *român-străin* și *majoritar-minoritar* în momentele de criză politică internă şi internaţională, în condiţiile în care societatea se confruntă cu lipsuri materiale și în contextul în care minorităţile pot fi o monedă de schimb a regimului aflat la putere. Aşa se explică faptul că vechea paradigmă etnonaţională supravieţuieşte, periodic generând noi încălcări ale drepturilor omului.

Într-o carte privitoare la relaţiile internaţionale şi la acordurile secrete ale României privind trocul cu una dintre populaţiile minoritare[19], Radu Ioanid dezvăluie faţetele multiple ale discriminării practicate de regimul naţional-comunist din România. Din descrieri şi interpretări bazate pe izvoare documentare, pe corespondenţe şi mărturii ale principalilor actori care au săvârşit marea tranzacţie a evreilor români în anii '50-'80 ai secolului trecut aflăm sensul exact conferit conceptelor de *român* şi *străin*. În funcţie de studii, profesie, vârstă, răscumpărarea unui evreu din România putea costa între 4000 şi 6000 de dolari. Dennis Deletant a dezvăluit procedura uneia dintre cele mai secrete tranzacţii, aceea în care apare numele lui Henri Jacober, mare comerciant care trăia la Londra: „I se dădea numele persoanei care urma să fie răscumpărată. El dădea apoi numelui un cod de referinţă, care era folosit în întreaga corespondenţă şi ducea detaliile persoanei la Bucureşti. Acţionând conform ordinelor lui Gheorghiu-Dej, Direcţia Generală de Informaţii Externe (DIE) a României fixa un preţ de răscumpărare şi i-l comunica lui Jacober, care, odată întors în Marea Britanie, transmitea celor care plăteau răscumpărarea să depună suma în contul lui Jacober aflat la Banca Suisse din Lucerna. Banii erau plătiţi autorităţilor române doar după ce persoana răscumpărată ajungea în Occident"[20]. Henri Jacober a fost unul dintre cele mai importante personaje în amintitul troc, fiind agreat pentru aceasta atât de România, cât şi de Israel. El era cel ce plătea bani direct reprezentantului DIE, generalului Gheorghe Marcu, şi tot el transmitea lista persoanelor (alături de evrei, erau şi neevrei, parte dintre ei împrizonaţi, celebrul caz al pastorului protestant Richard Wurmbradt), cărora urma să li se înmâneze paşaportul şi viza de ieşire din România.

În funcţie de interesele statului român, răscumpărarea unor familii presupunea construirea de ferme avicole, de uzine de prelucrare a alimentelor, livrarea de utilaje de foraj petrolier, încurajarea exportului etc. Probabil, aşa se explică faptul că în anii 1960-1970,

[19] Radu Ioanid, *Răscumpărarea evreilor. Istoria acordurilor secrete dintre România şi Israel*, Iaşi, 2005.

[20] Dennis Deletant, *Ceauşescu and the Securitate: Coercition and Dissent in Romania, 1965-1989*, Londra, 1995, pp. 53-54, apud Radu Ioanid, *op.cit*., p.111.

Ministerul de Interne avea o producţie impresionantă de carne[21]. „România nu şi-a vândut doar evreii, observa Radu Ioanid. Încurajat de succesul comerţului cu Israelul, Ceauşescu a ordonat DIE să iniţieze o operaţiune similară pentru etnicii germani, prevăzând profituri şi mai mari”[22]. Chiar dacă, în funcţie de caz, au existat rezultate diplomatice, politice şi economice de ambele părţi, tranzacţiile amintite indică o politică a sclavajului şi a curăţirii etnice. „Vânzarea etnicilor germani – scrie fostul general de securitate Ion Mihai Pacepa – a urmat aceleaşi direcţii (ca și vânzarea evreilor, n.n.), totul aranjându-se printr-un acord personal între acelaşi Marcu şi un anume Eduard (numele adevărat, Edgar Hirt, negociatorul în relaţia Germaniei cu România), care se prezenta drept ofiţer de spionaj sub acoperire şi reprezentant direct al lui Hans Dietrich-Genscher, ministrul de interne al Germaniei Federale, direct implicat în procesul de facilitare a emigraţiei germane din Europa de Est.... Pe liniile Tarom au început să circule lunar spre Bucureşti valize burduşite de dolari americani, în timp ce «Eduard» acoperea dobânzile unor credite speciale deschise periodic pentru a menţine şi a stimula entuziasmul manifestat de Ceauşescu pentru emigrarea *Volksdeutsche* spre patria-mamă”[23].

Deciziile politice s-au bazat pe ideologii vetuste. *Etnicismul* și *etnonaţionalismul* sunt posibil de recunoscut în majoritatea documentelor fostului partid comunist român. Diferenţele comunitar-lingvistice fuseseră evidenţiate în fiecare discurs al lui Nicolae Ceauşescu sub formula: români, maghiari, germani şi alte naţionalităţi. În funcţie de mesajul astfel formulat se făcea şi politica de personal a regimului. Pe fondul în care evaluările istoriografice privind istoria secolului al XX-lea au absentat (despre tragediile locale ale războiului mondial s-a scris foarte puțin și adesea în absența cercetărilor de arhivă), viaţa culturală a fost antrenată în direcţii contradictorii. Uneori împinşi de regim, alteori din proprie iniţiativă, un segment al intelectualilor influenţi contribuiseră la reluarea temei identitare în accepţiunea dorită de autorităţi. Protocronismul este unul dintre curentele cultivate de comunismul din România, el făcând posibilă noua distanţare dintre majoritate şi minorităţi. În cadrul lui se reluase dualismul conceptual interbelic *român-străin* şi se scrisese o nouă pagină a abuzurilor prin îmbrăţişarea formulei etnonaţionaliste[24].

---

[21] Ion Mihai Pacepa, *Red Horizons: Chronicles of a Communist Spy Chief*, Washington, D.C., 1987, pp. 73-74, apud Radu Ioanid, *op.cit*., p. 116.

[22] *Ibidem*, p. 131.

[23] Ion Mihai Pacepa, p.76, apud Radu Ioanid, *op.cit*. p. 131.

[24] Pentru sensul noțiunilor identitare din limbajele social-politice românești vezi Victor Neumann, *Neam, Popor sau Naţiune? Despre identităţile politice europene*, ediția

Din ceea am prezentat aici rezultă că raportul *majoritate-minoritate* a fost adeseori identificat cu raportul *român-străin*, el sugerând că politicile oficiale echivalaseră identitatea național-statală cu etnonațiunea majoritară. S-a întâmplat ca *includerea* şi *excluderea* să fie foarte aproape una de cealaltă, atitudinea depinzând adesea de conjunctura politică ori de dispoziţia liderilor. Criteriul excluderii ori al marginalizării celuilalt era răspândit prin discursul politic și prin multiplicatorul aflat în slujba puterii. Tot atât de adevărat este că el era receptat cu uşurinţă de masa populaţiei pe fondul în care emanciparea era întârziată, iar cultura politică absentă. Confuziile dintre comunitate şi naţiune, aidoma acelora dintre comunism şi naţionalism, au generat amalgamări ideologice. Ele se regăsesc în regimurile fascist şi comunist, conturând atitudini ostile democraţiei şi ideii de naţiune multiculturală.

Cunoaşterea sensului conceptelor identitare în evoluţia lor istorică, precum și observarea modului în care limba a fost instrumentalizată politic vor contribui la mai buna cunoaștere a realităților interne şi internaţionale ale României. Aceeași cunoaștere va da seamă asupra convergențelor sau divergențelor, asupra armoniei sau dizarmoniei dintre oameni și grupuri. Pentru că repetitiv clişeele au generat un imaginar xenofob, este de dorit ca inteligentsia României să fie preocupată de recuperarea istoriei multi- și interculturale moștenite din secolele precedente, precum și de asocierea propriei diversități aceleia a Europei[25].

a III-a definitivă, RAO, București, 2015, îndeosebi capitolul: „Conceptul de națiune la români. O explicație teoretică", cu subcapitolele: „Ostilitatea față de diversitate sau despre fantezia națiunii organice", pp. 143-152; „Refuzul discontinuității sau confuzia între vechea societate patriarhală și națiunea modernă. Perspectiva neoromantică privind geneza națiunii la români", pp. 152-166; „Întoarcerea la Herder", pp. 167-170; „Unicitatea culturii etnice sau repunerea în discuție a ideii de națiune", pp. 171-174.

[25] Vezi o teoretizare recentă a fenomenului multi- și intercultural din epoca iluministă: Victor Neumann, „Conceptualizing Modernity in Multi- and Intercultural Spaces. The Case of Cerntral and Eastern Europe", în *Conceptual History in the European Space*, Edited by Willibald Steinmetz, Michael Freeden, Javier Fernández Sebastian, Berghahn Books, New York-Oxford, 2017, p. 236-263. În română, în volumul Victor Neumann, *Conceptualizarea istoriei şi limitele paradigmei naţionale,* RAO, București, 2015, p. 7-37.

Cultura – substratul identităţii şi demnităţii naţionale. Cazul finlandez

ambasador Neagu UDROIU

Antrenați în definirea conceptului de identitate națională, teoreticienii genului convoacă termeni diverși, nu o dată de complexitate aparte, mai greu de cuprins fără abordări suplimentare. Nu lipsesc în această operație de juxtapunere câțiva vectori unificatori, considerați verigi de esență: istoria, limba, credința, obiceiurile, tradițiile. Cultura este privită, fără echivoc, drept cariatidă.

Finlanda, ca stat – recurg la acest exemplu fiindu-mi familiar – nu vine de departe. Teritoriul de azi al țării, umezit de golfurile Finic și Botnic, cu fruntea sprijinită pe vifornița polară și poezia nopților albe, a fost amar de vreme al vecinilor, situați de-a stânga și de-a dreapta. Mai întâi al Coroanei suedeze, încântată și pricepută în a stimula valențele locale pentru susținerea războaielor la modă. Nu doar prin luptători musculoși în oastea regatului, dar și ca pricepuți crescători de cai pentru cavaleria sa greu încercată. A durat câteva secole. Când Napoleon a ținut să-i pedepsească pe suedezi pentru vina de a fi permis accesul vaselor britanice în porturile proprii a dislocat de pe hartă pământul finlandez, transferându-l cu arme și bagaje în mâinile țarului rus. Mai bine de un veac a durat Marele Ducat, condus atunci, în calitate de Mare Duce, de cel ce purta însemne împărătești – Alexandru I. În amintirea acelui act de împroprietărire, și astăzi urmașul lui Petru cel Mare și al Ecaterinei a II-a privește cu ochi de bronz către vizitatorii ce pătrund în interioarele catedralei din Porvoo, unde s-a deplasat personal să-i informeze pe aleșii locali de hotărârile luate.

Nașterea Finlandei ca țară liberă și independentă, prin ruperea de Rusia, s-a produs în vârtejul evenimentelor de la Petrograd, spre sfârșitul primului conflict mondial. Notabilitățile vremii au decis fără ezitare și forma de guvernământ: monarhie. Europa gâfâia sub autoritatea capetelor încoronate și de urmași la tron fără tronuri la

dispoziție. Ușor de găsit un slujitor cu pofte de comandă. Augusta persoană a fost identificată, i s-a confecționat și coroana ce urma să-i împodobească fruntea. Aceasta poate fi și azi văzută odihnindu-se în vitrina unui muzeu local. Și știm de ce: aproape de sfârșitul războiului s-a clătinat vârtos și poziția monarhiei ca instituție. Între țările Nordului european, Finlanda avea să rămână singura Republică. Germinată, e drept, pe fundațiile a două foste coroane atotputernice: suedeză și țaristă.

Identitatea națională a căpătat statut de țintă ce se cuvine atinsă cu orice preț. Resursele au fost căutate prin văi și lunci, în întinderea pădurilor de mesteacăn fără de sfârșit, în susurul lacurilor fără de număr. Natura-mamă a reprezentat patul germinativ generos. Priviri răscolitoare au monitorizat pașii prin viață ale oricui părea potrivit să slujească drept modelul pe care pruncul în fașă urma să-l preia. A fost așezată pe pervazul ferestrei orice scintilație din trecutul propriu, au fost și sunt privite cu religiozitate semnele generatoare de mândrie națională. Sunt convenite piscuri în măsură să individualizeze în plan superior potențialul national și termeni de conversație cu restul Europei și al Planetei. Acestea au intrat în manualele școlare și semnalate doritorilor a ști prin ce este în stare să se remarce un stat ușor de ignorat în absența reperelor autentice de recognoscibilitate, prin trimiteri la clișee de tipul „Țara celor o mie de lacuri”…

Ca străin, te dumirești degrabă, și iată-te stârnit să explorezi relieful identitar pe varii coordonate la îndemână. Pe John Ludvig Runeberg (1804-1877), poetul national, îl citești acasă, la școală ori la bibliotecă, dar îl vei întâlni sub formă de statuie în diverse localități pe întinsul țării. Versurile sale au fost preferate pentru a da personalitate Imnului Finlandei. La Porvoo îi poți vizita locuința de altădată. Vreme de aproape un deceniu și jumătate nu s-a ridicat din pat, sechestrat de o boală mistuitoare. Ziua lui de naștere, 5 februarie, este consfințită în calendar ca sărbătoare a tuturor. Sute și sute de clădiri, începând cu adresele instituțiilor oficiale, arborează drapelul țării, recunoaștere a dimensiunii sale. Este ziua în care cofetăriile din toate localitățile oferă drept piesă de desert prăjitura pe care soția, nedezlipită de la patul lui, i-o pregătea an de an. Jean Sibelius (1865-1957) ocupă fotoliul de orchestră în Pantheonul Național. Îi descoperi casa în care a văzut lumina zilei, undeva în umbra cetății Hameenlina. Îl evocă orășelul Loviisa, unde viitorul artist își petrecea vacanțele, supravegheat de mătușa sa. Dar despre el poți afla cel mai mult întârziind pe malul lacului Tuusula. Vila Ainola și ograda din care face parte adună ani și ani de existență. Este zona de planetă unde a compus cele mai multe dintre

lucrările ce ni le-a lăsat (peste 300). Aici a și rămas definitiv. Finlandezul este ademenit să și-l fixeze în minte și inimă călcând pe sub copacii seculari, întârziind în încăperile gândite de un prieten – arhitect vestit, Lars Sonck – și împodobite de opere semnate de alți prieteni: Waino Altonen, Emil Wickstrom, Vile Valgren, Gallen-Kallela, Albert Edelfeld, Jarnefelt. Un sanctuar de care nu te vei mai despărți niciodată. Și nume de căutat pe fiecare în parte la locul său în Pinacoteca autohtonă. Pe Akseli Gallen-Kallela, de pildă, în spațiile generoase ale clădirilor publice, unde se desfășoară la dimensiuni celeste picturile prin care artistul dă chip și înfățișare lumească miturilor coborâtoare din Kalevala, epopeea națională finlandeză. Localnicii nu își permit luxul de a se plictisi de această biblie autohtonă (îmi sună în urechi declarații patetice, drăgăstoase, rostite pe la noi: Mi-e silă de România; M-am săturat de Eminescu; Troglodita viziune mioritică). Ei prefer să salute cu capul descoperit orice vocaliză ce vine dinspre măiastra carte. Sunt aproape două veacuri de când a văzut lumina tiparului lucrarea pusă la cale de un medic de țară, Elias Lonnrot (1802-1884). Cu răbdare, pasiune și un îngeresc dar de a asculta, doctorul a bătătorit Karelia pentru a colecta materia primă ce se va converti în capodoperă. Kalevala nu e doar o carte, căutată și astăzi febril în țara dominată de audiovizual, de posibilități la îndemână în defavoarea literei tipărite. O poveste în care personaje cu proprietăți supranaturale torc elegant și povățuitor întâmplări de la nașterea lumii. Ea reprezintă o pătimașă asociere de destine proiectate în fabulos, întâmplări cioplite în décor de basm, aventuri cu nemiluita, faceri și desfaceri la scară cosmică, îngemănări de zâmbete și tragice convulsii, dansuri apoteotice care duc finalmente spre desenul unui colț de planetă ce va fi locuit până la adâncile lor bătrâneți de oameni. Meritul uriaș al pictorilor, în primul rând Gallen-Kallela, constă în răspunderea asumată de a ni-i arăta la chip pe protagoniști, numiți care cum: Vainamoinen, Ilmatar, Aino, Pohijola, Sampo, Kullervo. Grație pictorului, numele devin chipuri. Compozitorii au alergat și ei de mână cu miturile pentru a le da glas. Astfel, culegerea realizată de Lonnrot capătă existență multidimensională.

Spuneam că luna februarie cheamă dragul de carte al finlandezului prin două date de calendar specific: pe 5 este sărbătorit Runeberg; pe 28 este proslăvită Kalevala.

Pe durata celor două zile, candele prinse peste întinderi nesfârșite de zăpadă viscolită printre brazi înmiresmați și mesteceni romantici, țara întreagă arborează steagul naţional. Astfel, spectacolul de spirit capătă tușe domestice, radiind intens evlavie și participare nu doar la nivelul unei încăperi de lectură, a bibliotecii ori amfiteatrului universitar.

În Finlanda, biblioteca are înfățișare de bancă americană, unde vii dintr-o necesitate irecuzabilă. Respectul față de carte începe cu respectul către cititor. S-a investit uriașă fantezie pentru a asimila locuința de fiecare zi a cărților cu un sanctuar unde vii nesilit de nimeni și de unde pleci doar când n-ai încotro. O politică specială în administrarea și finanțarea bibliotecii conduce treptat la alcătuirea unui algoritm polivalent și deplin eficient. Gândită ca o casă permanent deschisă oricui, biblioteca promovează democrația. Ea se constituie în conveior al moștenirii culturale și promotor al multiculturalismului. Să reținem acest termen, în fond un nume propriu de viitor: biblioteca hibrid. Nu de alta, dar cine știe de ne va ocoli…

Așezările Finlandei – orașe, târguri, sate, cetăți – nu s-au născut precum Brasilia, capitala de azi a Braziliei. Așadar, ca peste tot, a apărut la un moment dat nucleul, în jurul căruia s-au cristalizat noutăți. A prins bine de fiecare dată forța de gândire și acțiune a celui aflat în fruntea coloanei. Generatorul de noutate. În cazul de față, modelul suedez poate fi identificat în profilul castelelor, cetăților și porturilor. Modelul rusesc a țâșnit din mistria unui arhitect parașutat în Marele Ducat pe la mijlocul secolului al XIX-lea. Carl Ludwig Engel a avut proprietatea ignorării vârstei. Așa se face că au rămas atâtea în urma lui. Bisericile, fără îndoială, risipite prin țară. În sistemul său de referință se însumează îndeosebi amenajările de pe cuprinsul Capitalei, abia urnită din umbra castelului din Turku și adusă mai aproape de metropolă. Centrul-centru domină prin așezarea construcțiilor în jurul pieței. În centru, devastatoare prin masivitate – și personalitate – Catedrala. În dreapta, clădirea Universității, flancată de Biblioteca Națională. În stânga, sediul Guvernului. Școala de arhitectură va convoca în tranșee nume de ținut minte. Identificabile prin amenajările ce le poartă semnătura. Casa stărilor sociale ți-l dezvăluie pe Gustav Nystrom. Bulevardul ce ajunge în fața Palatului Prezidențial – Esplanadi – poartă semnătura lui Theodor Hoijeuț, ceva mai încolo, pe alt bot de deal, biserica lui Lars Sonck numită Kallio. Muzeul National este datorat tripletei faimoase Gesellius-Lindgren-Saarinen. Etapa târzie a vârstei Jugend o găsim subliniată în construcția gării semnată de Saarinen. După Primul Război Mondial se construiește Parlamentul (I. J. Siren). Trăsnesc idei moderniste. Apare din pământ Temppeliaukio (Timo și Tuomo Suomalainen), Dipoli (Raili și Reima Pietila). Observi cât de puțină trecere au zgârie-norii într-o țară cu sol stâncos…

Mijlocul de secol aparține lui Alvar Aalto (1898-1976). Un profesor de liceu, consultat dacă s-ar putea duce la facultatea de arhitectură, îi răspunde sec: „– N-ai talent pentru asta! Poate

încerci pe la journalism”. Nu îl ascultă și se duce exact acolo unde simțea că îl trage ața. Identifici „moda Aalto” peste tot unde ajungi. În Capitală sunt zeci de clădiri unde te dumirești că a trecut pe acolo. Sigur, semnătura sugerată de o plăcuță metalică se vede de departe. Dar și clanțele de la uși, lampioanele, mobilierul îi trădează prezența. Administrația vrea ca tu să știi că acolo rezidă imaginația unui priceput. „Este un geniu”, va declara un nume important al arhitecturii mondiale: Frank Lloyd Wright. Aprecierea vine târziu, a confirmare, cunună de laur pe fruntea unui om care trudise parcă doar cu gândul la ea. Sunt așezări care beneficiază din plin de lucrările sale. La Jyvaskyla cerul se sprijină pe acoperișuri plămădite de el. Casa proletarilor, Vila Muurame, sediul poliției, Teatrul, Vila de vacanță a familiei. Seinajoki este imaginat de el prin caligrafierea construcțiilor comunitare de bază: Primăria, Biserica, Biblioteca, Teatrul. La fel în Rovaniemi. Orașul călcat în picioare de nemții cărora li se ordonase retragerea va accepta pentru reconstrucție planul Aalto. În marginea ținutului arctic urma să apară un profil de ren, diferite segmente anatomice urmând a prelua sectoarele necesare viețuirii. Sunt vizibile diversele participări ale arhitectului aflat în plină glorie. Esențial se dovedește centrul civic: Primăria orașului. Biblioteca, Teatrul cu acoperișul sugerând aurora boreală. În Helsinki sunt de văzut destule, dar pe terasa superioară a celorlalte se individualizează Palatul Finlandia. Este buchetul înmiresmat lăsat ca din întâmplare în glastra unei vieți de creator. Aici a fost semnat Actul Final al OSCE în august 1975.

Așadar, proiecte risipite în spațiul cultural menite, prin apropiere, să deseneze proiectul-sumă, național.

Este de observant o realitate ce poate fi înțeleasă și ca mișcare telescopică spre toate zările. Invitație la cunoașterea unei țări situate la margine de Europă, încrezătoare în virtuțile racordului la universal. Participarea Finlandei la expozițiile mondiale de la Paris și New York cu pavilioane stârnind entuziasmul general au relevat un talent aparte pentru originalitate, pentru lucrul făcut să dureze, să fie ținut minte. În SUA am fost la câteva adrese unde Finlanda, prin proiectanții săi de marcă, a reușit să se înșurubeze în tranșeele memoriei. Poarta spre Vest, acel arc gândit să sprijine toartele cerului la Saint Louis, pe Missouri, aparține unui finlandez. Ca și gara din zonă supersolicitată în asigurarea fluenței pe calea ferată între Est și Vest. Nu uităm primăria orașului St. Paul, capitala statului Minnesota, adunat sub aceeași umbrelă cu așezarea vecină, Minneapolis, generând o metropolă suis generis: Twin Cities. Tot un finlandez a croit înfățișarea clădirii de pe Mississippi, amestec incredibil de istorie și legendă.

Se poate distinge un plan la scară mare, întocmit pentru a proiecta un nume de țară de fel pașnică și tăcută pe ecranul monitoarelor lumii. Constatăm ce? De la război încoace, în cuprinsul fiecărui deceniu, un eveniment de relief planetar își găsește loc de desfășurare pe pământ finlandez. Un bun prilej ca nume proprii de pe coordonate locale să alerge de-a lungul și de-a latul continentelor. Să ne amintim. În 1952 se desfășurau la Helsinki Jocurile Olimpice de Vară, programate inițial în 1940, dar suspendate din motive știute. Atunci am cucerit și noi prima medalie olimpică de aur, prin Iosif Sârbu. Capitala Finlandei a devenit semn de referință la scară globală. În 1962 s-a ținut Festivalul Mondial al Tineretului și Studenților, după ce acesta fusese găzduit de Praga, Budapesta, Berlin, București, Varșovia, Moscova, Viena. În anii ’70, cum am putea uita tocmai noi, s-a pregătit Actul Final al Organizației de Securitate și Cooperare în Europa, semnat la Palatul Finlandia de 32 de șefi de stat sau prim-miniștri din Europa, SUA și Canada. În anii ’80 au venit încoace atleții lumii pentru a se întrece în cadrul campionatelor mondiale, pe aceleași piste pe care triumfase Emil Zatopek, triplu campion olimpic. În 1992 liderii statelor semnatare ale documentului final – și cele ivite între timp – reveneau la Helsinki. Nu chiar aceiași care se văzuseră în noiembrie 1990 invitați de președintele Mitterand la reuniunea OSCE de la Paris. Lipseau de această dată Mihail Gorbaciov, Margareth Thatcher. Erau, în schimb, Boris Elțân, John Major. Erau sefii statelor apărute prin dispariția Uniunii Sovietice. Iugoslavia destrămată nu mai era reprezentată de nimeni. Președintele Havel informa că țara sa nu mai există, pe drum fiind două state mai mici: Cehia și Slovacia. Reuniune-eveniment.

Finlanda a intrat în noul secol printr-un recurs la memorie. În vara anului 2002 autoritățile au marcat cu fast 50 de ani de la Jocurile Olimpice. Festivitatea de pe Stadionul Olimpic a urmat ritualul din 1952. Campioni olimpici de atunci au fost văzuți purtând steagul lor național, sub faldurile căruia concuraseră și câștigaseră. Iată-i acum pe ziariști de pe tot Pământul debarcând în capitala Finlandei pentru a transmite la adrese de pe Planiglob, în cel de al doilea deceniu al acestui veac, informații și comentarii, opinii despre desfășurarea întâlnirii dintre mai marii lumii: Trump și Putin. Ce va fi în deceniul următor?

România și Finlanda nu stau alături pe harta Europei. Dar le unește Meridianul 25, care travesează într-o parte Paralela 45, iar în cealaltă Cercul Arctic. Cele două state s-au căutat de timpuriu și astăzi fac parte din UE. N-aș zice că funcționează o curiozitate nestăpânită, dar semne că ne interesează unii de alții sunt vizibile. Comunicarea în plan cultural are

parametrii proprii. Dacă ne referim la aria diplomatică, vom constata că România a trimis la Helsinki ambasadori de prestigiu. Îi amintesc pe Raoul Bossy, Caius Brediceanu, Noti Constantinide, Gheorghe Caranfil, Constantin Vlad. Periodic, de o parte și de alta, s-au înființat consulate onorifice. În plan cultural, de multă vreme avem lectorate de limba română la Universitatea din Turku și de finlandeză la Cluj. Asociații de prietenie bilaterale au ținut treaz interesul pentru o mai bună cunoaștere reciprocă. În localitaea Toijala, aproape de Tampere, este deschisă de multă vreme o bibliotecă de carte românească, cea mai mare din statele nordice, cu acces electronic din toate aceste țări. Un simplificat sistem de lucru permite solicitarea de volume, primirea lor la biblioteca cea mai apropiată de domiciliu și restituirea prin aceeași metodă. Am reușit să stabilesc legături permanente cu un oraș comparabil ca întindere de la noi – Bolintin Vale, schimbul de delegații, primul consumându-se sub ochii mei. Nu foarte departe, în Valkakovski, funcționează o bine dotată bibliotecă muzicală, cu discuri, casete, cărți de specialitate, partituri venite de la București.

Am întâlnit persoane în vârstă care ne-au vizitat țara și la inițiativa cărora s-a acționat pentru traducerea de carte românească. Începutul făcut cândva cu romane de Zaharia Stancu ar fi fost normal să continue cu autori din zilele noastre. Cred că lentoarea acestor demersuri poartă însemnele dezinteresului vizibil la noi pentru acele părți de Europă percepute drept periferice. Finlanda intră sigur în această viziune. Am stat de vorbă cu președintele Uniunii Scriitorilor Finlandezi. Mi-a dat de înțeles că dacă poate fi făcut ceva, contactele la nivelul uniunilor de creatori poate fi benefic. Opinie pe care am trimis-o acasă, fără a primi răspuns. Într-o convorbire cu poeta Gabriela Melinescu, stabilită, cum se știe, în Suedia – ne cunoaștem de pe timpul când era redactor la revista „Femeia” – mi-a evocat vremea când tinerii scriitori români erau prezenți la festivalul de poezie de la Lahti. Fusese acolo împreună cu Blandiana. I-am contactat pe organizatori care zburdă în continuare pe căile lactee ale liricii universal. Am preluat întreaga documentație și am expediat-o la București.

Am descoperit în Finlanda un cuplu de translatori din diverse limbi. Româna figurează în meniu. Le voi face o vizită acasă celor doi (trebuind să aștept trecerea sezonului de cules fructe de pădure din proprietăți de stat, cu învoire de la Împărăție, așa face tot poporul). Am discutat cuprinsul unei traduceri viitoare din Eminescu, prelungind o activitate deja începută. Relația pe subiect cu Bucureștiul nu funcționează. La fel mi s-a întâmplat la Tallinn, unde plănuiam un dicționar bilingv. M-a stimulat existența unui vocabular estonian-francez-rus-român. Autoarea, profesoara Veronica Palan-

dy, se număra printre apropiații Ambasadei și era născută în Basarabia. M-a prezentat, la cererea mea, unui intelectual născut într-o familie româno-estoniană. Fusese la un moment dat ambasadorul Estoniei la Washington. S-a arătat deschis la propunere. A rămas să-i comunic termenii colaborării, făcând o precizare: pornește la drum cu un contract semnat și cu banii jos. Condiții care la vremea respectivă nu au plecat din block-start…

În schimb, un dicționar româno-finlandez s-a realizat. La preluarea inventarului din biroul unde aveam să lucrez aproape cinci ani, am identificat, între altele, trei dosare voluminoase. Cuprindeau, în proiect, un astfel de demers. Semnatarul învățase la București la începutul anilor ’60. Ideea îi aparținuse. Dar se oprise la faza de eboșă. I-am propus să facă parte dintr-un grup restrâns de cunoscători ai limbii române. Profesorul Lindgren fusese în mai multe rânduri la București și chiar la cursurile de vară de la Sinaia. A îndeplinit o vreme funcția de prorector al Universității din Turku. Lectorul universitar Marilena Aldea ocupa postul de titular pentru cursul de română la Turku. Apelul meu către rectorul universității din Turku a avut ecou: le-au fost puse la dispoziție condiții de lucru deosebite: spațiu, logistica necesară. S-a apelat la studenți locali, avansați în studiul limbii române. Au lucrat pe rupte și după plecarea mea. N-am reușit să le fac loc în planul editurilor finlandeze de profil enciclopedic, deși dicuții la nivel de director au avut loc. Și la ei, același refren: – Banii jos… Spre cinstea acelora care au asudat la elaborarea dicționarului, au fost găsite soluții pentru tipărirea valoroasei lucrări. De care am aflat și eu pe seama întâmplării.

Rechem în minte mai vechi pățanii. O întâlnesc la o reuniune oficială pe primărița din Helsinki. Fostă vedetă de telviziune, ușor de identicat pe oriunde deschide ușa, salutată ceremonios de mai toată lumea. Femeie frumoasă și oricând pregătită să înceapă o nouă convorbire. Îi plasez ofuri pe care le-am tot enunțat. Îmi replică: – De ce nu veniți la birou la mine să discutăm? O iau ca pe o poruncă și iată-mă în somptuosul cabinet de la primul etaj al dichisitei construcții din veacul al XIX-lea. Ușa se deschide doar comandată din interior și seamănă cu o poartă de cetate. Expun doleanțele în această ordine: !1. Avem la București străzi cu nume de țări ori capitale de pe diverse continente; la Helsinki lipsește obiceiul; dar o stradă România ori București am putea încerca? 2. Merg prin Capitală și admir statui de tot felul: Mannerheim, Sibelius, Runeberg, Topellius. N-am putea încerca un schimb? Vă propun să instalăm aici un bust Enescu, pot propune la București un bust Sibelius. Pregătește cu o pauză prelungită răspunsul care urmează: – Noi personalități străine nu admitem în peisajul stradal. Este o stare de spirit ce n-o putem igno-

ra. În ce privește numele de stradă, nu eu hotărăsc; avem o comisie la nivel național care se ocupă de asta. Pronunță numele istoricului cu aceste atribuții. – Îl cunosc, par eu deja câștigător. – Facem așa: v-ați adresat mie, rămâne să vă dau eu un răspuns. Pentru aceasta, aștept o cerere adresată mie de Excelența Voastră, o adresez oficial profesorului și aștept răspunsul pe care vi-l transmit în cel mai scurt timp. Am procedat astfel și răspunsul a sosit fără amânare: – Nu se poate! Nu oricine poate opera pe terenul administrat de Primărie.

Am luat-o de la capăt. O discuție telefonică, continuată cu schimburi de scrisori cu autorități din țară m-au adus în situația de a primi la Ambasadă un număr de busturi de personalități românești: Eminescu, Brâncuși, Enescu, Nichita Stănescu, precum și un reușit basorelief înfățișându-l pe Caragiale. Le solicitasem pentru a le dispune în incinta ambasadei, teritoriu de care, ca ambasador, eram direct răspunzător și puteam dispune în consecință. Între clădirea propriu-zisă și grilajul de la intrare am imaginat configurația unui nai. Din trunchiuri de mesteacăn solicitate unei companii forestiere au fost confecționați suporții celor patru busturi; o buturugă descoperită în apropierea casei noastre a fost adusă cu forțe proprii și fixată la sol în prelungirea arcului desenat de piesele deja montate acolo. Cineva a confecționat un suport metalic, similar celor ținute de noi în sufragerie pentru a prezenta poze de familie de interes: plan ușor înclinat, permițând vizibilitatea dinspre stradă, la îndemâna trecătorilor. Cât despre stradă, ce să zic: poate cu o altă ocazie…

Să închei cu o întâmplare ce poate spune destul despre ce credem noi că rețin alții despre noi și ce aleg ei din coșul la îndemână. Eram în vizită „oficială” la Moș Crăciun, pe Cercul Polar. În așteptarea fotografiilor făcute aici, ne întindem la vorbă. – În România ați fost? Greșeală de… tipar: cum să crezi tu că el, Santa Claus pândit de gândul copiilor de pe tot Pământul, și-ar permite să părăsească locul de muncă? Nu intră în fișa postului. Răspunsul mă ia prin surprindere: – Desigur! Devin atent și preocupat, gândindu-mă: poate pe linia bisericii, poate a Ministerului Turismul, vreun primar mai firoscos să-l fi adus pe plaiuri mioritice. – Am mulți prieteni acolo… Insist, furat de subiect: – Vreun nume? Mă pregătesc de un exercițiu pe temă data: îl cunosc, nu-l cunosc. Numai ce îl văd înfigându-și degetele mâinii drepte, răsfirate, în fuiorul bărbii mergând către genunchi. Mormăie ca pentru el: – Mai ales unul, am băut de atâtea ori împreună… Cum de nu-mi vine în cap mai repede numele lui? Încerc să-i suprim cazna și sunt gata să schimb subiectul. Dar tocmai atunci sare de pe loc, cu degetul mare arătând spre creier: – Dracula! El este omul, prietenul meu român!

Școala românească și multiculturalismul. Pe marginea unui proiect internațional și a unui punct de vedere

Sorin MITULESCU

Abstract: Participating in an international project on increasing school inclusion through education for democracy and human rights and reading a critical article on multiculturalism raised issues of school evolution in the contemporary world. The projects have shown that in the globalized world in which we live, with a long-distance mobile population deployed rapidly, education services must be prepared to receive „beneficiaries" belonging to the most diverse cultural environments. But the Romanian school seems to oppose the evolution in such a direction. At least this shows some article and points of view as expressed in the *Tribuna Școlii* magazine.
The conclusion is that a pluralistic vision promoted in school would not be dangerous and contrary to national interests – as some Romanian people are afraid for – but rather would be more successful in confronting the changes and problems of an increasingly dynamic and open society.

Textul de față mi-a fost inspirat de experiența dobândită în cadrul unui proiect internațional cu titlul *Guvernanţa (coordonarea) democratică în şcoală dintr-o perspectivă comunitară*[1] și de impresiile în urma lecturii unui articol apărut recent în revista *Tribuna Școlii*, intitulat *Educaţia, sub asaltul multiculturalismului*[2]. Cele două perspective care se degajă, pe de o parte, din proiectul internațional derulat în câteva țări din Europa de Sud-Est (Grecia, Bulgaria, Ungaria, Muntene-

[1] Vezi S. Mitulescu, A. M. Țăranu (coord.), *Educația copiilor sub protecție internațională, Editura Universitară, 2017.*

[2] Tribuna Școlii din 13 iunie 2018.

gru, România), iar pe de alta, din opiniile unui profesor (bănuim) cu multă experiență în sistemul de învățământ românesc sunt diferite și m-au incitat spre o informare suplimentară și către un plus de meditație în ce privește temeiurile și rosturile educației în general și ale educației multiculturale (interculturale) în special.

Experiențele proiectului internațional

Proiectul internațional amintit a plecat de la preocuparea autorilor și a finanțatorilor (în cazul de față, Consiliul Europei) pentru dezvoltarea unei educații cât mai timpurii și temeinice pentru democrație și pentru respectarea drepturilor omului. S-a constatat că în mai toate țările europene se găsește încă suficient loc – în ciuda progreselor din ultimele decenii – de a se face mai mult pentru afirmarea drepturilor de care ar trebui să se bucure toți participanții la educație. Și în mod special grupurile minoritare, cele care nu se regăsesc cu toate trăsăturile lor într-un portret ideal/standard al elevului sau al părintelui (și până la urmă și al profesorului). Aceste grupuri sau categorii sociale se confrună cu marginalizarea și chiar cu excluderea educațională, iar consecințele în plan individual sau social pot fi dezastruoase.

Proiectul a avut în vedere fenomenele de marginalizare și excludere în (și din) educație ce decurg din diferențieri etnice sau culturale, de origine socială, orientare sexuală sau dizabilitate, în prim-plan dorindu-se a fi situația copiilor refugiați, însoțiți sau nu, aflați sub protecție internațională și care au nevoie de o educație adecvată și neîntârziată, indiferent unde s-ar afla. Plecând de la premisa că școlile reprezintă puncte importante pentru introducerea în societate a noilor generații și principala poartă către incluziunea socială, obiectivul general al proiectului a fost de a contribui la consolidarea valorilor democratice în educație, la promovarea toleranței și respectului față de diversitate și la promovarea potențialului incluziv al școlilor. Acest proiect a vizat promovarea proceselor de incluziune educațională prin implicarea întregii comunități – adesea diversificate în structura ei. Și, evident, a fost vorba de a dezvolta multiculturalitatea, privirea din mai multe unghiuri și încercarea de mai bună înțelegere a celuilalt.

Nu voi intra aici în prezentarea detaliată a rezultatelor proiectului, ci voi face doar câteva referiri la aspecte ce țin de promovarea educației interculturale în acest context de maximă actualitate. Dintre țările participante, numai două[3] au ales ca grup țintă copiii

[3] Ar mai fi putut aprofunda printr-un proiect-pilot propriu acest subiect al copiilor refugiați și echipa din Ungaria, unde în ultimii ani s-au petrecut scene dramatice legate de pătrunderea refugiaților și unde, de asemenea, exista destul de multă experiență privind includerea în educație a unor copii refugiați

refugiați, celelalte urmărind alte categorii marginalizate în școală: romi, copii cu dizabilități etc. Cele două țări interesate de refugiați au fost: în primul rând, Grecia – dată fiind amploarea fenomenului din ultimii ani la această adevărată poartă de intrare în Europa pentru valurile de refugiați din Orient – și, în al doilea rând, România – din considerentul că includerea unor copii aflați sub protecție internațională în educație poate reprezenta un adevărat (și util până la urmă) „test" pentru școlile din sistem. S-a observat că școlile care primesc copii aduși de valul de refugiați se confruntă cu provocări, ceea ce le oferă, în același timp, șansa de a sparge cercul de conservatorism, de rutină (autoritarism, disciplină impusă și comunicare deficitară). S-a considerat că un asemenea proiect-pilot ar putea aduce un plus de lumină în privința mai multor aspecte legate de nevoile diferiților actori școlari (profesori, elevi, consilieri școlari, directori, inspectori școlari, părinți etc.). Ca autor al proiectului românesc, am sperat totodată că din comparația cu echipa din Grecia am putea trage o serie de învățăminte utile care să ajute România în următorii ani de a face față cotelor – probabil – tot mai consistente de refugiați pe care, într-un fel sau altul, Uniunea Europeană va trebui totuși să le repartizeze cât de curând statelor membre.

Grupul țintă efectiv ales pentru țara noastră a fost reprezentat de câteva zeci de minori de origine siriană, care învățau într-o școală publică din municipiul Brăila. O mare parte dintre familiile acestor copii sosiseră în România încă la începutul anilor 2000 (sau câțiva ani mai târziu) și lucrau pentru micile lor afaceri localizate în jurul acestui oraș (agricultură, transporturi, comerț). Contrar unui model răspândit, familiile de sirieni nu locuiau într-un campus (centru de primire), ci închiriaseră apartamente într-o zonă centrală a orașului. Chiar dacă cei mai mulți dintre sirienii din Brăila au venit solicitând permis de muncă și nu prin trecerea ilegală a frontierelor, în prezent ei puteau fi considerați „refugiați", deoarece, din cauza problemelor politice din Siria, nu se mai puteau întoarce în țara de origine, viața lor acolo fiind în pericol.

<u>Ce s-a putut reține din perspectiva educației multiculturale din desfășurarea în paralel a celor două proiecte-pilot?</u>

Proiectul din Grecia s-a desfășurat într-o țară care în ultimii ani se confruntă cu circa 60.000 de refugiați „stabili" pe teritoriul său, trăind cel mai adesea în campusuri amenajate special. Aproape 3.000 de copii refugiați frecventau anul trecut școli publice din Grecia, cel mai adesea formând clase separate.

internaționali. Dar colegii din țara vecină au evitat acest subiect și au preferat să aprofundeze problematica incluziunii copiilor romi din aceeași perspectivă a incluziunii.

Câteva aspecte semnalate de autorii studiului:

– Necesitatea de a asigura (în paralel) pregătirea copiilor în limba lor maternă (mai ales pentru acei copii care au șanse să se întoarcă în țara de origine). Se consideră că stăpânirea limbii materne poate fi o condiție a însușirii cu succes a celei de-a doua limbi străine (în cazul de față limba greacă). Dar este dificil să se găsească personal adecvat, dată fiind și multitudinea de limbi (arabă, kurdă, farsi etc.); se recomandă să se facă apel și la persoane-resursă din comunitatea refugiaților.
– Se atrage atenția și asupra nevoii de a oferi refugiaților pregătire în limbi de circulație europeană (engleză, germană). Aceasta ar trebui asigurată de o instituție capabilă să certifice ulterior însușirea acestor competențe (nivelul de însușire).

Cu alte cuvinte, responsabilii din Grecia au mers pe ideea de a-i trata pe copiii refugiați prin prisma nevoilor lor reale, imediate sau de perspectivă, și nu doar dintr-un punct de vedere îngust-utilitarist, pornind de la cerințe ale societății gazdă.

Din observațiile făcute la clasă, într-o școală de lângă Atena, a reieșit că lecțiile de limba greacă se desfășoară în manieră clasică, cu accent pe copiat texte și scris după dictare, interacțiunea fiind mai puțin prezentă. Nu există în Grecia suficientă experiență privind predarea limbii elene ca pe o limbă străină, cu excepția situației din nordul Greciei, unde s-a experimentat un manual pentru uzul claselor de „elevi (greci) repatriați sau musulmani din Tracia”, manual bazat pe „abordare comunicativă”[4].

Dincolo de dificultăți generale, ca acelea de a găsi fonduri pentru susținerea programelor de educație, asigurarea personalului pregătit, mai menționăm din concluziile implementării proiectului de către colegii noștri din Grecia:

– reținerile din partea multor părinți greci de a accepta în școli copii refugiați (adesea pe motive legate de igienă, dar nu numai);
– rezistența din partea unei părți a corpului profesoral privind implementarea unor măsuri de incluziune;
– frecventarea sporadică a școlii din partea unei bune părți a copiilor refugiați, așa-numiții „elevi cometă”, cu probleme de adaptare (moving identity);
– conflictele (controversele) între diferitele grupuri naționale din

[4] Zambeta, E., ș.a., *Understanding the process of refugee children in the Greek educational context, draft*, Athens, 2017, p.29, disponibil pe http://www.ehr.ecd.uoa.gr/wp-content/uploads/2017/01/Democratic-School-Governance-Draft.pdf

interiorul campusurilor, cu ecouri și în școală;

– experiența mai degrabă negativă a constituirii unei structuri educaționale aparte, având sarcina obținerii treptate a „normalizării" populației de copii refugiați, gata de a fi transferați către învățământul obișnuit; cooperarea cu școlile gazdă nu s-a putut asigura în totalitate; clasele separate și curricula specială (de tranziție) au condus către fragmentare, în locul așteptatei cooperări și integrări; rezistența la schimbare în interiorul școlilor sub pretextul respectării „eticii profesionale" și autonomiei acoperind adesea lipsa dorinței de a implementa practicile incluzive și chiar anumite prejudecăți rasiale[5].

Experiența claselor de recepție (clase separate pentru refugiați) a pus în evidență limitele percepției dominante în cultura de management educațional din Grecia, care încă mai concepe școala ca pe un sistem închis.

Proiectul din România: chiar dacă nu s-a aflat în prima linie a receptării refugiaților, și țara noastră s-a confruntat cu o tendință ascendentă a solicitărilor de azil. Numai în 2016 au fost înregistrate aproximativ 1.886 de cereri, iar numărul copiilor sub protecție internațională frecventând școli publice a fost de aproape 200. Proiectul-pilot concentrat asupra amintitei școli din Brăila, dar înregistrând și situații din alte școli și centre de primire din țară, a scos în evidență o serie de aspecte interesante din perspectiva practicilor educaționale multiculturale.

Problema învățării și, respectiv, predării limbii române ridică o serie de dificultăți. Școala românească nu dispune de o metodă de predare adaptată pentru elevi care nu vorbesc nativ limba română. Metodele de predare sunt greoaie, manualele vechi și neadaptate. Orele prevăzute de legislație pentru un curs așa-zis intensiv de limba română (patru pe săptămână) sunt insuficiente. Și astfel, după un „an pregătitor" copiii sirieni (refugiați) se trezesc repartizați în clase în care urmează să învețe alături de copii români. Părinții acestora din urmă nu sunt prea încântați, pentru că prezența a unu-doi sau mai mulți copii cu dificultăți de înțelegere a limbii române răpește din timpul și așa puțin pe care profesorul îl poate aloca elevilor în clasă. Dar nici părinții copiilor sirieni nu sunt mulțumiți, pentru că li se pare că se bucură de prea puțin sprijin din partea școlii. Cât privește cadrele didactice, acestea au primit o sarcină în plus, pentru care nu sunt în nici un fel motivate. Profesorii care lucrează cu elevi refugiați nu au beneficiat de vreo pregătire specială (de care ar avea nevoie) și se plâng de

[5] Zambeta, op cit. , p 51

clasele prea numeroase, care nu permit personalizarea tehnicilor de predare. Pentru unii profesori și pentru mulți părinți (comunitatea) pare că acești copii refugiați au apărut într-un fel accidental în sarcina școlii lor, desigur, au fost acceptați, dar misiunea și datoria principală a școlii ar fi cu totul alta. Chiar dacă unii profesori au susținut public ideea „unității în diversitate", nici ei nu au manifestat prea multă implicare în susținerea acestei idei.

În unele cazuri, principalul obstacol invocat este comunicarea necorespunzătoare cu părinții acestor copii, din cauza barierei lingvistice sau culturale (de exemplu, faptul că mamele siriene nu se manifestă în public, nu se implică în dialogul cu școala). Un alt obstacol menționat de către profesori este faptul că unii elevi nu urmează regulat cursurile, ceea ce face dificilă învățarea limbii și evaluarea nivelului lor real de cunoaștere a limbii române. În plus, familiile siriene nu-și (prea) trimit fiicele la școală (în mod ciudat, peste 90% dintre elevii sirieni de la școala din Brăila fiind băieți), dar aceasta nu pare să îngrijoreze pe nimeni. În școală nu s-a pus nicio întrebare legată de acest aspect și nici familiile nu par îngrijorate pe tema educației acestor fete pentru care consideră că frecventarea unei școli (private) arabe este suficientă.

De la profesori la părinții români, mai nimeni nu cunoaște cu adevărat nevoile și problemele pe care le întâmpină familiile din comunitatea siriană. Aspecte ce țin de obiceiuri, religie (ramadan), condiția femeii, relații în familiile siriene sunt aprope necunoscute în comunitatea românească. Pentru dezvoltarea unei relații mai strânse cu acești elevi și cu familiile lor, ar fi nevoie de un „mediator" pregătit și disponibil. Dar schema rigidă de personal a școlii nu poate asigura așa ceva. La rândul lor, copiii sirieni au nevoie de mai mult sprijin pentru a învăța limba română la un nivel care să le permită îndeplinirea cerințelor destul de ridicate ale curriculum-ului oficial.

Nu ne-a fost ușor pe parcursul proiectului să stimulăm personalul școlii să treacă de la abordarea competitivă la promovarea educației incluzive și să se concentreze asupra efortului individual al copilului și familiei, printr-o abordare care folosește mai multă cooperare (atât în clasă, cât și în afara acesteia). A fost, de asemenea, dificil să convingem atât profesorii, cât și părinții că trebuie să-și asume un rol mai activ pentru rezolvarea situației, să dea dovadă de mai multă creativitate, să fie mai atenți la atmosfera și relațiile din clasă, nu doar la rezultatele școlare. Părinții, în mod special, au trebuit convinși să renunțe la abordarea care consideră educația mai degrabă un consum pasiv decât o experiență de învățare deschisă. Nu este locul aici de a prezenta rezultatele obținute pe durata proiectu-

lui, deocamdată sunt de reținut doar problemele care stau în fața școlii și a comunității și provocările unui demers multicultural încă insuficient de familiar.

Cele două demersuri (în Grecia și în România) sunt foarte asemănătoare din perspectiva demonstrării nevoii stringente de asimilare a deprinderilor multiculturale în interiorul sistemelor de educație. Ele arată că în lumea globalizată în care trăim, cu o populație mobilă pe distanțe mari și în timp scurt, serviciile de educație trebuie să fie pregătite să primească „beneficiari" aparținând unor medii culturale dintre cele mai diverse. În cazul românesc nu mai avem de-a face doar cu obișnuiții minoritari (maghiari, romi, ucraineni etc., care de bine, de rău sunt familiari cu stilul de viață și cu societate românească), ci ne putem întâlni oricând cu copii veniți de cine știe unde – chinezi, arabi, turci etc. Iar școala nu mai poate fi concepută doar ca un sistem închis, cu reguli imuabile în interior și insensibil la ce se întâmplă dincolo de limitele sale. Relația școlilor cu ONG-uri, cu diferite grupuri de interese devine din ce în ce mai importantă. Predarea (tradițională și conservatoare) a limbii materne (după nelipsitele texte literare clasice) nu-i mai atrage nici pe copiii autohtoni, deci cu atât mai puţin pe unii care s-au născut pe alte meleaguri și sunt obligați de împrejurări să asimileze rapid o nouă cultură. Iar în ceea ce priveşte alte culturi și cum să relaționăm cu reprezentanții lor în situații de viață cotidiană, unde învățăm? În plus, școlile nu se bucură de suficientă autonomie (capacitate de adaptare la situații apărute pe parcurs) și nu promovează o cultură a diversității și un curriculum incluziv. Comunitățile școlare și educaționale (locale) nu par nici ele să își asume valorile egalității de șansă și integrării celor diferiți.

Toate cele menționate nu reprezintă decât regretabile anacronisme în raport cu perioada pe care o parcurgem și mai ales cu cea către care ne îndreptăm cu pași repezi.

Opiniile unui profesor român

Comentând noul curriculum pentru gimnaziu, profesorul Constantin Toader, într-un scurt, dar destul de violent text publicat de curând[6], consideră că autoritățile educației (sub pretextul unor directive europene) ar dovedi că doresc formarea în rândul elevilor români a unei identități multiculturale în dauna identității naționale. Autorul identifică această orientare cu tradiția „marxismului cultural" și cu moștenirea perioadei comuniste. Se ajunge până la compararea autorităților de la noi cu „zeloșii comuniști nord-coreeni" presupuși adepți ai „filozofiei neomar-

[6] Constantin Toader, *Educația sub asaltul multiculturalismului*, în Tribuna Școlii, 13 iunie 2018.

xiste a școlii de la Frankfurt". Profesorul semnatar în *Tribuna Școlii* pare a fi foarte edificat în ce privește conținutul „ideologiei multiculturaliste", asigurându-ne că aceasta „neagă sau ignoră identitatea românească", urmărind înlocuirea muncii, cinstei și mai ales patriotismului cu alte valori... „*de viaţă nouă*". În rând cu educația multicultural ar mai sta printre amenințările resimțite acut de prof. Toader și discipline cum ar fi *educaţia de gen* sau *drepturile copilului*, care încep să-și facă loc în programele școlare, deși – dacă ar fi după prof. Toader – n-ar trebui. Dar pericolele ascunse între coperțile *Educaţiei multiculturale* sunt mult mai mari: e vorba despre un atentat la Constituția României și chiar la siguranța națională. Iar rezultatul „noii educații", care se preconizează în laboratoarele ascunse „neomarxiste și pro-europene", nu va fi altceva decât „un cetățean gata să respecte orice ține de diversitate, chiar dacă despre sine nu știe nimic". Iar supărarea cea mare a profesorului nostru este de fapt cauzată de faptul că „*limba română a pierdut o oră la clasa a V-a în favoarea Educaţiei sociale*".

Nu aș fi încercat să reproduc pe scurt acest adevărat delir de conservatorism școlar de provincie dacă el nu ar fi simptomatic pentru modul de gândire al unei părți importante a opiniei publice de la noi și chiar al multora dintre cadrele didactice (mai vârstnice sau mai tinere). Această din urmă afirmație se întemeiază pe o serie de discuții pe care în ultima vreme le-am purtat prin școlile noastre în care am remarcat reținere față de orice formă de schimbare, deschidere, adaptare la ce se întâmplă în societatea mai largă. Textul este plin de stereotipuri care – din păcate – circulă liber printre compatrioți atunci când este vorba despre școală. Se pare că toate racilele sistemului de învățământ de la noi se pot explica prin conspirația multiculturalistă pornită dinspre occidentul putred și naiv în același timp, speriat de afluxul de năvălitori non-europeni, non-creștini, non-oameni (până la urmă) sau dimpotrivă nărăvit în indestructibila moștenire roșie marxistă deghizată mai nou sub diverse ideologii de stânga sau de dreapta (nu contează!) care ne sunt livrate pentru a ne spăla creierele mioritice ancestrale.

De altfel, și într-un studiu din 2012[7] se remarca atitudinea negativă sau reductivă ce transpare din materialele publicate în principalele reviste naționale din România[8] cu privire la tema multiculturalismului; și chiar o revistă ca *Dilema veche* la acea vreme dădea o evaluare nefavorabilă termenului de „multiculturalism" în 60% dintre articolele referitoare la acest subiect.

---

[7] Gabriel Andreescu, *Multiculturalismul*, în Mihaela Miroiu (coord.), *Ideologii politice actuale*, Polirom, 2012, p. 291.

[8] Cu excepția notabilă a *Observatorului cultural*, care a optat programatic pentru multiculturalism.

Cât despre autorul citat mai înainte, acesta dovedește lacune masive în privința ideologiei multiculturaliste, ceea ce nu îl împiedică să se ridice mânios (nu zicem cu mânie proletară, pentru a nu fi acuzați de neomarxism) împotriva oricărei modernizări a programei de învățământ.

Dar lucrurile nu stau așa cum le prezintă domnia sa. Și facem aceste precizări nu numai pentru preopinentul nostru, ci pentru toți cei, destul de mulți, se pare, ce încă se simt speriați de multiculturalism.

Mai întâi că însușirea unor deprinderi multiculturale, respectul pentru alte culturi nu presupune sub nici o formă neglijarea propriei culturi. Nu multiculturalismul ne împiedică să învățăm temeinic limba maternă (chiar și cu o oră mai puțin în programă, dar cu ore mai atractive, manuale mai interesante și alte resurse diactice moderne folosite pentru a atrage și păstra interesul elevilor). Multiculturalismul nu neagă „identitatea națională" și rostul ei, ci doar o relativizează în raport cu altele de același fel. Am văzut că și responsabilii din Grecia au ajuns la concluzia necesității de a păstra un echilibru între însușirea corectă a limbii materne și învățarea limbilor străine, printre care cea a țării gazdă.

Educația interculturală nu presupune în nici un fel neglijarea culturii proprii (naționale). Dimpotrivă, are ca prim obiectiv[9] dobândirea cunoașterii în domeniul culturii în general și al culturii proprii în particular... Reflecția asupra propriei culturi precede reflecția asupra culturii alterității. Abia pe baza acestei cunoașteri se pot conștientiza cauzele și rădăcinile propriilor determinări culturale, a stereotipurilor, a prejudecăților proprii, precum și identificarea acestora la ceilalți[10].

Tot făcând referiri la „marximul cultural", profesorul Toader dovedește că îl identifică cu clasicul „internaționalism proletar" pe care probabil chiar l-am putea găsi prin bagajele ideologice ale nord-coreenilor (cum ne asigură criticul multiculturalismului), dar care nu are nimic în comun cu vreo contribuție a Școlii de la Frankfurt.

Cât despre regimul comunist, acesta nu a promovat și deci nici nu putea să lase moștenire metode sau principii ale educației interculturale, deoarece politica practicată sub acel regim a fost una de nivelare socială, etnică și culturală. Și asta, în pofida afirmării discursive a egalității dintre români și „naționalitățile conlocuitoare".

---

[9] Cf. Institutul Intercultural Timișoara, Obiectivele și cadrul metodologic al educației multiculturale, 2010, pe www.dromesqere.net

[10] Ana Ivasiuc ș.a., 2010, *Educaţia interculturală: de la teorie la practică. Implementarea educaţiei interculturale în şcoli multietnice din România*, ISPMN.

În alt loc, dovedind din nou incultură ideologică, dl Toader pune pe același plan multiculturalismul cu abordarea de gen, neștiind se pare (sau uitând) că una dintre cele mai vehemente critici aduse multiculturalismului a venit tocmai din tabăra autoarelor feministe.

Cât despre recursul la Istorie pe care îl recomandă cu căldură ca pe un panaceu universal în educația noilor generații, domnia sa pare să nu fi auzit de faptul că istoria este „doar" o știință socială, încărcată de ideologie și putându-se orienta în interpretarea faptelor din perspective diferite față de care ar trebui să ne păstrăm întotdeauna spiritul critic. Un exemplu de tratare istorică părtinitoare, monoculturală din perspectiva (exclusivă a) culturii majoritare l-a oferit analiza modului în care sunt abordate în manualele școlare conflictele turco-române. S-a constatat că în manualele respective se folosește lexicul „dușmăniei", că nu există preocupare pentru redarea diversității punctelor de vedere, nu se prezintă în nici un fel perspectiva „dușmanului" și este ignorată posibilitatea unui dialog cu acesta[11]. O asemenea Istorie nu ne ajută nici în formarea gândirii critice, nici în înțelegerea poziției celor care aparțin altor culturi.

[11] Cucoş, C., Cozma, T., „Locul educaţiei pentru diversitate în ansamblul problematicii educaţiei contemporane", în Cozma, T., *O nouă provocare pentru educaţie: interculturalitatea*, Editura Polirom, Iaşi, 2001, p. 209.

Reflecții personale

Cum putem totuși greși, exagera în abordarea multiculturală?

Nu pot fi trecute cu vederea excesele care s-au înregistrat de-a lungul timpului în demersurile multiculturaliste, criticile (meritate) care i-au fost aduse.

S-au adus numeroase obiecții multiculturalismului pentru că ar proteja exagerat moduri (stiluri) de viață revolute, depășite; pentru că încurajează divizarea culturală și chiar un tribalism autarhic, punând individul în subordinea absolută a grupului. Giovanni Sartori prefera multiculturalismului pluralismul deoarece numai prin acesta din urmă s-ar obține recunoașterea reciprocă a culturilor diferite; în schimb, multiculturalismul ar fi tentat să dea proritate culturilor ancestrale, vechi, arhaice în încercarea de a le asigura o supraviețuire forțată.

O critică aspră la adresa multiculturalismului au exprimat, așa cum spuneam – și adepții feminismului, aceștia refuzând orice ideologie care ar legitima tradiții sexiste. Or, culturile minoritare protejate prin multiculturalism au cel mai adesea tendințe patriarhale; iar în cazul musulmanilor se manifestă bariere evidente în calea emancipării femeilor.

Pe de altă parte, multiculturalismul nu este de un singur fel și a și evoluat pe parcurs, începând din anii '80 ai secolului trecut și până astăzi. Dacă astăzi se rostesc fraze de genul „eșecul

multiculturalismului", referirile sunt mai degrabă la formele extreme, absolute de toleranță. Există însă tendința de a abandona formele neliberale de multiculturalism și de a adopta formule mai reciproc acceptabile, prin care se impune politicilor adresate diversității condiția compatibilității lor cu drepturile și libertățile fundamentale.

De ce se înregistrează (la noi) atâta rezistență în fața demersului multicultural?

Respingerea multiculturalismului pe meleagurile noastre nu se înscrie totuși în nici unul dintre curentele critice mentionate mai înainte. Așa că rămâne de descoperit din ce resorturi provine această rezistență internă la aplicarea metodelor incluzive.

Să țină oare de miturile în care cei mai mulți dintre noi am fost crescuți și de felul în care am evoluat în istorie? Și totuși, am spune că există și destulă istorie românească în sprijinul multiculturalismului atât în viața politică, cât și în educație. Este adevărat că sarcina istorică a românilor o bună bucată de vreme a fost aceea de a se elibera de sub stăpânirea străină (turcească, austro-ungară, rusească etc.). Dar odată devenit stat suveran România a trebuit să înțeleagă (și chiar a înțeles în diferite ocazii) că trebuie să prețuiască minoritățile.

Un exemplu îl poate reprezenta cazul preluării Dobrogei în componența statului român din 1878.

Mihail Kogalniceanu, unul dintre „susținătorii" recunoașterii valorilor inerente ale Dobrogei, era dispus la multă înțelegere pentru populațiile indigene pe care le vedea evoluând către o integrare eficientă în majoritate, spre binele unei construcții de progres și civilizație:

„*Interesul nostru principal este de a popula, de a civiliza această parte din România, popularea aceasta să se facă oferind suflet din România; ...trebuie să aducem acolo mulţi români; dar mai mult decât atât, populaţiunile care vin acolo trebuie să contribuie prin orice mijloace pentru a face aceste ţinuturi româneşti. Într-un anumit număr de ani să transformăm chiar musulmanii în vorbitori de limba română şi să se menţină doar diferenţa că unii ar merge la moschee, alţii la biserică*"[12]. Toleranța lui Kogălniceanu a mers atât de departe încât – se spune – *... a cerut pentru a se respecta obiceiurile lipovenilor... ca aceştia să fie scutiţi de servicul militar dacă religia lor le interzice să poarte arme"*[13].

Cât despre mesajul lui Carol I către populația musulmană, la preluarea oficială a teritoriului Dobrogei în 1879, acesta poate fi considerat chiar un

[12] Vasile M. Kogălnieanu, *Dobrogea 1879-1909, drepturi politice fără libertăți*, București, 1910, citat după Adriana Cupcea (ed.), *Turcii și tătarii din Dobrogea*, ISPMN, Cluj Napoca, 2015, p. 29.

[13] Idem, p. 30

exemplu *avant la lettre* de multiculturalism neliberal (radical):

„*Locuitori musulmani! – spunea Carol I – Dreptatea României nu cunoaşte deosebire de neam şi de religiune! Credinţa voastră, familia voastră vor fi apărate de o potrivă ca şi ale creştinilor. Afacerile religiunii şi ale familiei vor fi pentru voi încredinţate apărării muftiilor şi judecătorilor aleşi din neamul şi legea voastră.*

Şi creştini şi musulmani, primiţi dar cu încredere autorităţile române, ele vin cu anume însărcinare de a pune capăt dureroaselor încercări prin care aţi trecut, de a vindeca rănile războiului, de a apăra persoana, averea şi interesele voastre legiuite, în sfârşit, de a vă dezvolta buna stare morală şi materială."[14]

Evident că în anii care au urmat promisiunile nu au fost aplicate în întregime, mai ales că o mare parte din populația musulmană a emigrat destul de rapid în Turcia. Dar viziunea lui Carol din acea vreme rămâne pe deplin multiculturală. Și doar cu peste multă vreme, prin anii 2000, ceea ce preconiza el – recunoașterea tribunalelor islamice – a ajuns să fie intens dezbătută în Occident și apoi parțial pusă în aplicare în țări cum ar fi Canada, Australia sau Marea Britanie.

Într-un alt moment istoric important, mințile înaintate ale României Mari au realizat și ele că în noul stat era nevoie nu numai de a tolera, ci și de a deschide un dialog activ, pozitiv, reciproc încurajator, colaborând la edificarea civilizației. Această idee era susținută în 1927 de către Ion I.C. Brătianu, adresându-se elevilor liceului Sf. Sava: „*Opt sute de ani am avut idealul pe orizontală să ne strângem cu toţii laolaltă în aceeaşi patrie. Am realizat aceasta în 1918. Acum avem idealuri de construire pe verticală, pentru ca prin cultură şi civilizaţie să justificăm în faţa omenirii şi a istoriei posesia acestui pământ. De aceea sunteţi dumneavoastră la şcoală ca să învăţaţi şi apoi să creaţi cultură şi civilizaţie.*"[15]

Dar poate că este vorba – în explicarea reținerilor indigene față de multiculturalitate – mai degrabă de insuccesul unor prime încercări timide în raport cu propriile noastre minorități: pe de o parte, tentativele nereușite de integrare a copiilor români și maghiari, care cel mai adesea au sfârșit prin separarea claselor și a școlilor; pe de altă parte, politicile de incluziune educațională a elevilor romi, care nu au reușit să reducă prea mult abandonul timpuriu al școlii în rândul populației minoritare. Din păcate, în

[14] Cf. *Dobrogea. 1878-1928. Cincizeci de ani de vieaţă românească. Publicaţie tipărită cu prilejul semicentenarului reanexării Dobrogei*, coordonată de Nicolae Iorga, Editura Cultura Națională, București, 1928.

[15] Cf. Şerban Milcoveanu, în Adrian Majuru, *Copilăria la români. Schiţe şi tablouri cu prunci, şcolari şi adolescenţi*, Editura Compania, Bucureşti, 2006) pe http://serbantomsa.blogspot.com/2017/12/

asemenea cazuri credem că nu a fost vorba de exces de multiculturalism, ci poate, dimpotrivă, de prea puțin, de o lecție învățată și aplicată superficial. Și rezultatele au fost pe măsura imperfecțiunilor în ce privește punerea în practică a unui proiect oportun.

Ce aduce (totuși) în plus școlii și educației perspectiva multiculturală? De ce totuși avem nevoie de educație multiculturală?

În opinia mea, încurajarea multiculturalismului poate induce instituțiilor de învățământ mai multă grijă pentru mediul din afara școlii, importantă în ecuația succesului în învățare. Adesea școala nu poate face față singură cerințelor. Iar pe de altă parte, deschiderea către comunitate presupune flexibilitate, autonomie, democrație. Nu este prea mult, față de ceea ce la rândul ei școala poate să primească din partea comunității.

Totodată, ar fi vorba de mai multă atenție la mesajul pe care îl transmite școala unui public din ce în ce mai eterogen. Trebuie să ne asigurăm că mesajul nostru este recepționat de toți elevii și nu doar de o minoritate (fie ea și de mare valoare). Misiunea școlilor noastre ar trebui să fie tocmai de a refuza orice formă de eșec educațional. Nimeni să nu rămână în afara cercului de lumină produsă prin educație.

Dar multiculturalismul nu este doar despre emigranți care trebuie asimilați (dar nu forțat) sau despre populații indigene aflate în pericol de dispariție. Ci este mai degrabă vorba despre o viziune pluralistă asupra vieții și implicit asupra educației. Ea ne atenționează că nu suntem singuri în lume și nici măcar în propria noastră țară și că trebuie să trăim în diversitate. Și la așa ceva chiar școala poate și trebuie să ne ajute.

Atunci când am ales, pentru proiectul nostru european despre conducerea democratică a școlii, copiii refugiați ca grup țintă, am făcut-o tocmai pentru a supune sistemul nostru educațional la o probă. Și am încercat să găsim căile prin care ar putea să facă față unei asemenea provocări. Totul este ca și el, sistemul, să își dorească asta. Dacă va respinge cu obstinație orice înnoire/deschidere sub pretext că se aduce atingere unui învățământ prin tradiție (cam) naționalist și elitist, atunci nu va reuși să facă față nici acestei prime provocări și nici celorlalte care sunt legate de ea și care țin de lumea în care trăim.

Condiția de străin în contextul multiculturalismului

Alexandra BUCUR[1]

În condițiile eterogenizării societății, diversitatea reprezintă un element definitoriu. După abordarea fenomenului migrației, ni se pare firesc să prezentăm câteva reflecții legate de condiția străinului în contextul multiculturalismului. Migrația conduce la întâlnirea unor persoane ce sunt purtătoare ale unor culturi diferite, religioase, lingvistice și etnice.

Datorită intensificării recente a mobilității internaționale în Europa, societatea este expusă unei game mult mai largi de stiluri de viață și atitudinilor concurente, discontinuități și contradicții. În contextul creșterii afluxului de străini în Europa, asistăm la o preocupare în ceea ce privește drepturile indivizilor[2]. Într-o societate democratică, drepturile și libertățile sunt consacrate și declarate, exercitarea acestora fiind guvernată de regula potrivit căreia limita oricărei libertăți individuale o reprezintă necesitatea de a respecta libertățile similare ale altora[3].

Apreciem că cercetarea condiției străinilor în contextul regional actual oferă o imagine de ansamblu a unuia dintre cele mai interesante și dinamice domenii de studiu, cu atât mai mult cu cât componența grupurilor se schimbă permanent. Bineînțeles, condiția străinului a suferit în timp numeroase transformări, determinate de schimbările societății sau de relațiile dintre state. Ființa umană se raportează permanent la societate, asigurându-i dezvoltarea în condiții optime. În aceste condiții, în Europa de astăzi, problematica străinilor reprezintă o preocupare susținută și sistematică.

---

[1] Doctorand SNSPA – Științe administrative, membru al Institutului European de Drept, Viena.

[2] A se vedea Irina Moroianu Zlătescu, *Drepturile omului – un sistem în evoluție*, IRDO, București, 2008, p. 131 și urm.

[3] A se vedea Marius Andreescu, *Principii și valori ale dreptului și culturii*, Ed. Universul Juridic, București, 2017, p. 57.

Uniunea Europeană este creată pe fundamentul diversității culturilor, obieciurilor, credințelor. Prin Tratatul de Maastricht[4] din 1992, Uniunea Europeană avea să deschidă o paletă largă de câmpuri de acțiune[5]. Astfel, potrivit articolului 2 din Tratat, „Uniunea se întemeiază pe valorile respectării demnității umane, libertății, democrației, egalității, statului de drept, precum și pe respectarea drepturilor omului, inclusiv a drepturilor persoanelor care aparțin minorităților. Aceste valori sunt comune statelor membre într-o societate caracterizată prin pluralism, nediscriminare, toleranță, justiție, solidaritate și egalitate între femei și bărbați."

În baza principiului suveranității, statul dispune regimul juridic al diferitelor categorii de persoane care se află pe teritoriul său: cetățenii proprii, cetățenii străini, refugiații, apatrizii etc. Bineînțeles că, în această materie, statul este obligat să respecte reglementările dreptului internațional la care este parte aderantă. Orice individ care se află pe teritoriul unui stat este supus jurisdicției statului respectiv, nu numai cetățenii. Evident, conceptul de străin poate fi evidențiat cel mai bine prin raportarea la conceptul de cetățean. Astfel, se consideră că străinii au drepturi și obligații mai puține decât cetățenii unui stat[6].

Definiția dată de dreptul european, în conformitate cu articolul 1 al Convenției de aplicare a Acordului Schengen, este aceea că prin străin se înțelege orice persoană, alta decât cetățenii statelor membre[7].

În conformitate cu legislația națională, străinul este persoana care nu are cetăţenia română, cetăţenia unui alt stat membru al Uniunii Europene sau al Spaţiului Economic European ori cetăţenia Confederaţiei Elveţiene[8].

Diversitatea este firească prin eterogenitatea societății. Societatea este un ansamblu de comunităţi, ea nefiind suma persoanelor ce se află pe teritoriu, ci o reţea de interacţiuni sociale. Practic, nu există un stat care să nu cuprindă și populații care să facă parte din alte categorii decât populația

[4] A se vedea Tratatul asupra Uniunii Europene din 1992, revizuit în 2007.

[5] A se vedea Irina Moroianu Zlătescu, Elena Marinică, *Dreptul Uniunii Europene*, Ed. Universitară, Ed. Universul Academic, București, 2017, p. 97 și urm.

[6] A se vedea A.T. Moldovan, *Expulzarea, extrădarea și readmisia în dreptul internațional*, Ed. All Beck, București, 2004, p. 70.

[7] A se vedea CONVENŢIA DE APLICARE A ACORDULUI SCHENGEN din 14 iunie 1985 între guvernele statelor din Uniunea Economică Benelux, Republicii Federale Germania şi Republicii Franceze privind eliminarea treptată a controalelor la frontierele lor comune.

[8] A se vedea ORDONANŢĂ DE URGENŢĂ nr. 194 din 12 decembrie 2002 privind regimul străinilor în România cu modif. şi complet. ulterioare, art. 2. Acesta constituie, în conformitate cu art.1, cadrul prin care sunt reglementate intrarea, şederea şi ieşirea străinilor pe teritoriul României sau de pe teritoriul României, drepturile şi obligaţiile acestora, precum şi măsuri specifice de control al imigraţiei, în conformitate cu obligaţiile asumate de România prin documentele internaţionale la care este parte.

majoritară[9]. „Aceasta nu înseamnă însă că anumite valori nu pot fi comune mai multor culturi, sau chiar tuturor, și prin aceasta să aibă caracter universal."[10] Ca fundament, multiculturalismul pleacă „de la experiența că există grupuri bine definite din punct de vedere etnic care doresc să-și păstreze specificul, respectiv diferența, considerând că recunoașterea, ba chiar respectarea diversității nu este incompatibilă cu unitatea politică a unei țări, dimpotrivă, ea poate fi integrată în ea."[11]

În general, străinii sunt purtătorii unei culturi diferite de aceea a statelor gazdă. Străinul, indiferent de statutul său, se dizolvă în societatea țării gazdă, păstrându-și unele caracteristici specifice, deși preia aspecte din identitatea statului de primire. Persoanele străine, fie ele individuale sau grupuri, poartă acele caracteristici care nu sunt în comun cu cetățenii statului gazdă. Grupurile minoritare își păstrează identitatea și o afirmă. Multiculturalismul presupune o abordare mai profundă decât diversitatea, concentrându-se asupra incluziunii și respectării drepturilor fundamentale. Totodată, reunește un set divers de culturi și grupuri etnice.

Grupurile de străini cuprind persoane de origini, obiceiuri sau culturi similare. Membrii acestora împărtășesc o caracteristică sau o credință de bază pentru identitate încât persoanele respective nu pot renunța la aceasta, motiv pentru care, de multe ori, ele sunt percepute ca fiind diferite de către membrii majoritari ai societății. Astfel, apare necesitatea de a găsi soluții eficiente în vederea unei conviețuiri echilibrate. Multiculturalismul înseamnă respect față de toate grupurile și culturile existente pe teritoriul unui stat, pretinde respectarea demnității umane, toleranță față de toate ființele umane, precum și sprijinirea diferitelor culturi, recunoscând schimbarea și recunoașterea valorilor oricărui individ.

Într-o societate multiculturală, pentru conservarea trăsăturilor și modelelor culturale distincte, drepturile exclusive pot fi recunoscute ca fiind fundamentale pentru minoritățile culturale și lingvistice. Apreciem că protecția împotriva ștergerii identității este posibilă mai mult printr-o afirmare activă a caracteristicilor distincte prin folosirea, mai degrabă, a libertății, decât prin

[9] A se vedea Raportul privind drepturile fundamentale 2018, p. 4. La 17 ani de la adoptarea Directivei privind egalitatea rasială și la 9 ani de la adoptarea Deciziei-cadru a UE privind rasismul și xenofobia, imigranții și grupurile etnice minoritare continuă să se confrunte pe scară largă cu acțiuni de discriminare, hărțuire și creare discriminatorie de profiluri etnice, pe tot cuprinsul Uniunii Europene, conform rezultatelor celui de al doilea sondaj al Uniunii Europene privind minoritățile și discriminarea (EU-MIDIS II), realizat de FRA.

[10] A se vedea Adrian Năstase, *Drepturile omului - religie a sfârșitului de secol*, I.R.D.O, București, 1992, p. 20.

[11] A se vedea Feischmidt, Margit, „Multiculturalismul" in *Altera*, nr. 12/1999, p. 12.

izolare. În ceea ce privește membrii acestor comunități minoritare, garantarea conservării drepturilor culturale și educaționale le extinde mai multe avantaje, inclusiv venituri financiare.

Sociologul Louis Wirth a definit un grupul minoritar drept „un grup de persoane care, datorită caracteristicilor lor fizice sau culturale, sunt separate de ceilalți în societatea în care trăiesc prin tratament diferențiat și inegal și care se consideră, prin urmare, obiecte de discriminare colectivă”[12].

În general, persoanele din categoriile vulnerabile sunt cel mai susceptibile de a fi discriminate[13]. Legislația legată de drepturile străinilor este fundamentată pe teoriile demnității, egalității și nediscriminării. În ciuda aspectelor evidențiate de larga panoplie a normelor internaționale sau naționale care au fost adoptate pentru a întări drepturile străinilor, numeroase rapoarte evidențiază că discriminarea continuă să fie practicată.

La impactul cu societatea statului-gazdă, străinul caută să se integreze, pentru a se conecta facil la noua comunitate, însă fără a renunța la componentele sale identitare, lingvistice, culturale. Astfel, noua societate este un spațiu al devenirii, tocmai prin punerea în comun a valorilor individuale ale străinului cu cele ale statului pe al cărui teritoriu se află. Străinul parcurge astfel un proces de redefinire generală, ceea ce implică și un sentiment de fuziune cu noile valori întâlnite. Comunităţile formate de străini păstrează propria cultură, fiind preocupate de recunoașterea identității specifice. Individul, indiferent cărei comunități aparține, trăiește cu sentimentul apartenenței.

Integrarea socială reprezintă procesul de participare activă a străinilor care au dobândit o formă de protecţie sau un drept de şedere în România şi a cetăţenilor statelor membre ale Uniunii Europene şi Spaţiului Economic European la viaţa economică, socială şi culturală a societăţii româneşti, în vederea prevenirii şi combaterii marginalizării sociale, respectiv în vederea adaptării la condiţiile societăţii româneşti[14].

[12] A se vedea Wirth, L. (1945). „The Problem of Minority Groups”. In Linton, Ralph. *The Science of Man in the World Crisis*. New York: Columbia University Press. p. 347.

[13] A se vedea Irina Moroianu Zlătescu, Petru Emanuel Zlătescu, *Reglementări actuale în domeniul nediscriminării*, Drepturile omului, anul XXVI nr. 2 , 2016, IRDO, p. 29 și urm.

[14] ORDONANŢA Nr. 44 din 29 ianuarie 2004 privind integrarea socială a străinilor care au dobândit o formă de protecţie sau un drept de şedere în România, precum şi a cetăţenilor statelor membre ale Uniunii Europene şi Spaţiului Economic European, Art. 2, lit. b, publicată în Monitorul Oficial nr. 93 din 31.1.2004, cu modificările şi completările ulterioare, inclusiv OG 1/2014 pentru modificarea şi completarea Legii nr. 122/2006 privind azilul în Romania şi a OG 44/2004 privind integrarea socială a străinilor care au dobândit o formă de protecție sau un drept de şedere în România, precum şi a cetăţenilor statelor membre ale Uniunii Europene şi Spatiului Economic European.

Politicile sociale privind integrarea trebuie să fie adaptate specificului populaţiei avute în vedere, dar şi condiţiilor locale, naţionale, care să ia în calcul nu doar aspectele economice şi sociale ale integrării, ci şi pe cele referitoare la cultură, cetăţenie.

Unele studii[15] evidențiază faptul că populațiile native devin mai reticente în a sprijini programele de protecție socială în cazul în care proporția de străini la nivel regional crește. Acest aspect are un efect important asupra imigrației: cu cât rata șomajului este mai mare, cu atât atitudinea negativă dintre imigranți și cetățenii statului respectiv se adâncește.

Prezenţa unui mare număr de rezidenţi ilegali are o influenţă negativă atât asupra pieţei forţei de muncă, ei lucrând fără forme legale, cât şi asupra procesului de integrare şi coeziune socială, ei fiind excluşi de la participarea deplină în cadrul societăţii, atât privind contribuţia, cât şi beneficiul[16].

Valorile multiculturale care recunosc și respectă diversitatea culturală și drepturile grupurilor minoritare reprezintă o precondiție importantă a societății multiculturale. În acest sens, apreciem că autoritățile din România se implică activ în ceea ce privește incluziunea străinilor, astfel încât aceștia să se poată manifesta pe deplin, în conformitate cu legislația națională, precum şi cu documentele internaţionale și regionale în materie. Principiul care stă la baza acestei incluziuni este egalitatea deplină de drepturi şi şanse. Se urmărește realizarea unui parteneriat viabil între structurile administraţiei publice și străinii aflați pe teritoriul României.

În ceea ce privește obținerea cetățeniei, un aspect pozitiv al legislației românești pentru accesarea procedurii de către străinii de pe teritoriul său este faptul că România acceptă dubla cetățenie.

Conservarea limbii și culturii este un proces complex și continuu de manifestare și transmitere a trăsăturilor culturale. Cultura, ca un sens al valorii finale, desemnează un mod de viață și influențează profund comportamentul uman.

În epoca globalizării, care accelerează schimburile personale și culturale între țări, înțelegerea și respectarea altor culturi a devenit mai importantă ca niciodată. Pe de o parte, multiculturalismul vizează recunoașterea altor culturi și construirea unui temei comun. Pe de altă parte, însă, multiculturalismul înseamnă trecerea regulată a limitelor culturale[17]. Cu toa-

[15] A se vedea Alexander W. Schmidt-Catrana, Dennis C. Spiesa, Immigration and Welfare Support in Germany, http://asr.sagepub.com/content/early/2016/03/01/0003122416633140.abstract.

[16] The Council Directive 2003/9/EC of 27 January, laying down minimum standards for the reception of asylum seekers.

[17] A se vedea Yack B, *Multicultralism and the Political Theorists. European Journal of Political Theory*, 1, 2002, p. 109.

te acestea, ambele idei necesită atât trecerea frontierelor, cât și păstrarea frontierelor. Totodată, valorile sociale universale pe care oamenii le au în legătură cu egalitatea și justiția socială îi determină pe cetățeni să aibă atitudini mai deschise față de grupurile minoritare și să sprijine politicile pentru străini.

Multiculturalismul este un concept care reflectă valori diverse, astfel încât este dificil să fie definit în unanimitate. Cu toate acestea, el indică, de obicei, un sistem care recunoaște și respectă diferite culturi, mai degrabă decât să le asimileze în cultura dominantă a grupului.

Țările europene se confruntă, în general, cu același gen de probleme. Oricare ar fi situația juridică a imigranților, aceștia trebuie să facă față problemelor legate de adaptarea la o societate diferită. Astfel, aceștia se confruntă cu probleme de identitate culturală, precum și, uneori, cu experiența xenofobiei sau a discriminării. Pe de altă parte, populația majoritară a statelor membre se confruntă cu dificultățile ce rezultă din adaptarea la o diversitate culturală și etnică.

Această incursiune în realitățile și valorile societății actuale își dorește să fie o invitație pentru a reconsidera importanța migrației și influențele sale la nivelul statelor. Minoritățile de diferite origini rasiale, etnice, sociale și culturale au devenit mai vizibile în ultimii ani și necesită o atenție deosebită și o intervenție socială. Diversitatea rasială și culturală crește datorită migrației internaționale. Conflictul dintre cultura nativă și cea a țării gazdă poate crea contraste sociale, care pot duce la neînțelegerea de către nou-veniți a sistemelor sociale sau legale. Evident că o integrare eficientă a străinilor pe teritoriile statelor-gazdă presupune nu numai respectarea drepturilor acestora, ci, în primul rând, respectarea de către aceștia a obligațiilor pe care le au pe perioada șederii pe teritoriul statului-gazdă.

Noi practici de consum social şi cultural în România. Emergenţa Hipster

Dacian VASINCU

„Orice discurs, profan sau savant, asupra consumului se articulează pe această secvenţă mitologică de basm: un Om «dotat» cu nevoi care-l «poartă» către obiecte ce-i «oferă» satisfacţie. Cum omul cu pricina nu este niciodată pe deplin satisfăcut (ceea ce, de altfel, i se reproşează), povestea se repetă la nesfârşit, cu limpezimea perfectă a vechilor fabule.

În faţa ei, unii rămân perplecşi: Nevoile sunt tot ceea ce poate fi mai necunoscut dintre toate necunoscutele de care se ocupă ştiinţa economică (Knight)".[1]

Aşa cum bine preciza sociologul francez Jean Baudrillard, nevoile reprezintă o serie de necunoscute, în funcţie de interesul diferitelor categorii sociale.

Pentru exemplificare voi analiza o categorie socio-demografică, nouă şi originală în peisajul urban românesc, care, prin modul de acţiune şi atitudini pseudo-revoluţionare sau mai bine zis atipice, reprezintă o formă de consumator public ce îşi identifică nevoile şi resursele din mediul de viaţă cotidian. Definirea sa vine în contrast, dar cumva în continuarea clasei *loisir*-ului analizată de către Thorstein Veblen, cu toate că are un punct de pornire şi din această categorie şi reprezintă o carte de vizită pe care şi-o însuşesc – mă refer la generaţia **hipster.**

Sunt tineri, mereu contra curentului, se preocupă de artă, muzică de club cu influenţe retro dar adaptate modernismului actual, filme abstracte şi cauze nobile, sunt interesaţi de ecologie, nu-şi fac prea multe planuri şi nu respectă nicio regulă. Se ţin departe de actualitate şi de tiparele im-

[1] Jean Baudrillard. 2008 – *Societatea de consum. Mituri si structuri*. Bucureşti: ed. Comunicare.ro (Cap. Logica socială a consumului, pag. 61-86).

puse de societate, iar lumea îi percepe drept ciudaţi. Nu recunosc despre ei înşişi că sunt *hipsteri*, dar trăsăturile pe care le au în comun definesc o minoritate tot mai puternică pe străzile din oraşele României. Deşi înseamnă în contextul actual undeva în jur de jumătate (aș adăuga eu chiar trei sferturi) de miliard de euro în economie, cam cât piaţa clinicilor şi spitalelor private, comunitatea pe care o formează merită atenţie. Tocmai pentru că nu o caută.[2]

Într-un ghid – tip observaţie sociologică – care îi defineşte, „*The Hipster Handbook*", – *hipsterul e socotit drept o persoană cu preferinţe, atitudini sociale şi opinii socotite a fi cool de către cei cool*. Deşi, după cum susţine ghidul, cool nu mai e un cuvânt prea folosit de **hipsteri**, noul său sinonim fiind *deck*. Deşi îşi consumă existenţa în rândul maselor mari de oameni, nu consideră că ar face parte din ele şi cataloghează drept *kitsch* tot ce e pe gustul mulţimii[3].

În acelaşi ghid, dar fără a fi analizat prea profund în articolele din presa românească, originea hipsterilor este definită astfel: „*Termenul «hipster» a fost folosit pentru prima dată încă de pe la sfârşitul anilor '40, când se referea la un membru al comunităţii afro-americane. Un deceniu mai târziu, hipsterul era alb, dar încă fascinat de tot ce însemna «de culoare»: de la exoticul şi alteritatea culturii negrilor (sexualitate, violenţa şi tot aşa) la jazzul făcut de ei. În ambele cazuri, cunoştinţele erau punctul de rezistenţă. Prin informaţie obţinută a priori, hipsterul se distanţa de majoritate şi era capabil să se opună unei culturi cu multe probleme rasiale."*[4]

Substantivul **hipster** este derivat din adjectivul *hip* – „a avea sau a demonstra cunoaştere a sau implicare în cele mai noi curente sau stiluri; foarte la modă". Lingvistul David Dalby (*apud* Leland, 2004, p. 6) a avansat teza că originile termenului *hip* din engleza americană se află în dialectul Wolof vest-african. Sclavii din Senegal şi Gambia ar fi folosit verbe ca *hepi* („a vedea") sau *hipi* („a deschide ochii cuiva") în legătură cu strategiile de camuflaj pe care le foloseau faţă de stăpânii lor albi. Această etimologie, disputată pentru lipsa de dovezi istorice, surprinde însă perfect nuanţele pe care termenul **hipster** le-a căpătat în secolul XX – *iluminare şi inteligenţă subversivă*, o conştiinţă individuală sau înţelegere de sine iluminată, ce sunt antitetice cu capacităţile de percepţie precare ale „încuiatului" (*the square*), depozitarul conformismului social burghez[5].

---

[2] Răzvan Mureșan, 2013 – *Economia hipsterului. Analiza unui fenomen social şi cultural*, Revista Bussiness Magazin.

[3] Idem 2.

[4] Robert Lanham, 2008 – *The Hipster Handbook*, Random House LLC – selecții.

[5] www.societateareala.com, subpagina 9 – *HIPSTERI ÎN BUCUREŞTI – Între caleidoscop identitar şi politicile numirii*.

În definirea acestei noi clase sociale, dar din punctul de vedere al **hipsterului** românesc şi est-european, scriitorul german de origine română Marius Babias explica raportându-se la conceptul de capital simbolic al lui Pierre Bourdieu:

„Precum onoarea, prestigiul, renumele sau preferinţa estetică, de exemplu, *hipness*-ul este o formă de expresie a capitalului simbolic, care capătă în anumite câmpuri sociale, după cum se ştie, o funcţie de distincţie mai mare decât în altele. *Hipness*-ul este o „practică strategică", în sensul lui Bourdieu, o distanţă pe care membrii unui grup o simulează în comun şi care, în principiu, urmează unui proces de distilare a tuturor practicilor simbolice (atitudini, opinii, moduri de consum, „gust" etc.), putând fi alcătuit din toate obiectele (stilizare a corpului, lucruri cotidiene, modă, artă etc.)."[6]

Conform unor oameni de cultură şi design vestimentar de genul criticului de artă Alin Gălăţescu, România este încă în urma Occidentului în privinţa **hipsterismului**. „La noi au apărut în ultimii 5-10 ani şi sunt în urma celor din alte ţări, care au nişte manifestări mai fireşti şi o cultură mai uzitată", este de părere criticul. În plus, pentru a deveni hipster trebuie să ai resursele necesare, un mediu care să te recunoască şi mai ales cunoştinţe de „fashion". Pentru o mai bună înţelegere, Gălăţescu menţionează două personaje publice din România: „Un exemplu de autenticitate este Andreea Raicu, iar în privinţa pseudohipsterilor, există mai multe persoanaje în lumea muzicală, precum Corina". „**Să fii hipster** înseamnă să îţi evidenţiezi personalitatea prin intermediul felului în care te îmbraci, prin locurile pe care le frecventezi şi prin muzică mai puţin comercială pe care o asculţi. Toate acestea trebuie să se combine într-o armonie perfectă care să exprime un spirit liber, creativ şi nonconformist", spune Silvia Câmpeanu, autoarea unui blog de modă[7].

Din punctul de vedere al practicilor de consum al bunurilor sociale, media, financiare sau comerciale, esenţa de a fi **hipster** *e aceea de a nu-ţi recunoaşte apartenenţa la categorie*. La tinerii care aparţin acestui curent social e ceva mai greu, dat fiind că îi trădează tocmai stilul lor de viaţă. Ascultă acelaşi gen de muzică, frecventează aceleaşi locuri şi au cam aceleaşi gusturi vestimentare. Iar profilurile lor de Facebook sunt pline de poze bizare, dar care contribuie la crearea identităţii lor, mai ales în faţa celorlalţi.

---

[6] Babias, Marius. 2009. *Naşterea culturii pop. Underground, feminism, lifestyle, hacktivism: avangarde culturale şi lupte sociale între pop şi politică*. Cluj: Idea Design & Print.

[7] Ziarul Adevarul – adevarul.ro/life-style/stil-de-viata/hipsterii-cei-isi-fac-credinta-tendinta/

În România, cea mai bună interpretare a conceptului **hipster,** din perspectiva de categorie socio-demografică parte a sociologiei consumului, o dă cover-story-ul revistei **Business Magazin** – *Economia hipsterului. Analiza unui fenomen social şi cultural*: *„Hipsterul este fără doar şi poate mai relaxat decât un om cu preocupări ca cele ale mulţimii, dat fiind că nu se mai raportează la nişte constrângeri sociale şi obţine o anumită stare de libertate şi de confort intelectual”.* După cum punctează Bogdan Ioniţă (strategic planner în cadrul agenţiei de publicitate Draftfcb), acest curent vine destul de natural într-o ţară ţinută „sub papuc” în vremea comunismului. *„Totuşi, confortul se simte numai când sunt între ei, date fiind scepticismul şi critică din partea marii mase. Deşi curentul este unul internaţional, hipstereala se aplică diferit pe realitatea românească oarecum particulară. Victor Stroe, planning director al Leo Burnett, ne trimite în urmă la imaginile cu românii obişnuiţi filmaţi pe stradă sau pe stadion din anii ‘90 şi chiar 2000. Lumea este închistată, încrâncenată, cu tineri îmbrăcaţi urât, uniform, în cenuşiu sau albastru, fără prea mare interes pentru ce puneau pe ei. Tehnic, funcţionalul conta enorm în faţa formei. Or, în condiţiile unei generaţii noi, formată în contact frecvent cu valorile occidentale, deschisă, obişnuită să se exprime în permanenţă prin noile tehnologii, era o nevoie disperată să apară o nouă opţiune de viaţă. Deci, spune Stroe, era absolut normal să se adere la un curent egocentric, care încurajează mai cu seamă exprimarea diferenţelor în faţa uniformităţii, a ceea ce îi e individului particular faţă de marea masă, deci un curent în care forma e mai importantă decât funcţionalul.” „Cei mai mulţi oameni care aparţin acestui curent sunt tineri de sub 30 de ani, din mediul urban, iar distracţia ocupă o bună parte din timpul lor liber. Valul deschiderii localurilor pentru hipsteri s-a intensificat în 2012, după ce unor nume deja celebre în comunitate (Control, Baraka, Ota, Atelier Mecanic) li s-au adăugat Papiota, deschis în Centrul Vechi, Energiea, din zona Grădinii Cişmigiu, Dianei Patru, aflat în zona Armenească şi Bicicleta şi Nou9, inaugurate chiar în iarnă. Distracţia pentru ei reprezintă ceva mai complex – nu se duc într-un club doar ca să danseze, să asculte muzică. Acolo se înfiripă proiecte, acolo vin idei, poate chiar pentru birou, se discută percepţii şi opinii. Este o combinaţie de relaxare cu distracţie şi cu muncă. Maria, una dintre clientele fidele ale acestor localuri, remarcă o efervescenţă tocmai pentru că s-a găsit piaţă pentru astfel de baruri: «Interesantă este partea de arhitectură, multe dintre baruri sunt amenajate de aceiaşi arhitecţi care pornesc de la un concept simplu la o primă vedere, dar de fapt complicat, tocmai pentru că vorbim despre*

aceşti pseudo-intelectuali, hipsterii». Tot ea observă că petrecerile tematice organizate în astfel de locuri, multe axate pe artă contemporană: expoziţii de instalaţii foto, concerte cu trupe indie, rock alternativ, performanceuri. Ultimul subiect de discuţie dintre doi hipsteri ar fi cel legat de politică. «În mod normal, acest curent nu are nicio nuanţă politică. La noi însă, pentru o perioadă scurtă la început de an, a fost cumva la modă să protestezi şi să fii antisistem», spune Victor Stroe, planning director în cadrul Leo Burnett. Cum mişcările de protest au devenit prea populare şi oarecum mainstream, ea a ieşit din zona lor de preocupări. Poate doar susţinerea monarhiei să fie destul de nişată astfel încât să devină interesantă. O imagine care merită menţionată este cea a unui protestatar din Piaţa Universităţii care milita pentru „un Photoshop mai ieftin". «Am încetat să urmăresc circul demagogic din presă şi actualitatea din România, deşi pe undeva nu mă pot opri din a trage cu ochiul. Din păcate, în România se cultivă o psihoză generală tabloidizată, se promovează o sumedenie de non-valori şi cu multă tristeţe observ că recent s-a trecut şi la o sistematică anihilare şi denigrare a acelor oameni care încă reprezintă nişte valori intelectuale», spune Ştefan. Iar Cristina îl completează: «suntem apolitici dintr-un fel de scepticism contagios, alimentat de situaţia politică din ţară». Interesul nu e prea mare nici vizavi de actualitate. Avem multe informaţii de recuperat din trecut"[8].

Dacă **hipsterii** se manifestă ca un grup social antisistem care parodiază high-life-ul descris de Thorstein Veblen în a sa „Teorie a clasei de lux", categoriile opuse, pragmatice îi pot considera „nişte creativi". Pasiunea hipsterilor pentru artă, muzică, citit, mai nou chiar şi tendinţa de a fi mereu curioşi la diferite forme de protest politic (a se vedea influența hipsterilor la protestele din februarie 2017) le pot deschide oportunităţi înspre joburile care cer astfel de aptitudini. Faptul că majoritatea celor care lucrează activează în industriile creative – de la arhitectură şi design, trecând prin industria serviciilor, IT, până la muzică, fotografie, publicitate şi jurnalism – le oferă un statut privilegiat în primul rând din punct de vedere financiar.

Moda, ca formă de diferenţiere între clasele sociale, reprezintă pentru **hipsteri** o modalitate de a-şi asigur un anumit confort, o poziţionare hibridă între avangardă culturală, elitism şi contracultură. **Hipsterii** sunt „consideraţi prima generaţie construită de societatea de consum, fiind programaţi comportamental ca prin alegerile de *shopping* (care le-au înlocuit pe cele culturale) să se creadă speciali, iar uneori pun umărul la destabilizarea societăţii semnând petiţii pe net"

[8] Răzvan Mureşan, 2013 – *Economia hipsterului. Analiza unui fenomen social şi cultural*, Revista Bussiness Magazin.

(Sterian 2010). Distincţia clară între *shopping* şi alegerile culturale creează o nouă specie de hipster român, acela care este de fapt mai degrabă incult şi care pare un golem al industriei de publicitate care îi vinde *hipness*-ul preambalat”[9].

Pentru a conchide, putem spune că **generaţia hipster** îşi are originea precursoare în inversul conceptelor sociologice ale **culturii pecuniare** şi ale **consumului ostentativ,** dar şi în **canoanele pecuniare ale bunului gust**, concepte ilustrative specifice „leisure class” sau „clasei de lux” a lui Veblen.

Un element definitoriu al lui Veblen, care a influenţat mult şi contra-replica **generaţiei hipster,** este acel curent social cu elemente demografice puternice în societatea americană, dar manifestat mai ales și în societatea românească actuală, anume „***snob effect*** ” = caracterizat prin îmbogăţiţii peste noapte, tendinţa de a cumpăra şi consuma în principal bunuri recunoscute a fi „prea scumpe”, ale căror prețuri au crescut, considerând aceasta modalitate o afirmare a bogăţiei şi apartenenţei la clasa de mijloc.

Dacă la nivelul **hipsterilor** moda nu este altceva decât o modalitate de exprimare,obiectele vestimentare sunt limbajul prin care comunicăm, prin care se transmit mesaje şi se exprimă personalitatea, în descrierea **clasei high-life** a lui Veblen se identifică anumite apropieri ca concepţii, cu diferenţieri sub aspectul caracterului de lux:

„Regula caracterului costisitor ne influenţează în aşa fel gusturile, încât, în accepţiunea noastră, semnele scumpătăţii se întreţes cu trăsăturile admirabile ale obiectului... Ca simboluri de scumpete onorantă ele ne plac, iar plăcerea adusă pe acest temei se amestecă cu cea pe care o provoacă frumusețea formei şi a culorii, aşa încât vom afirma adeseori, despre cutare obiect vestimentar, că e absolut încântător, când, de fapt, la o analiză a valorii lui estetice, n-ar rămâne loc decât pentru declaraţia că este onorant pecuniar.”[10]

Totuşi, atât la nivelul **hipsterilor**, cât şi la nivelul *îmbogăţiţilor aşa-zişi pragmatici şi fără scrupule* (definiţie proprie) se poate identifica un laitmotiv de caracterizare a genului demografic:

„Pentru a obţine şi păstra stima celorlalţi, nu-i destul să posezi avuţie sau putere. Acestea trebuie etalate, în văzul tuturor, căci numai ceea ce se vede se bucură de stimă. Etalarea avuţiei serveşte nu doar pentru afir-

[9] Sterian, Jean Lorin. 2010. *Hipsterie şi nevroză. B-24-FUN*. – articol preluat de către www.societateareala.com, subpagina 9 – *HIPSTERI ÎN BUCUREŞTI – Între caleidoscop identitar şi politicile numirii*.

[10] Thorstein Veblen, 2007 – *The Theory of the Leisure Class*. Oxford University Press (sau ediţia în limba română – *Teoria clasei de lux: un studiu economic al instituţiilor*, Bucureşti, Editura Publica 2009), pp. 148-166 – selecţii.

marea propriei importanţe şi pentru menţinerea vie sau trează a acestui sentiment al importanţei celui bogat, dar nu-i cu nimic mai puţin folositor în a-i întări şi păstra celui bogat sentimentul mulţumirii de sine." „Nemunca este onorabilă şi devine imperativă în parte pentru că demonstrează scutirea de truda nedemnă"[11].

Altfel spus, **hipsterii** reprezintă ceea ce **Chris Rojek** identifica în „**The Labour of Leisure: the Culture of Free Time"** („Munca prin timp liber (agrement). Cultura timpului liber") – oamenii moderni ce realizează o societate de petrecere a timpului liber *care este indisolubil legat de muncă emoţională şi inteligenţă*[12].

După o analiză culturală privind această generație, voi face și o incursiune printr-o serie de concluzii de natură sociologico-politică… prin care putem afirma că **hipsterii,** prin modul lor de acțiune și prin curentul social-economic pe care îl creează, pătrund în toate segmentele societății românești – inclusiv și în cel politico-parlamentar (PNL-ul și USR-ul… dar și anumiți lideri din PSD sau din partidulețe-satelit mai mici sunt „cuprinși" de hipsterism) – ajungând să reprezinte un mod de viață real, un nou consumator de produse inovatoare politic, ce nu poate fi ignorat de către strategii de marketing electoral și politic.

Interesant este și faptul că, prin modul de participare civică, ***hipsterismul*** se înscrie la limita între orientările consumului socio-politic de esență liberală, dar și de patriotism atipic, chiar ușor extra-conservatorism… acolo unde conceptul de patriotism sau conservatorism național este considerat ca fiind de bun-simț, de un elitism separate de mulțime. Altfel spus, depășește „***snob effect***" și falsele demagogii generale utilizate de majoritatea politică (fie ea de pe eșicherul de dreapta sau de stânga).

Hipsterismul devine, astfel, o contrapondere la falsul naționalism și conservatorismul centralist... manifestat în Ungaria, Turcia, Polonia și Rusia, dar care, sub o formă de etatism autohton, prinde contur și în rândul decidenților politici români din ultimii 3-4 ani.

Cum va evolua acest curent – hipsterismul versus iliberalismul etatist (conform modelelor patentate de către Victor Orban, Vladimir Putin, Erdogan…) – va fi un subiect pentru un viitor articol.

Pentru a înțelege acest raport de forțe ale „spiralei tăcerii" (masele ce formează opinia publică), este necesar și un un profil politic al iliberalismului manifestat în Ungaria, Polonia, Rusia, Turcia și în special în România/Republica Moldova.

---

[11] Idem 10 – pp. 96-148 - selecții.

[12] Chris Rojek. 2010 – *The Labour of Leisure: the Culture of Free Time*. London: Sage (Cap. 2. *The Leisure Society Thesis and its Consequences*, pp. 21-52.

BIBLIOGRAFIE

1. Jean Baudrillard. 2008 – *Societatea de consum. Mituri si structuri*. București: ed.Comunicare.ro
2. Babias, Marius. 2009 – *Naşterea culturii pop. Underground, feminism, lifestyle, hacktivism: avangarde culturale şi lupte sociale între pop şi politică*. Cluj: Idea Design & Print.
3. Chris Rojek. 2010 – *The Labour of Leisure: the Culture of Free Time*. London:Sage.
4. Robert Lanham, 2008 – *The Hipster Handbook*, Random House LLC – selecții.
5. Răzvan Mureșan, 2013 – *Economia hipsterului. Analiza unui fenomen social şi cultural*, Revista Bussiness Magazin.
6. Sterian, Jean Lorin. 2010 – *Hipsterie şi nevroză*. B-24-FUN.
7. Thorstein Veblen, 2007 – *The Theory of the Leisure Class*. Oxford University Press (sau ediţia în limba română – Teoria clasei de lux: un studiu economic al instituţiilor, Bucureşti, Editura Publica 2009), pp. 148-166 - selecţii.

ALTE SURSE DOCUMENTARE:

1. Ziarul Adevărul – www.adevarul.ro/life-style/stil-de-viata/hipsterii-cei-isi-fac-credinta-tendinta/
2. www.societateareala.com – subpagina 9 – HIPSTERI ÎN BUCUREŞTI – Între caleidoscop identitar şi politicile numirii.

Brexit-ul și consecințele sale lingvistice

Eugen Gasnaș

Atât înainte, dar mai ales după 23 iunie 2016, data când a avut loc referendumul în care s-a decis ca Marea Britanie să părăsească Uniunea Europeană, discuții deosebit de aprinse s-au iscat în jurul unor probleme spinoase generate de consecințele economice și politice ale acestei decizii. Și când părea că Brexit-ul fusese abordat din toate unghiurile posibile, iată că, în aceste zile, o nouă dezbatere a luat o amploare nemaîntâlnită în sfera politică, stârnită de întrebarea: Atunci când britanicii vor ieși din UE, cum rămâne cu limba engleză? Trebuie și engleza să părăsească, la rândul ei, Uniunea Europeană?

În prezent, instituțiile europene recunosc 24 de limbi oficiale, în care toate textele juridice ale UE sunt traduse în mod sistematic. Parlamentul European este în stituția prin excelență care practică „multilingvismul integral". Pentru a deveni o limbă oficială europeană, o limbă trebuie mai întâi să fie oficială într-un stat membru, care, la rândul său, are obligația să solicite înregistrarea limbii sale în Registrul european. Marea Britanie este singura țară europeană care a înscris engleza ca limbă oficială, chiar dacă aceasta este vorbită, în mod aproape covârșitor, în alte țări, cum ar fi Irlanda sau Malta. Cele două state membre ale UE au ales, în schimb, să înregistreze drept limbi oficiale gaelica (un idiom celtic, de altfel rar vorbit sau înțeles în Irlanda) și, respectiv, malteza (o limbă de origine semitică, cu o circulație destul de redusă în rândul populației acelei insule).

Odată cu anunțarea victoriei Brexit-ului, o serie de politicieni europeni, firește, cei francezi conducând detașat, au cerut eliminarea limbii engleze din registrul oficial al UE. Un primar francez, apropiat de Frontul Național, de extremă dreaptă, s-a grăbit să anunțe ritos pe o rețea de socializare că „limba engleză nu mai are legitimitate la Bruxelles". La stânga eșichierului politic francez, Jean-Luc Mélenchon, fost candidat la președinția țării, a clamat că „limba engleză nu mai poate fi a treia limbă de lucru a Parlamentului European". O ușoară confuzie – nu este vorba de Parlamentul European, unde multi-

lingvismul integral constituie regula, ci Comisia Europeană, unde, împreună cu franceza și germana, engleza este una dintre cele trei limbi de lucru ale comisarilor.

Nici președintele Comisiei Europene, Jean-Claude Juncker, nu s-a lăsat mai prejos și a anunțat, în aplauzele unei audiențe formate din diplomați și experți în relații internaționale, că se va adresa, de acum înainte, în franceză și germană, pentru că limba engleză va pierde, „încet, dar sigur", din importanță, în urma Brexitului[1]. În aceeași notă, Danuta Huebner, președintele Comisiei pentru afaceri constituționale a Parlamentului European, a cerut retragerea limbii engleze de pe lista limbilor oficiale ale UE, afirmând că: „Engleza este limba noastră oficială pentru că a fost astfel înregistrată de Marea Britanie. Din momentul în care Marea Britanie nu va mai fi cu noi, atunci același lucru se va întâmpla și cu limba engleză"[2].

Anumite aspecte de natură procedurală se cer a fi clarificate: în primul rând, statutul unei limbi oficiale a UE poate fi retras numai în urma votului unanim al tuturor membrilor Consiliului UE, ceea ce nu s-a întâmplat încă. Pe de altă parte, Parlamentul European practică, așa cum am arătat, „multilingvismul integral", adică toate documentele dezbătute și votate de acest for legislativ trebuie traduse și circulate în toate limbile oficiale ale UE, nefiind privilegiată nicio limbă națională în particular. Prin urmare, nu este relevantă afirmația că engleza „nu mai are nicio legitimitate la Bruxelles".

Asta fără să mai menționăm faptul că predominanța limbii engleze la nivelul instituțiilor europene este o realitate care nu poate fi contestată. Aproximativ 80% din rapoartele Comisiei Europene[3] sunt redactate în limba engleză, care este principalul vehicul de comunicare între funcționarii și parlamentarii europeni. De asemenea, engleza este cel mai des folosită ca limbă de „tranziție", în special în domeniul traducerii, pentru a se comunica dintr-o limbă „rară" în alta.

Un Raport al Comisiei Europene din 2012[4] releva un alt aspect esențial, și anume faptul că engleza este, în mod indubitabil, cea mai predată limbă străină în cvasi-majoritatea ţările europene (statele membre ale UE, plus, Islanda, Liechtenstein, Norvegia, Rusia şi Turcia), urmată de departe de franceză, spaniolă, germană şi rusă. În clasele gimnaziale şi în învăţământul liceal general, peste 90% din elevi învaţă engleza.

O scurtă privire retrospectivă ne arată faptul că i-a luat ceva timp limbii engleze să devină prima limbă de comunicare în cadrul instituțiilor euro-

[1] https://www.theguardian.com/politics/video/2017/may/05/jean-claude-juncker-speech-english-french-language-brexit-video

[2] https://www.reuters.com/article/us-britain-eu-language-idUSKCN0ZD2AC

[3] https://ec.europa.eu/commission

[4] Key Data on Teaching Languages at School in Europe – 2012 (Date de referinţă privind predarea limbilor în şcolile din Europa – 2012).

pene. În 1973, a devenit limbă oficială a Comunității Economice Europene, în urma aderării Marii Britanii. Apoi, a trebuit să coboare în tranșee și să lupte din greu împotriva limbii franceze, pentru a cuceri spațiul de comunicare al instituțiilor europene. A așteptat mai bine de două decenii pentru a fi utilizată, de exemplu, în cadrul conferințelor de presă. Și a profitat din plin de aderarea țărilor din Europa Centrală și de Est în 2004 și respectiv 2007 pentru a trece, în mod semnificativ, în fața principalilor săi competitori. De altfel și raportul Comisiei Europene citat anterior face referire la acea perioadă de extindere a UE pentru a marca avântul considerabil luat de engleză la nivel european.

Însă decizia britanicilor de a se retrage din UE pune astăzi sub semnul întrebării această poziție. În ultimii 40-50 de ani, să spunem, engleza a beneficiat de un culoar privilegiat ca să devină a doua limbă maternă cea mai răspândită în Uniunea Europeană. Din punctul de vedere al limbii materne, engleza este vorbită doar de 13% din populația UE, aflându-se puțin în spatele germanei (16%), mergând umăr la umăr cu italiana (13%) și devansând de puțin eterna sa rivală, franceza (12%). Odată ce Marea Britanie va părăsi acest „club”, limba engleză va suferi o implozie dramatică, plasându-se pe poziția a 17-a din cele 24 de limbi oficiale ale UE, cu mai puțin de 1% dintre vorbitori, suflând anevoie în ceafa altor limbi precum bulgara, slovaca, finlandeza sau croata.

Și asta pentru că ultimele reprezentante ale limbii engleze în Uniunea Europeană vor fi Irlanda și Malta. Două țări care prezintă anumite caracteristici comune (care par a fi mai degrabă dezavantaje pentru poziționarea limbii engleze). În primul rând, nu sunt foarte populate – 4,6 milioane de locuitori și respectiv puțin peste 400.000 de locuitori. În al doilea rând, au dezvoltat, de-a lungul timpului, o relație specială cu limba lui Shakespeare. Chiar dacă vorbesc această limbă, ele au depus eforturi considerabile pentru a impune, la nivelul UE, limbile lor oficiale, care, chiar dacă nu sunt des uzitate sau înțelese la nivel național, sunt mai apropiate de rădăcinile lor etno-lingvistice, gaelica și, respectiv, malteza.

Deși este puțin probabil ca engleza să-și piardă brusc poziția de primă limbă europeană în urma Brexit-ului, există unele cauze indirecte care îi pot reduce semnificativ influența. Izolarea economică și politică a Marii Britanii după ieșirea din UE, deși relativă, poate avea ca efect o scădere a influenței sale economice, determinând, astfel, o schimbare a raportului de forțe în Europa și, implicit, o repoziționare în ceea ce privește utilizarea unor limbi naționale, cum ar fi franceza sau germana, drept prime limbi de lucru practicate în Europa.

De asemenea, Uniunea Europeană va pierde, după Brexit, cel mai mare grup de vorbitori de limbă engleză, ceea ce ar putea duce la o scădere a calității utilizării sale în instituțiile europene și în Europa, în general, și,

probabil, la o mai mare dificultate în învățarea acestei limbi.

Sunt limbile franceză sau germană, în aceste zile, în poziția de a înlocui engleza ca principala „lingua franca" a Uniunii Europene? Pare a fi puțin probabil. Limba engleză este de departe cea mai răspândită limbă străină în rândul celor 28 de state. Același Raport al Comisiei Europene din 2012 arăta că limba engleză este vorbită de 38% dintre cei care vorbesc mai mult de o limbă. Iar locul acesta îl ocupă cât se poate de detașat, în fața francezei – 12%, germanei – 11% și spaniolei – 7%.

Dispariția limbii engleze ca limbă de lucru la Bruxelles nu se profilează de azi pe mâine. De fapt, limba engleză se bucură de o cvasi-hegemonie printre factorii de decizie europeni. Prezentă pe toate site-urile oficiale europene, este folosită și ca limbă de lucru pentru discutarea și votarea majorității documentelor. Chiar dacă vor fi, de acum înainte, singurele limbi oficiale ale Comisiei, franceza și germana au puține șanse să disloce, pe termen scurt, utilizarea unui „euroglobish"[5], care s-a insinuat treptat în toate ungherele puterii de la Bruxelles.

Acest avans impresionant pe care îl cunoaște engleză este, firește, legat și de raportul de forțe geopolitice: predominanța sa se bazează pe influența imensă a Statelor Unite în lume, o influență pe care vechiul continent, și din cauza vicisitudinilor prin care trece în ultimul deceniu, nu o pune în discuție în vreun fel. Chiar dacă ponderea oficială a limbii engleze poate fi diminuată în cadrul instituțiilor Uniunii Europene, este puțin probabil ca ponderea sa reală să fie redusă în cadrul schimburilor comerciale, și nu numai, dintre europeni. Inclusiv la Bruxelles. Este o realitate incontestabilă faptul că engleza a fost și este puternic stimulată de comerț. Marea Britanie a fost întotdeauna o națiune comercială. De la cruciade la Drumul mirodeniilor, și apoi în perioada colonială, engleza a asmiliat un imens patrimoniu lexical comercial, ceea ce a făcut să adopte o exprimare preponderent concretă, eficientă, gândită pentru a asigura claritatea în comerț.

Mulți lingviști consideră că engleza este, cel mai probabil, limba cea mai nuanțată de-a lungul și de-a latul mapamondului. La nivel european engleză este o limbă germanică/saxonă care a împrumutat nu numai din fondul lexical german, ci și dintr-o zonă care se extinde, la est, din fosta Prusie până la vârful vestic al Belgiei și Olandei. Cea mai apropiată rudă a limbii engleze este friziana (sau frizona), un grup de limbi vorbite în unele părți ale Danemarcei, Olandei și Germaniei. Un alt element esențial – fondul latin, atât limba latină în sine, cât și grupul de limbi cu rădăcini latine, îndeosebi franceza, italiana sau spanio-

[5] https://onlinelibrary.wiley.com/journal/ – *World Englishes* este o revistă internațională care studiază limba engleză în context global, social, cultural și lingvistic.

la. La care se adaugă împrumuturile din limbile scandinave (care au contribuit, printre altele, la apariția sunetului „th“), în urma invaziilor constante, într-o anumită perioadă, și invazia normandă din 1066, care a definit istoria modernă a Marii Britanii. Ceea ce înseamnă că engleza este, în mare parte, o funcție a cel puțin trei limbi diferite care au coexistat fără probleme mai mult de un mileniu.

Și, în timp ce alte țări pășesc parcă pe coji de nucă atunci când sunt antamate subiecte mai puțin plăcute (ca să folosim un eufemism) legate de colonialism și imperialism, așa cum este cazul Franței, Belgiei, Olandei sau Portugaliei, aspirațiile coloniale ale „perfidului Albion” nu au cunoscut un asemenea tratament, prilejuind nu numai un transfer de bogății dinspre „periferia” imperiului spre centru, dar și niște achiziții lingvistice (de exemplu, *avatar* sau *bungalow*) de la subiecții dominației coloniale de pe sub-continentul indian în limba engleză.

Prin urmare, engleza este un amestec de limbi, ceea ce o face să fie, în mare parte, familiară pentru sute și sute de milioane de oameni pe diverse continente, în ciuda faptului că acest amestec o face, de asemenea, dificil de învățat. Ceea ce înseamnă că milioane de oameni se simt puternic motivați să înțeleagă fragmente de limbă engleză, și asta și pentru că engleza, prin împrumuturile lingvistice atât de diverse, a ajuns să dețină cuvântul potrivit pentru aproape orice situație. Engleza este vorbită pe scară largă nu numai în India, dar și în Africa și în Peninsula Arabică. Succesul Statelor Unite ca putere comercială și-a adus și el o contribuție semnificativă, iar cinematografia, Internetul, rețelele de socializare au cimentat poziția limbii engleze ca limbă dominantă a secolului al XX-lea.

Există, însă, și destule probleme în... „paradis”. Poate fi ușor detectat un grad destul de ridicat de autosatisfacție printre cei care cred că poziția limbii engleze este atât de inatacabilă încât generațiile mai tinere din Marea Britanie nu trebuie să știe să vorbească alte limbi. Consiliul Britanic[6], o organizație cu filiale și contacte directe în întreaga lume, și-a arătat preocuparea în fața acestei autosuficiențe și a emis un raport în 2006, intitulat *English Next*, în care a avertizat: „Chiar și atunci când numărul de anglofoni este în creștere, există semne că dominația globală a limbii /engleze/ se poate diminua în viitorul apropiat”.

La rândul său, UNESCO[7] a constatat un declin constant, de la an la an, în ceea ce privește procentul deținut de paginile web în limba engleză, de la 75% în 1998 la ceva între 20% și 40%, în timp ce chineza acoperă 20%, spaniola 8%, japoneza 6%, portugheza 5%, germana 4% și araba 3%. Având în vedere că statele BRIC (Brazilia, Rusia, India, China și Africa

[6] https://englishagenda.britishcouncil.org/continuing-professional-development/cpd-researchers/english-next

[7] http://data.uis.unesco.org/

de Sud) înregistrează progrese economice constante, nu este surprinzător faptul că limbile lor devin din ce în ce mai răspândite. Când a apărut Internetul, mulți analiști au crezut că engleza online va câștiga tot mai mult spațiu în cultura altor țări. Și totuși, datele spun altceva.

Dacă luăm, spre exemplu, industria cinematografică, vom constata că, chiar dacă Hollywoodul este sursa a mii de filme în limba engleză, distribuite pe scară largă în întreaga lume, efectul a fost dublu. Fără îndoială, primul efect a fost că mai mulți oameni au început să învețe limba engleză. În același timp, însă, au fost încurajate creațiile locale, ceea ce a dus la apariția propriile industrii cinematografice, consolidând astfel valorile locale și patrimoniul etnic. Bollywood în India și Nollywood în Nigeria sunt doar două exemple.

În același mod, Internetul i-a familiarizat pe mulți oameni din întreaga lume cu limba engleză, dar a alimentat și interacțiunile locale: de ce să vorbești limba engleză atunci când poți vorbi propria limbă?

Dintr-o altă perspectivă, infrastructura mobilă a permis țărilor în curs de dezvoltare din Africa și Asia să depășească prima utilizare a cablurilor web și a computerelor desktop și să se îndrepte direct spre o economie mobilă, ceea ce a permis celor două continente să facă un salt peste ani. Așa cum arată raportul Common Sense Advisory[8]: „În ultimii ani, oamenii din Africa, Asia și Oceania au «intrat» online, cu planuri ieftine de date și investiții guvernamentale. În Myanmar, de exemplu, rețeaua de telefonie mobilă a crescut în 2014, iar la o populație totală de 53 de milioane există un procentaj de 80% de proprietari de smartphone-uri."

Și explozia asiatică nu dă semne că și-ar putea pierde din suflu. Raportul anual al asociației We Are Social[9] pentru anul 2017 arată o creștere a abonaților online în Asia cu 15% pe an, în comparație cu tendința în ușoară descreștere din Europa.

Desigur, toate aceste noi conexiuni înseamnă noi interacțiuni în alte limbi decât engleza, mai ales că web-ul social înseamnă că noi toți suntem, acum, creatori de conținut. Și, astfel, analiza Consiliului Britanic se dovedește a fi corectă. Globalizarea, reechilibrarea economică, noile tehnologii, faptul că instrumentele creative sunt acum la îndemâna tuturor pot avea drept rezultat reducerea prevalenței limbii engleze online și nu numai.

Revoluția tehnologică va alimenta în continuare motorul economic al planetei, dar paradoxal, pentru că trăim într-o lume mai conectată decât oricând, această revoluție tehnologică ajută, în final, la dezvoltarea limbilor și identităților regionale pe care le reprezintă.

---

[8] http://www.commonsenseadvisory.com/research.aspx

[9] https://digitalreport.wearesocial.com/

Centenarul Marii Uniri

Regina Maria a României – diplomat desăvârşit în serviciul cauzei naţionale

Nicolae MAREŞ

Despre Regina Maria s-a scris mult, şi totuşi prea puţin pentru a înfăţişa şi mai ales pentru a oglindi la adevărata valoare personalitatea ei complexă, pline de afecţiune, de dăruire şi dragoste faţă de poporul român, faţă de cauza istorică a naţiunii române. Ea a fost printre personalităţile cele mai proeminente care a înţeles locul României ca ţară şi aspiraţiile ei naţionale în toată profunzimea. A fost cap de afiş pe front în războiul balcanic şi în cel de întregire a neamului, mereu alături de soldaţii răniţi în spitalele de campanie; a reprezentat interesele ţării în momente critice, acţionând pentru rezolvarea favorabilă, demnă a problemelor apărute, în ciuda argumentaţiei şubrede a aripei conservatoare, care l-a înconjurat pe Carol şi ulterior pe Ferdinand. Regina Maria a fost cea care a intuit că situarea României de partea Antantei, şi nu a Puterilor centrale, va putea asigura – în ciuda oricăror oprelişti – constituirea unui stat naţional românesc unitar. Sunt numeroase aprecierile contemporanilor şi ale posterităţii cu privire la personalitatea şi manifestările sale. Se poate constitui cu uşurinţă – şi mai mult ca sigur se va elabora – un florilegiu cu cele mai nimerite ziceri în ceea ce o priveşte.

Fără seamăn în Europa

În afara istoricului neamului, Nicolae Iorga, printre cei care au cunoscut-o vreme îndelungată și de aproape a fost I. G. Duca, în calitatea de ministru, inclusiv de Externe, de prim-ministru, de om de cultură. Să nu uităm că el se numără printre guvernamentalii care au gestionat cu mare dibăcie treburile culturii și spiritualității românești; în același timp, Duca a participat la principalele evenimente istorice din timpul războiului și – ulterior –, încât dintr-o asemenea postură, avea să scrie că Regina *este strălucitoare, fizic ca şi moral* – „încât îți ia văzul, nimeni nu o poate întrece.

Frumoasă, de o frumusețe încântătoare”. Și mai departe: „Nu cred să fi fost în Europa multe femei care să se fi putut asemui cu dânsa. Inteligentă, fermecătoare, plină de talent pentru pictură, pentru călărie, pentru scris” – încă nu cunoscuse sobrul demnitar, și n-a avut cum, *Jurnalele* Reginei – punând scrisul în urma călăriei! Și a mai adăugat „cronicarul” Duca: „avea conversație sclipitoare, vervă, umor, spontaneitate în gândire, originalitate de expresie, curaj – cine n-a văzut-o la Iași, în mijlocul epidemiilor, mergând acolo unde primejdia era mai mare? Dragostea de adevăr de frumos, de bine – nimic nu i-a lipsit. Adăugați la aceasta, împinsă până la cinism, o hotărâre neșovăielnică, o bunătate izvorâtă dintr-o reală pricepere a naturii omenești și o indulgență caracteristică tuturor sufletelor alese”[1]. Iată ce tablou inconfundabil – icoană i-am spune – ne-a pus la dispoziție contemporanul ei pentru a o cunoaște mai bine pe Regina Maria.

Încercarea autorului de a-i găsi și umbre nu-i va reuși. După cum nici altora nu le-a reușit. Cele mai actuale rămân, și pentru vremurile de azi, stihurile aparținând poetului Vasile Militaru, scrise la trecerea la cele veșnice a Reginei, acum 80 de ani: *O stea pe cerul nopţii cade... e parc-o lacrimă de sânge... Prelung plâng clopotele toate... Plângi ţara mea, că ai ce plânge...*

[1] I. G. Duca, *Memorii,* vol. I, Editura Expres, București 1992, p. 141 și în continuare.

Azi, din perspectivă vieții internaționale globalizante, când lumea diplomatică s-a feminizat peste măsură, ne putem întreba: – Cine putea reprezenta România în acele vremuri grele mai bine decât această Stea? Această mare Doamnă, care avea atributele și calitățile prezentate mai sus, la care însuși Ferdinand Întregitorul a mai adăugat: „voința, sinceritatea, vitalitatea, veselia”[2].

O asemenea personalitate, care a avut un cuvânt hotărâtor de spus în treburile dinlăuntru și din afară, s-a dovedit a fi salvatoare prin calitățile ei în momentele grele ale negocierii păcii după prima mare conflagrație, la Paris, la începutul anului 1919. Regina Maria s-a dovedit a fi o persoa-

[2] Idem, p. 141.

nă providențială ca diplomat pentru acele vremuri, poate de talia eruditului Nicolae Mișu, cel care reprezenta România la Londra și cu care a intrat într-o relație fericită.

Și azi putem afirma că a fost extrem de bine inspirat Ion I.C. Brătianu, prezent în capitala Franței ca principal negociator al Tratatului de Pace, când a cerut sprijin Regelui Ferdinand Întregitorul să o desemneze pe Regina Maria să facă oficiul de a reprezenta Țara exact în perioada în care piedicile din partea englezilor și a francezilor deveniseră insurmontabile. Astfel, șeful guvernului a găsit a fi oportună folosirea relațiilor de rudenie ale Reginei cu unul dintre „aliați", cu însuși Regele Angliei – văr primar, cel ai cărui trimiși/reprezentanți din capitala Franței bruiau din plin interesele românești și pe Brătianu personal. Pus în mare încurcătură, fiul fostului prim-ministru, I.C. Brătianu, n-a uitat de obstrucțiunile îndurate de tatăl său și de ministrul său de Externe, Mihail Kogălniceanu, la Conferința similară de la Berlin din 1878, când Țările Românești au fost trecute prin furcile caudine de liderii marilor puteri/aceleași state, de data aceasta cu excepția Rusiei și Germaniei/, aceleași care au înfăptuit, în împrejurări similare, a doua răpire a Basarabiei[3]. Și atunci, ca și acum, soldații români își vărsaseră din belșug sângele pentru a înfrânge Imperiul Otoman, la Grivița și la Plevna, marile puteri ajutându-i pe ruși să smulgă Basarabia din nou din trupul țării. Dorința românilor la Pacea de la Berlin era: „Am dat sângele nostru, dar să nu dăm și pământul nostru!"[4] Și, vai, cedate au fost părți din trupul Moldovei. De data aceasta, la Paris, fiul principalului negociator român de odinioară era pus – după patru decenii – într-o situație și mai grea. Să reîntregească țara. Întâmpina, cumva, aceleași piedici. În asemenea condiții s-a apelat la „serviciile" Reginei, roata istoriei întorcându-se.

Regina acceptă să plece în Anglia și în Franța pentru a salva situația României

Activitatea și manifestările ulterioare ne arată cât de înțeleaptă a fost hotărârea respectivă. Grăitor e faptul că în momentul în care Regina ajungea la Paris, pe 5 martie 1919, „în drum" spre Londra, unde avea să își întâlnească și fiul, pe prințul Nicolae, aflat la studii, la Eton, multe aveau să se schimbe. Aici, un rege, regele unui imperiu, împreună cu regina o așteaptau pe Maria pe peronul gării. Păcat că istoricii încă nu au prezentat, cu rigoarea necesară, și felul în care

[3] Stelian Neagoe, *Istoria unirii românilor *** De la Cuza Întemeietorul la Ferdinand I Întregitorul,* Editura Diogene, București 1993, pp. 117- 216.

[4] Idem. p. 117 și în continuare.

au primit-o mai întâi francezii. Aceștia au văzut în Regina Maria adevăratul „sol” al României în plină prefacere. Prețiosul volum: „Capitole târzii din viața mea – Memorii redescoperite”, tipărit abia în 2009, ne arată cu lux de amănunte acest lucru, dar nici acestea n-au fost încă puse în valoare[5].

Iată ce consemna Regina în legătură cu primirea de la Paris: „Deși nu sunt aici în mod oficial, mi-a fost oferită o primire neprevăzută; era o masă densă și amestecată. Toți românii mei erau desigur acolo, și numeroși demnitari francezi, generali, ofițeri, mulți prieteni personali și atât de multe flori că nu știam cum să le mai fac față. Publicul mă saluta, iar fotografii mă urmăreau ca un roi de țânțari. Din momentul în care am pus piciorul pe peron am intrat într-o alertă sălbatică pe care n-o să fiu capabilă s-o scriu vreodată!”[6]

Agitația respectivă nu se va termina nici în apartamentele de protocol de la renumitul hotel Ritz, unde: „Fețe, fețe și flori în cantități enorme care aproape mă îngropau, și toată lumea vorbea, discuta, fiecare dintre ei dorea să-mi spună noutățile lui, să-mi împărtășească noutățile sale speciale, fiecare potrivit punctului său de vedere, și în timpul acestor conversații ușa se deschidea continuu și erau aduse din ce în ce mai mult flori, păduri întregi de liliac, trandafiri, cale, orhidee, irișI, narcise, frezii, violete, încât puteau să facă pentru mulți ani o expoziție de flori.... Toată lumea roiește în jurul meu. Sunt tratată ca un fel de eroină și trebuie să încerc să fiu la înălțimea rolului acesta neașteptat care mi-a fost încredințat. Toți jurnaliștii din lume par a se roti în jurul meu, bâzâie ca niște roiuri de albine, repezindu-se pe urmele mele... Trec zâmbitoare prin agitație, zgomote, confuzie, încercând cât mai bine să-mi mențin calmul și să nu-mi pierd capul”[7]. Ce cadre pentru un film memorabil!

Totul până când apare Brătianu, venit pentru „o discuție mai lungă”, pentru a-i prezenta starea situației politice, „să-mi explice cu cine trebuie să mă văd, cum trebuie să mă comport, în ce fel pot fi de folos”...

Mai departe, în „înnebunitorul și fermecătorul Paris”, presa, prieteni vechi și noi stau la pândă să o prindă... prin coșmarul acesta de interes și afecțiune a trecut Regina Maria.

Toate acestea în contextul în care atmosfera din jurul României nu era deloc favorabilă țării. Iar la recepția dată seara de comunitatea română, un torent constant de oameni: francezi, englezi, americani, ruși, cunoștințe din timpul războiului vin să o vadă. „Exclamații de veselie, discuții, discuții,

[5] Regina Maria a Românei, *Capitole târzii din viaţa mea – Memorii redescoperite,* Editura Alfa, 2009.

[6] Idem, pp. 24-25.

[7] Idem, p. 25 și în continuare.

discuții – vai Doamne, bietul meu cap!” – se plânge Regina.

Obiectivul demersurilor sale se vor concentra însă în a-l convinge pe Clemenceau cu privire la eforturile făcute de România de partea Antantei, din 1916 până la sfârșitul războiului.

Întâlnirea cu Clemenceau

A avut loc la 7 martie și devine principalul eveniment, la care a participat și ministrul plenipotențiar român la Paris, Victor Antonescu, în 1936-1937 – ministru de Externe, sub Carol al II-lea. Regina a încercat să îi placă interlocutorului și chiar i-a plăcut. Surprinde că acesta – „Tigrul” – are ceva din stilul direct al unui soldat și este „cu certitudine un încăpățânat”.

Din povestirea Reginei rezultă clar că nu a intrat la convorbiri în rolul de negociator, pe care – probabil – i-l sugerase Brătianu și diplomații de cea mai bună calitate din preajma sa: Nicolae Mișu, Cretzianu, Antonescu.

Instinctiv, ea a îmbrăcat – recunoaște – un alt rol, acela de a susține unele dintre revendicările României, și „de care s-a ținut ca o lipitoare”, cunoscând „încăpățânarea” lui Georges Clemenceau, prim-ministru francez şi omul numărul 1 al Conferinţei de Pace.

Sub pana ei se află descrierea unei lupte precum cea dintre Mircea și Baiazid, reconstituind cu măiestrie momentul în care interlocutorul *a atacat-o direct* cu privire la felul în care România negocia tratativele pentru pace.

„Și când i-am explicat ce ne-a condus la aceasta și cum s-a ajuns aici, el s-a uitat feroce în ochii mei: Ne me racontez pas ces histoires la, vous etiez pour la resistance, vous! / – *Nu-mi spuneţi poveştile astea – chiar dumneavoastră aţi fost pentru rezistenţă, Domnia Voastră!* Aceasta a fost o lovitură puternică, dar am mărturisit cu deosebit curaj că, femeie fiind, am ținut cu pasiune la un punct de la acea vreme, aflându-mă foarte aproape de evenimente, nu am avut nici un moment din care să văd situația ca pe un întreg. Am crezut în victoriile aliaților, așa încât eram gata să mă țin cu dinții, dar dacă era o atitudine înțeleaptă era treaba altora să o judece”. Și a continuat: „Nu am venit să vorbesc despre mine, ci să modific atitudinea față de România, și asta înseamnă să mă lupt, așa după cum am luptat în bătăliile din timpul anilor tragici de război. Din nefericire, nu pot scrie toată conversația noastră, sunt foarte presată de timp. Nu pot spune cum am ajuns să-l conving, dar știu că nu l-am plictisit, doar ce m-am ridicat să plec pentru a nu-i răpi timpul prețios. Atunci, fără înduplecare, mi-a făcut semn să stau jos: *Am destul timp pentru dumneavoastră; nu vă precipitaţi, vorbiţi răspicat, îmi place aşa!* Nu știu dacă am atins vreo coardă sensibilă a inimii sale, dar fața mea i-a adus o imagine plăcută despre Ro-

mânia, zâmbetul meu fiind mult mai convingător decât dezbaterile politice obositoare. Mi-a fost confirmat sentimentul lui de simpatie prin ceea ce i-a spus mai târziu lui Antonescu: *O regină ca a voastră poate fi primită numai cu onoruri militare, cu Mareşalul Foch în frunte!* Am plecat în sunetul muzicii *Marseillaise,* aerul fiind umplut de praf auriu". Nu știu ce diplomat al acelor vremuri ar fi putut face față unei asemenea înfruntării cu Clemenceau în plină glorie, în situația dată. Regina României pur și simplu și-a dezarmat interlocutorul.

Mai departe, vizita la preşedintele Raymond Poincare s-a încheiat cu trecerea în revistă a gărzii de onoare. Era pentru prima dată când Franţa republicană a oferit unui suveran această cinste. Mai mult, la plecarea spre Londra, președintele Franței, împreună cu soția au condus-o la gară. Înainte de a părăsi Parisul pentru a reveni, însoțită de un colonel francez, Regina Maria a dus cantitățile mari de flori primite la mormintele ostașilor francezi morți la datorie, prilej de-a consemna în *Jurnal* o priveliște îngrozitoare a Franței, care i-a frânt inima. A fost un gest care îi face reîntoarcerea și mai triumfală. Abia acum avea să audă de la Brătianu că atât Clemenceau, cât și Lloyd George și-au schimbat atitudinea față de România. Și câtă onestitate din partea Reginei, care a dorit să țină cât mai mult legătura cu ministrul plenipotențiar Nicolae Mișu, un diplomat de-o infinită modestie, „extraordinar de inteligent și de învățat, care vorbea paisprezece limbi străine. El niciodată nu s-a pus înaintea altora, fiind omul cel mai altruist pe care l-am întâlnit vreodată. Fiind un filosof, el era deasupra pasiunii de partid, nu-i păsa nici de onorurile personale și nici de recompense, cu greu accepta chiar recunoașterea sa. Dar inima lui era în locul potrivit, iar considerația noastră reciprocă devenea mai puternică cu fiecare zi"[8]. Este imnul pe care Regina-diplomat îl aduce diplomatului de profesie întâlnit în acest periplu. Nu cunoaștem să mai fi făcut altul, cu toate că a cunoscut mulți: străini și români. Ei au rămas în imaginația ei tânără drept figuri ilustre în lumini și umbre ale vremurilor sale[9].

---

[8] *Regina Maria*. op cit. p. 64.

[9] Idem – Pp. 206 și în continuare: Sir Hugh, ministru Angliei, familia Kennedy, cu care nu a pierdut legătura după plecarea ei de la București, contele și Fritz Larisch, contele Lago, Rubido Zichy, colonelul Rozwadowski, polonez de origine, baronul Gall, Otto Czernin, care va ajunge ministru de Externe al Imperiului Austro-Ungar etc., toate figuri strălucite în istoria diplomației.

Cultura – factor de consolidare și modernizare a României întregite după 1918

prof. dr. Vasile PASAILĂ

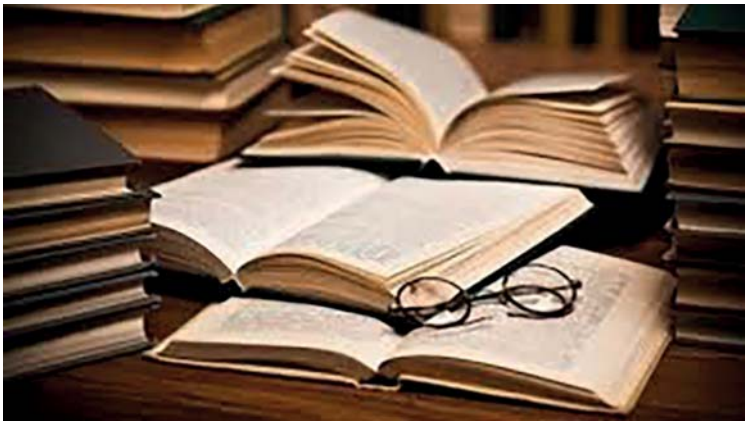

Realizarea statului național unitar prin actele plebiscitare din 1918, Marea Unire, *suma vieţii noastre istorice,* după o expresie eminesciană referitoare la dobândirea suveranității naționale, a deschis noi orizonturi culturii, vieții spirituale, domenii care au cunoscut o înflorire fără precedent în anii dintre cele două Războaie Mondiale. Mircea Eliade, un adevărat purtător de cuvânt al generației tinere din perioada interbelică, era convins că românii se pot impune prin cultură: *Avem datoria să lărgim considerabil orizontul cultural românesc, deschizând fereastra către universuri spirituale rămase până atunci inaccesibile*[1]. Intuiția lui Eliade s-a dovedit a fi corectă, iar anii de după Unirea ce mare au fost cei mai rodnici, din punctul de vedere al înfăptuirilor spirituale,

[1] Mircea Eliade, *Memorii (1907-1960),* Editura Humanitas, București, 1991, p.144.

din întreaga istorie a poporului român. Prin vârfurile sale, în variate domenii – de la matematică, la medicină, sociologie, istoriografie, filosofie, muzică, sculptură, literatură, arhitectură etc. – românii s-au remarcat prin operele lor în conștiința Europei și a lumii[2].

Înlăturarea barierelor politico-naționale a permis accesul larg al tuturor cetățenilor la valorile culturii românești; totodată, noul spațiu statal a beneficiat de contribuția neîngrădită a tuturor provinciilor istorice, cu deosebire a celor unite în 1918 – Basarabia, Bucovina, Banatul și Transilvania – la prosperitatea și modernizarea României întregite. Menționăm aici și participarea minorităților etnice, fapt ce a îmbogățit și diversificat zestrea spirituală a țării. Descătușând energiile, Unirea din 1918 a încercat, uneori în condiții dificile, de unde nu și puține eșecuri, o solidarizare a generațiilor, provinciilor, finalităților. Dar poate că particularitatea cea mai interesantă a epocii *o constituie afirmarea în acelaşi spaţiu de cultură şi creaţie, alături de români a naţionalităţilor conlocuitoare*[3].

Democratizarea societății românești după 1918, mai ales prin acordarea votului universal pentru bărbați, chemarea la viața politică activă a milioane de oameni a avut ca efect creșterea interesului pentru viața publică, dorința de informare, de instruire, de ridicare a nivelului de cultură al cetățenilor, indiferent de etnie, religie și stare socială[4].

Odată înfăptuit acest ideal prioritar – desăvârșirea unității național statale, societatea românească a fost pusă în fața unor opțiuni strategice în ceea ce privește politicile economice și sociale, reconstrucția relațiilor externe, pentru a garanta unitatea națională, dezvoltarea culturii, învățământului, științelor, artelor raporturile sale cu Occidentul. Fiecare grupare culturală și ideologică din epocă a încercat *o reformulare a conştiinţei de sine a culturii române şi a propus o soluţie de dezvoltare pentru România*[5].

Curentele de idei și personalitățile ce dau substanța culturii române din perioada interbelică au abordat din unghiuri diferite *problematica-matrice a culturii române în noul context european: tranziţia spre modernitate, reducerea decalajelor faţă de Occident,*

---

[2] Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria Românilor în secolul XX (1918-1948),* Editura Paidea, București, 1999, p. 30.

[3] Ion Agrigoroaiei, Gh. Iacob, *Politică şi cultură în România interbelică,* Curs universitar, Editura Universității *Al. I. Cuza,* Iași, 2015, p. 15; Gh. Platon și colaboratorii, *Cum s-a înfăptuit România modernă – o perspectivă asupra strategiei dezvoltării*, Editura Universității *Al. I. Cuza,* Iași, 1993, p.332.

[4] Dumitru Micu, Ioan Scurtu, Ion Agrigoroaiei, *Cadrul general de evoluţie a culturii în Istoria românilor*, vol. VIII, *România întregită (1918-1940),* coord. Ioan Scurtu, Editura Enciclopedică, București, 2003, p. 640.

[5] Grigore Georgiu, *Istoria culturii române moderne*, Ediția a 2-a, comunicare.ro, București, 2002, p. 249.

formula de evoluţie socială care ar fi potrivită cu specificul nostru naţional[6]. Confruntările dintre aceste curente au dat conținut dezbaterilor ideologice, culturale, politice și filosofice.

În general, intelectualii preocupați de cursul viitor de dezvoltare a țării lor formau două grupări largi, care pot fi desemnate sub numele de *europenişti* și *tradiţionalişti*. Primii tratau România ca parte componentă a Europei și insistau că statul român de după 1918 nu avea de ales, că trebuia să urmeze calea dezvoltării economice, sociale și culturale bătută deja de Apusul urbanizat și industrializat[7]. Pe de altă parte, *tradiţionaliştii* subliniau caracterul agrar al României și căutau modele de dezvoltare bazate pe moștenirea sa socială și culturală unică[8]. Viziunea cea mai apropiată de realitățile timpului, împărtășită de foarte mulți intelectuali și personalități ale epocii asupra dezvoltării României întregite, avea în vedere atât moștenirea noastră istorică de civilizație și cultură, de unde trebuia pornit, cât și deschiderea spre Europa timpului, spre occidentalizare, spre modernizare, într-o sinteză care trebuia să dea conținut unei civilizații și culturi potrivite României primei jumătăți a secolului XX, totul putând fi tradus în sintagma *de la naţional spre universal*.

Intelectualitatea interbelică, implicată puternic în realizarea Marii Uniri, considera că începea o nouă etapă în istoria neamului și că menirea oamenilor de cultură și știință era de a edifica o cultură superioară, care să fie la cotele cele mai ridicate ale realităților umanității, să contribuie la progresul universal și să se remarce prin pecetea particulară a geniului național românesc.

Fenomenul cultural românesc a depăşit, în perioada interbelică, formulele provinciale, constituindu-şi o cale marcant naţională de afirmare. Aceasta a dat culturii române nu numai o notă proprie din punctul de vedere al istoriei culturii, ci şi o marcă valorică de rang european şi universal[9]. Această realitate istorică era împărtășită de o întreagă pleiadă de oameni de cultură valoroși, între ei pomenind ca promotori pe: Eugen Lovinescu, Tudor Vianu, Simion Mehedinți, Mircea Eliade sau Liviu Rebreanu. Acesta din urmă aprecia că: *După desăvârşirea unirii neamului românesc, trebuie să urmeze negreşit afirmarea în faţa lumii ca factor cultural. Energiile spirituale ale unui popor cu o vitalitate extraordinară, cu mari daruri fireşti vor trebui să producă în domeniul artelor şi al culturii valori încă nebănuite prin care să ne dobân-*

[6] *Ibidem*, p. 250.

[7] Keith Hitchins, *România. 1866-1947*, Editura Humanitas, București, 1996, p. 315-342.

[8] *Idem*, *Desăvârşirea naţiunii române*, în *Istoria României*, Editura Enciclopedică, București, 1998, pp. 422-428.

[9] Ion Agrigoroaiei, Gh. Iacob, *op. cit.*, pp. 15-16.

dim locul de cinste în concertul civilizaţiei universale[10].

Ţara noastră a devenit aptă – va consemna și Tudor Vianu – *să intre în marele dialog universal al culturilor, aducându-şi cu mai multă rodnicie contribuţia la reformularea sau soluţionarea unor probleme-cheie ce confruntau conştiinţa umanităţii*[11]. În același sens se exprima și savantul Simion Mehedinți, care, în discursul de recepție la Academia Română din 6 iunie 1920, spunea că *mai ales acuma, după întregirea politică, toate naţiunile pământului aşteaptă să vadă ce vrem să fim şi ce loc voim să ocupăm în cadrul istoriei universale*[12].

Mutațiile care au intervenit la nivel european și global după semnarea Tratatelor de Pace (1919-1923) care au încheiat Primul Război Mondial, schimbările de ordin geopolitic în centrul și estul Europei, noua configurație politică, etnică, culturală și religioasă a României postbelice au stimulat și potențat participarea activă a statului român întregit la viața internațională, la schimbul de valori, a asigurat reluarea și dezvoltarea legăturilor cu centrele culturale ale Ocidentului. Publicarea unor valoroase rezultate ale cercetărilor științifice românești în străinătate, traducerea unor opere literare în limbi de circulație mondială, expunerea unor opere de artă la expoziții internaționale sau audierea unor compoziții de valoare ale muzicii românești (C. Brâncuși, G. Enescu), participarea României la mari Expoziții internaționale (Paris, New York), participarea tinerilor sportivi români la competiții internaționale și obținerea primelor medalii olimpice în 1924 și 1936 (Paris, Berlin) etc. au contribuit substanțial la valorificarea potențialului cultural-științific național la cele mai înalte exigențe europene și mondiale și, în același timp, la afirmarea mai puternică a românilor față de perioada anterioară Marii Uniri, în câmpul creației originale de valoare universală. Pentru a ilustra mai bine efervescența spirituală din anii interbelici apelăm la cele scrise de Mircea Eliade, un adevărat mentor al generației sale, foarte tânăr pe atunci: *Când am început noi să scriem, prin 1925, nici un «ideal naţional» nu se solicita în imediat. Am fost cei dintâi români care puteam face şi altceva decât istorie naţională, filologie românească şi profetism cultural – fără să avem sentimentul că trădăm cauza neamului. Am avut o libertate care se cucerise cu foarte mult sânge şi cu foarte multe renunţări, şi nu ştiu dacă eram întotdeauna conştienţi de imensele sacrificii făcute de înaintaşii noştri pentru ca noi să putem pleca în*

---

[10] Ioan Scurtu, Ion Agrigoroaiei, *Istoria Românilor,* vol. VIII, p. 640.

[11] Ion Agrigoroaiei, Gh. Iacob, *op. cit.*, pp. 15-16.

[12] S. Mehedinți, *Caracterizarea etnografică a unui popor prin munca şi uneltele sale*, în *Discursuri de recepţie la Academia Română,* Editura Albatros, București 1980, p. 140.

India sau în Statele Unite, să-i putem discuta pe Freud sau pe André Gide la «Fundaţia Carol» în faţa a două mii de persoane, să putem vorbi de autonomia culturii, de primatul spiritualului, de neangajare şi aşa mai departe [...][13].

Imperativele integrării naționale, ale consolidării structurilor statale de după 1918, ale modernizării societății românești și deschiderii spre Europa și universalitate s-au realizat printr-un amplu program de unificare legislativă, instituțională, economică, politică și culturală, având ca temei solid legea fundamentală a țării din 1923, așezământ constituțional adoptat de Parlament și promulgat de regele Ferdinand I Întregitorul.

Dezvoltarea și modernizarea educației, a școlii, a învățământului au reprezentat și acum un veac, ca și astăzi, o componentă esențială a vieții societății românești, nivelul culturii naționale fiind dat de calitatea învățământului, care după Unire trebuia unificat ca sistem și modernizat. Așa cum s-a apreciat: *Evoluţia învăţământului reprezintă o „cheie" esenţială pentru înţelegerea spiritului în care s-a înfăptuit şi consolidat Marea Unire, pentru descifrarea multiplelor semnificaţii ale perioadei interbelice, pentru a stabili coordonatele României întregite în istoria modernă şi contemporană*[14]. Aceste considerente ne-au făcut să acordăm învățământului interbelic un spațiu mai generos în demersul nostru. Temeiul întregii legislații interbelice consacrate învățământului, reformării sale, a fost Constituția din 1923. În Legea fundamentală a țării din 1923 se prevedea: *Învăţământul este liber în condiţiile stabilite prin legile speciale şi întrucât nu va fi contrar bunelor moravuri şi ordinei publice. Învăţământul primar este obligator. În şcolile statului acest învăţământ se va da gratuit*[15]. Pe această bază s-a adoptat legislația privind învățământul de toate gradele, cele mai importante fiind: Legea învățământului primar al statului și învățământul primar-normal (26 iulie 1924), Legea privind învățământul secundar (15 mai 1928) și Legea pentru organizarea învățământului universitar (aprilie 1932)[16].

Sistemul educațional a fost redimensionat și sprijinit masiv prin fonduri de la bugetul statului, iar învățământul primar a fost prelungit de la 4 la 7 clase, astfel că, la sfârșitul perioadei interbelice, procentul știutorilor de carte din România a crescut de la o medie de 39% la 57% în 1930, iar în 1938 numărul celor care știau să scrie și să citească a ajuns la circa 70%, peste

[13] Mircea Eliade, *op.cit*, p. 144-149.

[14] Ion Agrigoroaiei, Gh. Iacob, *op. cit.*, p. 24.

[15] Ioan Scurtu, Ion Agrigoroaiei, Petre Otu, *Instituţiile,* în *Istoria românilor*, vol. VIII, 2003, p. 217.

[16] *Ibidem*, pp. 217-219.

procentele din Grecia, Bulgaria sau Polonia[17].

Sub conducerea ministrului Instrucției Publice *Constantin Angelescu – (1922-1926); (1934-1937),* precum și a lui *Dimitrie Gusti (1932-1934)* sistemul de învățământ a fost reformat și modernizat sub toate aspectele. Factorii politici au înțeles importanța strategică a programului de dezvoltare a culturii prin creşterea calitativă a învățământului și au sprijinit prin investiții consistente extinderea bazei materiale a învățământului și a rețelei sale instituționale. Astfel, din 1918 până în 1938, numărul școlilor și al elevilor a crescut de circa patru ori, iar al corpului didactic de peste cinci ori[18]. La fondurile alocate de stat s-a adăugat și contribuția țărănimii. *Pretutindeni populaţia rurală s-a ridicat cu un avânt nebănuit şi din obolul şi munca ei a clădit, în toate unghiurile ţării, noi localuri de cultură naţională, care vor rămâne pentru totdeauna mărturia vie a dorinţei poporului de a se lumina, de a deschide ochii la o nouă viaţă*[19]. Cunoscutul om de școală Constantin Kirițescu remarca în același context ideatic că: *Apariţia pe scena vieţii publice a maselor ţărăneşti s-a manifestat printr-o sete de învăţătură, necunoscută până atunci. Şi nu numai de învăţătură elementară, necesară ţăranului pentru a se descurca în nevoile vieţii de toate zilele, pe care o dă şcoala primară, dar de cultură superioară, care deschide drumul în spre rolurile de conducere*[20].

Se știe că nivelul calitativ și cantitativ atins de sistemul de învățământ superior (universitar) și postuniversitar dintr-o anumită țară arată nivelul culturii și științelor dintr-o societate la un moment dat. După Unire, învățământul superior s-a dezvoltat într-un mod deosebit, chiar dacă numărul studenților (media anuală) după 1930 era în România de aproape 2.6000, adică 0,14% din populația țării, sub procentele din Bulgaria, Polonia, Ungaria și Cehoslovacia, dar cu multe procente peste nivelul atins de România antebelică[21].

După 1918, structurile învățământului superior s-au consolidat, paralel cu diversificarea gamei de specializări, pentru a acoperi necesitățile complexe ale unei societăți moderne. Pe lângă universitățile cunoscute, de la București, Iași, Cluj, Cernăuți și Chișinău, au apărut institute politehnice, academii de profil comercial, industrial, agronomic, de muzică și artă dramatică, de arhitectură, de sport, de arte plastice, precum și Școala Superioară de Război din București. Aceste instituții, care s-au afirmat prin

[17] Ștefan Iancu, Ioan Scurtu, *Învăţământul, ştiinţele şi tehnica (1918-1940),* în *Istoria Românilor*, vol. VIII, *România întregită (1918-1940),* Editura Enciclopedică, București, 2003, p. 663.

[18] Grigore Georgiu, *op.cit.*, p. 254.

[19] Ion Agrigoroaiei, Gh. Iacob, *op. cit.*, p. 26.

[20] *Apud, ibidem*, p. 32.

[21] Ștefan Iancu, Ioan Scurtu, *op.cit.*, p. 664.

standardul ridicat al procesului didactic și valoarea corpului profesoral, au devenit centre culturale puternice, în care s-au format elitele economice, politice, intelectuale, artistice și militare ale perioadei, stimulând dezbaterile intelectuale și activitatea de cercetare științifică[22]. Personalitățile care au dominat atunci spațiul cultural au dat strălucire și învățământului românesc, care a beneficiat de mari dascăli și savanți cu o largă recunoaștere internațională precum: Dimitrie Pompeiu, Traian Lalescu, Gh. Țițeica, Horia Hulubei, Elie Carafoli, Daniel Danielopolu, Mihail Manoilescu, C.I. Parhon, N. Iorga, Gh. I. Brătianu, Ștefan Procopiu, Simion Mehedinți, C-tin Rădulescu-Motru, Lucian Blaga, Dimitrie Gusti și alții.

Mulți studenți străini, mai ales din Bulgaria, Polonia, Iugoslavia și Grecia, studiau la universitățile din România, iar studenți și alți intelectuali români plecau la studii în străinătate. Spre pildă, dr. Constantin Angelescu a sprijinit, în perioada ministeriatului său la Educaţie, înfiinţarea şi trimiterea unei delegaţii de istorici la Viena, pentru a întreprinde cercetări despre români în arhivele austriece, ulterior avându-se în vedere organizarea de misiuni similare şi în alte centre precum Cracovia, Praga sau chiar Budapesta.

Cursuri postuniversitare erau organizate și în cele două școli din străinătate: la Roma (întemeiată de Vasile Pârvan) și la Fonteneau aux Roses, în Franța (creată de N. Iorga)[23].

O analiză atentă a şcolii superioare din România interbelică ne permite să identificăm câteva caracteristici ale acestui tip de învățământ, cu consecințe notabile în evoluția culturii interbelice: o primă trăsătură a fost deschiderea mai largă spre societate, o a doua se referă la deschiderea sa spre Europa; o alta privește implicarea politicului în cultură, mult mai pregnant decât în perioada antebelică. Din punctul de vedere al analizei noastre trebuie remarcat faptul că foarte mulți oameni politici, între ei și miniștri ai Instrucției Publice în anii interbelici, erau remarcabili intelectuali, chiar dacă erau angajați politic, unii chiar lideri de partide politice, astfel, îi putem aminti pe câțiva mai importanți: Nicolae Iorga, Octavian Goga, Ion. I.C. Brătianu, Vintilă Brătianu, Ion Nistor, Iuliu Maniu, Ștefan Ciobanu, Constantin Argetoianu, dr. Constantin Angelescu, Nicolae Titulescu, Take Ionescu, I. Gh. Duca; nu trebuie uitat nici aportul instituției monarhice în propășirea culturii, cunoscute fiind contribuțiile regilor Ferdinand I, Carol al II-lea și a Reginei Maria; și, nu în ultimul rând, studenții României care proveneau, foarte mulți din rândul minorităților etnice, mai ales din provinciile unite cu România în 1918.

[22] Grigore Georgiu, *op.cit.*, p. 254.

[23] Ștefan Iancu, Ioan Scurtu, *op.cit.*, pp. 664-665.

Deși progresele învățământului au fost incontestabile, în epocă s-au formulat și păreri care amendau aprecierile exagerate în sens pozitiv. Astfel, după analiza lui Iosif Gabrea, în deceniul patru al secolului XX, statul român era încă dator în ceea ce privește ajutorarea tinerilor în găsirea locurilor de muncă *în acord cu interesele sociale şi pregătirea primită de ei, precum şi în coordonarea şi diriguirea în orientarea viitoare a tinerilor spre diferite şcoale*[24].

Ştiinţele au înregistrat succese remarcabile, multe dintre ele de valoare universală. Școlile științifice românești din domeniile matematicii, fizicii, medicinei, chimiei, tehnicii, istoriei, geografiei, geologiei, biologiei, sociologiei, științelor agricole etc. au fost ilustrate de nume de prestigiu, cu rezonanță națională și internațională: Octav Mayer, David Emmanuel, Gh. Țițeica, Grigore Moisil, Octav Onicescu, Dragomir Hurmuzescu, Nicolae Vasilescu-Karpen, Ștefan Procopiu, Costin D. Nenițescu, Ludovic Mrazek, Simion Mehedinți, Emil Racoviță, Dimitrie Voinov, Grigore Antipa, Traian Săvulescu, Paul Bujor, Ion Borcea, Dr. Gheorghe Marinescu, C.I. Parhon, Mina Minovici, Nicolae Paulescu, Vespasian Pella, Petre P. Negulescu, Mircea Eliade, Emil Cioran, Constantin Noica, Tudor Vianu, Mihai Ralea, Anton Golopenția, Petre Andrei, Dimitrie Gusti, Alexandru Philipide, Ion Bianu, Sextil Pușcariu, Theodor Capidan, Alexandru Rosetti, Emil Petrovici, N. Iorga, C.C. Giurescu, Gh. I. Brătianu, Vasile Pârvan, Ion Nistor, Herman Obertth, Henri Coandă, Elie Carafoli, Petre P. Panaitescu, Ioan Lupaș, Ștefan Ciobanu, Andrei Oțelea etc.[25]

Literatura şi artele s-au înscris la rându-le pe linia marilor realizări din a doua jumătate a secolului al XIX -lea și începutul secolului al XX-lea; în același timp, creatorii din aceste domenii s-au dovedit receptivi la noile curente și tendințe, fapt reflectat în marea varietate de opere și modalități de expresie. Prin confruntarea benefică a diverselor stiluri, prin operele de referință, din domeniul literaturii, arhitecturii, picturii, sculpturii, muzicii, teatrului, sportului etc. românii au contribuit substanțial la afirmarea unui spirit, în egală măsură, național și european[26].

Presa a luat un mare avânt pe întreg teritoriul țării și a evidențiat existența, chiar în orașele mai mici, a unei vieți culturale notabile, pe alocuri de valoare națională. Tabloul presei din perioada interbelică era extrem de divers, atât sub raportul orientării, profilului, cât al ținutei grafice. O pondere

[24] *Enciclopedia României*, vol. I, Iosif Gabrea, *Organizaţia învăţământului în România*, p. 481.

[25] Ștefan Iancu, Ioan Scurtu, *op.cit.*, pp. 665-719.

[26] Dumitru Micu, Ioan Scurtu, Ion Agrigoroaiei, *op.cit.* pp. *640-641*.

semnificativă a căpătat presa editată în limbile minorităților naționale. Pe lângă sporirea tirajului, s-a înregistrat modernizarea în diferite direcții: înființarea agențiilor de presă, a *Societăţii Române de Radiodifuziune*, a mai multor edituri aparținând ziarelor de mare tiraj etc.

Numărul ziariștilor a crescut, distingându-se personalități de seamă, directori, redactori, reporteri etc. cu rol important în viața culturală și social-politică a vremii[27].

Viața culturală, extrem de bogată și dinamică, se desfășura în cadrul unor instituții, publicații sau în jurul unor personalități deosebite. Astfel, putem identifica o serie de astfel de grupări active pe plan cultural: gruparea din jurul revistei *Viaţa Românească*, condusă de Garabet Ibrăileanu până în 1933; gruparea din jurul lui Eugen Lovinescu, a cenaclului și revistei *Sburătorul*, care a susținut orientarea modernistă în literatură și în planul criticii literare; gruparea din jurul lui Nae Ionescu și a ziarului *Cuvântul*, alcătuită din Mircea Eliade, Mircea Vulcănescu, C. Noica, Emil Cioran, toți angajați în edificarea unei *noi spiritualităţi*; Asociația *Criterion*, formată din elevii lui Nae Ionescu; Gruparea de la revista *Gândirea*, sub direcția lui Nichifor Crainic; Nicolae Iorga, prin publicația *Neamul Românesc (1906-1940);* gruparea din jurul lui Dimitrie Gusti și a școlii monografice; *Revista Fundaţiilor Regale (1934-1947*) a exercitat o influență importantă asupra literaturii și culturii române; *Radiodifuziunea*, cu un mare impact cultural și social, si-a început emisiunile în 1928. Mulți intelectuali ai vremii, N. Iorga, M. Eliade, G. N. Cantacuzino, Vasile Voiculescu ș.a., au ținut *conferinţe radiofonice*[28], așa cum au fost celebrele *Sfaturi pe întuneric*, ale lui Nicolae Iorga; abia după 1939 tematica politică a început să ocupe un loc important în transmisiunile radioului românesc[29].

După Marea Unire din 1918, în România întregită s-a înregistrat o reală dezvoltarea a învățământului, științelor, literaturii, artelor, a culturii în general. Pe de altă parte, societatea, în ansamblul ei, a simțit nevoia ridicării nivelului său intelectual, iar pe de altă parte, învățământul și știința au contribuit decisiv la programul economic al țării, prin formarea de specialiști, asigurându-se astfel aplicarea în practică a descoperirilor realizate. La rândul lor, literatura și artele au generat o stare de emulație intelectuală, o rafinare a spiritului estetic[30].

Reformele democratice înfăptuite, mai ales, în primul deceniu interbelic (1918-1928) au stimulat intersul cetățenilor pentru viața cetății precum și dorința dobândirii unor cunoștințe cât mai largi, în domenii variate. Pe

[27] *Ibidem,* p. 641.

[28] Grigore Georgiu, *op.cit.*, p. 255.

[29] Dumitru Micu, Ioan Scurtu, Ion Agrigoroaiei, *op.cit.* p. 752.

[30] *Ibidem.*

acest fond, au apărut noi instituții de învățământ-liceal și universitar, societăți științifice și culturale, ziare și reviste, edituri și tipografii care au stimulat, la rândul lor, dezvoltarea generală a societății[31].

În același timp, numeroși savanți, literați și artiști s-au impus ca personalități de prim rang în plan european și chiar universal, creațiile lor primind o largă recunoaștere internațională. Presa a devenit extrem de diversificată, unele publicații constituindu-se în port- drapelul unor curente literare, artistice, filosofice etc. Sincronismul culturii românești cu cea europeană a fost o realitate incontestabilă. Dincolo de avatarurile unei societăți cu multe componente învechite, tradiționale, ale unei economii în curs de modernizare, la nivelul elitelor, România s-a înscris în anii interbelici în rândul statelor mediu dezvoltate ale Europei.

Mobilizarea energiilor considerabil sporite în urma înfăptuirii marelui act din 1918, performanțele remarcabile din mai multe ramuri ale științei, culturii, învățământului, a vieții spirituale în general, în condițiile unui schimb activ de valori pe plan internațional, au condus la integrarea României în Europa de atunci a statelor naționale. Acum un secol, România și românii au dat adevărata măsură a forței lor creatoare, a unei culturi care era expresia unei națiuni viguroase, deschisă modernității.

[31] *Ibidem.*

Problematica României întregite în dezbaterile organizate de Institutul Social Român (1921-1923)

Dan BANCIU

Introducere

Actul Marii Uniri de la 1918 a reprezentat momentul cel mai important al luptei poporului român pentru unitate şi independenţă naţională, generând o serie de transformări profunde în viaţa social-economică şi politică a României, caracterizate, în perioada 1921-1922, prin: „schimbarea statutului internaţional al României, prăbuşirea rotativei guvernamentale prin dezagregare partidelor conservatoare, apariţia de noi partide democratice în vechiul Regat (Liga Poporului şi Partidul Ţărănesc), integrarea în sistemul politic a partidelor din Banat, Bucovina şi Basarabia, crearea Partidului Comunist din România, dominaţia Partidului Naţional Liberal, organizarea primelor alegeri pe baza votului universal”[1]. Toate acestea trebuiau să-şi dobândească o consacrare şi legitimare politică şi juridică conforme noilor realităţi şi deziderate la care românii au aspirat dintotdeauna, şi anume acelea că „România era, după război, după Hotărârea de la Alba Iulia, un stat nou nu numai prin teritoriul şi poporul întregit, ci şi prin prefacerile social-economice şi profunde aduse prin reformele constituţionale”[2].

În consecinţă, în viziunea principalilor oameni politici ai vremii (Ion I.C. Brătianu, V. Brătianu, I.G. Duca, Iuliu Maniu, V. Madgearu ş.a.), ca şi în concepţia multor istorici, economişti şi sociologi (N. Iorga, D. Gusti, M. Manoilescu, C. Rădulescu-Motru), se impunea, cu necesitate, un nou

[1] Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria Românilor în secolul XX*, Bucureşti, Editura Paideea, 1999, p. 113-114.

[2] Angela Banciu, *Rolul Constituţiei din 1923 în consolidarea unităţii naţionale*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1988, p. 29-30.

aşezământ constituţional, cu aplicabilitate pe întreg teritoriul ţării întregite, pentru a da o sancţionare juridică unităţii naţionale a poporului român. Împlinirea acestui deziderat politico-juridic pentru România a întârziat oarecum, dacă avem în vedere faptul că alte state, recent apărute sau întregite după destrămarea marilor imperii (cum ar fi Polonia, Cehoslovacia sau Iugoslavia – Regatul sârbilor, croaţilor şi slovenilor) îşi elaboraseră deja constituţiile. Însă, nu trebuie uitat faptul că, spre deosebire de aceste, România se afla în faza de consolidare a unităţii naţionale, iar diferenţele de organizare şi de viaţă ale provinciilor unite cu ţara, care purtau amprenta unor organizări proprii, urmau să fie încorporate în jurul vechiului Regat, guvernat de aşezământul încă în vigoare de la 1866. La acestea, s-ar mai putea adăuga şi „instabilitatea guvernamentală din perioada anilor 1918-1922, rapiditatea procesului de modificare a vechii constituţii, necesitatea consolidării pe plan extern a unificării statului român prin tratatele de pace, contradicţiile în cadrul şi între diferitele partide politice”[3].

Necesitatea şi urgenţa adoptării unui nou aşezământ constituţional al României întregite a generat o amplă şi susţinută activitate teoretică şi practică nu numai în rândul grupărilor, partidelor şi oamenilor politici, ci şi în cel al unor personalităţi marcante ale vieţii ştiinţifice şi culturale, interesate în egală măsură de ideea *democratizării* societăţii româneşti, prin optimizarea cadrului juridic de participare la conducerea treburilor de interes public. În această curajoasă şi dificilă misiune istorică, un rol important l-a avut Dimitrie Gusti, o personalitate cu preocupări multilaterale care, în 1918, a pus bazele „Asociaţiei pentru ştiinţa şi reforma socială”, având ca scop studierea tuturor problemelor impuse de necesitatea *refacerii* întregii vieţi sociale a României, iar pe baza lor să propună soluţii practice şi mijloacele necesare pentru realizarea reformei sociale şi, mai ales, să contribuie la educarea socială a maselor. De aici, „intenţia manifestată încă în anul 1919 de a crea «Institutul Social Român», care trebuia să aibă o existenţă deosebită de a «Asociaţiei». Necesităţile au cerut şi adunarea generală ordinară, ţinută la Bucureşti, la 13 februarie 1921, care a hotărât ca însăşi «Asociaţia» să se transforme în Institutul Social Român, organizare menită să ducă mai departe idealurile Asociaţiei”[4]. Abia înfiinţat, Institutul Social Român, prin glasul preşedintelui său, D. Gusti, a încercat şi a reuşit să convingă diversele grupări şi partide politice, dar şi politicieni şi oameni de cultură să participe la *dezbaterea*

[3] *Ibidem*, p. 29.

[4] Ovidiu Bădina, *Însemnări despre D. Gusti şi Şcoala Sociologică de la Bucureşti*, în *Sociologia Militans*, IV, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1971, p. 12.

comună a principalelor probleme privind viitoarea organizare politică, statală şi constituţională a statului român[5].

Această iniţiativă s-a concretizat în organizarea a două cicluri de dezbateri şi conferinţe publice, sub egida Institutului Social Român, dintre care primul a inclus 23 de prelegeri publice dedicate noii Constituţii a României, cel de al doilea incluzând 19 prelegeri publice, în care au fost dezbătute şi explicate principalele doctrine ale partidelor politice din România. În opinia noastră, aceste dezbateri au reprezentat un gen de *sondaj legislativ şi politic*, urmărind investigarea diverselor opinii şi atitudini teoretice şi practice vehiculate privind importanţa şi semnificaţia viitorului aşezământ constituţional al României, ca o expresie a continuităţii şi înnoirii vieţii noastre statale, dar şi *radiografierea* orientărilor şi tendinţelor doctrinare şi politice dintre cele mai diverse, de la liberali, ţărănişti şi conservatori, la sindicalişti, solidarişti şi chiar socialişti, nefiind ignorate opiniile reprezentanţilor minorităţilor naţionale (maghiară şi germană), ceea ce denotă, încă o dată, caracterul democratic, de emulaţie ştiinţifică şi ideologică în care ele s-au desfăşurat.

1. Despre noul aşezământ constituţional al României în organizarea politică şi juridică a societăţii

Primul ciclu de conferinţe publice, consacrat formei de organizare constituţională a statului român întregit, s-a derulat pe parcursul a şase luni (18 decembrie 1921 - 4 iunie 1922), devansând cu aproape un an elaborarea şi promulgarea Constituţiei României din 1923. Scopul acestor conferinţe publice, după cum mărturisea D. Gusti în Cuvântul de deschidere, era dublu: pe de o parte, unul *teoretic*, „de cercetare ştiinţifică a problemelor relative la organizarea constituţională a României întregite", iar pe de altă parte, unul *practic*, şi anume „să fie un stimulent de gândire şi acţiune" şi „să deştepte interesul publicului pentru problemele României"[6], în vederea oferirii unor soluţii cât mai viabile propăşirii statului român şi cetăţenilor săi. Evidenţiind caracterul variabil şi relativ al oricărui aşezământ constituţional, el preciza: „Criteriul unei constituţii nu poate fi unul absolut, valabil pentru toate timpurile şi locurile, ci unul relativ, pentru că totdeauna forma statului va fi produsul unei epoci istorice, în funcţie de o anumită situaţie a unei naţiuni, care-i va da sub-

[5] Despre D. Gusti şi Şcoala Sociologică de la Bucureşti (sau „Şcoala monografică") a se vedea volumul *Şcoala Sociologică de la Bucureşti* (coord. M. Larionescu), Bucureşti, Editura Metropol. 1994.

[6] Dimitrie Gusti, *Cuvânt de deschidere*, în *Noua Constituţie a României* (23 de prelegeri publice organizate de Institutul Social Român, cu o anexă reprezentând noile constituţii europene), Bucureşti, Cultura Naţională, p. 2.

strat, sens şi legitimitate”[7]. De aceea, „o constituţie nu poate fi împrumutată şi nici nu poate fi opera unui legislator inspirat, căci ea nu are a crea şi inventa nimic, ci numai de a formula politiceşte şi juridiceşte, în mod solemn, psihologia socială, starea economică, dezideratele dreptăţii sociale şi aspiraţiile etice ale naţiunii”[8]. Şi, în continuare: „Pentru stat, constituţia este ceea ce este conştiinţa pentru sufletul omenesc”... „o constituţie contemporană este însăşi conştiinţa naţională codificată”[9]. Evidenţiind caracterul de relativitate, dar şi de particularitate al oricărei constituţii, care trebuie „să fie adaptată la experienţa socială specifică fiecărei naţiuni”, Gusti făcea, în acelaşi timp, un vibrant apel la spiritul de toleranţă şi înţelegere pe care noul aşezământ constituţional trebuia să-l aibă faţă de toate diferenţele politice şi minoritare existente în societatea românească: „Edificiul nou constituţional va trebui să găzduiască cu spirit larg de toleranţă toate tendinţele sociale şi politice”[10].

Îndeplinind aceste deziderate, noul aşezământ juridic trebuia să deschidă calea spre dezvoltare şi propăşirea culturală a tuturor indivizilor, din toate straturile sociale, prin şcoală, cultură, presă: „Dacă dorim ca viitoarea Constituţie să nu rămână un simplu petec de hârtie, atunci ea a trebui să cuprindă şi drepturile şi datoriile naţiunii faţă de cultură”, iar „democraţia politică pentru a nu deveni o simplă democraţie banală, fără vlagă, artificială, ea trebuie să fie în acelaşi timp *sociocraţie*, adică o democraţie culturală”. O constituţie, pentru a fi validă şi eficientă, dincolo de eleganţa tehnicii legislative, „trebuie să cuprindă o redactare pe cât mai aproape de limba poporului, pentru a fi înţeleasă de toţi cetăţenii României întregite... Ea va trebui să devină catehismul politicii naţionale, iar studierea şi adâncirea ei, un stimulent de educaţiune politică a naţiunii”[11]. În acele momente, Gusti credea cu sinceritate în virtuţile moralizatoare şi culturale ale viitorului fundament constituţional, considerând că aceasta „va trebui să cuprindă expres voinţa naţiunii române întregite de a face parte din societatea naţiunilor în calitate de membru conştient de îndatoririle sale naţionale faţă de progres şi umanitate”[12], având speranţa şi convingerea fermă că „viitoarea constituţie va deveni regulatorul unei vieţi naţionale mai avântate, care ne va întări înăuntru şi ne va înălţa în

[7] Ibidem.

[8] Ibidem.

[9] Ibidem.

[10] Dimitrie Gusti, *Individ, societate şi stat în Constituţia viitoare*, în *Noua Constituţie a României*, ed. cit., p. 423. Cu prilejul acestei conferinţe, D. Gusti a elogiat activitatea lui Eugen Ehrlich, profesor la Universitatea din Cernăuţi, considerat de mulţi ca fiind fondatorul sociologiei juridice, despre care spunea că „a ocupat un loc de onoare în ştiinţa juridică, cu un spirit viu şi creator, a fost un membru devotat al Institutului Social Român şi a îmbrăţişat cu loialitate cetăţenia românească” (p. 419).

[11] Ibidem, p. 424.

[12] Ibidem, p. 423.

afară între naţiuni”[13]. Ulterior, după ce Constituţia din 1923 va fi abrogată şi înlocuită de cea a lui Carol al II-lea din 1938, D. Gusti şi-a amendat acest entuziasm iluminist juridic, considerând că orice constituţie are o serie de limite inerente, mai ales în ceea ce priveşte aplicarea ei în realitate, între principiile enunţate şi realitatea acestora, atunci când spune cu scepticism: „S-a crezut multă vreme în puterea nelimitată a legilor şi a reformelor politice. S-a crezut că este de ajuns să se voteze o constituţie, ca o ţară să devină un stat constituţional şi să apară moravuri constituţionale. Experienţa aceasta s-a dovedit însă dezastruoasă”[14].

Invocând problema calităţilor profesionale şi morale pe care trebuie să le aibă orice legiuitor de constituţie, Vintilă Brătianu, în prelegerea susţinută la ISR, considera că acesta trebuie să fie *istoric* („să cunoască trecutul poporului respectiv”), *psiholog* („să cunoască sufletul lui şi însuşirile de pus în valoare”), dar şi *sociolog* („prevăzător al mersului lumii şi civilizaţiei, al dezvoltării culturale, economice şi sociale”). Iar scopul unei constituţii este acela „de a hotărî tendinţele esenţiale pentru viaţa şi propăşirea în toate direcţiile ale statului respectiv”[15]. El enunţă trei principii directoare, care trebuie înscrise pe frontispiciul noului aşezământ constituţional, şi anume: păstrarea caracterului *naţional-unitar* al statului român, „la care-i dă dreptul majoritatea covârşitoare a neamului nostru”, principiu care nu „împiedică însă stabilirea înlăuntrul lui a unor condiţii de a trăi normale pentru populaţiile de altă limbă”[16]. Apoi, noul aşezământ trebuia să fie hotărât *democratic*, iar „democratismul trebuie aplicat la toate manifestările vieţii obşteşti, politice, culturale, sociale şi economice”[17]. În sfârşit, cel de-al treilea principiu viza *regimul şcolii şi al bisericii* în statul român, consolidarea naţională urmând a fi făcută prin „dezvoltarea culturii naţionale prin şcoală şi învăţământ” şi „să dăm bisericii naţionale un rol în stat, dar să nu fim un stat clerical”[18]. Între propunerile sale, care trebuiau înscrise în viitoarea constituţie, V. Brătianu preconiza: alegeri mai dese ale parlamentului, pentru ca el să fie „reprezentanţa cea mai fidelă a voinţei naţionale”, iniţiativa de legiferare să aparţină guvernului şi parlamentului, introducerea unui control mai ferm al bugetului statului de către Curtea de Conturi, introducerea şi extinderea instituţiei referendumului, un Consiliu Legislativ, care să pregătească pentru guvern proiecte de legi bine studiate şi argumentate, descentralizarea administrativă, impozit pro-

[13] Ibidem, p. 425.

[14] Dimitrie Gusti, *Ştiinţa naţiunii*, în *Enciclopedia României*, vol. I (Statul), Bucureşti, Imprimeria naţională, 1938, p. 25.

[15] Vintilă Brătianu, *Nevoile statului modern şi Constituţia României Mari*, în *Noua Constituţie a României*, ed. cit., p. 26

[16] Ibidem, p. 28.

[17] Ibidem.

[18] Ibidem, p. 29.

gresiv pe venituri şi capital, extinderea dreptului de expropriere al statului etc.

Reprezentant al doctrinei naţionaliste, Nicolae Iorga face o retrospectivă istorică a evoluţiei diverselor forme de constituţionalitate practicate şi experimentate de către poporul român, considerând că „la noi a existat o viaţă constituţională, iar Constituţia de la 1866 face înainte de toate greşeala de a ignora acest proces constituţional în legătură cu viaţa întregii societăţi”[19]. El consideră, poate exagerat, că românii, prin modul de alegere a domnului, „de către toată obştea şi ţara”, aveau un fel de *constituţie nescrisă*, idee ce va fi reluată în prelegerea sa privind doctrina naţionalistă, atunci când afirmă că românii au dat dovadă de „un fel de omenie constituţională a noastră, mai bună decât orice constituţie fără omenie”[20]. Considerând că poporul român a avut un tip de „naţionalism instinctiv”, Iorga a manifestat un scepticism faţă de forţa şi valabilitatea oricărei constituţii, atunci când mărturisea că „nu crede în constituţii vrăjitoare, ci în conştiinţa care spontan dă articole de constituţie, chiar când nu au fost scrise niciodată pe hârtie albă”[21].

Pentru acest motiv, el critică sever actul fundamental de la 1866, considerând că „nu are absolut nici o legătură cu trecutul nostru propriu şi nu reprezintă nici o elaboraţiune particulară nouă”, ba chiar mai mult, „s-a făcut fără participarea factorului politic, care era Kogălniceanu, singurul în legătură cu dezvoltarea noastră constituţională din trecut”[22].

În expunerea sa, Mircea Djuvara, marele jurist şi enciclopedist al dreptului, considera că „la baza constituţiei trebuie să stea voinţa poporului şi că nu trebuie schimbată decât dacă se schimbă şi această voinţă”[23]. Pentru a avea o constituţie este însă nevoie de un *corp electoral*, capabil să exprime voinţa, dar care corp exclude femeile. Iar lipsa de drepturi, care se constată astăzi pentru femei, va fi una dintre marile mirări ale vremurilor viitoare”[24]. Şi chiar dacă se presupune că ele nu doresc acest drept, legea viitoare trebuie să-l prevadă, „ca să le facă educaţiunea politică care le-ar lipsi”[25]. Între propunerile constituţionale avansate de Djuvara merită evidenţiate: introducerea votului obligatoriu pentru membrii corpului electoral, introducerea scrutinului pe listă şi nu uninominal, menţinerea parlamentului bicameral (Camera Deputaţilor şi Senat),

[19] Nicolae Iorga, *Istoricul Constituţiei româneşti*, în *Noua Constituţie a României*, ed. cit., p. 7.

[20] Nicolae Iorga, *Doctrina naţionalistă*, în *Doctrinele partidelor politice* (19 prelegeri publice organizate de Institutul Social Român), Bucureşti, Cultura naţională, 1922-1923, p. 34.

[21] Ibidem, p. 40.

[22] Nicolae Iorga, *Istoricul Constituţiei româneşti*, p. 5.

[23] Mircea Djuvara, *Putere legiuitoare*, în *Noua Constituţie a României*, ed. cit., p. 90-91.

[24] Ibidem, p. 93.

[25] Ibidem.

un Consiliu legislativ, compus dintr-un nucleu eminent de jurişti etc.

Una dintre problemele stringente, care revine cu obstinaţie în timpul dezbaterilor de la Institutul Social Român, este cea privind *dreptul de vot al femeilor*, inexistent în vechea formulare a constituantului de la 1866, motiv pentru care a fost mereu invocat de către unii vorbitori, insistându-se asupra necesităţii ca şi femeile să fie incluse în corpul electoral de către viitoarea constituţie a României. Astfel, Grigore Iunian sublinia apăsat că „viitoarea constituţie va trebui să reunească egalitatea deplină de drepturi civile şi politice, fără deosebire de sex”[26], iar G. Grigorovici era şi mai categoric, susţinând că „elementul feminin are o valoare deosebită în legiferare”, motiv pentru care „femeile trebuie să aibă drepturi egale cu bărbaţii şi să aibă drept de vot”[27]. Enunţând principiile noii constituţii, Romul Boilă (autor, între alte, şi al unui anteproiect de constituţie) considera că trebuie să acordăm votul universal şi femeilor, „pentru a satisface un deziderat al Hotărârii de la Alba Iulia”[28]. În acelaşi sens se pronunţă şi singura reprezentantă a femeilor, care a susţinut o prelegere în cadrul Institutului Social Român, Calypso Botez. Ea a deplâns faptul că în România a funcţionat un sistem electoral restrictiv, în care femeile au fost excluse de la vot, fiind considerate ca incapabile, alături de minori, bolnavi psihici, deficienţi mintali sau criminali. Combate argumentele de ordin misogin, conform cărora dreptul la vot pentru femei ar conduce la distrugerea familiei şi a căminului conjugal. „Cerem legiuitorului român să înscrie în constituţia ce se va da ţării drepturi integrale pentru femei, pentru ca viaţa noastră naţională să poată lua avântul măreţ al democraţiei egalitare”[29]. În schimb, au existat şi opinii contrare, cum a fost cea a lui D. Xenopol, care se pronunţa pentru „dreptul de vot universal, egal, direct, secret şi obligatoriu, recunoscut *deocamdată* (subl. n) numai bărbaţilor, cetăţeni majoritari, capabili şi care să nu fi suferit condamnări infamante”[30].

O altă problemă care a suscitat interes în cadrul acestor dezbateri ştiinţifice a fost cea referitoare la *politicile economice* ale statului român şi modalitatea lor de consacrare juridică în noua constituţie, care au fost analizate pe larg de către Mihail Manoilescu. El a insistat asupra necesităţii de legiferare în viitorul aşezământ

[26] Grigore Iunian, *Abuzurile de autoritate şi drepturile cetăţeneşti*, în *Noua Constituţie a României*, ed. cit., p. 359.

[27] G. Grigorovici, *Constituţia sovietică şi constituţia democratică*, în *Noua Constituţie a României*, ed. cit., p. 61.

[28] Romul Boilă, *Principiile Constituţiei noi*, în *Noua Constituţie a României*, ed. cit.

[29] Calypso Botez, *Drepturile femeii în constituţia viitoare*, în *Noua Constituţie a României*, ed. cit., p. 87.

[30] D. Xenopol, *Dreptul de vot şi reprezentarea minorităţilor*, în *Noua Constituţie a României*, ed. cit.

constituţional a unor noi raporturi economice ale indivizilor şi colectivităţilor de indivizi cu statul, grupate astfel: regimul de drepturi şi datorii de ordin economic al indivizilor faţă de putere politică, regimul economic al colectivităţilor faţă de puterea politică şi regimul politic al bunurilor statului şi al patrimoniului public. Soluţia propusă de el şi care îşi va găsi şi consacrarea juridică în Constituţia din 1923 era ca „proprietatea să fie o funcţie socială şi să fie apărată de legi ca atare”[31], iar interesele colectivităţii sociale trebuie să primeze în raport cu interesele individuale în această materie a proprietăţii individuale, ceea ce va accelera calea dezvoltării capitaliste a regimului de proprietate.

Ciclul de conferinţe organizat de Institutul Social Român a inclus şi o serie de prelegeri privind organizarea viitoare a altor domenii social-economice şi culturale, din perspectiva noii constituţii, cum ar fi: Consiliul legislativ, ca organ menit să elaboreze proiecte de legi şi modul său de recrutare şi funcţionare[32], organizarea administrativă a României şi desăvârşirea unificării administrative a noilor provincii reunite cu ţara[33], organizarea justiţiei şi funcţionarea puterii judecătoreşti[34], a finanţelor publice şi a bugetului ţării[35], organizarea învăţământului de toate gradele[36], organizarea şi funcţionarea bisericească şi a cultelor religioase[37], regimul de funcţionare a presei şi tipăriturilor[38].

Chiar dacă numai o mică parte din aceste propuneri şi deziderate generoase îşi vor dobândi şi o consfinţire constituţională, ciclul de dezbateri publice organizate de Institutul Social Român rămâne o realizare ştiinţifică, politică şi culturală meritorie, având ca rezultantă elaborarea Constituţiei din 1923, apreciată ca fiind una dintre cele mai democratice legiuiri fundamentale din acea vreme. Nu întâmplător, „dezbaterile pe marginea constituţiei s-au făcut în raport cu alte constituţii europene, textul lor fiind difuzat integral şi cunoscut de oamenii politici, jurişti, sociologi, angajaţi în acţiunea de a con-

[31] Mihail Manoilescu, *Politica economică de stat şi Constituţia*, în *Noua Constituţie a României*, ed. cit., p. 171.

[32] Cezar Partheniu, *Consiliul legislativ cu atribuţii legislative*, în *Noua Constituţie a României*, ed. cit.

[33] Anibal Teodorescu, *Viitoarea organizare administrativă a României*, în *Noua Constituţie a României*, ed. cit., p. 269-285.

[34] Andrei Rădulescu, *Puterea judecătorească*, în *Noua Constituţie a României*, ed. cit., p. 167-195.

[35] Paul Grecianu, *Bazele constituţionale ale organizării financiare*, în *Noua Constituţie a României*, ed. cit., p. 285-297.

[36] Ion Nistor, *Învăţământul în viitoarea constituţie*, în *Noua Constituţie a României*, ed. cit., p. 349-365.

[37] R. Cândea, *Organizarea bisericească în constituţie*, în *Noua Constituţie a României*, ed. cit., p. 319-335.

[38] I. Ionescu-Dolj, *Libertatea presei şi organizarea ei în viitoarea constituţie*, în *Noua Constituţie a României*, ed. cit., p.198-221; Constantin Bacalbaşa, *Presa în viitoarea constituţie*, în *Noua Constituţie a României*, ed. cit., p. 375-395.

tribui constructiv la aşezământul României Mari”[39]. Indiferent de valoarea şi limitele acestui act fundamental din 1923, el a contribuit decisiv la desăvârşirea, într-un timp relativ scurt, a unificării politice, juridice şi administrative a ţării, la dezvoltarea explozivă a ştiinţei, învăţământului şi culturii, România devenind un stat consolidat în interior şi cucerind prestigiu în afară, recunoscut ca atare de statele europene democratice ale vremii.

2. Poziţia, rolul şi misiunea partidelor politice în realizarea deziderateloor naţionale şi sociale ale românilor

Problematica complexă de natură politică, economică şi culturală a României după Marea Unire de la 1918 a generat şi o regrupare şi repoziţionare a diverselor grupări şi partide politice, nevoite să-şi adapteze doctrinele şi strategiile politice în faţa noilor realităţi apărute. În ideea investigării şi clarificării principalelor probleme ale dezvoltării României şi a concepţiilor politice ale partidelor politice, Institutul Social Român a organizat, în perioada decembrie 1922-iunie 1923, un număr de 19 prelegeri publice, grupate sub denumirea de „Doctrinele partidelor politice”[40]. Scopul acestor dezbateri era acela de a „deveni un stimulent de gândire politică” şi de „a trezi interesul politic şi să reacţioneze împotriva inerţiei şi lenei de a gândi în materie politică şi socială”. În acelaşi timp, ISR îşi asuma sarcina ca să asigure şi o „bază de date”, prin alcătuirea unei biblioteci şi a unei arhive, în care să fie colecţionate „tot ceea ce priveşte manifestarea de viaţă a partidelor politice: afişe, manifeste electorale, foi volante, declaraţii oficiale, dări de seamă, date statistice, tot ce priveşte activitatea de partid de aici şi din altă parte”[41]. Institutul se angaja, de asemenea, să păstreze o atitudine obiectivă şi nepartizană faţă de opiniile exprimate în prelegerile participanţilor şi să nu aibă „nici o atitudine de apreciere subiectivă asupra partidelor politice”, ceea ce reprezenta o atitudine corectă, în spiritul sociologiei care abia se năştea pe atunci în ţara noastră.

Inaugurând ciclul acestor prelegeri, D. Gusti considera că există o strânsă legătură între acestea şi cele privind organizarea constituţională, deoarece regimul constituţional din orice ţară devine o realitate numai prin activitatea partidelor politice, care „formează la un loc forţa motrice socială a oricărui regim constituţional”[42]. El procedează la o analiză sociologică extrem de amănunţită şi profundă a genezei şi fondă-

[39] Angela Banciu, *Rolul Constituţiei din 1923 în consolidarea unităţii naţionale*, ed. cit., p. 44.

[40] *Doctrinele partidelor politice* (19 prelegeri publice organizate de Institutul Social Român), Bucureşti, Cultura Naţională, 1922-1923.

[41] Dimitrie Gusti, *Partidul politic (Sociologia unui sistem al partidului politic)*, în *Doctrinele partidelor politice*, ed. cit. p. 18.

[42] Ibidem, p. 3.

rii oricărui partid politic, care în opinia lui reprezenta „o asociaţie liberă de cetăţeni, uniţi în mod permanent prin interese şi idei comune, de caracter general, asociaţie ce urmăreşte, în plină lumină publică, a ajunge la puterea de a guverna pentru realizarea unui ideal social”[43]. Enunţând această definiţie sociologică şi politologică a partidelor politice, Gusti atrage atenţia asupra pericolului care pândeşte orice partid, atunci când „majoritatea membrilor lui urmăreşte specularea statului, exploatarea acestuia ca pe o avuţie proprie, făcând din guvernare un mijloc de îmbogăţire personală”[44]. Pentru a funcţiona în mod eficient, orice partid are nevoie de o conducere, un program şi de mijloace de luptă şi propagandă. Pentru Gusti, important este mai ales *programul* partidului, care reprezintă „un mic sistem sociologic şi etic care include: o analiză explicită şi critică a societăţii, o formulare a nevoilor actuale şi posibilităţilor de transformare a societăţii de astăzi într-una mai bună, mijloacele cele mai nimerite pentru realizarea acestor necesităţi şi tactica de a întrebuinţa la momentul oportun aceste mijloace, o doctrină care oricât de imperfectă să dea ideea uneia perfecte şi ea să cuprindă un ideal social.

Analizând, apoi, rolul partidului politic, ca organism permanent al unei asociaţii libere de cetăţeni cu scopul de a „ajunge negreşit la puterea de a guverna”, D. Gusti identifică elementele distinctive între partidul politic şi „camarilă”, precum şi misiunea acesteia din urmă în viaţa constituţională. Dacă partidul politic se implică activ în viaţa constituţională, urmărind schimbarea formei de guvernământ sau pentru a-şi impune voinţa în cadrul unei forme de guvernământ „în plină publicitate”, camarila este şi ea un fel de partid politic, partidul din jurul monarhului, care nu se amestecă direct în viaţa politică, ci lucrează „din umbră”. Ca atare, în mod automat şi camarila se include în mecanismul politic şi constituţional pentru că, din cele două suveranităţi, monarhia şi suveranitatea poporului, ea captează bunăvoinţa monarhului. Aceste observaţii pertinente ale lui Gusti se vor adeveri în dezvoltarea ulterioară a societăţii politice româneşti în perioada interbelică, atunci când va spori treptat, dar tot mai vizibil, rolul camarilei în viaţa constituţională, odată cu accentuarea amestecului coroanei în treburile publice. În acelaşi fel, lucrează şi partidele oportuniste şi extremiste, conchide Gusti, care urmăresc succesul cu orice preţ, cu orice mijloace, utilizând ca metode de captare a electoratului seducţia, compromisul, calomnia şi mistificarea, intriga, corupţia şi, mai grav, teroarea.

Ca „unitate socială” originală, cu „gândire proprie şi voinţă unitară”, partidul trebuie să se implice activ în viaţa constituţională şi parlamentară, astfel încât doar constituţia ridică partidul

[43] Ibidem, p. 4
[44] Ibidem, p. 6

dintr-un simplu instrument de realizare tehnică a legilor la rangul de factor legiuitor al vieţii publice", misiunea acestuia este de a da „cuprins, sens şi colorit formelor constituţionale"[45].

Sintetizând funcţiile partidului în mecanismul vieţii constituţionale, Gusti insistă asupra funcţiei *educative şi formative* a partidului, considerând că acesta trebuie să fie „pedagogul politic al naţiunii şi să devină una din cele mai importante instituţii sociale pentru educaţia politică şi socială a individului ca cetăţean, trezind interesul fiecăruia pentru problemele sociale şi politice ale timpului şi conştiinţa răspunderii"[46]. Era, într-un fel, o chemare adresată partidelor politice pentru a-şi spori responsabilitatea în raport cu rolul lor în fundamentarea organizării ţării.

Cu prilejul acestui ciclul de conferinţe, au susţinut prelegeri publice reprezentanţi marcanţi ai diferitelor curente, doctrine şi partide politice, între care cea naţională, conservatoare, ţărănistă, liberală, neoliberală, socialistă, sindicalistă, solidaristă, dar şi ideologiei şi tendinţelor politice ale minorităţilor maghiară şi germană, ceea ce a reprezentat o dovadă a climatului de respect şi toleranţă în care s-au desfăşurat aceste dezbateri. De aceea considerăm că nu este necesară o analiză detaliată a acestor doctrine politice şi a concepţiilor vehiculate de reprezentanţii diverselor partide sau orientări politice, cât mai ales o evidenţiere a modului concret în care ele au influenţat evoluţia democrat-constituţională a României întregite.

Printre primii vorbitori de la tribuna ISR s-a numărat Nicolae Iorga, care a fost unul dintre fondatorii *Partidului Naţionalist-Democrat*, întemeiat în 1910 (împreună cu A. C. Cuza). Acest partid nu a cunoscut o ascensiune marcantă în viaţa politică după Marea Unire, mai ales că Iorga „aşteptase recunoştinţa românilor pentru contribuţia pe care el o avusese în făurirea marelui act al Unirii"[47]. Doctrina naţionalistă nu reprezenta o concepţie nouă, după cum aprecia însuşi N. Iorga, care considera că „în dezvoltare unei societăţi nu este prea bine ca noutăţi din cale afară de noi să apară, în afară de nevoile de dezvoltare seculară a poporului pentru care se pronunţă doctrina"[48]. Considerând că poporul român manifesta un tip de naţionalism „instinctiv şi democratic", el a criticat „naţionalismul ardelenesc", care a fost un „naţionalism pe bază de drept", dar nu şi de „dreptate". De aceea, scopul partidului naţionalist este de a extinde *dreptatea* în toate provinciile româneşti, fiind necesară şi o „conştiinţă a solidarităţii politice a naţionalităţilor care trăiau alături de noi: „Avem de a învăţa pe alţii cu acest regim românesc, prin care le adu-

[45] Ibidem, p. 19-20.
[46] Ibidem, p. 21.
[47] Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria Românilor în secolul XX, ed. cit*. p. 118.
[48] Nicolae Iorga, *Doctrina naţionalistă*, în *Doctrinele partidelor politice*, ed. cit, p. 30.

ce o invitaţie la o tovărăşie onestă şi patriotică”[49].

Doctrina *conservatoare* a avut parte de susţinerea publică a doi vorbitori: C. Rădulescu-Motru şi Al. Marghiloman, în condiţiile în care *Partidul Conservator* se afla în „cădere liberă” pe scena politică românească, fiind perceput negativ de către opinia publică drept „filogerman”. Pentru acest motiv, acest partid îşi schimbase numele în Partidul Conservator-Democrat (în decembrie 1918), preconizând, între altele, sprijinire clasei ţărăneşti prin împroprietărire, dar în loturi mici şi mijlocii. Al. Marghiloman nu admitea „inovaţiile bruşte şi nepregătite”, considerând că „progresul social nu se poate în salturi, el trebuie să fie rezultatul unei legături armonioase a trecutului cu prezentul” şi că „instituţiile viabile ale unei societăţi se dezvoltă prin ele însăşi, prin traiul normal al societăţii”[50]. Pe aceeaşi linie doctrinară se înscria şi C. Rădulescu-Motru, care considera că în concepţia conservatoare intră două elemente, şi anume: „credinţa că viitorul unui popor este în continuarea trecutului său, iar experienţa trecutului trebuie să fie baza politicii sale prezente”, motiv pentru care trebuie „evitate experimentele după planuri noi”[51]; recunoaşterea unor „principii morale şi psihice ca obligatorii, luate din experienţa trecutului, nu din experienţe viitoare”[52]. Ambele principii, conchide Rădulescu-Motru, sunt cele care stau la baza familiei, proprietăţii şi autorităţii statului, fondate pe morala creştină, cărora li se vor adăuga în viitor dreptul de vot pentru femei, descentralizarea administrativă şi reforme pentru popor. În principiu, „conservatorii nu sunt contra progresului ţării, ci împotriva falsificării acestui progres prin concepţii mistice”[53].

Partidul Naţional-Liberal şi doctrina liberală traversează, imediat după Unire, o „criză de popularitate”, fiind considerat ca principalul vinovat pentru pierderile inutile din timpul războiului: „liberalii erau percepuţi ca «îmbogăţiţi de război», preocupaţi de sporirea averilor proprii prin afaceri oneroase, în timp ce covârşitoarea majoritate a populaţiei trăia în mizerie”[54]. Însă, contrar aşteptărilor, acest partid nu numai că nu a dispărut, dimpotrivă, îşi va recâştiga încrederea electoratului, dominând, la un moment dat, viaţa politică a României întregite, sub conducerea lui Ion I. C. Brătianu şi a lui I. G. Duca. Aceștia au

[49] Ibidem, p. 46.

[50] Alexandru Marghiloman, *Doctrina conservatoare*, în *Doctrinele partidelor politice*, ed. cit. p. 112.

[51] C. Rădulescu-Motru, *Concepţia conservatoare şi progresul,* în *Doctrinele partidelor politice*, ed. cit. p. 56.

[52] Ibidem.

[53] Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria Românilor în secolul XX*, ed. cit. p. 117.

[54] I. G. Duca, *Doctrina liberală*, în *Doctrinele partidelor politice*, ed. cit. p. 104.

procedat la reorganizarea partidului pe criterii electorale şi printr-o activitate susţinută în lumea satelor. În cadrul ciclului de conferinţe, exponentul acestei doctrine a fost I. G. Duca. El accepta „progresul sub toate formele, însă în cadrul concepţiei proprietăţii individuale", realizat prin „ordine, democraţie, raţionalism şi armonie socială"[55]. Doctrina liberală consideră că viaţa oricărei societăţi trebuie să fie în mişcare, însă mişcarea nu trebuie realizată prin ruperea echilibrului, ci prin menţinerea permanentă a acestui echilibru. Liberalismul, spune Duca, se deosebeşte net de celelalte doctrine politice, şi anume: în comparaţie cu doctrina conservatoare, care este o doctrină de rezistenţă, liberalismul este o doctrină de progres; faţă de cea naţionalistă, care priveşte viaţa dintr-o perspectivă specială, fatal îngustă şi exclusivistă a ideii naţionale, liberalismul priveşte viaţa sub toate multiplele sale aspecte; faţă de doctrina ţărănistă, care se bazează pe ideea luptei de clasă, liberalismul promovează armonia socială şi, în sfârşit, faţă de doctrina socialistă, care consideră că progresul social se face prin desfiinţarea proprietăţii individuale, liberalismul concepe progresul doar în cadrul proprietăţii individuale"[56].

Cu prilejul acestor prelegeri, *neoliberalismului* i s-a rezervat o largă expunere de către Mihail Manoilescu, care considera că „salvarea doctrinei liberale consta în revizuirea acesteia în neoliberalism", astfel încât din vechiul liberalism trebuie păstrat numai „spiritul acestei doctrine, încât din beneficiile libertăţii să se împărtăşească cât mai mulţi, iar nu numai o minoritate de clasă"[57]. Pentru acest motiv, neoliberalismul combate hotărât „ideea luptei de clasă, care tinde la dominaţia de către o singură clasă a statului, care aparţine tuturor"[58], fiind contra oricărei opresiuni a individului şi a claselor, ori de unde ar veni. Neoliberalismul este pentru acceptarea chiar şi a unor forme de „socialism economic", cu condiţia ca acesta să nu conducă la o mai mare constrângere a individului şi dacă ele nu sunt impuse de un aparat politic. Iar proprietatea individuală trebuie concepută numai ca o *funcţiune* de interese şi de încredere a puterilor omeneşti, baza neoliberalismului nefiind o clasă socială anume, ci toate clasele[59].

Înlăturând vechea concepţie conservatoare a proprietăţii, „sacre şi inviolabile", şi substituind-o cu cea a proprietăţii „funcţie socială", neoliberalismul avea o serie de similitudini cu *doctrina solidaristă*, care nu apare ca expresie ideologică a unui partid anume, ci ca un ansamblu de principii ce înlătură formula proprietăţii sacre şi in-

[55] Ibidem, p. 105-106.
[56] Ibidem, p. 105-106.
[57] Mihail Manoilescu, *Neoliberalismul*, în *Doctrinele partidelor politice*, ed. cit.
[58] Ibidem.
[59] Ibidem.

violabile, considerată ca fiind o piedică în calea realizării dreptăţii şi egalităţii sociale şi economice. Solidarismul, cu cele trei faţete ale sale, unul social-economic, celelalte juridic şi politic, dezbătut pe larg în cadrul conferinţelor publice de la Institutul Social Român, avansează ideea drepturilor individuale ale indivizilor ca fiind „funcţii sociale", ca urmare a rolului pe care îl are de îndeplinit individul în societate şi, în special, a *datoriilor* care-i revin din această calitate. Astfel, de exemplu, exerciţiul votului nu este folositor numai individului, ci mai ales societăţii, care are tot interesul ca acesta să participe la viaţa socială şi politică[60]. Finalităţile solidarismului sunt: înlăturarea inegalităţilor sociale, suprimarea antagonismelor dintre clase, prin cooperarea voluntară a tuturor claselor şi pentru emanciparea acelora care suferă mai mult. Solidarismul nu se bazează pe „solidaritate fizică, organică, ci pe una psihică, socială, el nu urmăreşte înfăptuirea unei dreptăţi naţionale, ci a unei dreptăţi sociale".

O contribuţie importantă în elaborările teoretice şi practice privind evoluţia viitoare a României a avut-o *doctrina ţărănistă* şi Partidul Ţărănesc, apărut pe scena politică românească în decembrie 1918 (în frunte cu Ion Mihalache), care propunea un program de reforme radicale pentru acea vreme: exproprierea tuturor moşiilor şi trecerea lor în proprietatea ţăranilor, îmbunătăţirea situaţiei economice şi sociale a muncitorilor, desfiinţarea jandarmeriei rurale etc. Spre deosebire de alte curente agrariene, care considerau viaţa parlamentară şi chiar democratică ca forme „revolute", ţărănismul le considera ca necesare pentru desfăşurarea normală a vieţii politice, ca şi pentru manifestarea libertăţii şi a culturii. Pentru Virgil Madgearu, care a expus această doctrină, principala problemă care se punea în faţa României era aceea dacă există o clasă ţărănească, cum putea ea să influenţeze ordinea socială existentă şi în ce direcţie. Pentru a da un răspuns acestei probleme, el face o amplă analiză a relaţiei dintre clasa ţărănească şi ordinea socială capitalistă, dintre socialism, clasa ţărănească şi conştiinţa de clasă, caracterul şi tendinţele politicii ţărăneşti, ţărănismul şi democraţia muncitorească etc.[61]

Este interesant faptul că în cadrul acestor conferinţe publice şi-au găsit loc şi reprezentanţii *doctrinei socialiste*, atât sub forma socialismului de stat, cât şi a socialismului marxist. Despre prima variantă a vorbit I. Răducanu, în concepţia căruia acest *socialism de stat* milita pentru intervenţia statului în economie şi viaţa socială: „Producţia şi distribuţia bunurilor sunt funcţii so-

[60] I.N. Angelescu, *Solidarismul social-economic*, în *Doctrinele partidelor politice*, ed. cit.; Anibal Teodorescu, *Solidarismul* juridic, în *Doctrinele partidelor politice*, ed. cit.

[61] Virgil Madgearu, *Doctrina ţărănească*, în *Doctrinele partidelor politice*, ed. cit.

ciale şi nu se pot face fără colaborarea statului, care are o activitate din ce în ce mai eficace şi mai largă din punct de vedere social, în folosul clasei muncitoare”[62]. Deşi admite, în anumite privinţe, trecerea unor forme de proprietate individuală în patrimoniul social, socialismul de stat consideră că interesul personal va rămâne multă vreme, într-o bună parte a activităţii economice, motorul de progres economic şi social[63]. În schimb, varianta *socialismului marxist*, prezentată şi susţinută de Şerban Voinea, era o doctrină radicală, care tinde spre „prefacerea din temelii a societăţii de astăzi” şi prin aceasta are un caracter revoluţionar[64]. Considerând lupta de clasă ca motorul principal al dezvoltării sociale, socialismul marxist este singura doctrină care are şi o metodă proprie de cercetare a societăţii, fundamentată pe materialismul dialectic şi istoric.

Despre *sindicalism* şi *anarhism* au fost susţinute două prelegeri: prima de către Nae Ionescu, care militează pentru organizarea sindicală, considerate a fi asociaţii profesionale constituite pe principiul muncii şi diferenţiate după interesul meşteşugului pe care-l exercită. „Spre deosebire de marxism, care ştie cu precizie că perioada capitalismului se va consuma, sindicalismul nu ştie nimic precis, el bănuieşte şi aşteaptă; doreşte o transformare a societăţii, adună date şi observaţii şi crede în această transformare probabilă, într-o direcţie pe care mai mult o simte, decât o înţelege”[65]. În schimb, anarhismul, prezentat de Nicolae Petrescu, „nu reprezintă doctrina nici uneia dintre clasele sociale, de aceea desfiinţează orice clasă socială, nu recunoaşte autoritatea statului şi nu urmăreşte un ideal definit cu privire la progresul societăţii”[66]. Mai mult, „spre deosebire de socialism, care atât în economie, cât şi în politică reprezintă un sistem colectiv, anarhismul reprezintă un sistem individualist prin excelenţă”[67].

Caracterul democratic şi tolerant în care s-au desfăşurat dezbaterile publice de la Institutul Social Român este dovedit şi de prezenţa la aceste conferinţe a reprezentanţilor *minorităţilor maghiare şi germane*, care au susţinut punctele de vedere şi orientările doctrinar-ideologice ale acestora. Spre pildă, Geza Kiss (care a fost şi rectorul Universităţii din Debreţin), deşi recunoştea şi aprecia concepţia lui I.G. Duca despre felul în care „românii au înţeles foarte bine a apăra integritatea ideii statului contra tendinţelor distrugătoare, dar pe de altă parte, au înţeles tot aşa de bine

[62] I. Răducanu, *Socialismul de stat*, în *Doctrinele partidelor politice*, ed. cit. p. 168.

[63] Ibidem.

[64] Şerban Voinea, *Socialismul marxist şi evoluţia socială*, în *Doctrinele partidelor politice*, ed. cit. p. 119.

[65] Nae Ionescu, *Sindicalismul*, în *Doctrinele partidelor politice*, ed. cit. p. 178.

[66] Nicolae Petrescu, *Anarhismul,* în *Doctrinele partidelor politice*, ed. cit. p. 188.

[67] Ibidem.

a preţui şi ocroti acele elemente de origine străină, care s-au pus într-un mod sincer în serviciul lui, recunoscând legislaţia şi suveranitatea statului român”[68], deplângea faptul că minoritatea maghiară nu a dobândit în noua legislaţie autonomie regională şi limba maghiară în administraţie şi justiţie, menţinerea ordinii de către poliţia maghiară în regiunile locuite preponderent de maghiari[69]. În schimb, Hans Otto Roth, reprezentantul minorităţilor germane, este ceva mai ponderat în privinţa susţinerii unor drepturi „speciale” pentru germani, însă şi el critica noua Constituţie (intrată deja în vigoare), care, în opinia lui, nu a dat o soluţie pozitivă problemei naţionalităţilor, trimiţând rezolvarea acesteia la „legi speciale”[70]. Ambii ignorau însă faptul că aşezământul din 1923 stipula egalitatea tuturor românilor, indiferent de deosebirea etnică, limbă sau religie şi nu se puteau încorpora în acest act drepturi „speciale” sau „excepţionale” pentru minorităţi în defavoarea populaţiei majoritare, pentru că acestea ar fi însemnat de fapt *privilegii*.

Ciclul de conferinţe de la Institutul Social Român se încheie pe 14 iunie 1923, ultima prelegere fiind susţinută de reprezentantul mişcării *socialiste*, Ilie Moscovici, care face o critică doctrinelor celorlalte partide politice pe motiv că susţin formele vagi şi abstracte, precum „ordine” şi „armonie” socială, „progres” şi „naţionalism”, idei considerate de el ca revolute. Soluţia pentru transformarea ţărilor capitaliste în ţări socialiste este „lupta de clasă revoluţionară care tinde la transformarea societăţii burgheze capitaliste în societate socialistă”[71].

Trebuie menţionat faptul că nu numai în cadrul Institutului Social Român s-au desfăşurat, în perioada imediat după Marea Unire, dezbateri privind modul de evoluţie al României şi de organizare social-politică a societăţii, ci şi prin presa liberă sau cea reprezentând partidele politice, generând o puternică emulaţie ştiinţifică, culturală şi politică în rândul populaţiei, care dorea sincer o dezvoltate a societăţii pe calea democraţiei şi a progresului[72].

În loc de concluzii (unele învăţăminte)

Dezbaterile şi prelegerile publice organizate de Institutul Social Român pe marginea noii Constituţii a României întregite şi a poziţiei doctrinare a partidelor politice faţă de dezvoltarea viitoare a societăţii româneşti s-au remarcat, în primul rând, prin nivelul

[68] Geza Kiss, *Ideologia şi tendinţele minorităţii maghiare*, în *Doctrinele partidelor politice*, ed. cit., p. 238.

[69] Ibidem.

[70] Hans Otto Roth, *Ideologia şi tendinţele politice ale minorităţii germane*, în *Doctrinele partidelor politice*, ed. cit., p. 255.

[71] Ilie Moscovici, *Lupta de clasă şi transformarea socială*, în *Doctrinele partidelor politice*, ed. cit., p. 312.

[72] Angela Banciu, *Istoria vieţii constituţională în România (1866-1991)*, Bucureşti, Editura Şansa SRL, 1991, p. 68.

ştiinţific şi ţinuta academică a prelegerilor şi conferinţelor, ceea ce atestă, încă o dată, pregătirea solidă şi temeinică a celor implicaţi, indiferent că au fost oameni politici sau reprezentanţi ai unor partide politice sau intelectuali de marcă, jurişti, istorici, economişti sau sociologi. Implicarea şi aducerea la un loc sub cupola Institutului Social Român a acestor mari personalităţi ale vieţii politice şi culturale[73], care şi-au susţinut punctele de vedere cu obiectivitate şi detaşare politică sau personală, cu argumente pertinente, din domeniul istoriei, filosofiei, istoriei culturii şi civilizaţiei universale, a reprezentat o reuşită nu numai ştiinţifică, ci şi politică şi organizatorică, datorate, în principal, lui Dimitrie Gusti, în calitate de om politic, de sociolog şi preşedinte al acestui prestigios Institut Social Român, aflat în primii săi ani de existenţă. Climatul de toleranţă şi respect reciproc pentru opiniile sau punctele de vedere ale fiecăruia dintre conferenţiari, modul ştiinţific şi sobru în care s-au desfăşurat dezbaterile, fără manifestări partizanale, vociferări sau aplauze (cu excepţia uneia singure, la comunicarea ţinută de Constantin C. Disescu privind „Puterea şi responsabilitatea guvernamentală"), au reprezentat, fără îndoială, o reuşită ştiinţifică de excepţie,care merită urmată de contemporani.

Din lectura acestor cicluri de conferinţe se degajă, totodată, un anumit *consens social* al principalelor partide de pe scena politică a vremii privind ideea unei *noi Constituţii* şi nu a revizuirii sau ajustări celei de la 1866, care să dea o consfinţire juridică realităţilor economice, sociale, administrative şi politice apărute în viaţa României după Marea Unire. Oamenii politici şi de cultură prezenţi la aceste dezbateri şi conferinţe publice au fost de acord cu principalele idei ce urmau să călăuzească evoluţia în viitor a României, şi anume: declararea statului român ca stat *naţional, unitar şi indivizibil*, al cărui teritoriu este inalienabil, *regim parlamentar democratic* şi *monarhie constituţională*. Chiar dacă, în cele din urmă, aşezământul constituţional din 1923 a fost de sorginte şi esenţă preponderent *liberală*, el a servit în cele din urmă interesele întregii societăţi româneşti, integrând ideea progresului social pe cale capitalistă a României şi consolidarea unităţii tuturor românilor. Cu toate limitele sale (mai ales cele privind interdicţia de vot a femeilor), acest act fundamental a contribuit decisiv la „explozia" culturală din perioada interbelică, la existenţa şi funcţionarea unei prese libere şi democratice şi la dezvoltarea învăţământului şi ştiinţei într-o perioadă atât de dificilă şi frământată, când se puneau bazele noul stat român întregit.

[73] Marele absent al acestor dezbateri publice a fost Iuliu Maniu, despre care D. Gusti preciza, în prelegerea sa pe marginea noii constituţii, că din motive de sănătate nu a putut fi prezent, urmând să-şi susţină conferinţa despre problema minorităţilor atunci când se va însănătoşi (din nefericire, conferinţa preconizată nu a mai avut loc).

Alma Mater Clusiensis

Titus VÎJEU

Unul dintre evenimentele care au avut o mare și simbolică rezonanță în viața spirituală a României de după Marea Unire de la 1 Decembrie 1918 a fost – incontestabil – constituirea Universității Daciei Superioare din Cluj. Se năștea astfel un nou și puternic centru al civilizației românești, împlinindu-se totodată visul miilor de martiri transilvani, al sutelor și miilor de români căzuți pe drumul lung și plin de jertfe al Unirii. Mulți dintre viitorii studenți ai Universității nou înființate veneau de-a dreptul din tranșeele Primului Război Mondial. Unii avuseseră chiar privilegiul de a lua parte pe dealul Cetății Albei Iulia la înfăptuirea acelui act justițiar al proclamării unirii Transilvaniei cu patria mumă. Aidoma lor – profesorii, eminenți dascăli, se întâlniseră la Cluj pentru a da – cu prestigiul științific al operei proprii – autoritate noii instituții universitare. În fruntea lor, îndeplinind funcția de Rector – profesorul Sextil Pușcariu, reputat filolog, asistat ca prorector de Nicolae Drăgan, deținător al celei de-a doua catedre de Limbă și literatură română (cea dintâi aparținând chiar lui Sextil Pușcariu). Faptul mi se pare de-a dreptul simbolic. Doi cărturari – cercetători avizați ai graiului românesc – erau desemnați să conducă activitatea științifică a unei Universități unde până nu demult – sub jugul tenebros al dualismului – fusese interzisă orice vocabulă românească. De altfel, Universitatea chezaro-crăiască înființată la 1871 în orașul capitală a Transilvaniei își făcuse un obiectiv central tocmai din ofensiva împotriva graiului și a spiritului românesc. Profesorul Gregoriu Silaș fusese îndepărtat de la catedră întrucât nu-și renegase originile. Iar dacă un atare tratament era aplicat unui dascăl al Universității, este ușor de bănuit ce se întâmpla cu studenții români. Puținele vlăstare ale iobagilor de cândva admise aici erau brutal eliminate de la cursuri pentru simplul motiv că se întrețineau pe culoare în limba deprinsă de-acasă și pentru că refuzaseră a-și alunga din suflete simbolul de foc al lui Decebal, al lui Mihai, al lui Horea și al lui Iancu... Astfel încât, se poate spune că, prin înființarea Universității Daciei Superioare din Cluj, cea dintâi a fost repusă în drepturi Limba Română, acest principiu activ al culturii noastre

naționale, în numele căreia se jertfiseră atâția și atâția dintre fiii Transilvaniei împilate. Serbările de inaugurare ale Universității au avut loc între 31 ianuarie și 2 februarie 1920 – deși cursurile fuseseră deja demarate cu un entuziasm copleșitor cu câteva luni înainte. Noua instituție funcționa cu patru facultăți (Drept, Medicină, Litere și Filosofie, Științe). După cum am afirmat deja, un corp profesoral de elită era chemat să asigure prestanță noii universități românești. Mulți dintre ei au rămas în istoria învățământului și a vieții culturale interbelice prin lucrările științifice publicate, prin atitudinea civică întrupată, prin vocația pedagogică manifestată. Să-i amintim între alții pe Iuliu Hațieganu (decan al Facultății de Medicină), pe Victor Babeș (profesor de anatomie patologică), pe Iacob Iacobovici (clinică chirurgicală), Victor Papilian (anatomie descriptivă și topografică), cu toții – evident – de la Facultatea de Medicină. Apoi pe Emil Hațieganu de la Facultatea de Drept (catedra de procedură civilă) sau pe Dimitrie Pompeiu (mecanică rațională), Gheorghe Vâlsan (geografie generală), Alexandru Borza (botanică sistematică), Gheorghe Spacu (chimia anorganică) – aceștia patru de la Facultatea de Științe. Facultatea de Litere și Filosofie cumula un număr remarcabil de profesori excepționali. Să-i amintim – alături de cei doi deja pomeniți, cărora li se încredințase conducerea Universității (Sextil Pușcariu și Nicolae Drăgan) pe: Gheorghe Bogdan-Duică (Literatura română modernă), N. Bănescu (Bizantinologie), Onisifor Ghibu (Pedagogie I), Ioan Lupaș (Istoria nouă a Românilor), Alex. Lapedatu (Istoria veche a Românilor). Chiar și în rândurile profesorilor agregați, a agregaților stagiari, conferențiarilor și lectorilor, întâlnim nume dintre cele mai prestigioase: Vasile Bogrea (agregat la filologie clasică, latină), Silviu Dragomir (idem, la istoria popoarelor sud-est europene), Ștefan Bezdechi (agregat-stagiar la filologie clasică, greacă), T. Capidan (dialectele române transdanubiene), Petre Grimm (limba engleză), Gh. Oprescu (limba franceză), aceștia din urmă posedând titlul universitar de lector.

Pentru a fixa parcă momentul solemn al inaugurării Universității Daciei Superioare, gazeta *Patria* publică în numărul său din 1 februarie 1920 un imn semnat de St. B., inițiale sub care poate fi identificat Ștefan Bezdechi, eminent traducător din latină și greacă: *Musis instruratis sacrum*.

Nobilis gaude Napocae juventus!
Tempora, arx, myrto viridi corona
Hoc enim die tua moenia intrat
Musa latina.
Mille post annos patriam reducit
Te in domum victor, comitante Marte.
Rex jugum dextra excutiens tyranni
Omni potenti.
Alma lux, salve! Redeuntem in urbem

Te salutant nunc populus triumphans
Inclytae matris generosa proles,
Filia Romae.
Ecce sacrum amplum tibi nunc dicatur
Quod bonum faustumque sit oro divos
Utque alumnorum floreat tuorum
Gloria semper.
Nominis priscum precor, o Camoena
Redde item nobis decus atque gentis
Fama in omne aevum fac ut instar, alma,
Fulgeat auri.

Se dădea, așadar, expresie unei bucurii ce anima poporul triumfător (populus triumphans) într-o cetate ce se recunoscuse dintotdeauna ca un bastion al latinității (Filia Romae).

Ororile conflagrației erau încă vii. Dar ideea construcției prin cultură a unei lumi mai bune și mai drepte era prezentă și în sufletul intelectualității tinere, parte din ea străbătând – cum spuneam – calvarul belic în tranșeele Primului Război Mondial. În *In mortem conmilitonum*, acest emoționant „memorial în onoarea camarazilor căzuți în războiul pentru unitatea națională" rostit de Vasile Pârvan la redeschiderea cursurilor de istorie antică la Universitatea din București (7/20 noiembrie 1918), se spunea cu nesfârșită speranță: „În drumul său uriaș Pământul se apropie din nou de periheliu. Armonia sa nu mai e tulburată de Ares, și, din nou, cristalină, vibrarea mișcării sale se topește melodios în simfonia interplanetară a sferelor care se rotesc în Abis. În Cosmos sunt toate cum au fost. Pe pământ e iarăși pace și între oameni bună învoire." Simplă percepție idealistă a lumii postbelice? Nicidecum. Mai degrabă o amplă receptare umanistă a acesteia. Pentru studenții și profesorii Universității Daciei Superioare era limpede că în climatul de pace și de certitudini spirituale (consecință a Unirii de la Alba Iulia) urmau să se impună idealuri democratice și umanitare nemanifestate până atunci, în tenebrele dominației imperiale. De aceea ni se par pline de adevăr și de dreptate cuvintele lui Valeriu Branișteș (Branisce), vechi luptător pentru triumful cauzei românești, legitimându-se în fața istoriei cu o operă de cărturar remarcabil, dar și cu acele „închisori ale sale" în care monarhia austro-ungară îl aruncase nu o dată spre a-i tempera (zadarnic însă!) spiritul militant: „De aici înainte poporul român nu va mai fi tributarul altuia, ci stăpân pe ale sale. De aici înainte va lupta și munci, va crea și clădi pentru sine. De aici înainte nu va mai fi material brut pentru alții, ci vom trăi prin noi și pentru noi. Aceasta nu înseamnă provocare la adresa altora și nici nu ascunde dorul de-a schimba rolul istoric spre a robi sufletește pe cei ce ne-au robit până acum pe noi, ci voim ca noi să fim liberi, știind să respectăm totdeauna la alții ceea ce la noi nu s-a respectat. Nu violentăm și nu amenințăm pe alții, ci ne vom afirma pe noi ca popor liber în țară liberă pentru toți."

Cuvintele prețuitului luptător, învestit după Unire cu mari responsabilități în educarea poporului, exprimau o atitudine morală și politică efectiv novatoare. În locul sentimentelor vindicative, ale răzbunării, se propunea concordia, respectarea demnității fiecărui cetățean al noii patrii, întemeiată în vatra Daciei, după secole de vicisitudini și injustiții pentru poporul aflat dintotdeauna aici. Universitatea clujeană trebuia și ea să devină „după îndelungatele și nespusele suferințe și jertfe, după nedreptatea de veacuri pe care a îndurat-o poporul român aici, acasă la el" – un act de dreptate istorică.

La 1 noiembrie 1919 cursurile Universității din Cluj au început, cu 1.880 de studenți (1.829 din România Mare și 51 din străinătate, din țări vecine precum Ungaria, Polonia, Cehoslovacia și Iugoslavia, dar și din țări mai îndepărtate ca Elveția, Franța, Austria). În cel de-al doilea semestru numărul lor a crescut la 2.150, dintre care 1.099 la Facultatea de Drept, 797 la Medicină (plus 64 la Farmacie), 114 la Litere și 77 la Științe. Menirea ei avea să fie admirabil schițată de întâiul său rector, profesorul Sextil Pușcariu: „Astfel întemeiată, Universitatea își va putea împlini misiunea ei binefăcătoare. Ea va fi, tocmai în anii grei prin care trecem după acest război grozav ce a zdruncinat temeliile societății umane, un factor moral deosebit de important, chiagul care va aduna pe cetățenii academiei la muncă necontenită, ordonată și armonioasă." Apelul rectorului către cei „înrolați în oștirea ce caută lumina" este apelul către o generație care avea șansa de a se forma, cea dintâi în istorie, în atmosfera de intensă vibrație patriotică pe care o impusese înfăptuirea Unirii de la 1918. Formarea ei intelectuală și morală deopotrivă în această *Alma Mater Clusiensis* deschisă deopotrivă tuturor fiilor patriei trebuia să dobândească, așadar, un sens de-a dreptul simbolic. Credința supremă care era cerută „cetățenilor academiei" era aceea a adevărului. Nu întâmplător era invocat drept pildă de slujire a adevărului prin știință marele savant Galileo Galilei, devenit întruchiparea moralei pe care trebuie să o impună în fața celorlalți cărturari.

Prin vorbele echilibrate ale primului ei rector, Universitatea Daciei Superioare își dovedea deja principiile eticii profesionale pe care avea să le transmită numeroșilor ei învățăcei de-a lungul anilor și deceniilor ce vor urma. Ea făcea parte, chiar din primul ceas al nașterii, din puternicul tezaur al spiritualității noastre naționale. Răspunderea față de prezentul în care se năștea și față de viitorime avea să-i câștige tot mai decis dragostea și prețuirea. Căci, așa cum preciza una dintre publicațiile vremii, „de opera aceasta culturală (de luminare a maselor – n.n.) depinde și consolidarea unirii. În flacăra aceleiași culturi se vor contopi sufletele Românilor de pre-

tutindeni." (*Avântul* – din 1 februarie 1920).

Am atras atenția încă de la început asupra pregătirii de excepție a noului corp profesoral de la Cluj. Mulți dintre dascăli proveneau de la vechile universități din Iași și din București. Cineva își amintea chiar că la înființarea primei universități românești, cea din Iași, postul de rector fusese oferit lui Simion Bărnuțiu. Cărturarul transilvănean refuzase, amintind că nu este încetățenit în România, fiind supus austriac, la care, profesorul Călinescu, făcând parte din prima promoție de dascăli ai universității din capitala Moldovei, spusese: „Transilvania este tot țară românească și el (Simion Bărnuțiu – n.n.) trebuie să considere pe Români în limitele lor naturale, iar nu numai în acele de stat." Ceea ce, adăugăm noi, chiar și considera marele revoluționar pașoptist, stingherit numai de „problema cetățeniei", care putea isca la o adică dispute diplomatice cu imperiul. Universitatea din Cluj trebuia să adauge o nouă dimensiune sentimentului unității, pe cea numită de o publicație a vremii drept „unitatea de cultură superioară", cetatea universitară a Clujului aliniindu-se deci celor din București și Iași, ca și noii sale surori de la Cernăuți.

Cu vie emoție au fost primite mesajele universităților românești și acela al forului academic. În adresa Academiei Române, prezentată de delegația formată din I. C. Negruzzi, I. Brătescu-Voinești, D. Onciul și St. C. Hepites, se arăta, pe bună dreptate, că rostul însuși al ființării primei instituții științifice a țării fusese subsumat idealului politic și moral al unității: „Pentru realizarea acestei unități culturale a României întregi s-a înființat la 1866 Academia Română (...) Inaugurarea Universității românești din Cluj nu poate găsi nicăieri un răsunet așa de puternic și de adânc ca în sânul Academiei Române. Faptele trecutului, starea prezentului și îndrumările viitorului lămuresc înțelegerea acestui răsunet. Cuvântul Academiei Române către Universitatea românească din Cluj este deci: Să crească, să muncească, pentru ca printr-însa cultura neamului românesc să înflorească."

Universitatea Daciei Superioare devenea astfel rodul unei lupte necurmate a întregului popor de o parte și de alta a Carpaților. Ea se înfiripa în temeiul istoricei rezoluții a Adunării Naționale de la Alba Iulia, prin care s-a proclamat unirea cu România a românilor din Transilvania, Banat și Ungaria și a teritoriilor locuite de aceștia. Destinul prestigiosului așezământ avea să se identifice strâns cu acela al poporului care-l zămislise. Ani în șir, Universitatea din Cluj a contribuit la formarea a mii și mii de specialiști, fii ai națiunii române și ai altor neamuri, cu toții găsind în climatul universitar de aici prilejul unei admirabile pregătiri. După ce odiosul

Dictat de la Viena a răpit României în chip abuziv o parte importantă din trupul său, acești studenți și-au urmat „alma mater” în bejania-i dureroasă. Reîntoarsă, după eliberarea prin lupte a Transilvaniei de nord-vest, acolo unde-i era căminul, la Cluj, Universitatea a continuat să lucreze pentru binele public, dimensionându-și în noile condiții istorice activitatea. *Alma Mater Clusiensis* avea să-și onoreze pe deplin vocația de *omnium scientiarum universitas*, de sediu al artelor și științelor, deopotrivă. Printr-un traiect existențial care a consemnat bucurii și triumf al gândului îndreptat către bine și către frumos, Universitatea din Cluj și-a vădit măreția și vitalitatea. Ea a știut astfel să răspundă acelor chemări și îndemnuri fraterne care i se făcuseră cu prijelul inaugurării. Dar, mai presus de orice, ea avea să răspundă acelei *via sacra* pe care s-au jertfit miile și miile de înaintași, care au înnobilat-o astfel cu sensul suprem al sacrificiului și al dăruirii. Cuvintele rostite într-o zi de iarnă a anului 1920 de Nicolae Iorga și-au vădit din plin puterea premonitorie: „Universitatea din Cluj, obște a dragostei de adevăr, fii credincioasă testamentului lor și îți va fi îndeplinit astfel între neamurile celelalte, care n-au numai dreptul de a trăi, dar și acela de a-și aduce aminte, datoria însăși, pentru care singură ești chemată la viață în pământul ardelean.”

Atunci, și nu numai atunci, dar și în fiecare clipă a vieții sale îndemnul *Vivat Academia, vivant profesores!* poate fi rostit ca o urare, dar și ca un legământ.

Identități naționale și grupuri etnice

Stadiul reglementării actuale pe plan internațional a drepturilor persoanelor aparținând minorităților naționale

Irina MOROIANU ZLĂTESCU

Keywords: ethnic minorities, cultural identity, mother tongue, religious freedom

Abstract: Standardele internaţionale actuale reflectă evoluţia reglementărilor din domeniul drepturilor persoanelor aparţinând minorităţilor naţionale. Ele ilustrează totodată dificultăţile întâmpinate de state pentru a ajunge la soluţii juridice general acceptabile pentru punerea în aplicare a acordurilor semnate în condiţii de o mare diversitate.
International standards reflects the evolution of legislation from the rights of persons belonging to minorities area. They showing as the difficulties faced by the states to find generally acceptable legal solutions for the implementation of the signed agreements under conditions of a great diversity of laws and regulations.

Introducere

Instrumentele și mecanismele internaționale, regionale și naționale privind protecția drepturilor persoanelor aparținând minorităților naționale existente în prezent[1] reflectă stadiul la care a ajuns, în epoca contemporană, reglementarea drepturilor persoanelor aparținând minorităților naționale. Ele ilustrează atât progresele realizate de-a lungul timpului, cât și dificultățile întâmpinate în procesul de identifica-

[1] A se vedea Irina Moroianu Zlătescu, *Human Rights – a dynamic and evolving process*, Ed. Pro Universitaria, București, 2015, p. 64 și urm.

re a unui numitor comun, a unor soluții juridice general valabile pentru toate statele care și-au luat obligația de a implementa textele unor acorduri pe care le-au semnat în cele mai diverse condiții.

Evident, pentru că ne referim la epoca contemporană, trebuie să reamintim faptul că în domeniul drepturilor omului, deci, implicit, și în domeniul drepturilor persoanelor aparținând minorităților naționale ca o componentă a acestora, se consideră că ea începe[2] odată cu crearea ONU, cu adoptarea Cartei organizației, care în preambul proclamă solemn reafirmarea „credinței în drepturile fundamentale ale omului, în demnitatea și valoarea persoanei umane, în egalitatea în drepturi a bărbaților și a femeilor", iar în art. 1 pct. 3 se referă la „promovarea și încurajarea respectării drepturilor omului și a libertăților fundamentale pentru toți, fără deosebire de rasă, sex, limbă sau religie".

Documentele din domeniul drepturilor omului elaborate în anii imediat următori nu conțin prevederi expresе referitoare la drepturile persoanelor aparținând minorităților naționale, Curtea Internațională de Justiție fiind cea care definește minoritatea drept „un grup de persoane care trăiesc într-o țară sau localitate având o rasă, religie, limbă și tradiții proprii, unite prin identitatea acestora într-un sentiment de solidaritate, în scopul păstrării tradițiilor, formelor religioase și asigurând învățământul și creșterea copiilor în conformitate cu spiritul și tradițiile rasei lor și ajutându-se reciproc"[3].

Rezoluția Adunării Generale ONU din 10 decembrie 1948 – zi în care aceasta a adoptat, de altfel, Declarația Universală a Drepturilor Omului, a cărei a 70-a aniversare este sărbătorită la nivel planetar în acest an – preciza în Preambul că „Națiunile Unite nu pot rămâne indiferente la soarta minorităților"[4].

Protecția drepturilor persoanelor aparținând minorităților în dreptul internațional al drepturilor omului

Așa cum am arătat și cu alte ocazii, conceptul de protecție a drepturilor persoanelor aparținând minortăților era practic necunoscut dreptului internațional până la încheierea Primului Război Mondial. Înaintea acestuia, existau numeroase tratate bilaterale care priveau protecția minorităților, în mod special în zona balcanică. După Primul Război Mondial s-a instituit o

[2] Ibidem, p. 61 și urm.

[3] Apud A. Năstase, B. Aurescu, C. Jura, *Drept internațional public*, ed. a II-a, Ed. All Beck, București, 2000, pp. 133-134. Ibidem, p. 61 și urm.

[4] A se vedea Mihai Milca, *Criza democrației, statul de drept și drepturile omului* în Drepturile Omului, nr. 4/2015. Ed. IRDO, p. 27. A se vedea și Irina Moroianu Zlătescu, *Constitutional law in Romania*, Wolters Kluwer, 2017, p. 110 și urm.

formă de control internațional al tratatelor care se refereau la protecția minorităților, apărute prin crearea frontierelor noilor statelor independente din Europa Centrală și de Est. Aceste tratate se refereau, printre altele, la nediscriminare, la autonomie culturală, la sistemul de educație sau/și la dreptul de a utiliza limba maternă în viața publică și privată. Persoanele ale căror drepturi menționate mai sus erau încălcate se puteau adresa pe baza unei proceduri speciale cu plângeri Societății Națiunilor. Deci nu existau norme internaționale general aplicabile în această materie până la înființarea Organizației Națiunilor Unite. Aceasta a creat un sistem complex de protecție și de promovare a drepturilor omului. Drepturilor persoanelor aparținând minorităților li s-a acordat o atenție limitată, dacă ne gândim la faptul că primul document cu caracter universal care se referă în exclusivitate la problema minorităților este Declarația privind drepturile persoanelor aparținând minorităților naționale, etnice, religioase și lingvistice, care a fost adoptată de către Adunarea Generală a Organizației Națiunilor Unite la 18 decembrie 1992. Ea a fost adoptată după mulți ani de dezbateri în cadrul Subcomisiei pentru prevenirea discriminării și protecția minorităților.

Declarația prevede, printre altele, dreptul la existență și la identitatea națională sau etnică, culturală, religioasă sau lingvistică, dreptul de participare efectivă la viața culturală, religioasă, socială, economică și publică, dreptul de participare efectivă la deciziile ce se iau la nivel național și, după, regional, când acestea privesc minoritatea în cauză, cu condiția ca aceste decizii să nu fie incompatibile cu legislația națională, dreptul de a stabili și de avea relații, fără discriminare, libere și pașnice cu alți membri ai grupului lor sau ai altor grupuri, dreptul de a avea contacte transfrontaliere cu cetățeni ai statelor cu care sunt legate pe plan național ori etnic, religios sau lingvistic. Statelor li se cere, în același timp, să ia măsuri ca, în cazurile în care este posibil, persoanele aparținând minorităților să aibă condițiile adecvate pentru învățarea limbii materne sau pentru a urma studii în limba lor maternă. Totodată, statele urmau să adopte măsuri adecvate astfel încât persoanele aparținând minorităților să aibă posibilitatea de a participa pe deplin la progresul economic și la dezvoltare în țara lor, precum și politici naționale și programe, ținând cont de interesele legitime ale persoanelor aparținând minorităților etc.[5].

De altfel, soarta minorităților a stat în atenția ONU de-a lungul timpului. Ca o dovadă este și crearea în 1947, în cadrul Comisiei pentru drepturile

[5] A se vedea Irina Moroianu Zlătescu, *Drepturile omului la început de mileniu*, Casa Editorială Calistrat Hogaș, București, 2001, p. 21 și urm.

omului a ONU[6], a unei Subcomisii formată din 12 experți individuali având un mandat dublu, și anume prevenirea discriminării și protecția minorităților. Această subcomisie s-a numit inițial Subcomisia privind prevenirea discriminării și protecția minorităților, iar din 1999 a fost redenumită Subcomisia privind promovarea și protecția drepturilor omului, cuprinzând 26 de membri. Aceasta și-a continuat activitatea o scurtă perioadă și sub mandatul Consiliului ONU pentru drepturile omului, fiind înlocuită apoi de un Comitet consultativ. Subcomisia a fost însărcinată de Adunarea Generală ONU, prin Rezoluția din 10 decembrie 1948, să elaboreze un studiu complex al problematicii minorităților. Ea trebuia să creeze Organizației mondiale posibilitatea de a lua toate măsurile necesare în vederea protecției persoanelor aparținând minorităților naționale, rasiale, religioase și lingvistice. Subcomisia și-a adus contribuția la introducerea în Pactul Internațional privind Drepturile Sociale și Politice a articolului 27, referitor la drepturile persoanelor aparținând minorităților. De altfel, ONU și agențiile sale specializate au adoptat zeci de documente privind drepturile omului. Dintre acestea, un număr semnificativ conține, printre alte dispoziții, și prevederi referitoare la drepturile persoanelor aparținând minorităților.

În acest context, s-au făcut mai multe încercări de definire a conceptului de minoritate. Raportorul special al Subcomisiei pentru prevenirea discriminării și protecției minorităților a fost cel care a dat o definiție, care, deși nu a fost unanim acceptată, a rămas un punct de referință. Astfel, minoritatea era definită ca un grup care este numeric inferior în raport cu restul populației unui stat și în poziție non-dominantă, ai cărui membri posedă caracteristici etnice, religioase sau lingvistice ce diferă de cele ale restului populației și care, chiar implicit doar, mențin un sens al solidarității prin păstrarea nemijlocită a culturii, tradițiilor, religiei sau limbii[7].

Pentru că varietatea grupurilor minoritare este adesea deconcertantă, în definirea minorităților au apărut dificultăți și echivocuri. Mai mult chiar, conotații negative legate de istoria drepturilor persoanelor aparținând minorităților naționale au alimentat dorința unor specialiști de a substitui termenul ca atare, preferând sintagme precum comunități, grupuri speciale, clase naturale, naționalități, colectivități, grupuri, minorități naționale. Unii autori, deși înclină să acrediteze în dezbaterea privind drep-

[6] Comisie care a fost creată de ECOSOC în 1946 și care a funcționat până în anul 2006, când a fost înlocuită cu Consiliul ONU pentru Drepturile Omului - potrivit Rezoluției Adunării Generale ONU 60/251 din 15 martie 2006.

[7] A se vedea F. Capotorti, *Study of the rights of the persons belonging to ethnic, religious and linguistic minorities*, 1977, UNP Sales, no. E.91.XIV.2, p. 26 și urm.

turile persoanelor minorităților din perspectiva dreptului internațional termenul de grup însoțit de calificative de tip rasial, etnic, religios, cultural sau lingvistic, arată totuși că termenii de grup și minoritate pot fi considerați interschimbabili, indiferent de preferință[8]. Străinii, de exemplu, în principiu, nu pot fi considerați minorități sau grupuri identitare. Însă, în anumite cazuri, grupurile de străini cu aceeași origine sau cu legături având la bază elemente cum ar fi limba sau religia se pot poziționa în așa fel încât să se ajungă la noțiunea de minoritate, ulterior devenind chiar minorități reale. Astfel vor revendica sau vor beneficia de drepturi economice, sociale și civice din sfera drepturilor omului, care le vor accentua în acest mod identitatea de grup. Desigur, nu înainte de a le acorda drepturi și un statut legal de care să se poată prevala. Reamintim că în domeniul dreptului internațional al drepturilor omului, așa cum s-a evidențiat în literatura de specialitate, drepturile sunt acordate persoanelor, iar nu grupurilor, indiferent dacă ele aparțin majorității sau unei minorități, minoritățile nefiind recunoscute ca subiecte de drept sau persoane juridice. În doctrină s-a apreciat ca fiind un nonsens din punct de vedere juridic conceptul de drepturi colective[9].

Evident, eludarea acestei abordări ar face ca raportul majoritate-minoritate să nu aibă relevanță sub aspectul drepturilor omului, ci doar prin prisma intereselor politice, ceea ce ar putea avea consecințe primejdioase pentru viitorul omenirii, amenințând ordinea națională și internațională și, prin acestea, însăși respectarea drepturilor omului. Aceasta reclamă existența unei ordini juridice de natură să asigure egalitatea și respectul reciproc între toți membrii societății. Ea nu poate funcționa decât prin existența statelor care constituie cadrul pentru sistemele de drept, dar acesta, la rândul său, necesită crearea și implementarea corespunzătoare a sistemului de drept în conformitate cu drepturile omului[10]. Prin legislația și administrația sa, statul este dator să asigure fiecărui individ un grad de libertate compatibil cu posibilitățile celuilalt de a se bucura de această libertate și cu binele general al societății în ansamblul său[11].

---

[8] A se vedea Henri Giordan coord, *Les minorites en Europe*, Editions Kime, 1992, Paris, p. 21 și urm, N. Lerner, *The evolution of minority rights in international law, in Peoples and minorities in international law*, edited by Catherine BrolmanN ș.a, Nijhoff Publishers, Dordrecht/ Boston/Long/FA, p. 81.

[9] A se vedea Cees Flinterman, *Les Nations Unies, les droits de l'homme, les minorites* în Henri Giordan coord, op.cit, p. 471 și urm., Ion Diaconu, *Drepturile omului*, Ed. IRDO, București, 1993, p. 95.

[10] A se vedea Asbjorn Eide, *Protection of minorities*, E/CN.4/Sub.2/1994/36, 6 IULIE 1994.

[11] A se vedea Asbjorn Eide, *Integrite territorialle des etats, protection des minorites et garanties concernant les dispositifs d'autonomie – conception et role des Nations Unies*, Lausanne, Council of Europe, Strasbourg, 1996, p. 20.

Schimbările care s-au produs pe plan internațional, având ca actori atât state naționale, federale, cât și popoare ce au accedat la statalitate pe fondul dezagregării altor state, minorități revendicând autodeterminare, secesiune sau crearea de noi forme de protecție, sau intervenție în cazul unor state eșuate sau în disoluție, au evidențiat și limitele, dar și capcanele noțiunii de minoritate, care este considerată, de multe ori, cel puțin inadecvată în anumite situații determinate de rațiuni demografice sau politice. În doctrină[12] se consideră că dincolo de tribulațiile semantice ale noțiunii de minoritate, precumpănitoare la nivel național, regional ori internațional pentru protecția drepturilor, a identității și păstrării caracteristicilor etnice, religioase, culturale a grupurilor, sunt acele drepturi care vizează viața și securitatea fizică, egalitatea efectivă, incluzând interzicerea discriminării și incitării la violențe de grup și ură, identitatea și dreptul la diferență, excluzându-se asimilarea forțată, acțiuni afirmative și măsuri speciale, determinarea dimensiunilor și apartenenței de grup, în ceea ce privește drepturile și libertățile individuale, stabilirea și menținerea instituțiilor, comunicarea și cooperarea națională și internațională, reprezentarea la nivel guvernamental, impunerea de îndatoriri membrilor grupului, recunoașterea unor forme de personalitate legală la nivel național și internațional, inclusiv *locus standi* înaintea corpurilor judiciare sau cvasijudiciare. Această enumerare nu include însă și dreptul la autodeterminare și suveranitate[13].

Revenind la rolul și atribuțiile Raportorului special pe probleme de minorități, trebuie să menționăm că, în timp, acestea s-au amplificat, corespunzător evoluției societății. Prin activitatea sa a demonstrat că pentru a se ajunge la rezultate concrete este necesar ca statele să adere sincer la ideea unei protecții a persoanelor aparținând minorităților la nivel universal și să facă dovada unei voințe ferme de a respecta principiile enunțate în documentele semnate. Funcția de Raportor special pentru problematica minorităților are o durată de 3 ani, așa cum a fost stabilit prin Rezoluția 2005/79 de Comisia de Drepturile Omului la data de 21 aprilie 2005. După începerea activității Consiliului pentru Drepturile Omului, la 19 iunie 2006, au fost analizate toate structurile existente la nivelul fostei Comisii a drepturilor omului, unele urmând să își înceteze activitatea la o dată ulterioară, altele fiind înlocuite, Raportorul special pe problemele minorităților continuându-și activitatea în baza Rezoluțiilor 7/6 din 27 martie 2008, 16/6 din 24 martie 2011, 25/5 din 28 martie 2014 și 34/6 din 23 martie 2017.

[12] Henri Giordan, idem.

[13] A se vedea N. Lerner , op.cit, p. 81.

Se impune să evidențiem faptul că mandatul Raportorului special vine să completeze și activitatea altor organisme ale ONU care se ocupă de drepturile persoanelor aparținând minorităților naționale și problemele lor și în acest context trebuie să îndrume munca Forumului pe Problemele Minorităților – care a fost creat prin Rezoluția 6/15 din 28 septembrie 2007 a Consiliului ONU pentru Drepturile Omului, înlocuind Grupul de lucru privind minoritățile creat în iulie 1995 în subordinea Subcomisiei ONU pentru prevenirea discriminării și protecției minorităților. Prin Rezoluția 19/23 din 23 martie 2012 a Consiliului a fost reînnoită existența Forumului. Raportorului special îi revine sarcina să-i pregătească întrunirile anuale, să raporteze despre recomandările sale tematice și să facă recomandări pentru viitoarele subiecte, așa cum s-a hotărât în Rezoluția Consiliului Drepturilor Omului 19/23, amintită mai înainte, precum și să înainteze Consiliului Drepturilor Omului și Adunării Generale un raport anual asupra activității sale. Precizăm că Forumul se întrunește o dată pe an, de regulă în sesiuni de 2 zile, și reunește reprezentanți ai statelor și ai societății civile din toate statele lumii. El reprezintă o platformă de promovare a dialogului și cooperării pentru identificarea și analiza celor mai bune practici, provocări, oportunități și inițiative pentru implementarea în viitor a Declarației privind drepturile persoanelor aparținând minorităților naționale, etnice, religioase, lingvistice. Scopul forumului este de a promova dialogul și cooperarea în ceea ce privește problemele minorităților. Trebuie să menționăm că cea de a zecea sesiune a Forumului a avut loc în perioada 30 noiembrie - 1 decembrie 2017 și a fost organizată, ca și precedentele, de Oficiul ONU al Înaltului Comisar pentru Drepturile Omului. În această sesiune au fost dezbătute probleme de mare actualitate privind educația inclusivă a persoanelor tinere aparținând minorităților, participarea lor la viața publică, relația cu media în epoca digitală, rolul pe care îl au sau trebuie să îl aibă aceste persoane în soluționarea problemelor care privesc pacea și securitatea.

Este important de subliniat faptul că, în îndeplinirea mandatului său, Raportorul special primește informații din diverse surse, printre care statele, organe alcătuite din experți, agenții ale Organizației Națiunilor Unite, organizații regionale interguvernamentale, ONG-uri și alte organizații ale societății civile. Pe baza acestor informații, Raportorul special emite comunicări către state în legătură cu implementarea Declarației cu privire la drepturile minorităților, acolo unde este cazul. De asemenea, acesta înaintează Consiliului Drepturilor Omului rapoarte anuale asupra activităților desfășurate în baza mandatului său, care includ studii tematice asupra

unor probleme-cheie privind drepturile persoanelor aparținând minorităților. Totodată, Raportorul special face, la invitația guvernelor, vizite în țările respective în vederea unor noi consultări constructive, evidențiază programe și politici relevante și identifică domenii de cooperare. El analizează legislația, politicile, cadrul normativ, precum și instituțiile și practicile la nivel național, căutând să promoveze implementarea efectivă a Declarației cu privire la drepturile persoanelor aparținând minorităților.

În loc de concluzii

Ținând seama de stadiul reglementărilor internaționale privind drepturile persoanelor aparținând minorităților, de dificultățile demersului de identificare a unui numitor comun, a unor soluții juridice general acceptabile de către state, de stadiul implementării reglementărilor internaționale în statele membre ONU, Consiliul ONU pentru Drepturile Omului a apreciat ca fiind necesară, așa cum am arătat mai sus, prelungirea de mai multe ori a mandatului Raportorului special. Cel mai recent, prin Rezoluția 34/6 din 23 martie 2017, s-a prelungit mandatul acestuia cu încă 3 ani, în scopul îndeplinirii unor obiective care fuseseră, de altfel, stabilite și prin Rezoluția 25/5 din 28 martie 2014 a Consiliului ONU pentru Drepturile Omului. Acestea privesc: promovarea implementării Declarației Drepturilor persoanelor aparținând minorităților naționale, etnice, religioase și lingvistice, incluzând consultări cu guvernele, ținând seama de standardele internaționale existente și de legislațiile internaționale privind minoritățile, examninarea căilor de soluționare a obstacolelor întâlnite pentru realizarea deplină și efectivă a drepturilor persoanelor aparținând minorităților, identificarea celor mai bune practici și posibilități pentru cooperarea tehnică dintre Oficiul Înaltului Comisar ONU și guverne, aplicarea perspectivei de gen în muncă, cooperarea și coordonarea îndeaproape, evitând totodată dublarea, cu organismele relevante ale Națiunilor Unite, cu mandatele și mecanismele și cu organizațiile regionale existente, ținând cont de punctele de vedere ale organizațiilor neguvernamentale și cooperarea îndeaproape cu acestea în chestiunile care privesc mandatul său.

O analiză a legislației minorităților integrate în România în baza prevederilor tratatelor internaționale (1919-1920)

Enache TUŞA

Studiul de față se dorește a fi o scurtă analiză cu privire la ceea ce numim astăzi minorităţi naţionale sau identitățile politice plurale în perioada de după 1918. În cadrul demersului nostru științific ne propunem să analizăm parcursul politic și identitar al minorităților naționale încorporate în cadrul statului român odată cu transferul teritoriilor care s-au unit cu România, decizii recunoscute în cadrul sistemului de tratate internaționale la care România a fost parte prin semnarea și ratificarea acestor tratate.

Am conceput analiza noastră dintr-o perspectivă oficială transpusă în spațiul public prin luarea în considerare a deciziilor politice, a legislației, dar și a relației stat-societate-minorităţi naţionale. Ne dorim a prezenta o viziune prin care să reevaluăm atât legislaţia cu privire la minorități, efectele acesteia, cât și elementele relaţiei majoritate versus minorități.

În contextul particularităților legate de încheierea Primului Război Mondial și reconfigurarea hărții politice a Europei, au fost reglementate decizii cu privire la minorităţi. Comunităţile minoritare aparținătoare cândva unor imperii au trecut sub tutela statelor naționale apărute după implozia politică a imperiilor care dominaseră Europa de secole. Pe lângă statele nou apărute pe harta Europei, decisă în cadrul sistemului de la Paris-Versailles, se aflau și statele care își extinseseră teritoriul, între care amintim și România, care practic s-a dublat din punct de vedere teritorial și uman prin adăugarea la teritoriul Vechiului Regat a provinciilor unite. Construcția politică românească rezultată în 1920 va deveni „una din piesele de frunte ale

sistemului de la Versailles[1]", conform consemnărilor lui George Castellan. Participarea României la Războiul Mondial de partea Antantei a plasat-o în cadrul statelor care se aflau în tabăra învingătoare, ceea ce i-a dat dreptul să revendice teritorii în care locuiau importante comunități românești[2]. În această calitate, de stat participant la conflagrație, Regatul României a fost invitat să negocieze în cadrul lucrărilor Conferinţei de Pace de la Paris începută în primăvara anului 1919. În urma acestui demers diplomatic, România devine un stat de mărime medie în Europa, cu o întindere de aproape trei sute de mii de km^2 (mai precis 295 049 km²) și cu o populație care ajunsese la 15 milioane de locuitori de la 7 milioane cât număra înainte de război[3]. În acest proces de transformare socială se adăuga și preluarea unui segment de populație care nu aparținea ideologic, cultural, identitar și istoric de spațiul românesc – minoritățile. Aceste entități au intrat în această ecuație politico-socială automat, prin transferul de teritorii de la Austro-Ungaria (Banat, Transilvania și Bucovina) și de la Imperiul Țarist (Basarabia)[4]. Prin urmare, România anilor '20 are în componența sa socio-demografică un procent de aproape 30% cetățeni care fac parte din cadrul altor comunități decât cele românești.

Tema includerii civice și politice a grupurilor entice este utilă în studierea procesului de integrare a minorităţilor naţionale, întrucât cazul românesc are un caracter special. Analiza acestei teme implică analiza legislaţiei elaborate și compararea efectelor legislaţiei asupra relaţiei stat-minorităţi. Faţă de poziţiile celor doi actori, este interesant de observat unde se plasează atât societatea civilă, cât și cea politică, în care românii constituiau elementul majoritar de aproximativ 70% din populaţie[5].

Conceptul de integrare a minorităților și-a făcut debutul în timpul Revoluţiei Franceze[6], acesta urmând să constituie, în urma transformărilor aduse de Conferința de Pace de la Paris, „o revoluţionară inovaţie faţă

[1] George Castellan, „Histoire de la Roumanie", în Carol Iancu, *Evreii din România. De la emancipare la marginalizare (1919-1938)*, Editura Hasefer, Bucureşti, 2000, p. 23.

[2] Gheorghe Calcan, *România în relaţiile internaţionale ale Conferinţei de Pace de la Paris-Versailles - 1919-1920. Recunoaşterea internaţională a Marii Uniri*, Editura Mega, Cluj Napoca, 2013, pp. 8-11.

[3] Buletinul Statistic al României, ianuarie-februarie 1924.

[4] Ion Calafeteanu, Gheorghe Sbârnă, *Tratatele de pace ale României 1919-1920*, Editura Muzeului Litaraturii Române, București, 2017, pp. 42-46.

[5] Carol Iancu, *Evreii din România. De la emancipare la marginalizare (1919-1938)*, Editura Hasefer, Bucureşti, 2000, p. 27.

[6] Grigore Geamănu, „Dreptul internaţional contemporan", în Mihai Iacobescu, *România şi Societatea Naţiunilor (1919-1929)*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1988, p. 195.

de gândirea trecutului”[7] şi, în egală măsură, „un element de linişte psihologică”, o condiţie esenţială în vederea menţinerii echilibrului între națiuni. Aceste deziderate aveau o coerență doar în teorie, deoarece la momentul punerii în practică nu va fi vorba decât de un compromis între Puterile Aliate și Asociate, pe de o parte, și, pe de altă parte, între noile state care moșteneau minorități etnice şi între reprezentanţii minorităţilor din statul rezident.

Tratatele de Pace încheiate cu Austria, Bulgaria, Ungaria şi Turcia, Tratatul de la Paris, din octombrie 1920, precum şi tratatele privind protecţia minorităţilor, încheiate cu Polonia (28 iunie 1919), Cehoslovacia şi Iugoslavia (10 septembrie 1919), România (9 decembrie 1919) şi Grecia (10 august 1920), vor reprezenta starea relativă a sistemului de protecţie a minorităţilor naţionale[8]. În locul unor prevederi uniforme, democratice şi egale pentru toate statele, Puterile Aliate și Asociate vor concepe și aplica un sistem unilateral, pe care vor încerca să îl implementeze doar în anumite state, fie ca sursă de profit, fie ca pretext în vederea intervenției viitoare în cadrul politicilor interne. Noul sistem de protecție internaţională a drepturilor minorităților nu va putea răspunde provocărilor create de noua configurație geopolitică. Respectiv, în ce mod vor fi integrate politic minorităţile și în ce scop se va face protecţia acestora[9] în contextul creării corpului social al statului.

Dacă la început, în proiectul iniţial al Tratatului Minorităților, principiul ocrotirii minorităţilor va fi considerat o obligaţie egală pentru toate statele semnatare, ulterior, la protestul delegaţiei britanice, se va stabili aplicarea acestor prevederi doar în statele nou apărute sau cele extinse (cum era și cazul României) după dezmembrarea imperiilor: Austro-Ungar, Otoman şi Țarist. Acest sistem internaţional de ocrotire va fi compus din instrumente diplomatice diferite ca obligaţii, sferă de aplicabilitate sau dată de intrare în vigoare[10]:

– Tratate ale minorităţilor încheiate între Marile Puteri cu ţările enumerate anterior (Polonia, Iugoslavia, Grecia, Cehoslovacia, România);
– Clauze speciale inserate în tratatele de pace cu Austria, Bulgaria, Ungaria şi Turcia;
– Declaraţiile prezentate în cadrul Consiliului Societăţii Naţiunilor, de către Finlanda şi Albania

[7] George Sofronie, „Problema păcii internaţionale şi organizarea ei juridică”, în Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 195

[8] Ioan Scurtu, Liviu Boar, *Minorităţile naţionale din România (1918-1925). Documente*, Arhivele Statului din România, Bucureşti, 1995, p. 8.

[9] Romulus Seişanu, „Principiul naţionalităţilor, originile, evoluţia şi elementele constitutive”, în Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 195.

[10] Ioan Scurtu, Liviu Boar, *op. cit*, p. 8.

(1921), Lituania (1922), Letonia şi Estonia (1923);
– Convenţia germano-poloneză, cu privire la Silezia Superioară (1923);
– Convenţia dintre Marile Puteri şi Lituania, referitoare la teritoriul Memel (1924).

Reglementarea problemei minorităţilor la nivel internaţional va crea premisele modificării permanente în plan global a raportului de forţe, precum și a oficializării dreptului de intervenţie a Marilor Puteri şi a nemulţumirii noilor state create[11].

Clauzele documentelor amintite aveau în vedere asigurarea drepturilor individuale pentru minorităţi, dar şi dreptul Puterilor Aliate și Asociate de a se asigura, prin intermediul Societăţii Naţiunilor, de respectarea acestor clauze şi de dobândirea, în schimbul acestei protecţii acordate, a numeroase avantaje economico-financiare[12].

În ceea ce priveşte obligaţiile României faţă de minorităţile naţionale, acestea au fost reglementate atât de Tratatele de pace încheiate cu Austria şi Ungaria, cât şi de Tratatele din 9 decembrie 1919, respectiv 20 octombrie 1920. România, ca stat semnatar al Convenţiei din decembrie 1919, se angaja: să respecte conţinutul acesteia şi să se asigure că dispoziţiile incluse vor fi recunoscute ca legi fundamentale, urmărind în egală măsură ca reglementările interne să nu intre în contradicţie cu cele ale Marilor Puteri (SUA, Anglia, Franţa, Italia şi Japonia). În concluzie, conţinutul acestui tratat va fi garantul protecţiei de către statul român a: vieţii, libertăţii, egalităţii, liberului exerciţiu al credinţei şi al recunoaşterii ca cetăţean român al oricărei persoane domiciliate în ţară sau născute pe acest teritoriu şi care nu se va putea prevala de o altă cetăţenie[13].

1. Poziţia României faţă de sistemul internaţional de ocrotire al minorităţilor

România va „lua act” de acest sistem de protecţie la sfârşitul lunii martie 1919, când i se va cere semnarea Tratatului de pace cu Austria şi va protesta vehement, întrucât i se vor impune clauze dure, fără o consultare a acestora în prealabil. Odată primit textul integral (30 mai 1919), nemulţumirile vor continua deoarece: pe de o parte, acest sistem nu va viza decât

[11] Sistemul procedural de acordare a protecţiei, cel puţin la început, va fi foarte vag. Stabilit prin scrisoarea lui George Clemenceau, din 24 iunie 1919, trimisă reprezentantului Poloniei, va suferi modificări, în 1920, 1921, 1923, 1925 şi 1929. Se va ajunge la un sistem de norme şi reguli foarte vag, datorat în special deselor modificări, cunoscut parţial, dar invocat foarte des.

[12] Mihai Iacobescu, *op. cit*., p. 197.

[13] „Tratatul asupra minorităților încheiat între principalele Puteri Aliate și Asociate și România”, în Ion Calafeteanu, Gheorghe Sbârnă, *Tratatele de pace ale României 1919-1920*, Editura Muzeului Literaturii Române, București, 2017, pp. 262-272.

statele succesorale, iar pe de altă parte, va acorda semnificative privilegii Marilor Puteri.

Articolele 14-17 din cadrul Tratatului special asupra minorităţilor vor impune României: „să accepte pe teritoriul său, inclusiv în apele teritoriale, libertatea de tranzit persoanelor, mărfurilor, navelor, trăsurilor şi curierilor poştali aparţinând Marilor Puteri, precum şi tranzitul dinspre sau înspre oricare din statele aliate şi acordarea unui tratament similar cu cel impus persoanelor, mărfurilor, navelor, trăsurilor, vagoanelor şi curierilor poştali români”[14]. Aceleaşi privilegii vor urma să fie acordate şi în domeniul serviciilor poştale, telefonice şi telegrafice. Delegaţia României va respinge aceste clauze, motivând că:

– Legislaţia noului stat creat va asigura deplina egalitate în drepturi a tuturor cetăţenilor săi, indiferent de rasă, religie sau limbă;
– Noul stat format, independent şi suveran, nu va admite ingerinţa Marilor Puteri în vederea soluţionării eventualelor diferende interne apărute;
– Va accepta clauzele referitoare la minorităţi doar în momentul în care acestea vor avea aplicabilitate generală, în cadrul tuturor statelor membre ale Societăţii Naţiunilor.

Având acordul delegaţiilor Cehoslovaciei, Poloniei, Iugoslaviei şi Greciei, Ion I.C. Brătianu, șeful delegației române, va propune o nouă formulare a clauzelor tratatului. Rezultatul va fi însă unul negativ. La 5 iunie, îi va înmâna o scrisoare lui Woodrow Wilson, în care va motiva refuzul României de a nu semna Tratatul. La 2 iulie, va adresa Consiliului Suprem Aliat un memoriu cu aceeași temă şi va părăsi Conferinţa de Pace în semn de protest. Semnarea pe 12 septembrie, la Versailles, a Tratatului cu Austria, fără participarea României, va da curs unei serii de controverse şi va culmina cu demisia lui Brătianu din fruntea guvernului[15]. În vederea acceptării, asumării clauzelor enunţate în Tratat, dar și pentru semnarea acestuia, Marile Puteri vor apela la diverse strategii de convingere a României.

În primă fază au trimis în România reprezentanţi pentru negociere cu care nu s-a ajuns la consens, ceea ce a determinat Consiliul Suprem Aliat să expedieze o notă ultimativă la 15 noiembrie 1919 prin care somau România să semneze Tratatul în cel mult opt zile. În cazul în care România nu accepta acest ultimatum, relaţiile cu statul român urmau să se înrăutățească. Ulterior după refuzul delegației României de a semna,

[14] N. Dașcovici, „Interesele şi drepturile României în texte de drept internaţional public”, în Mihai Iacobescu, *op. cit*., p. 198.

[15] Ioan Scurtu, Liviu Boar, *op. cit*, p. 8.

reprezentanții Consiliului Suprem Aliat vor încerca să negocieze, prin intermediul ministrului de Externe român acreditat la Paris, Victor Antonescu[16]. Criza diplomatică nu a fost deblocată nici după negocierile cu Victor Antonescu, deoarece guvernul condus de Arthur Văitoianu a avut o poziție intransigentă și nu a vrut să cedeze presiunilor venite din partea Consiliului Suprem Interaliat. După ce au mai fost expediate încă 12 ultimatumuri României de către Consiliul Suprem Interaliat, Arthur Văitoianu demisionează din funcția de prim-ministru, lăsând locul liber lui Alexandru Vaida-Voevod. Șeful noului guvern era cunoscut ca o persoană extrem de echilibrată, cu un tact diplomatic deosebit, și care va accepta să intre într-o lojă masonică pentru a ajuta România în cadrul Conferinței de Pace de la Paris. Informația este dată publicității de către cercetătorul Tudor Sălăgean, intervievat de Remus Florescu, care publică un articol recent în ziarul Adevărul[17]. Însuși Vaida-Voevod consemnează ulterior că a discutat cu șeful delegației române, Ion I.C. Brătianu, cu care a făcut o strategie pentru a obține semnarea tratatului în condiții avantajoase pentru România. Alexandru Vaida-Voevod se confesa în anii '20, afirmând că: „Am făcut parte, ca simplu membru, din loja Ernest Renan din Paris timp de 5-6 luni pe vremea Conferinței de Pace cu aprobarea, dacă vreți din însărcinarea șefului meu de atunci, președinte al Consiliului de Miniștri și prim delegat al României la acea conferință, Ion I.C. Brătianu[18]. În cele din urmă, Tratatul a fost semnat la 9 decembrie 1919, în condițiile pe care România le-a dorit: recunoaşterea independenţei nemaifiind condiţionată de acceptul clauzelor referitoare la drepturile minorităților[19]. În spatele acestor refuzuri, va prevala ideea că acest Tratat va alimenta tendinţele unor cetăţeni de a ieşi de sub autoritatea statului român şi de a se adresa forumurilor internaţionale, un pretext suficient pentru Marilor Puteri de a interveni în treburile interne ale statului român[20].

După experiența ultimatumurilor și după episodul semnării tratatului, în 1920, pentru a împiedica intervențiile Marilor Puteri a existat un demers acceptat reciproc de către delegaţiile României, Poloniei şi Cehoslovaciei, care au cerut și au obținut modificarea anumitor prevederi din Tratatul Minorităților. Prevederile în cauză stipulau că plângerile minorităţilor vor

[16] Mihai Iacobescu, *op. cit*., p. 199.

[17] Articolul: *Alexandru Vaida-Voevod a intrat masonerie pentru a ajuta România în cadrul Conferinţei de Pace de la Paris*, publicat de Remus Florescu în Adevărul din 7 noiembrie 2013. https://adevarul.ro/locale/cluj-napoca/alexandru-vaida-voevod-intrat-masonerie-ajuta-romania-conferinta-pace-paris-1919-1_527bac9dc7b855ff56cadde1/index.html.

[18] *Ibidem.*

[19] Mihai Iacobescu, *op. cit*., p. 199.

[20] Ioan Scurtu, Liviu Boar, *op. cit*, p. 8.

trebui comunicate statului din care fac parte, urmând ca acesta, în termen de trei săptămâni, să decidă dacă este nevoie de soluţionarea problemei de către instanţele internaţionale, răspunsul final urmând să fie prezentat în termen de două luni de la notificare.

Doi ani mai târziu, în septembrie 1922, aceleaşi delegaţii, la care se va alătura şi delegaţia Iugoslaviei, vor obţine prin Rezoluţia din septembrie 1922 obligaţia minorităţilor de a „cooopera în calitate de cetăţeni loiali cu naţiunea la care aparţin”[21]. Aşa cum va preciza şi I.G. Duca, la 16 septembrie 1925, problema ocrotirii minorităţilor va implica „un angajament bilateral al guvernului de a ocroti şi al minorităţilor de a fi loiale faţă de statele din care fac parte. Consiliul nu trebuie să admită ca problema minorităţilor să se transforme pentru unii într-o masă de obligaţii, iar pentru alţii într-un pretext de agitaţii interesate”[22]. Punctul acestuia de vedere va fi susţinut şi de eruditul diplomat român Nicolae Titulescu, care afirma: „Extinderea obligaţiilor actuale, oricare ar fi forma şi metoda lor, numai în sarcina unor state, fără perspectiva de a se ajunge la un sfârşit, nu ar duce decât la slăbirea consolidării statelor”[23].

[21] Mihai Iacobescu, *op. cit*., p. 214.
[22] *Ibidem.*
[23] *Ibidem*, p. 218.

2. Reacţia partidelor politice româneşti faţă de Tratate

Articolul 60 din Tratatul cu Austria sau articolele 14-17 din Tratatul Minorităţilor vor constitui doar câteva exemple referitoare la avantajele economico-financiare pe care marile state vor viza să le obţină[24]. Doar în aceşti termeni putea fi explicată şi înţeleasă reacţia ostilă a partidelor şi a grupărilor politice faţă de tratatele încheiate. Rezumând, putem spune că partidele nu contestau necesitatea ocrotirii minorităţilor naţionale, ci doar faptul că României i se impuneau clauze de neacceptat pentru profitul urmărit al Marilor Puteri. O reacţie fermă, în acest sens, o vor avea liberalii. Principiul pe care aceştia îl vor urma va putea fi redus la următoarea afirmaţie: „Suntem pentru o viaţă independentă a statului şi nu primim în relaţia dintre stat şi cetăţenii săi controlul vreunui stat”[25]. Ion I.C. Brătianu considera că astfel se va pune în primejdie unitatea statului român, reproşând Societăţii Naţiunilor că împarte: „cetăţenii unui stat în două cete: unii care îşi găsesc tot sprijinul şi tot ajutorul în statul lor şi ceilalţi care, pe lângă statul lor, îşi găsesc un sprijin superior, în statele din

[24] Printre obligaţiile statului român se vor număra: acordarea liberului tranzit al mărfurilor, vagoanelor, vapoarelor sau vehiculelor Marilor Puteri şi scutirea acestora de vamă pe 5 ani.
[25] Mihai Iacobescu, *op. cit*., p. 200.

afară”[26]. Rezultatul? „Se va obţine o viaţă de zâzanie şi de animozitate”[27].

Ulterior, analiza articolelor tratatelor va revela formulările vagi, ambigue şi interpretabile ale acestora. Articolul 8 din Tratatul Minorităţilor va prevedea crearea unor „înlesniri”[28] supuşilor străini înaintea instanţelor internaţionale[29]. Dar, în egală măsură, va uita să specifice despre ce avantaje era vorba şi în ce condiţii acestea vor putea fi acordate.

Articolul 12 din Tratat va motiva posibilitatea intervenţiei membrilor Consiliului în favoarea minorităţilor la săvârşirea oricărei „infracţiuni sau primejdii de infracţiune”[30]. Acelaşi articol va împuternici Consiliul să pună în aplicare „măsurile ce vor părea mai potrivite şi de folos”[31]. Scopul acestora va fi omis, astfel că nu se va putea şti cu exactitate în folosul cui urmau să fie aplicate: al marilor puteri, al statului în cauză sau, pur şi simplu, al minorităţilor? Conservatorii conduși de Alexandru Marghiloman vor susține același punct de vedere formulat de Ion I.C. Brătianu, în vreme ce membrii partidului condus de Take Ionescu îl vor acuza de o rigiditate exagerată. În cadrul Partidului Naţional Român, părerile vor fi împărţite. În vreme ce Alexandru Vaida-Voevod va considera Tratatul Minorităţilor sinonim cu „o abdicare de la suveranitate”[32], Iuliu Maniu va merge pe formula negocierilor, nu va admite clauzele iniţiale, dar nici nu le va respinge.

Partidul Ţărănist, prin Virgil Madgearu, va face referire la problemele pe care Marile Puteri le au cu minorităţile proprii, exemple evidente putând fi considerate SUA, Anglia sau Franţa. Aplicarea diferenţiată a Tratatului va fi expresia dependenţei statelor nou create faţă de Marile Puteri. Partidul Naţionalist Democrat, prin Nicolae Iorga, va aprecia constant că Marile Puteri nu vor putea soluţiona şi nu vor reuşi să intervină solidar în problema ocrotirii minorităţilor. Opinia unanimă va fi aceea că statul român va fi capabil să soluţioneze chestiunile legate de protecţia şi integrarea minorităţilor, fără ca puterile garante să impună acest lucru prin monitorizare și prin impunere[33]. Sistemul internaţional de ocrotire a minorităţilor se va dovedi o gravă eroare. Acesta va pune sub

[26] *Ibidem.*

[27] *Ibidem.*

[28] *Ibidem.*

[29] Romulus Seișanu, *Principiul Minorităţilor. Originile, evoluţia şi elementele constitutive ale naţionalităţii* Tratatele de Pace de la Versailles, Saint Germain, Trianon, Neuilly-sur-Seine, Sevres, Lausanne, studiu introductiv, note, îngrijire de ediție de Constantin Schifirneţ, Editura Albatros, București, 1996, p. 263.

[30] Mihai Iacobescu, *op. cit*, p. 207.

[31] *Ibidem.*

[32] *Ibidem.*

[33] Roger Brubaker, Margit Feischmidt, Jon Fox, Liana Grancea, *Politică naţionalistă şi etnicitate cotidiană într-un oraş transilvănean*, Editura Institutului Pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale și Editura Kriterion, Cluj Napoca, 2000, p. 47.

semnul neîncrederii capacitatea statelor mici şi mijlocii, nou create, de a rezolva problemele specifice statului naţional.

3. Reglementarea statutului minorităţilor în cadrul prevederilor Tratatului de Pace de la Paris (9 decembrie 1919)

Deşi Regatul României se angajase să respecte şi să reglementeze statutul minorităţilor naţionale prin legi interne care să le asigure un cadru legislativ favorabil, „Consiliul celor patru" (Franţa, Anglia, SUA şi Italia) va impune României semnarea unui Tratat Special al Minorităţilor. Acest aspect s-a produs deoarece au existat premisele impunerii unor clauze, dat fiind specificul complex al „structurii de decizie piramidală" care a existat în cadrul Conferinței de pace de la Paris[34]. Consiliul Suprem Interaliat era format din cinci membri: președintele S.U.A. și prim-miniștrii Franței, Marii Britanii, Japoniei și Italiei, care practic au dictat în anumite situații prevederile tratatelor, deoarece își apărau interesele geopolitice, militare și teritoriale. Invocând autoritatea Consiliului Suprem Interaliat, reprezentanții acestuia vor convinge România să semneze tratatul, eveniment ce a avut loc la Paris la 10 decembrie 1919. Ulterior, Tratatul va fi ratificat prin decretul-lege din 30 august 1920 şi va fi publicat în Monitorul Oficial pe 26 septembrie 1920[35].

Anii 1919 și 1920 s-au dovedit a fi foarte importanți pentru România în contextul deschiderii lucrărilor Conferinţei de Pace de la Paris, care a recunoscut, prin Tratatul de la Saint-Germain (10 septembrie 1919), unirea Bucovinei, prin cel de la Trianon (4 iunie 1920), unirea Transilvaniei şi prin cel de la Paris (28 octombrie 1920), unirea Basarabiei cu România.

Revenind la Tratatul Minorităților, în articolul 1, România se obliga să respecte conţinutul articolelor Tratatului ca legi fundamentale şi să se asigure că: „nici o lege, nici un regulament, nici un act oficial nu se află în contrazicere sau în opoziţie cu aceste stipulaţiuni şi că nici o lege, nici un regulament sau acţiuni oficiale (să nu treacă înaintea lor) să nu aibă precădere faţă de ele"[36].

Articolul 2 al Tratatului obliga statul român să acorde tuturor locuitorilor de pe întinsul său, pe de o parte: „întreaga şi deplina protecţie pentru viaţa şi libertatea lor, fără nicio deosebire de naştere, de naţionalitate, de limbă, de rasă sau de religie"[37], iar pe de altă parte, să le respecte acestora liberul

[34] Ion Calafeteanu, Gheorghe Sbârnă, *op.cit*., p. 23.

[35] Carol Iancu, *Evreii din România. De la emancipare la marginalizare (1919-1938)*, Editura Hasefer, Bucureşti, 2000, p. 84.

[36] Ioan Şerbănescu, *Evreii din România în secolul XX. 1900-1920: fast şi nefast într-un răstimp istoric* (vol. II), Editura Hasefer, Bucureşti, 2003, p. 471.

[37] *Ibidem.*

exerciţiu al credinţei, dacă acesta nu contravine ordinii publice sau bunelor moravuri. Articolul 3 al Tratatului specifica obligația României de a: „recunoaşte ca supuşi români, de plin drept şi fără nici o altă formalitate pe oricare teritoriu făcând parte din România, inclusiv teritoriile alipite ei prin Tratatele de pace cu Austria şi cu Ungaria sau teritoriile ce i s-ar putea transfera ulterior, afară numai dacă la acea dată supusul s-ar putea prevala de o altă naţionalitate decât naţionalitatea austriacă sau ungară”[38].

Statutul locuitorilor austrieci şi maghiari urma a fi reglementat, precizându-se că puteau să opteze pentru o altă cetățenie[39]. Prin urmare, supușii străini urmau să îşi mute domiciliul în statul pentru care optau a avea cetățenie în maximum 12 luni de la ratificarea tratatului [40]. Cu drepturi depline, potrivit articolului 4, urmau a fi considerate şi persoanele de naţionalitate austriacă sau ungară născute pe teritoriile româneşti, indiferent de domiciliul părinţilor, la data intrării în vigoare a Tratatului. Ulterior, în termen de doi ani, aveau posibilitatea să se decidă în favoarea cetăţeniei. Dacă urmau a: „renunţa la cetățenia română vor fi socotiţi ca supuşi români. În această privinţă, declaraţia soţului va fi privită ca valabilă făcută pentru soţie, iar aceea a părinţilor ca valabilă făcută pentru copiii în etate de mai puţin de optsprezece ani”[41]. Articolele prezentate anterior erau analizate prin conţinutul celui de-al şaselea articol, care urma să garanteze cetăţenia română tuturor persoanelor născute pe teritoriul românesc, respectând criteriul potrivit căruia nu se pot prevala de altă cetățenie. Problema care a generat discuții a fost legată de statutul evreilor, care a fost reglementat prin intermediul articolului 7, potrivit căruia evreii erau consideraţi: „supuşi români, de plin drept şi fără o formalitate”[42]. A se observa similitudinea cifrei 7 legată de negocierile independenței României de către Marile Puteri la 1878. Și atunci articolul 7 din constituție urma să fie modificat în scopul „naturalizării” cetățenilor evrei. Referitor la această situație, Al. Vaida-Voevod preciza în presa vremii: „Dacă în trecut relaţiile dintre evrei şi populaţia românească nu au fost pe deplin satisfăcătoare, cauza nu era defel intoleranţa religioasă, ci motivele de ordin economic care au dispărut în prezent, ca urmare a realizării reformei agrare şi a sufragiului universal, care au condus la emanciparea clasei ţărănești”. Vaida-Voevod afir-

[38] *Ibidem.*

[39] Opţiunea soţului urma să fie aplicată şi soţiei, la fel cum opţiunea părinţilor se va răsfrânge asupra copiilor în vârstă de până la 18 ani.

[40] Cu garanţia că, pe de o parte, vor putea lua cu ei bunurile mobile dobândite pe teritoriul românesc şi că, pe de altă parte, vor păstra dreptul de proprietate asupra bunurilor imobiliare.

[41] Ioan Şerbănescu, *op. cit.*, p. 472.

[42] *Ibidem.*

ma: „*Populaţia evreiască este legată de acum înainte prin drepturi şi interese egale şi identice cu ţara. Populaţia românească are datoria să-i accepte cu încredere în sânul ei pe evrei, care încetează de a mai fi străini, tot aşa cum datoria evreilor e de a se apropia cu aceeaşi încredere de populaţia română, pentru a contribui de comun acord la dezvoltarea ţării pe calea progresului şi civilizaţiei*”[43]. Un alt om politic, Take Ionescu, va comenta în mod pozitiv același articol 7 din Tratat, afirmând: „încetăţenirea evreilor este o măsură pe care am primit-o fără rezerve. E necesar ca prin lege să se recunoască personalitatea juridică a Comunităţilor israelite, iar statul are datoria să creeze şcoli primare în număr suficient pentru ca toţi copiii israeliţi să poată primi învăţământ gratuit. Până atunci statul trebuie să subvenţioneze şcolile primare evreieşti care suportă sarcinile materiale ce revin statului. Cultul mozaic trebuie să fie tratat pe picior de egalitate cu celelalte culte şi subvenţionat ca acestea din urmă”[44].

Articolul 8 din Tratat stipula „egalitatea în faţa legii, precum şi exercitarea drepturilor civile şi politice, fără deosebire de rasă, limbă sau religie”[45]. Acesta va confirma liberul acces în cadrul serviciilor publice, dar și accesul la diferite profesii şi meserii al tuturor cetăţenilor (inclusiv al celor care aparțineau anumitor etnii). „Nu se va edicta nici o restricţie contra liberei întrebuinţări de către vreun supus român a vreunei limbi oarecare, fie în materie de religie, de presă sau de publicaţii de orice natură, fie în întrunirile publice. Cu toată stabilirea de către Guvernul român a unei limbi oficiale, se vor face înlesniri raţionale supuşilor români de altă limbă decât cea română pentru întrebuinţarea limbii lor, fie oral, fie în scris, înaintea tribunalelor”[46]. Înfiinţarea şi conducerea instituţiilor de binefacere, religioase sau sociale, precum şi a şcolilor, sau a altor stabilimente de educaţie, va fi garantată tuturor locuitorilor, inclusiv în limba proprie a minorităţilor, potrivit articolului 9 din Tratat[47].

4. Reglementările legislative românești cu privire la minorități

Integrarea minorităţilor naţionale în cadrul noului stat extins după încorporarea provinciilor istorice va reprezenta un proces complex, pe durata căruia statul român se va preocupa de crearea unei legislații care să asi-

[43] „Le Petit Parisien”, 26 decembrie 1919, în Carol Iancu, *op. cit*., p. 80.

[44] „Curierul Israelit”, 5 martie 1922, în Carol Iancu, *op. cit*., p. 85.

[45] Ion Calafeteanu, Gheorghe Sbârnă, *op.cit*. p. 274.

[46] Ioan Şerbănescu, *op. cit*., p. 472.

[47] Cele zece mii de persoane erau reprezentate de către membrii delegațiilor, militari de rang înalt, politicieni, translatori, experți ternici, diplomați – Ion Calafeteanu, Gheorghe Sbârnă, *op.cit*. p. 23.

gure deplina egalitate între toţi cetăţenii săi.

Un prim pas în acest sens îl va constitui *Decretul pentru reforma electorală*, adoptat în noiembrie 1918, decret prin intermediul căruia se va renunţa la deosebirile de ordin etnic dintre locuitorii României: „Toţi cetăţenii români majori vor alege prin vot obştesc, obligatoriu, egal, discret şi secret şi pe baza reprezentării proporţionale un număr de deputaţi proporţional cu populaţia" (art. 1)[48]. Era încercarea unei forme de includere politică a minorităților etnice care ajunseseră sub administrație românească. Ulterior, toate drepturile şi libertăţile, garantate minorităţilor de Tratatul de Pace de la Paris, vor fi legiferate și aplicate şi la nivel național, atât de legea din 26 septembrie 1920, cât şi de Constituţia din martie 1923.

Aceasta va ratifica dobândirea cetăţeniei române, acordată prin Decretele din 30 decembrie 1918 şi 28 mai 1919 tuturor locuitorilor României născuţi în ţară şi care nu au fost supuşi unui stat străin (art. 133)[49]. În ceea ce priveşte legea din 26 septembrie 1920, aceasta le va recunoaşte tuturor locuitorilor provinciilor româneşti cetățenia română conform prevederilor stipulate în Tratat. Ulterior, legea electorală adoptată în martie 1926 va stabili votul universal, egal, direct, secret şi obligatoriu pentru toţi cetăţenii ţării (bărbaţi având peste 21 ani). Un element de noutate, apărut faţă de legislaţia anterioară, viza: „capii confesiunilor recunoscute de stat, câte unul de fiecare confesiune, întrucât sunt aleși sau numiţi conform legilor ţării şi reprezintă un număr de peste 200 000 de credincioşi"[50], puteau deveni senatori. De asemenea, legea mai stabilea că în circumscripţiile electorale în care o grupare câştiga majoritatea absolută a voturilor, aceasta putea beneficia de totalitatea mandatelor din circumscripţiile respective. Prevederea constituia un avantaj, în special pentru Partidul Maghiar, care va reuşi să obţină adesea majoritatea absolută a voturilor în regiunile în care populaţia de origine etnică maghiară va fi majoritară[51].

Seria de legi şi ordonanţe adoptate între anii 1923-1924 de ministrul Instrucţiunii Publice, Constantin Angelescu, va plasa instituţiile şcolare ale minorităţilor naţionale într-o situaţie delicată și complicată. Nici una dintre şcolile confesionale existente nu mai putea funcţiona fără o autorizaţie mi-

[48] Ioan Scurtu, Liviu Boar, *op. cit*, p. 8.

[49] Mehmet Ali Ekrem, *Din istoria turcilor dobrogeni*, Editura Kriterion, București, 1994, p. 110.

[50] Ioan Scurtu, Ioan Dordea, *Minorităţile naţionale din România (1925-1931). Documente*, Arhivele Naţionale ale României, Bucureşti, 1996, p. 7.

[51] Roger Brubaker, Margit Feischmidt, Jon Fox, Liana Grancea, *Politică naţionalistă şi etnicitate cotidiană într-un oraş transilvănean*, Editura Institutului Pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale și Editura Kriterion, Cluj Napoca, 2000, pp. 12-15.

nisterială. În egală măsură existenţa acestora va fi condiţionată şi de data înfiinţării (cele create înainte de Marea Unire, cu formalităţi de funcţionare aprobate de Consiliul Dirigent vor fi singurele aprobate). Programa acestora cuprindea un număr minim obligatoriu de discipline predate în şcolile de stat. Examenele de la finalul fiecărui an trebuiau susţinute în faţa unei comisii numite de inspectorul regiunii, în limba română pentru disciplinele predate în această limbă şi în limba minorităţilor naţionale pentru disciplinele minorităţilor naţionale.

Corpul didactic trebuia să depună jurământul de credinţă faţă de rege, să fi promovat un examen la limba română, istoria şi geografia României şi drept constituţional românesc, şi să fi făcut dovada cetăţeniei române. Adoptarea, în 1924, a legii pentru învăţământul primar public, în ciuda numeroaselor nemulţumiri ale minorităţilor naţionale, impunea din nou numeroase dispoziţii restrictive.

Repartizarea elevilor între şcolile publice româneşti şi şcolile minoritare nu era deloc ușor de îndeplinit. Articolul 8 specifica: „cetăţenii de origine română ce şi-au pierdut limba maternă sunt obligaţi să-şi instruiască copiii într-o şcoală publică sau particulară având româna ca limbă de predare”[52]. Prin legea învăţământului particular din decembrie 1925, minorităţile naţionale puteau să-și construiască şcoli proprii, cu aprobarea ministrului Instrucţiunii Publice. Se preciza că limba de predare rămânea la aprecierea finanțatorilor şcolilor respective, cu menţiunea că: „limba română, istoria României şi geografia României se vor preda în limba română”[53]. Prevederi similare va avea şi legea pentru învăţământul secundar din anul 1928, care va preciza că acest tip de învăţământ se va putea desfăşura atât în şcolile de stat (şcoli publice), cât şi în şcolile sau institutele particulare autorizate de către stat. Pentru şcolile secundare de stat, în care minorităţile vor avea o pondere ridicată, se prevedea în programa de învăţământ posibilitatea alegerii ca obiect facultativ de studiu limba minoritară respectivă. În scopul integrării şi în sprijinul minorităţilor naţionale, se mai specifica înfiinţarea pe lângă liceele de stat a unor secţii cu limba de predare a minorităţii. Cu toate acestea, limba română, geografia României, istoria României sau instrucţiunea civică erau predate în limba română[54].

Învăţământul public, va preciza articolul 10, în şcolile primare, acolo unde ponderea minorităţilor atinge cote mari, se va putea face în limba acestora. Comunităţile săseşti şi secuieşti din Transilvania se vor bucura de autonomie locală, în domeniul religios şi educaţional, potrivit articolului

[52] Carol Iancu, *op. cit.*, p. 109.

[53] Ioan Scurtu, Ioan Dordea, *op. cit.*, p. 8.

[54] *Ibidem.*

11 din lege[55]. Respectarea acestor drepturi şi garanţii va fi atent supravegheată de Societatea Naţiunilor, iar modificarea lor se puteau face doar cu aprobarea majorităţii Consiliului Societăţii Naţiunilor[56], potrivit articolului 12 din Tratatul Minorităților. Alte domenii vor cunoaște reglementări pe măsura importanței lor în procesul de integrare a minorităților în „corpul social românesc". Printre aceste domenii putem aminti cultele și regimul confesional al acestora sau administrația publică locală în care minoritățile erau implicate. Legea pentru regimul general al Cultelor va fi adoptată în aprilie 1928. Aceasta va garanta tuturor cultelor o egală libertate şi protecţie, atât timp cât exerciţiul acestora nu va prejudicia ordinea publică, bunele moravuri sau legile statului. „Nici un cult nu va putea avea relaţie de dependenţă faţă de o autoritate sau organizaţie bisericească din străinătate, în afară de cele impuse de principiile lui dogmatice şi juridico-canonice, excepţie făcând cultul catolic, singurul în ţară cu o asemenea dependenţă"[57].

Legea pentru organizarea administraţiei publice locale va intra în vigoare în august 1929 şi va înlocui legea similară din 1925. Aceasta va stabili că: „fiecare locuitor al ţării, fără deosebire de vârstă, sex, naţionalitate sau confesiune, trebuie să fie membru al unei comune şi să participe la sarcinile ei"[58]. Acest lucru va facilita ca: „între membrii de drept ai Consiliilor urbane să se afle şi reprezentanţi ai şcolilor secundare particulare care aparţin grupului minoritar celui mai numeros din localitate, precum şi ai bisericii minoritare cu cel mai mare număr de credincioşi din localitate"[59].

Pe 25 iunie 1931, guvernul condus de Nicolae Iorga, în urma proiectului de lege adoptat, va înfiinţa un Subsecretariat de Stat al Minorităţilor, care va funcţiona pe lângă Preşedinţia Consiliului de Miniştri. Acesta va fi: „un organ consultativ al guvernului pentru problemele minoritare, cu misiunea de a iniţia măsurile necesare convieţuirii armonioase a elementelor minoritare în cadrele intereselor generale ale statului român"[60].

Liderul Partidului German din România a condus acest organism. Legislaţia adoptată va avea un caracter democratic şi va urmări integrarea minorităţilor naţionale. Trebuie precizat faptul că autoritățile române au făcut eforturi considerabile pentru înființarea unui subsecretariat de stat pentru minorități. Pentru garantarea şi respectarea acestor drepturi, în cadrul

[55] Roger Brubaker, Margit Feischmidt, Jon Fox, Liana Grancea, *Politică naţionalistă şi etnicitate cotidiană într-un oraş transilvănean*, Editura Institutului Pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale și Editura Kriterion, Cluj Napoca, 2000, p.290.

[56] Ioan Scurtu, Ioan Dordea, *op. cit*., p.473

[57] *Ibidem.*

[58] *Ibidem*, p.7.

[59] *Ibidem.*

[60] *Ibidem*, p.16.

acestui subsecretariat a fost înființat un Comisariat General cu atribuţii în a supraveghea modul cum măsurile legislative şi administrative se aplică faţă de minorităţi. Același Comisariat avea atribuții de a interveni pentru aplicarea exactă şi unitară a măsurilor dispuse pe întregul teritoriu al Regatului şi de a studia problemele legate de minorităţi şi a propune autorităţilor competente soluţiile ce se impuneau. Articolul 3 din Regulamentul pentru funcţionarea Comisariatului General pentru minorităţi prevedea că legile în vigoare asigură tuturor cetăţenilor români, fără deosebire de limbă, rasă sau religie, aceleaşi drepturi civile şi politice, acelaşi tratament şi aceleaşi garanţii. Să ne imaginăm minorităţile culturale ca situându-se de-a lungul unui proces continuu privind modul şi măsura în care acestea urmăresc integrarea în societatea dominată de majoritatea românească. Ideea unui teritoriu în interiorul căruia s-ar situa diferitele categorii de grupuri etnoculturale apare în mod repetat.

În loc de concluzii

Fiecare minoritate din cadrul unui stat se încadrează, în general, între două sisteme de referinţă. Unul care îi este propriu şi care angajează existenţa acesteia şi cel de-al doilea, pe care îl dictează sistemul politic propriu statului care are în interiorul său acel grup minoritar. Autorităţile guvernamentale româneşti au fost preocupate, au insistat şi au fost interesate de crearea cadrului legislativ care să asigure deplina egalitate a tuturor cetăţenilor României.

Problema minorităţilor comportă un aspect fundamental, adică ea trebuie definită, privită şi rezolvată întâi din punctul de vedere al statului naţional[61]. De asemenea, România a semnat și aplicat Tratatul Minorităţilor încheiat la Paris în timpul Conferinţei de Pace 1919-1920. Acest tratat stabilea pentru minorităţile naţionale din România două categorii de drepturi şi libertăţi fundamentale din care derivă o serie de drepturi şi libertăţi speciale. Cele două categorii sunt: a) dreptul la cetăţenia română, din care derivau dreptul la protecţia vieţii şi libertatea individuală; b) drepturi civile şi politice, precum și egalitatea în faţa legilor ţării. Constituţia ţării era flexibilă şi în ceea ce priveşte libera folosire a limbii materne pentru minorităţi în presă şi orice publicaţii, în comerţ, în relaţii particulare.

De asemenea, s-au înscris în legi particularităţi pentru libera folosire a limbii şi cetăţenilor aparţinând minorităţilor care nu cunoşteau limba statului, atât în relaţiile lor cu autorităţile, cât şi în justiţie. Primul pas în acestsens îl va constitui, aşa cum am prezentat anterior, decretul-lege pentru reforma

[61] Iancu, Ghe. (2002) *Problema minorităţiilor etnice din România în documente ale Societăţii Naţiunilor (1923- 1932)*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, p. 14.

electorală, adoptat în noiembrie 1918, care va introduce votul obligatoriu, direct, egal şi secret pentru toţi cetăţenii majori, indiferent de originea etnică. Ulterior, reforma electorală (alături de cea agrară) va contribui la crearea unei adevărate reforme politice. Constituţia din 1923, la rândul ei, se va dovedi a fi una dintre cele mai progresiste şi democratice din Europa acelei epoci și va crea cadrele de manifestare și integrare societală a minorităților. Aceeași constituție va reglementa pentru toţi românii, fără a ţine cont de deosebirile de origine etnică, limbă sau religie, libertatea conştiinţei, învăţământului, presei, libertatea întrunirilor şi a dreptului de asociaţie.

Educația publică va fi atent reglementată, prin nenumărate legi. Prin legea pentru învăţământul particular din decembrie 1925, minorităţile naţionale au avut dreptul la şcoli proprii cu limba de predare stabilită de susţinătorii acestora. Singurele precizări în domeniu vizau obligativitatea limbii române, limba oficială a statului naţional român, geografia şi istoria acestuia, care nu puteau fi predate în limbile minorităţilor naţionale. Legea pentru învățământul secundar, din mai 1928, va reglementa acest tip de învăţământ în şcolile publice, precum şi în instituţiile de învăţământ particulare, în care, în conformitate cu programa şcolară adoptată de Ministerul Instrucţiunii Publice, printre disciplinele facultative de studiu un loc important era deţinut de studiul limbilor minorităţilor naţionale.

Legea cultelor, din aprilie 1928, va garanta egalitatea şi protecţia cultelor existente pe teritoriul statului român. În altă ordine de idei, au existat şi disfuncţionalităţi, generate de existenţa anumitor mentalităţi colective legate de percepția în noile reconfigurări. Particularitățile și interesele grupurilor politice sau ale liderilor anumitor minorităţi naţionale vor conduce și la tentative de obţinere a unor drepturi exploatând şi carenţele regimului democratic românesc. În repetate rânduri plângerile minorităţilor (în unele cazuri nefondate) vor ajunge în faţa forurilor internaţionale, care vor încerca să medieze pentru rezolvarea lor. Constrânse de presiunile externe, guvernele României au adoptat o tactică defensivă, prin intermediul căreia vor încerca să convingă asupra corectitudinii politicii pe care o vor aplica în raport cu minorităţile naţionale[62]. Autoritățile române au comunicat și au colaborat la rezolvarea problemelor revendicate de Societatea Naţiunilor sau Comunităţilor Evreieşti internaţionale. Aceleași autorități vor purta discuţii cu emisarii veniţi să constate eventualele nereguli, au oferit tabele şi date statistice comparative privind situaţia românilor din Transilvania, Bucovina şi Basarabia înainte de 1918, precum şi cea a minorităţilor naţionale din aceste teritorii după Marea

[62] Romulus Seișanu, *op.cit* , pp. 377-380.

Unire. Cu toate acestea, propaganda românească susţinută în străinătate va fi una sporadică și inconsecventă, cercurile politice româneşti trăind cu iluzia că dreptatea cauzei acestora va fi prea evidentă pentru a putea fi pusă cu adevărat sub semnul întrebării. Dar lucrurile nu s-au petrecut așa. Cu toate acestea, situaţia concretă a minorităţilor naţionale din România se va deosebi fundamental de imaginea acreditată pe plan internaţional[63].

Datele şi statisticile vremii vor revela aceste realități. Reprezentanții minorităților vor fi împroprietăriţi și vor beneficia de legile date pentru impulsionarea dezvoltării economice. Peste 1 400 353 capi de familie au primit pământ, dintre care 206 265 vor aparţine minorităţilor naţionale, după cum urmează: 46 069 dintre aceştia vor fi maghiari, 24 815 vor fi germani, 34 709 vor fi ruşi şi 12 725 vor fi bulgari.

Numărul şcolilor confesionale aparținând minorităţilor naţionale a crescut, numărul publicaţilor sau a lăcaşurilor de cult ale acestora a sporit, de asemenea. Se vor crea structuri politice şi culturale, se vor schimba idei şi se vor căuta adesea soluţii favorabile minorităţilor naţionale. Dar, pe de altă parte, progresele înregistrate vor constitui rezultatul cooperării şi al activităţii depuse pe ambele baricade. Astfel, legislaţia adoptată de statul român va asigura cadrul democratic de manifestare a tuturor locuitorilor săi, indiferent de originea etnică, limbă sau religie. Una dintre autoarele care au scris despre minoritate evreiască consemna: „Un stat care nu ar face toate sforţările pentru a asigura maximul de bine minorităţilor sale, un stat care n-ar înţelege că interesul primordial se întemeiază pe loialitatea tuturor cetăţenilor şi nu pe anihilarea individualităţii culturale şi religioase a unora dintre supuşii lui, un stat care nu şi-ar da seama că el însuşi trebuie să fie cel mai mare luptător al intereselor bine înţelese ale minorităţilor sale, ar încălca nu numai legea umanităţii, care trebuie să conducă întreaga comunitate civilizată, dar ar încălca însăşi legea de conservare a propriei sale vieţi”[64]. Un alt autor analiza cultivarea adevăratelor valori promovate de acestea şi în egală măsură de către stat. Prin urmare, acesta îndeamnă: „Să ne cunoaştem, să ne respectăm şi poate în final să ne acceptăm împotriva tuturor trăsăturilor ce ne diferenţiază (…) să cunoaştem și să înţelegem altfelul celor din jurul nostru”[65].

Sfârșitul Primului Război Mondial a fost urmat de complexul sistem de

[63] Gheorghe Calcan, *România în relaţiile internaţionale ale Conferinţei de Pace de la Paris-Versailles - 1919-1920. Recunoaşterea internaţională a Marii Uniri*, Editura Mega, Cluj Napoca, 2013, p. 157.

[64] Lya Benjamin, *Prigoană şi rezistenţă în istoria evreilor din România (1940-1944). Studii*, Editura Hasefer, Bucureşti, 2001, p. 5.

[65] Ion Diaconu, *Minorităţile, Identitate, Egalitate,* Editura Institutului Român pentru Drepturile Omului, Bucureşti, 1998, p. 47.

tratate negociat în cadrul Conferinței de Pace de la Paris, sistem conceput încă înainte de sfârșitul războiului[66]. De departe conferința a constituit cel mai important eveniment diplomatic al începutului de secol XX prin amploarea evenimentelor și prin numărul de participanți (zece mii de persoane, conform afirmațiilor unor autori[67]). Conferința de Pace a condus la dispariția celor trei mari imperii care au stabilit vreme de trei secole ordinea politică și diplomatică a Europei. Conferința a creat „implozia" celor trei imperii și ca o „pedeapsă" pentru dezechilibrele pe care le creaseră din punct de vedere politic și diplomatic. Sistemul de tratate a deschis calea unui experiment sociologic la scară mare în ceea ce privește formula politică a societății multiculturale și multietnice pe care Europa o va cunoaște după 1920. Statele națiune vor lua locul marilor imperii și vor „învăța" să-și construiască drumul politic și diplomatic pe care îl aveau de parcurs în secolul XX, care a fost de departe cel mai violent, cel mai tumultuos și cel mai „generos" în ceea numim generic „experimente totalitare". În cazul românesc integrarea minorităţilor naţionale în structura statului român a presupus multe eforturi de ordin politic, diplomatic și instituțional. A fost o provocare pe care sistemul politic românesc, dar și elita intelectuală au gestionat-o cu priceperea, cunoașterea și resursele epocii. Exemplul românesc al „integrării" minorităților a fost unul pozitiv, dacă analizăm comparativ cum au fost tratate și integrate minoritățile în cadrul statelor succesoare marilor imperii. Acest subiect va face obiectul unei alte analize extinse.

[66] Gheorghe Calcan, *op.cit*., p.277.

[67] Ion Calafeteanu, Gheorghe Sbârnă, *op.cit*., p. 23.

Minoritățile naționale din România. Diversitate și forme de reprezentare

Sebastian SIMION

Încă de la debutul procesului de revenire la sistemul politic constituțional-pluralist, minorităţile naţionale – prin reprezentanţii lor legitimi – au luat parte activă la viaţa politică a societăţii româneşti, reluând cursul unei tradiţii existente până la instaurarea regimurilor totalitare. De altfel, în decembrie 1989, minorităţile au reprezentat elemente active ale procesului de transformare a regimului politic din România, Frontul Salvării Naţionale incluzând, inițial, un număr de 14 maghiari, printre care personalităţi ca László Tőkés, Károly Király şi Géza Domokos, dar și reprezentanți ai altor minorități naționale.

Caracterul reprezentativ al Adunării Legislative ar fi fost poate mai puţin „reprezentativ" fără prezenţa minorităţilor naţionale, dacă considerăm Parlamentul ca fiind un microcosm al naţiunii[1], deşi acesta nu este şi nici nu poate fi, descriptiv vorbind, oglinda exactă a alcătuirii unei societăţi la un moment dat. Începând cu anul 1990 un număr de state foste socialiste – dar nu toate – au adoptat măsuri a căror intenţie a fost aceea de a creşte reprezentativitatea, corectând sub-reprezentarea minorităţilor naţionale. Dacă în regimurile non-democratice prezenţa minorităţilor în adunările legislative are legătură mai curând cu limitarea autonomiei minorităţilor şi cu dorinţa de a afişa existenţa „păcii etnice" (aparente), în statele est-europene astfel de măsuri au fost benefice nu doar armonizării inter-etnice (în plan intern), dar şi îmbunătăţirii stabilităţii şi cooperării regionale. Promovând şi reglementând reprezentarea parlamentară a minorităţilor naţionale, România s-a alăturat, astfel, unui grup restrâns de state – şi vorbim şi de democraţii consolidate, nu doar de cele recente – care garantau și reprezentarea politică a minorităţilor naţio-

[1] Hannah Pitkin, *The Concept of Representation*, Berkeley, CA. University of California Press, 1967.

nale, nu numai recunoașterea drepturilor lor etno-culturale.

Considerații privind situația minorităților naționale în perioada interbelică și în perioada comunistă

După Primul Război Mondial, în sistemul tratatelor de pace de la Paris-Versailles au fost prevăzute clauze specifice privind minorităţile naţionale pentru ca, în cadrul Societăţii Naţiunilor, să fie creat şi mecanismul procedural pentru garantarea drepturilor persoanelor aparţinând minorităţilor (exista un drept de petiţie), precum şi comitete pentru minorităţi. Statele succesoare au fost obligate să semneze tratate privind drepturile minorităţilor, ca o precondiţie a recunoaşterii lor internaţionale. Au fost semnate şi o sumă de tratate bilaterale între Societatea Naţiunilor şi o parte din statele nou apărute (dar şi cu cele care s-au extins teritorial); astfel de documente au fost convenite cu Polonia, Iugoslavia (Regatul Sârbilor, Croaţilor şi Slovenilor), cu Cehoslovacia; cu România[2] şi cu Grecia (ca state care s-au extins teritorial), dar şi cu state din fosta alianţă a Puterilor Centrale (Ungaria, Austria, Turcia, Bulgaria). De asemenea, cu Albania, Lituania, Letonia, Estonia şi, din afara spaţiului european, cu Irakul. Recunoaşterea drepturilor minorităţilor era şi o condiţie obligatorie pentru statele care aplicau pentru calitatea de membru a Societăţii Naţiunilor. Urmând sistemul idealist wilsonian, necesitatea care a stat la baza reglementărilor privind drepturile minorităţilor a fost determinată de dorinţa de a construi un sistem internaţional stabil şi de a împiedica, pe viitor, comiterea unor atrocităţi similare celor comise în timpul şi imediat după încheierea Primului Război Mondial. În cele din urmă sistemul va eşua, nereuşind să tempereze resurgenţa militarismului şi a revizionismului, aşa cum a eşuat şi în asigurarea unei protecţii efective a minorităţilor etnice.

În perioada interbelică problematica minorităţilor etnice a reprezentat, aşadar, una dintre dominantele relaţiilor inter-statale, situaţia etnică a Europei Centrale şi de Est nemodificându-se simţitor faţă de perioada anterioară (în sensul în care coexista acelaşi mozaic etnic, de data aceasta nu între frontierele unor imperii, ci a unor state naţionale). Resurgenţa naţionalismelor, instituţionalizarea schimbului

[2] Tratatul între Puterile Aliate şi Asociate şi România a fost încheiat la Paris la 9 decembrie 1919, intrând în vigoare la 16 iulie 1920. Ratificat de guvernul britanic la 12 ianuarie 1921, de Japonia la 25 ianuarie 1921 şi de Italia la 3 martie 1921, va fi înregistrat la Liga Naţiunilor la 21 iulie 1921. Cf. League of Nations Treaty Series, *Treaty between the Principal Allied and Associated Powers and Roumania, signed at Paris, December 9, 1919* [1921] LNTSer 63; 5 LNTS 335 p 336-353. Din partea Regatului României a semnat generalul Constantin Coandă, fost preşedinte al Consiliului de Miniştri.

de populaţii[3], lipsa unor mecanisme colective eficiente de protejare a drepturilor minorităţilor în faţa ideologiilor totalitare, erodarea treptată a acceptării eterogenităţii pluri-etnice, precum şi emergenţa violenţelor xenofobe au completat tabloul unei perioade turbulente pentru întreg continentul european. Deportările, purificările etnice[4], repopulările şi migraţiile forţate au cunoscut o catastrofală exacerbare în perioada războiului, afectând un număr de aproximativ 35 de milioane de persoane. În contextul celui de-Al Doilea Război Mondial politicile genocidare au reprezentat un capitol aparte al politicilor de „omogenizare" etnică cu orice preţ, rezultatul constând în exterminarea a 6 milioane de evrei europeni. Un destin similar a împărtăşit şi o parte importantă a populaţiei roma (estimându-se exterminarea unui număr de 220.000 de persoane sau 25% din totalul populaţiei roma din Europa acelei epoci)[5].

În România interbelică problema minorităţilor nu a fost rezolvată printr-un cod sistematic al minorităţilor sau printr-o lege specială cu putere de aplicare la scara întregii ţări. Baza principială a fost cuprinsă în **Hotărârile Adunării de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918** şi în prevederile tratatului adiţional de la Paris din 9 decembrie 1919. Pentru spaţiul intracarpatic a fost şi Decretul 1 al Consiliului Dirigent, care a utilizat Legea despre egala îndreptăţire a naţionalităţilor de la 1868 din Ungaria, cu modificările de rigoare.

Prevederile importante aveau în vedere: „Deplina libertate naţională pentru toate popoarele conlocuitoare. Fiecare popor se va putea instrui, administra şi judeca în limba sa proprie prin indivizi aleşi din sânul lor şi fiecare popor va avea drept de reprezentare în corpurile legiuitoare şi în guvernarea ţării în raport cu indivizii care-l compun". „Egală îndreptăţire

[3] Cum a fost cel dintre Bulgaria şi Grecia, reglementat printr-un tratat la 1919, sau cel dintre Turcia şi Grecia, cuprins în Tratatul de la Lausanne din 1923, ori migrarea controlată a populaţiilor germanice din URSS, Italia şi Ţările Baltice în Germania, prin politica „Heim ins Reich".

[4] Intrat în uz odată cu epilogul sistemului socialist, termenul de *purificare etnică* descrie un model (nu inedit – perioada interbelică și imediat următoare încheierii acestuia cunoscând fenomene de acest gen) din speța celor genocidare, utilizat mai ales cu referire la evenimentele violente din fosta Iugoslavie. Însă, înainte ca termenul să fie utilizat în sens propriu de Milosevic sau Seselj, îl întâlnim în fosta URSS, în contextul violențelelor din enclava Nagorno-Karabakh, în formularea *etnicestkie chistki*; în aprilie 1987, Milosevic, pe atunci lider al Partidului Comunist din Serbia, a sugerat ideea unei purificări etnice a provinciei Kosovo, ca reacție la intensificarea naționalismului și separatismului albanez din regiune, idee dusă mai departe de Vojislav Seselj, care și-a dorit nu numai îndepărtarea a peste 360.000 de albanezi, dar și ilegitimarea copiilor proveniți din căsătorile mixte sârbo-croate.

[5] Simion, Sebastian coord.: *Grupul Parlamentar al Minorităților Naționale: 1990-2016* (sinteza activității parlamentare), UER Press, București 2016 p. 14-25.

şi deplină libertate autonomă, confesională pentru toate confesiunile de Stat". Tratatul adiţional prevedea însă chestiuni mai explicite:

Art. 8 Toţi supuşii români vor fi egali în faţa legii şi se vor bucura de aceleaşi drepturi civile şi politice fără deosebire de rasă, limbă sau religie. Deosebirea de religie, de credinţă sau de confesiune nu va putea fi o piedică pentru nici un supus român cu privire la folosinţa drepturilor sale civile şi politice, în special la admiterea în serviciile publice, în funcţiuni şi onoruri sau la exercitarea diferitelor profesiuni. Cu toată stabilirea de către guvernul român a unei limbi oficiale, se vor face înlesniri raţionale supuşilor români de altă limbă decât cea românească, pentru întrebuinţarea limbii lor, fie oral, fie în scris, înaintea tribunalelor.

Art.11 România consimte să acorde, sub controlul Statului român, comunităţilor secuilor şi saşilor, în Transilvania, autonomie locală în ce priveşte chestiunile religioase şi şcolare.

Art.12 Declară aceste drepturi ale minorităţilor ca fiind puse sub garanţia Societăţii Naţiunilor şi statorniceşte modul de aplicare a acestor garanţii.

Aceste prevederi au fost insuficient cuprinse în Constituțiile din 1923, respectiv 1938, ultima dintre acestea marcând intrarea României în perioada regimurilor totalitare

Prezentare comparativă a constituţiilor române din anii 1923 şi 1938			
Nr. crt.	**Denumirea instituţiei sau materiei reglementate**	**Constituţia din 1923**	**Constituţia din 1938**
1	Caracteristicile statului	Naţional, unitar şi indivizibil (art. 1)	Naţional, unitar şi indivizibil (art. 1)
2	Forma de guvernământ	Monarhie	Regat
3	Teritoriul României	Nealienabil (art. 2)	Inalienabil
4	Strămutarea de populaţii străine	Nu pot fi colonizate populaţii de gintă străină (art. 3)	Nu pot fi colonizate populaţii de seminţie străină (art. 3)

5	Egalitatea între cetăţeni	Fără deosebire de origine etnică, de limbă, de religie, de sex, potrivit legii speciale, de naştere, de clasă socială (art. 5-8)	Românii se bucură de libertatea conştiinţei, de libertatea învăţământului, de libertatea presei, de libertatea întrunirilor, de libertatea de asociaţie şi de toate libertăţile care decurg drepturi, în condiţiunile statornicite prin legi.
5	Cetăţenia	Dobândirea prin naturalizare se reglementează prin lege specială	Prin căsătorie, prin filiaţiune, prin recunoaştere şi prin naturalizare. Naturalizarea se acordă individual, prin lege; ea nu are efect retroactiv (art. 11)
6	Dreptul la identitate al persoanelor aparţinând minorităţilor naţionale	_____	_____
7	Drepturi şi libertăţi fundamentale	Egalitatea în faţa legii (art. 8) Românii fără discriminare sunt admisibili în funcţii şi demnităţi publice. Străinii nu pot fi admişi în funcţii publice decât în cazuri excepţionale, şi anume statornicite de lege (art. 8) Libertatea conştiinţei, libertatea cuvântului şi a presei, drepturi politice determinate prin Constituţie şi legea electorală, libertatea învăţământului (art. 22, art. 25, art. 6, art. 24) Libertatea întrunirilor – „Dreptul românilor de a se aduna paşnic” (art. 28)	Toţi cetăţenii români, fără deosebire de origine etnică şi credinţă religioasă, sunt egali în faţa legii, datorându-i respect şi supunere (art. 5) Libertatea conştiinţei este absolută. Statul garantează tuturor cultelor o deopotrivă libertate şi protecţiune cât exerciţiul lor nu aduce atingere odinei publice, bunelor moravuri şi siguranţei Statului. Biserica ortodoxă creştină şi cea greco-catolică sunt biserici româneşti. Religia creştină ortodoxă fiind religia marii majorităţi a românilor, biserica ortodoxă este biserică dominantă în Statul român, iar cea greco-catolică are întâietate faţă de celelalte culte (art. 19)

8	Administraţia publică locală. Principii de bază	Desemnarea se face prin alegeri de către cetăţenii români prin vot universal, egal, direct, secret, obligatoriu şi cu reprezentarea minorităţii, după formele prevăzute de lege. Din aceste autorităţi mai fac parte şi membrii de drept şi membrii cooptaţi, adăugaţi prin lege. Din ultima categorie pot face parte şi femeile majore (art. 108)	Instituţiunile administrative sunt statornicite prin legi (art. 79).

În spiritul ideologiilor dominante în Europa epocii, Constituţia regală din 1938 a accentuat voit latura naţionalistă a statului, deși libertăţile fundamentale (cum sunt dreptul la libera exprimare și dreptul la libera formare a opiniilor) subzistă, dar ponderate de „limitele şi condiţiunile legii", sintagmă care lăsa deschisă varianta interdicţiilor şi cenzurii prin legi speciale. Ca interstiţiu între amurgul democraţiei parlamentare şi regimurile politice de mână-forte carlismul are, de bună-seamă, unele caracteristici care-l deosebesc de totalitarismele care îi vor urma. Dar are şi suficiente trăsături care-l apropie. În perioada carlistă debutează şi politica antisemită ca politică de stat[6], în acea vreme adoptându-se o legislaţie inspirată din cea a Reich-ului nazist. Evreilor le-au fost impuse interdicţii economice, sociale şi educaţionale, statul român îndreptându-se în forţă spre caracteristicile unui stat totalitar, etnicist şi rasial. Regimul antonescian va exceda în aplicarea acestor politici de omogenizare, numite direct „politici de românizare". Nucleul politicii antonesciene a fost reprezentat de „naţionalismul integral", prin aceasta înțelegând omogenizarea etnică a statului, eliminarea străinilor (şi în special a evreilor) din structurile societăţii româneşti, „românizarea economiei", „apărarea sângelui românesc" etc. Două au fost minorităţile spre care s-au îndreptat, cu predilecţie, mecanismele represive ale statului: evreii şi romii. Chiar dacă şi celelalte minorităţi naţionale erau strict controlate prin mecanisme poliţieneşti, aceste două minorităţi etnice au înregistrat şi un număr considerabil de victime. După o scurtă și aparentă revenire la sistemul Constituției din

[6] Decretul-lege nr. 2650, privitor la starea juridică a locuitorilor evrei din România, în Sergiu Stanciu (coord.), Lya Benjamin, *Evreii din România între anii 1940-1944. Vol. 1. Legislaţia antievreiască*, (Bucureşti: Edit. Hasefer, 1993), 37, 39.

1923, după august 1944, România va intra în orbita sistemului sovietic, de pe agenda construcției noului regim de „democrație populară" neputând lipsi problema minorităților naționale. În mod evident, exemplul urmat a fost, cel puţin pentru perioada de început, acela luminat de noul „far călăuzitor", URSS. Minorităţilor naţionale le erau admise drepturi egale cu majoritatea, câtă vreme acestea nu puneau problema unor riscuri politice pentru regim şi în paradigma respectării „neabătute" a angajamentului faţă de principiile edificării societăţii socialiste. Liniile generale privind politica naţionalităţilor (politică subsumată dictonului leninist „naţională în formă, socialistă în conţinut") s-au regăsit în prevederile constituţiilor adoptate în perioada comunistă (începând cu aceea din 1948 şi continuând cu constituţiile din 1952 şi 1965). În practică însă, tentaţia omogenizării naţionale şi construirea naţiunii conform standardelor naţional-comuniste au interpus între drepturile constituţionale ale minorităţilor şi practica exercitării acestora diverse obstacole, între care accesul la resurse şi logistică era unul dintre cele mai dificile. Voluntarismul regimului politic în perioada sa de început, problemele politice existente între PCR şi partidele comuniste din regiune, direcţiile adoptate la diferitele congrese ale PCR au influenţat şi situaţia minorităţilor (relaţiile româno-iugoslave şi traseul sinuos al acestora au afectat, de exemplu, situaţia minorităţii sârbilor, aşa cum stabilirea unor relaţii bune cu RFG sau cu statul Israel au avut repercusiuni şi asupra minorităţilor respective, în principal în ceea ce priveşte emigrarea). Problema minorităţilor nu a fost, aşadar, inexistentă pe agenda politicii comuniste, însă tipul de atitudine a variat de la ignorare la cooptare sau chiar la recunoaşterea unor forme de autonomie. Societatea românească în întregul ei – majoritarii ca şi minoritarii – a fost supusă unor acţiuni constante de omogenizare în baza imperativului construirii „omului nou socialist". Între minorităţi, maghiarii s-au bucurat, pentru un timp, de o atenţie specială, constituţia din 1952 consacrând existenţa unei Regiuni Autonome Maghiare pentru un teritoriu care, în fapt, abia cuprindea ceva mai mult de ¼ din totalul populaţiei maghiare din România. O autonomie de tip „sovietic", a cărei scurtă funcţionare va dura *de facto* până în 1956, anul Revoluţiei Maghiare, reorganizarea *de jure* venind ceva târziu, în 1960. Constituţia din 1965 va redefini România ca stat socialist unitar şi indivizibil, problema naţionalităţilor conlocuitoare fiind considerată definitiv rezolvată, cu păstrarea aparenţei reprezentativităţii minorităţilor la toate nivelurile puterii de stat. În realitate însă, capacitatea minorităţilor de a influenţa politica generală a statului era redusă, la numirile în funcţii prevalând întotdeauna loialitatea politică – faţă

de aparatul de partid şi de structurile centrale de conducere – şi mai puţin notorietatea în cadrul comunităţii sau meritele profesionale rezonante în interiorul minorităţilor respective. Dinamica componenţei PCR reflectă cu suficientă acurateţe această evoluţie: dacă în 1955 79% din totalul membrilor de partid făceau parte din majoritate, în 1980 ponderea se va situa undeva în jur de 90%. Au continuat să existe consiliile muncitoreşti ale naţionalităţilor conlocuitoare (germani, maghiari, sârbi, ucraineni), însă toate acestea operau sub umbrela FDUS (Frontul Democraţiei şi Unităţii Socialiste) şi în coordonarea PCR (Secretariatul Comitetului Central fiind organismul care gira şi bugetele proprii ale acestor organizaţii). Mai mult, consiliile oamenilor muncii aparţinând naţionalităţilor conlocuitoare nu aveau nici sedii proprii, orare de funcţionare, structură de resurse umane etc., raţiunea pentru care acestea erau periodic convocate fiind aceea de a menţine aparenţa unei republici în care PCR avea grijă de interesele oamenilor muncii indiferent de naţionalitate[7]. Fireşte, minorităţile, conform legilor electorale în vigoare, aveau reprezentanţi în Marea Adunare Naţională – acel simulacru de Parlament unicameral – însă candidaturile treceau, în prealabil, prin filtrul PCR şi al FDUS, iar mandatul în sine nu era atât de reprezentare, cât semnifica o validare a conformităţii ideologice a celor care-l deţineau.

Prevederi privind minorităţile naţionale în Constituţiile României din perioada 1948- 1965

	Numărul Titlului	Prevederi referitoare la minorităţi
1948	Titlul III Art. 16 şi 17	Se stabileşte egalitatea în faţa legii şi pedepsirea prin lege a oricărei propovăduiri sau manifestări a urii de rasă sau de naţionalitate.
	Art. 24	Consacră pentru minorităţi dreptul la folosirea limbii materne şi dreptul de a avea învăţământ de toate gradele în limba maternă, folosirea limbii materne în justiţie şi în relaţia cu administraţia locală. Predarea limbii şi literaturii române este obligatorie în şcolile de orice grad.

[7] Desfăşurarea şedinţelor consiliilor muncitoreşti ale naţionalităţilor se făcea în prealabil cu informarea structurilor FDUS şi PCR, şedinţele fiind conduse în limba română şi nu în limba respectivei minorităţi.

1952	Cap. Introductiv	„Minorităţile naţionale din Republica Populară Română se bucură de deplina egalitate în drepturi cu poporul român. În Republica Populară Română se asigură autonomie administrativ-teritorială populaţiei maghiare din raioanele secueşti, unde ea formează o masă compactă”
	Cap. II, privind Orânduirea de stat, Art. 17 alin. j)	Regimul democraţiei populare „asigură desvoltarea culturii poporului român şi a culturii minorităţilor naţionale, socialistă în conţinut, naţională în formă”.
	Cap. II Art. 19	Dintre minorităţi, minorităţii maghiare îi revine ca formă de organizare administrativ-teritorială Regiunea Autonomă Maghiară, cuprinzând raioanele: Ciuc, Gheorgheni, Odorhei, Reghin, Sîngeorgiu de Pădure, Sf. Gheorghe, Târgu-Mureş, Târgu-Secuiesc, Topliţa, cu centrul administrativ la Târgu-Mureş.
	Cap. VI Art. 68	Se asigură folosirea limbii materne a populaţiei de altă naţionalitate în regiunile şi raioanele locuite de aceasta.
	Cap. VII Art. 82	„În RPR se asigură minorităţilor naţionale folosirea liberă a limbii materne, învăţământul de toate gradele în limba maternă, cărţi, ziare şi teatre în limba maternă. În raioanele locuire de populaţii de altă naţionalitate decât cea română, toate organele şi instituţiile vor folosi oral şi scris şi limba naţionalităţilor respective şi vor face numiri de funcţionari din rândul naţionalităţii respective sau al altor localnici care cunosc limba şi felul de trai al populaţiei locale”.
1965	Titlul II Art. 22	Introduce noţiunea de naţionalităţi conlocuitoare, cărora li se asigură folosirea liberă a limbii materne, precum şi cărţi, reviste, ziare, teatre, învăţământ de toate gradele, în limbă proprie.
	Titlul VI Art. 109	Se asigura şi folosirea limbilor naţionalităţilor în toate organele şi instituţiile din raza unităţilor administrativ-teritoriale locuite şi de altă naţionalitate decât cea română, precum şi numirea de funcţionari din rândul acestor naţionalităţi sau „al altor cetăţeni care cunosc limba şi felul de trai al populaţiei locale”.

În ceea ce priveşte reprezentarea politică, legile electorale nu prevedeau drepturi electorale specifice[8], însă nici nu existau interdicţii, votul fiind universal, egal, secret şi direct, candidaturile fiind depuse pe circumscripţii electorale stabilite prin lege. Teoretic, minorităţile naţionale ar fi putut participa cu candidaţi proprii şi în varianta asociaţiilor culturale sau altor variante de organizaţii de masă ale „oamenilor muncii"[9], votul în RSR fiind imperativ[10]. În practică, acest lucru ar fi fost dificil de realizat. Constituţia din 1965 va fi consfinţit rolul de unic conducător politic al PCR, candidaturile – ale majoritarilor sau minoritarilor – fiind ideologic controlate de Frontului Democraţiei şi Unităţii Socialiste, aflat sub conducerea Partidului Comunist Român. Rămânea deschisă posibilitatea asocierii în organizaţii social-culturale, uniuni de creaţie, asociaţii ştiinţifice, tehnice, sportive, obşteşti etc., însă aceste forme de organizare nu puteau influenţa deciziile politice majore nici măcar din eventuala postură de instituţii consultative sau cu rol informal.

În perioada comunistă ponderea minorităţilor s-a diminuat considerabil ca urmare a părăsirii definitive a ţării, în pofida cadrului normativ restrictiv. Evreii au reprezentat prima minoritate ce s-a înscris pe un curs descendent progresiv: de la 410.000 persoane, câte erau înregistrate imediat după Al Doilea Război Mondial (după URSS, în România vieţuind cea mai mare minoritate evreiască din estul Europei), la începutul anilor '70 vor mai fi rămas puţin sub 25.000. Aceeaşi tendinţă a existat şi în ceea ce priveşte minoritatea germană, deşi regimul a căutat cu constanţă să restrângă posibilitatea de migrare a etnicilor germani, consideraţi o resursă umană de bună calitate, importantă în arhitectura politicilor economice dirijiste. În dimensiunea politicilor culturale, venirea lui Nicolae Ceauşescu la putere, la jumătatea anilor '60, a însemnat și o perioadă de relaxare şi liberalizare. Concesiile făcute de noul lider s-au făcut simţite în domeniul culturii, în mod pozitiv se poate spune: a apărut revista maghiară *Săptămâna (A hét)*, s-a înfiinţat editura *Kriterion*, la televiziunea naţională au început să fie difuzate emisiuni în limbile maghiară şi germană, în Harghita şi Covasna au apărut noi ziare în limba maghiară, aceeaşi atitudine de deschidere remarcându-se şi în domeniul educaţiei. Acest tablou va suferi modificări importante începând cu jumătatea anilor 80 ai secolului trecut, în linia generală a degradării situaţiei interne: drepturile şi libertăţile tuturor cetăţenilor au avut de suferit, cenzura şi-a intensificat ac-

[8] Constituţia RPR 1952, Cap. VIII Sistemul Electoral

[9] Idem Cap. VIII Art. 100

[10] Idem, Art.101 „Deputatului i se poate oricând mandatul, în urma hotărârii majorităţii alegătorilor, luată în conformitate cu procedura fixată de lege".

tivitatea, precaritatea condiţiilor de trai devenise o realitate curentă pentru majoritatea cetăţenilor indiferent de etnicitatea acestora. Sistematizarea rurală a lovit nediscriminatoriu, libertatea religioasă a fost afectată pentru toate cultele, emisiunile în limbile minorităţilor au început să dispară, în condiţiile în care spaţiul de emisie al posturilor naţionale a fost diminuat semnificativ şi politizat dincolo de limitele absurdului propagandistic al ceauşismului târziu. „Frontul istoric", deschis și de apariția unor mult-comentate lucrări istorice elaborate la Budapesta, a avut și consecințe în plan diplomatic (spre exemplu, Consulatul maghiar de la Cluj a fost închis în 1988), situație care va fi semnificativ îmbunătățită abia în 1996, odată cu semnarea „Tratatului de Înţelegere, Cooperare şi Bună Vecinătate" însoţit de o „Declaraţie Politică Comună Româno-Ungară" şi de un „Acord de Reconciliere şi Parteneriat", chiar dacă polemicile pe tărâm istoriografic au continuat.

Problematica minorităților naționale după 1990

Se poate spune că în ţările blocului sovietic dezideratele etnice au fost îngheţate de totalitarismul ideologic, însă, după implozia acestuia, identitatea etnică şi conştiinţa naţională vor fi revenit în forţă determinând, în unele cazuri, conflicte secesioniste însoţite de un întreg cortegiu de alte fenomene negative (expulzări, acţiuni genocidare, purificări etnice etc.). După colapsul comunismului, pericolul unui conflict ideologic (şi militar) global a fost depășit, izbucnind însă războaie civile etnonaţionaliste, mai mult sau mai puţin deschise; dacă în Occident teza caracterului artificial al naţiunii s-a răspândit de decenii bune devenind, în timp, oarecum acceptabilă, în estul european această idee nu și-a găsit publicul necesar; se poate considera că, în principal, acest lucru este urmarea decalajului istoric dintre regiuni (perioade diferite de construcţie ale statelor naţionale centralizate, evoluţii socio-economice şi culturale diferite etc.). Cu toate acestea, şi partea de la est de linia Sczecin – Trieste a participat, în limitele ideologice, la perioada internaţionalistă dintre anii 1945-1989, revenind, ulterior, la o perioadă mai curând „naționalistă", interstițiu depășit odată cu integrarea în Uniunea Europeană și adoptarea valorilor acesteia.

În perioada de glorie a modelului „statului bunăstării" problematica socială s-a atenuat, dispărând treptat condiţiile care justificau teoria luptei de clasă prin formarea unei largi majorităţi a clasei de mijloc, pentru care identitatea şi/sau solidaritatea clasială nu reprezentau o prioritate. Era perioada în care şi în Est, dar şi în Vest se credea, *mutatis mutandis*, că dezvoltarea economică şi avansul tehnologic vor duce, în cele din urmă, la dis-

pariţia statului naţional şi la eradicarea tuturor formelor de naţionalism. Unii credeau în internaţionalismul proletar şi victoria definitivă a acestuia, alţii în internaţionalismul economiei de piaţă și triumful final al acestuia. Problematica naţională nu intra în vederile nici unora. În cele din urmă istoria va contrazice optimismul ambelor tabere, în Europa de Est naţionalismul devenind „opiul" pseudreligios al unor naţiuni silite la parcurgerea şi acceptarea unor transformări post-comuniste dureroase şi dificile; de partea cealaltă, „anticomunismul", odată dispărut, a lăsat în loc un vid cultural care va fi umplut – cel puţin în parte – de revenirea la principiul identităţii.

Europa de astăzi se află sub zodia societăţii de imigrare, devenită un fel de regulă generală – pe acest fundal, naţionalul a recâştigat din nou teren ca reacţie la procesul de integrare europeană, a prăbuşirii lumii comuniste şi ca reflex faţă de imigrările masive; de aici disputele aprige în legătură cu politica faţă de refugiaţi, de imigranţi şi faţă de evoluţia Uniunii Europene, contestată nu în ceea ce privește capacitatea ei de a decide, de exemplu, în privinţa unei pieţe de muncă libere (şi nici aici în totalitate) sau libera mișcare a capitalurilor, cât, mai ales, în ceea ce privește afectarea dreptului constituţional al statelor naţionale de a acorda cetăţenia conform propriilor lor reguli. Evident, problemele etnice nu se pot rezolva prin segregare, expulzare sau prin asimilare. Autonomia şi integrarea sunt singurele metode de a rezolva deosebirile culturale dintr-o perspectivă pluralistă, asigurând, totodată, egalitatea între culturi. O comunitate politică, oricare ar fi aceasta, poate cere de la cetăţenii săi loialitate politică, dar nicidecum nu poate cere asimilare culturală. Statul trebuie să fie neutru cultural, asigurând cadrul politic în interiorul căruia societatea civilă să se poată dezvolta, în jurul conştiinţei comunităţii. Altfel spus, cetățeanul este dator a respecta loialitatea politică faţă de statul naţional și loialitatea culturală faţă de comunitatea din care provine, această dublă identitate constituind (și va constitui şi în continuare) sursa unor tensiuni permanente din perspectiva preeminenței. Evident, diferenţele culturale şi sublinierea obsecventă a statutului de minoritate poate duce şi la rebeliuni politice, la inventarea unor formule de particularizare identitară (de genul Romandiei elveţiene, a „secuimii" din România etc.), însă, sub semnul toleranţei culturale și aprofundării civismului politic, acestea se estompează.

Evoluții demografice recente

Începând cu 1990 evoluţia demografică a României a cunoscut o dinamică negativă, între 1992 şi 2011 înregistrându-se o diminuare semnificativă a totalului populaţiei (de la 22.810.035 în 1992 la 20.121.641

persoane în 2011). Situaţia minorităţilor naţionale a urmat aproximativ acelaşi curs – şi facem referire, în primul rând, la minorităţile descrise în general ca „istorice” (acestea fiind şi minorităţile cu ponderea cea mai mare din totalul minorităţilor). Astfel, minoritatea maghiară a scăzut de la 1.624.959 în 1992 la 1.227.623 în 2011, cea germană cu ceva mai mult de 2/3, comparativ cu începutul anilor 90 (de la 119.462 în 1992 la 36.042 persoane în 2011); minoritatea ucraineană a rămas relativ staţionară ca pondere în total (0,27% de la 0,28% sau de la 64.472 în 1992 – 50.920 în 2011). Singura minoritate cu o evoluţie demografică pozitivă este minoritatea roma (de la 401.087 în 1992 la 621.573 în 2011).

	1992	2002	2011
Total populaţie	22.810.035	21.680.974	20.121.641
Români	20.408.542 (89,5%)	19.409.400 (89,5%)	16.792.868 (83,5%)
Maghiari	1.624.959 (7,1 %)	1.434.377 (6.60%)	1.227.623 (6,50%)
Roma	401.087 (1,75%)	535.250 (2.46%)	621.573 (3,29%)
Ucraineni	65.472 (0,28%)	61.091 (0.28%)	50.920 (0,27%)
Germani	119.462 (0,52%)	60.088 (0.28%)	36.042 (0,19%)

Explicaţiile variază în funcţie de fiecare minoritate (minoritatea germană a migrat consistent şi definitiv spre Germania după ce graniţele au fost deschise, însă tendinţa exista şi înainte de 1989 – după 1967, după ce cursul relaţiilor româno-germane (RFG) a cunoscut o turnură ascendentă, între chestiunile convenite cu prilejul diverselor întâlniri oficiale s-a numărat şi aceea a repatrierii etnicilor germani în Germania Federală. Comparativ cu anul 1930, când minoritatea germană însuma aproximativ 750.000 (peste 4% din totalul populației) scăderea a fost mai mult decât semnificativă. Minoritatea evreiască a cunoscut o tendință asemănătoare; ca și în cazul minorității germane, situația a fost mai curând inevitabilă, întemeierea Israelului catalizând cea mai mare parte a fluxului migrator al evreilor români (dacă în 1930 evreii erau în număr de 728.115, aproximativ 4% din totalul populației, recensământul din 1977 consemna un număr de 24.667, iar cel din 2011 3.153, reprezentând 0,002 din populația României; 9.351 membri la 31 decembrie 2006, în centralizarea FCER).

În ceea ce priveşte minoritatea roma aceasta, cu cele 9-12 milioane estimate la nivelul întregii Uniuni Europene, constituie cea mai mare minoritate etnică din UE, mare parte fiind localizată în cel puţin cinci ţări europene (Bulgaria, Ungaria, România, Slovacia şi Spania).

Minoritățile naționale din România și reprezentarea politică – dinamica legislativă

Evident, legislaţia privind minorităţile (conservarea limbii şi statutul instituţiilor în limba maternă, conservarea tradiţiilor, dar şi alte aspecte importante) s-a bucurat de o atenţie specială imediat după revenirea la regimul parlamentar, însă considerăm acest lucru firesc pentru perioada imediat următoare anului 1989, având în vedere evoluțiile politico-culturale ale ultimelor decenii ale comunismului din România, care au însemnat (pentru minorităţile naţionale) în cel mai bun caz ignorarea nevoilor comunităţilor (și aceasta când „factorii de decizie" nu aveau în vedere aplicarea de politici asimilaţioniste subsumate „imperativului istoric" de omogenizare a „naţiunii socialiste"). Lipsa preocupării structurilor puterii centrale pentru problemele specifice ale minorităţilor naţionale, coroborate cu precaritatea condiţiilor de viaţă au determinat, printre altele, și valurile migratorii semnificative care au modificat numeric situaţia minorităților existentă în perioada interbelică.

Dreptul minoritaților de a fi reprezentate în Parlamentul României – în urma unui proces electiv – a fost stabilit de Constituție și de Legea Electorală, acestea garantând reprezentarea minoritaților naționale în Camera Deputaților; astfel, conform Art. 62, alin. 2 al Constituției României: „Organizațiile cetățenilor aparținând minorităților naționale, care nu întrunesc în alegeri numărul de voturi pentru a fi reprezentate în Parlament, au dreptul la câte un loc de deputat, în condițiile legii electorale. Cetățenii unei minoritați naționale pot fi reprezentați numai de o singură organizație". Drepturile de ordin general stabilesc formele de participare publică la care au acces toți cetățenii români, implicit și minoritățile naționale (libertatea de asociere, de întrunire, de exprimare, accesul neîngrădit la orice informație de interes public, dreptul de a formula petiții etc.). Forma revizuită a Constituției, în vigoare din anul 2003, nu a adus cu sine modificări de esență ale drepturilor minoritaților naționale, dar a venit cu două dimensiuni suplimentare la drepturile sociale ale acestora: dreptul de a folosi limba maternă în justiție (art. 182/2) și în administrația publică (art. 120).

Prin urmare, după 1989, drepturile identitare ale minoritaţilor şi grupurilor etnoculturale au fost incluse în noul cadru constituţional post-comunist, participarea politică fiind facilitată prin diverse proceduri legale, care au pornit de la premisa că sistemele electorale nu permit întotdeauna, prin alegeri, reprezentarea minorităţilor la nivel naţional (excepţia fiind, în cazul României, Uniunea Democratică a Maghiarilor din România, al cărei bazin electoral i-a permis prezenţa

constantă în ambele Camere ale Parlamentului, în toate legislaturile). Din punctul de vedere al consolidării democratice, un pas politic important a fost reprezentat de anul 1996, când un partid politic reprezentând o minoritate națională, UDMR, a intrat pentru prima dată într-o coaliție de guvernare, alături de Convenția Democratică și de Partidul Democrat. În anul 1997 Comisia Europeană a certificat că România îndeplinea criteriul politic de la Copenhaga, ajungând la un stadiu la care drepturile minorităților naționale erau pe deplin respectate și asigurate la nivel național.

În planul legislației electorale, România – ca și Polonia, Lituania sau Croația – a amendat cadrul normativ pentru a excepta minoritățile de la realizarea unei valori a pragului electoral similar celui existent pentru partidele politice, astfel încât acestea să poată fi prezente în Parlament, pe un număr de locuri dedicate. Evident, o minoritate care are un partid politic ce întrunește pragul legal pentru accederea în Parlament va avea un număr de mandate corespunzător voturilor obținute (este cazul minorității maghiare), caz în care este exclusă de la locul dedicat discriminativ. Potrivit Legii privind Alegerea Senatului și a Camerei Deputaților, „organizațiile cetățenilor aparținând unei minorități naționale, legal constituite, care nu au obținut în alegeri cel puțin un mandat de deputat sau de senator au dreptul la un mandat de deputat, dacă au obținut, pe întreaga țară, un număr de voturi egal cu cel puțin 5% din numărul mediu de voturi valabil exprimate pe țară pentru alegerea unui deputat" (Art. 56 din legea 208/2015, prevedere care exista şi în legea similară 68/1992 pentru Alegerea Camerei Deputaţilor şi Senatului, la Art. 4). S-a asigurat, astfel, reprezentarea politică a minorităților dincolo de obstacolele de natură demografică (limitative în privința bazinului electoral), rezultatul constând în structurarea unui grup politic parlamentar al minorităților naționale la Camera Deputaților, organizat ca toate celelalte grupuri parlamentare și ai cărui membri participă plenar la toate activitățile parlamentare (în comisiile permanente sau speciale, în activitățile de reprezentare în diverse organisme interparlamentare sau regionale etc.).

În cele aproape trei decenii de existenţă, Grupul Parlamentar al Minorităților Naționale a contribuit de o manieră semnificativă la definirea mecanismelor strategice şi a instrumentelor legale privind păstrarea identităţii cultural-etnice a minorităţilor din România. Promotor al unităţii în diversitate, idee politică ce a definit traiectoria României începând cu Proclamaţia de la Alba-Iulia în contextul Marii Uniri de la 1918, rolul acestui grup parlamentar în dezvoltarea post-1989 a României a fost şi este, cu siguranţă, mult mai mare decât ar

indica-o statistica simplă a ponderilor grupurilor politice din Parlamentul României sau izbucnirile episodice cu privire la modul de vot din Camera Deputaților pe anumite proiecte de legi. Trebuie spus că minorităţile naţionale reprezentate în Parlamentul României au militat direct şi cu eficienţă pentru integrarea euroatlantică a ţării şi pentru consolidarea relaţiilor bilaterale cu ţările de apartenenţă etno-culturală. Aproape toate organizaţiile minorităţilor naţionale din România şi-au dezvoltat, în timp, infrastructuri organizaţionale, structurate în filiale şi organizaţii locale, în vederea gestionării eficiente a resurselor politice şi financiare avute la dispoziţie (din partea statului român, dar şi din partea statelor de origine).

În ceea ce priveşte contribuţia nemijlocită a minorităţilor naţionale din România la modernizarea cadrului legislativ (şi ne referim la proiectele depuse sau susţinute, pentru a deveni legi, de către parlamentarii Grupului Minorităţilor Naţionale), aceasta este sesizabilă în foarte multe domenii: aproape întreaga legislaţie privind minorităţile naţionale, dar şi contribuţii legislative importante în domeniile educaţiei, sănătăţii publice, tehnologiei informaţiei, administraţiei şi finanţelor publice (între 1996 și 2016 parlamentarii minorităților manționale au contribuit la redactarea sau au susținut un număr de *peste 1700 de iniţiative legislative*). În egală măsură parlamentarii minorităților naționale au participat activ la formarea guvernelor și la validarea programelor de guvernare. Dimensiunea Grupului minorităților naționale a variat de la 12 (numărul minorităților reprezentate în 1990-1992) la 15 (1996-2000), 18 (2004-2008 și următoarele legislaturi 2008-2012, 2012-2016), în actuala legislatură fiind reprezentate 17 minorități (din cauza unor disensiuni interne între reprezentanţii minorităţii tătare, această minoritate nu şi-a putut valida un reprezentant pentru legislatura 2016-2020)[11].

Prezența minorităților naționale în Parlamentul României nu a furnizat niciodată pretextul unor nemulțumiri sau al unor manifestări ostile din partea populației majoritare, motiv pentru care România a și fost nu de puține ori citată ca exemplu pentru modul în care a tratat problematica respectării drepturilor minorităților naționale. Din perspectiva Convenţiei Cadru privind Protecţia Minorităţilor Naţionale a Consiliului Europei (1994) România oferă un cadru stimulativ participării civice şi politice a minorităţilor prin: asigurarea libertăţii de asociere, a libertăţii de a forma partide politice şi prin prevederile favorabile din cuprinsul legii electorale. Intensitatea şi complexitatea formelor de mobilizare

[11] Simion, Sebastian coord.: *Grupul Parlamentar al Minorităților Naționale: 1990-2016* (sinteza activității parlamentare), UER Press, București 2016 p. 31-39 și *passim.*

(mai ales în perioada post-aderare) a depins nu de voinţa statului de a asigura/implementa cadrul legal necesar (din 1990 şi până în prezent acesta însumând peste 200 de acte cu caracter normativ privind minorităţile), ci de capacitatea minorităţilor de a adopta strategii eficiente de reprezentare şi de a se implica în gestionarea politicilor generale ale ţării.

Contextul normativ și instituțional

Cadrul normativ şi instituţional românesc pe problema minorităţilor naţionale a fost (şi este) modelat de trei tipuri de surse: actori interstatali şi normele adoptate de aceştia (Uniunea Europeană, Consiliul Europei, OSCE ş.a.m.d.), statele de origine ale minorităţilor naţionale şi acordurile bilaterale încheiate de România cu acestea şi, nu în ultimul rând, de formaţiunile politice ale minorităților naționale din România, implicate în generarea unor solicitări de ordin legal. Aşa cum stipulează Constituţia României, reglementările internaţionale au preeminenţă, în cazul neconcordanţelor între legislaţia internă şi pactele şi tratatele privitoare la drepturile omului, la care România este parte.

Cronologia implementării standardelor europene privind minorităţile naţionale:

1990 – România semnează Charta de la Paris pentru o Nouă Europă aderând la principiile acesteia şi angajându-se „să respecte şi să încurajeze contribuţia valoroasă a minorităţilor naţionale în viaţa socială", „să pledeze pentru îmbunătăţirea continuă a situaţiei acestora".

1990 – România devine semnatară a „Documentului Copenhaga" (Dimensiunea Umană a CSCE), act prin care drepturile minorităţilor devin parte a unui proces de internaţionalizare, normele de protecţie a minorităţilor depăşind cadrele naţionale în măsura în care sunt extinse la scara întregii OSCE. Chiar dacă documentul în sine nu impunea părţilor semnatare modificarea legislaţiei interne corespunzător principiilor enunţate, semnarea acestuia are valoarea unui angajament asumat politic de către România.

1992 – Este ratificat, prin Legea 95/16.09.1992, Tratatul dintre România şi Republica Federală Germania privind cooperarea prietenească şi Parteneriatul în Europa (este important de observat că la Art. 1 se menţionează respectarea drepturilor persoanelor aparţinând minorităţilor naţionale).

1992 – Adoptarea Declaraţiei Naţiunilor Unite privind Drepturile Persoanelor aparţinând minoritaţilor naţionale, etnice, religioase sau lingvistice. România, ca parte semnatară a documentului, îşi asumă o dublă responsabilitate: 1) garantarea drepturilor minorităţilor în conformitate cu principiile cuprinse în Declaraţie şi 2) transpunerea în legislaţia internă a acestor

principii privind garantarea drepturilor minorităţilor.

1993 – România devine membra asociată a Consiliului Europei, asumându-şi obligaţia de a pune în practică cadrul normativ emis de acest organism colectiv. Între acestea, Convenţia Europeană pentru Drepturile Omului şi Libertăţile Fundamentale, care, în plan intern, va contribui la diversificarea agendei drepturilor privind minorităţile naţionale, prin includerea principiului non-discriminării (Art. 4 privind interdicţia discriminării pe bază de sex, limbă, religie, opinii politice sau de altă natură, origine socială sau naţională, afilierea la o minoritate naţională, proprietate, naştere sau alte statute. Intervalul cronologic în care Guvernul României a transpus în practică această prevedere (non-discriminarea) a fost unul relativ mare (7 ani), rezultatul fiind Ordonanţa 137/2000 privind prevenirea şi sancţionarea tuturor formelor de discriminare. Notabilă este tergiversarea aplicării celebrei recomandări 1201 a APCE (1993), articolele 11 şi 12 – în mod special – fiind privite cu foarte mare reticenţă de unele dintre partidele politice majoritare (articole a căror aplicare deschidea minorităţilor naţionale accesul la structurile administraţiei locale, acolo unde acestea erau majoritare).

1993 – Crearea Consiliului pentru Minorităţi Naţionale, a cărui principală misiune era aceea de a „acţiona în domeniile legislativului, administrativului, problemelor financiare legate de exercitarea drepturilor persoanelor aparţinând minorităţilor naţionale de a-şi prezerva, dezvolta şi exprima identitatea etnică, culturală, lingvistică şi religioasă după cum este stipulat în Constituţia României, legislaţia în vigoare, precum şi în tratatele şi convenţiile internaţionale la care România este parte”. O responsabilitate importantă a noului organism instituţional consta în distribuirea fondurilor bugetare alocate de guvern organizaţiilor minorităţilor naţionale. Şi în ceea ce priveşte componenţa acestei structuri s-a manifestat deschidere în sensul principiilor Convenţiei Europene: în componenţa CMN intrau câte trei reprezentanţi ai formaţiunilor parlamentare ce reprezentau minorităţile naţionale.

1996 – România a ratificat Tratatul de bună vecinătate cu Ungaria, incluzând în corpul documentului şi Recomandarea 1201. Corelat cu Articolul 119 din Constituţie, ce statuează dreptul administraţiei publice de a se întemeia pe principiul autonomiei locale şi pe acela al descentralizării serviciilor publice; această adoptare deschidea calea reprezentării minorităţilor în administraţia locală. În corpul tratatului a fost introdusă şi o clauză specială: „Părţile contractante afirmă că Recomandarea 1201 nu se referă la drepturi colective, şi nici nu impune obligaţia de a acorda dreptul la un

statut special de autonomie teritorială pe criterii etnice”.

1997 – modificarea structurii Consiliului pentru Minorități Naționale prin HG 506/12.09.1997 prin care se reglementa şi prezenţa reprezentanţilor acelor organizaţii ale minorităţilor naţionale înfiinţate până la data de 27 septembrie 1992, care, deşi unice reprezentante ale minorităţilor respective, nu au participat la alegerile parlamentare sau au participat, dar nu au întrunit numărul necesar de voturi pentru obţinerea unui mandat în Camera Deputaţilor. CMN a intrat în coordonarea SGG. A urmat o altă modificare instituţională, fiind înfiinţat Departamentul pentru Protecţia Minorităţilor Naţionale, cu o competenţă care includea şi Ofciul Naţional pentru Romi, şeful respectivului Departament având rang de ministru.

2001 – Departamentul pentru Protecţia Minorităţilor Naţionale îşi modifică titulatura în Departamentul pentru Relaţii Interetnice, fiind transferat de la Prim-Ministru la Ministerul Informaţiilor Publice, în coordonarea unui secretar de stat.

2003-2004 – Departamentul pentru Relații Interetnice revine în subordinea Prim- Ministrului, fiind coordonat de un ministru delegat al SGG. Reaşezarea instituţională a continuat cu transformarea Oficiului Naţional pentru Romi în Agenţia Naţionala pentru Romi (octombrie 2004), coordonată de un secretar de stat.

În România funcţionează şi un Institut pentru Studierea Problemelor Minorităţilor Naţionale, stabilit prin Ordonanţa de Guvern 121/2000, aprobată de legea 396/2001 şi funcţionând în baza Hotărârii de Guvern 893/2007. Cu sediul la Cluj Napoca, acest institut coordonează efectuarea unor studii multidisciplinare privind minorităţile naţionale din România, acordă burse de cercetare în domeniu; ierarhic, se află în coordonarea Departamentului pentru Relaţii Interetnice al Guvernului României.

Nu în ultimul rând trebuie menționat sprijinul constant acordat de statul român în vederea păstrării moștenirii culturale a minorităților naționale din spațiul românesc (la care se adaugă, firesc, asistența statelor de apartenență etno-culturală) în diverse arii de interes: instituții cu rol educativ (școli, biblioteci, grădinițe, școli estivale etc.), înființarea sau funcționarea unor puncte muzeale, conservarea unor monumente laice sau religioase, funcționarea unor centre de studii, susținerea eforturilor publicistice și editoriale sau organizarea unor evenimente culturale ori științifice etc. În afara infrastructurii politice, minoritățile dispun și de o infrastructură culturală destinată păstrării patrimoniului cultural propriu, ca parte integrantă din patrimoniul cultural românesc. Fiecare minoritate națională dispune de propriul organ de presă și, eventual, de o editură – exemple:

minoritatea albaneză scoate revista culturală „*Prietenul albanezului*” și dispune și de o editură, *Privirea*, la care s-au publicat peste 40 de titluri (unele volume fiind bilingve) din domeniul beletristicii, istoriei, etnografiei, științelor didactice etc.; minoritatea bulgară dispune de un bilunar, „Náša glás” (*Glasul nostru*), și de alte două reviste culturale intermitente, editate cu ocazia unor evenimente speciale, precum și de o publicație confesională „*Isusvata svetlust*”; Uniunea Democrată a Slovacilor și Cehilor din România scoate revista „*Naše snahy*” („*Stradaniile noastre*”, în slovacă și în cehă) și suplimentul „*Naše snahy plus”*, cu tematică cultural-literară; minoritatea croată și UCR scot ziarul „*Hrvatska Grancica*”, cu o apariție lunară, însă au fost editate și o sumă de lucrări ale unor personalități culturale: Marcu Mihail, Deleanu, Radan Mihai, pr. Marian Tincul, Nicolae Jurcul etc. Minoritatea italiană din România este depozitara unei remarcabile tradiții culturale, între personalitățile care au activat în România numărându-se Luigi Cazzavillan (fondatorul celui mai citit ziar din epoca sa, Universul, dar și ctitor al Școlii italiene din București și un mare filantrop), dar și Mario Pietro Cugino, Marc Antonio Canini, Luigi Ademollo, I. Gargiullo, Enrico Croce, Roberto Fava, A. Giandana, C. M. Mingarelli, F. Genazzini și alții (Cercul Italian din București avea, la începutul secolului al XX-lea, o activitate deosebit de bogată). În prezent Ro.As.It desfășoară o bună activitate culturală: editează un număr de publicații, între care ziarul *Piazza Romana* și revista culturală „*Siamo di nuovo insieme*”, organizează evenimente culturale (expoziții, lansări de carte, evenimente cu caracter etno-folcloric) și a sprijinit în mod constant înființarea unor clase cu predare în limba italiană. O activitate la fel de bogată, legată de valorificarea și consolidarea patrimoniului cultural, o întâlnim și la comunitatea evreiască, FCER-CM coordonând un Centru Iudaic de Editură și Publicistică, un Centru pentru studii istorice, biblioteci, un muzeu de istorie, dispune de editura *Hasefer* (participantă la peste 100 de târguri de carte) și de o publicație-reper, *Realitatea Evreiască*. Oficiul de Cultură și Artă al FCER a coordonat o multitudine de evenimente culturale și științifice, dezbateri tematice, recuperarea memoriei personalităților culturale etc. De editură proprie dispune și minoritatea elenă, precum și de un periodic bilingv, *Elpis* (o altă mențiune specială trebuie acordată UER pentru organizarea olimpiadelor internaționale de limbă neo-elenă). Polonezii editează, încă din 1991, revista „*Polonus*” și „*Mały Polonus*”, ultima concepută de copii și tineri, în coordonarea profesorilor de limbă poloneză. În fapt, la nivelul tuturor minorităților – și al celor mai „vizibile”, dar și ale celor cu o activitate poate mai puțin reflectată în

mass-media națională – putem constata lucruri similare (la publicații mai pot fi menționate, fără a epuiza lista, „*Macedoneanul*", a minorității macedonene, *Zorile* și *Aurora* aparținând comunității rușilor lipoveni, *Cuvântul nostru, Viaţa literară* și *Vestitorul de Timişoara*, editate de minoritatea sârbă, *Qaradeniz-Marea Neagră* a tătarilor de la UDTTMR, *Hakses* a Uniunii Democrate Turce sau cele ale ucrainienilor – „*Vilne slovo*", „*Ucrainskyi visnyk*", „*Curierul ucrainean*", *Asul de Treflă* editat de Partida Romilor etc.)[12]. Despre activitatea culturală și info-publicistică a minorității maghiare se poate spune că reprezintă standardul înalt în domeniu (CEDIME-SE, într-un studiu dedicat minorităților din Europa de Sud-Est inventaria un număr de peste 150 de instituții și asociații culturale ale maghiarilor, cu date de contact, existente la momentul respectiv în România, la care se adăugau 6 asociații din sfera mass-media, 18 stații radio, 14 stații TV cu emisiuni maghiare, peste 40 de edituri și aproximativ 50 de cotidiane centrale, județene și locale). Și minoritatea germană, chiar dacă a cunoscut o diminuare numerică semnificativă în ultimele decenii, continuă să susțină o importantă activitate culturală și civică (un ziar central de limbă germană este editat la București, pe lângă acesta apărând, cu regularitate, 3 săptămânale politice și două reviste culturale).

Prin urmare, și în acest domeniu cadrul legislativ al României garantează tuturor minorităților dreptul la libera exprimare și la informare în limbile materne, consolidându-se un model de convieţuire și de integrare conform valorilor europene.

[12] http ://www. dri.gov.ro/presa-minoritatilor/

Conexiuni euro-comunitare și nord-atlantice

Integrarea europeană (virtuți și semne de întrebare)

prof. univ. dr. Ion M. ANGHEL

1. Integrarea europeană – adâncirea în continuare a acesteia reprezintă **obiectivul fundamental** al UE, însăși rațiunea ei de a fi ca o structură asociativă interstatală – scopul pentru care statele europene s-au constituit în această asociere, sperată a fi salvatoare, prin siguranța și prosperitatea ce se așteaptă de la UE; integrarea, în condițiile asigurării coeziunii pe toate planurile între instituțiile participante ale UE, ar urma să asigure dezvoltarea și prosperitatea întregii populații din statele membre; altfel, ar exista riscul de a ne întoarce la ceea ce a constituit acum un secol Imperiul Austro-Ungar, Țarist ș.a., alcătuit dintr-un conglomerat de populații subjugate, reprimate și exploatate, adică să ne întoarcem, în Mileniul 3, la aceeași situație pentru a cărei înlăturare s-au făcut sacrificii timp de secole, iar cei puternici economicește să aibă acum spațiu și condiții ideale de profit spre a-i domina și subjuga pe cei care nu rezistă la o competiție inegală; or, nu acesta este sensul viitorului, adică libertatea și bunăstarea să fie înlocuite cu subjugarea, tocmai în epoca de triumf a drepturilor omului. Din acest punct de vedere, există atât **lumini** – Europa, prin ceea ce a realizat, se afirmă în lume ca un actor demn de luat în considerare – cât, din păcate, mai ales, **umbre**, iar acest rezultat este ilustrat pe deplin și în chip înfiorător de cazul concret al țării noastre; toate acestea au loc ca urmare a selecției crude, sălbatice, pe care o presupune concurența și a indiferenței manifestate de factorul politic, care a lăsat societatea la discreția acestui factor advers intereselor sociale în totalitatea lor.

Prevederile din **TUE** (art. 1, alin. 1 și 2), „Uniunea Europeană… căreia statele membre îi atribuie competențe pentru realizarea obiectivelor lor comune” – „crearea unei uniuni tot mai profunde între popoarele Europei”, sunt de o importanță capitală – una fără egal, spre a se putea înțelege

ceea ce reprezintă UE, care îi sunt virtuțile, respectiv carențele – *virtus aut periculum* și în ce direcție ar trebui ea să meargă; prin sintagma sus-menționată se consacră, într-o formulă lapidară ce se conturează a deveni clasică, ecuația **transfer** – statele nu mai exercită unele dintre **prerogativele lor de suveranitate,** ce sunt atribuite UE sub formă de **competențe** – crearea unei **ordini juridice comunitare** și, în evaluarea noastră, gradul și beneficiul **integrării** UE.

2. Prin urmare, competențele exercitate de UE joacă rolul de **instrument** declanșator al procesului de transfer, iar împreună cu **ordinea juridică suprastatală,** ce se creează ca efect al acestora, se ajunge la **integrarea europeană**.

Comandamentul realizării **integrării europene** adus în discuție, reprezentând esența și rațiunea de a fi a **Uniunii Europene**, din care decurg apoi conceptul, cu mecanismul – modul lui de funcționare, precum și finalitatea asocierii statelor respective în UE, este formulat și pus la baza **Uniunii Europene**. Prin această suită de acțiuni conjugate – transfer de suveranitate și atribuire de competențe[1] prin care, constituindu-se o **ordine juridică europeană**, distinctă de cele ale statelor membre și suprapusă acestora, se asigură temelia pentru realizarea scopului final, care îl reprezintă **integrarea europeană**. Atingerea acestui țel final – **integrarea europeană**, adică **guvernarea** societății din toate statele membre, de către UE – în forma în care are loc, reduce sau exclude acțiunea de guvernare a societății de către statele respective, conturându-se astfel, de o manieră impunătoare, alături de state și în cooperare – competiție cu ele, noi structuri politico-juridice de natură guvernamentală, sau înlocuindu-le pe acestea.

Subliniez faptul că doar statul în cauză – puterea originară și supremă, această structură fundamentală din care este alcătuită comunitatea internațională, este și cel îndrituit – el fiind titular al atributului de a decide transferul din prerogativele sale de suveranitate; suveranitatea de stat constituind premisă, orice exceptare de la aceasta se poate face numai de către statele respective, printr-o strictă interpretare; un asemenea act – transfer de suveranitate trebuie să fie întotdeauna expres și nu dedus, pentru că altfel s-ar ajunge în situația ca orice instanță a UE să dispună de suvera-

[1] Ref. competențele UE, v. Ion M. Anghel, *Personalitatea juridică şi competenţele Comunităţilor Europene/Uniunii Europene*, București, 2007, *Scurte consideraţiuni asupra modului de stabilire a competenţelor Uniunii Europene în regimul Tratatului de la Lisabona*, Rev. rom. de Drept Comunitar nr. 1/2009, pg. 28-55, *Obiectivele Uniunii Europene ca temei al competenţelor sale*, *ibidem* nr. 5/2009, pg. 29 și urm. și *Diplomaţia Uniunii Europene (şi regulile acesteia),* Universul Juridic, 2015, pg. 349-354.

nitatea statelor, transferând, în virtutea unor interpretări pe care ele le fac, atributele suverane, fără ca acestea din urmă să-și fi dat consimțământul – ceea ce este inadmisibil (nu numai că actul de justiție nu se oprește la funcția de interpretare a regulilor UE, dar ajunge să abordeze chiar și ceea ce ține de domeniul rezervat[2] al statului); statele reprezintă o realitate istorică și nu ajung să fie desființate de judecătorii de la CJ a UE, pe diverse criterii sau raționamente.

Prin această gamă largă de competențe, **Uniunea Europeană** preia în mod masiv și abuziv din atributele suverane ale statelor, iar prima constatare de făcut este aceea că în reglementările UE au fost înscrise un asemenea număr de atribute – o adevărată proliferare, încât prerogativele independente și suverane ale statelor, devenind – pe cale de consecință, reziduale, se află într-un proces accentuat și inevitabil de restrângere.

Or, în afară de ipoteza în care statele au **consimțit în mod expres** și fără cea mai mică ambiguitate**,** prin tratatele încheiate de ele în cadrul UE, să-și transfere dintre prerogativele lor de suveranitate cu titlu de competențe la UE, s-a încetățenit însă – ceea ce este îngrijorător, fiind o practică inacceptabilă și dăunătoare, potrivit căreia, prin tot felul de deducții – efect al imaginației – că s-ar putea înlocui ceea ce a consfințit istoria – statele suverane, în sensul că s-ar putea ceda, proliferând ipotezele prin care Uniunea – ea însăși o creație a statelor, să-și poată aroga nestingherit și, după cum se vede, în mod arbitrar, atributele de suveranitate de la statele membre, conducând astfel societatea în direcția ce nu a fost convenită în niciun fel de către statele membre.

Constatăm totuși o multiplicare a competențelor, depășindu-se rațiunile care le impun cu adevărat a fi admise – ceea ce reprezintă un abuz și caz de iresponsabilitate, care trebuie să atragă atenția celor în cauză, spre a nu mai tolera o asemenea practică. Are loc un adevărat asalt, cu ruperi și efect de așchiere din prerogativele unei instituții fundamentale politico-juridice – statul, acel cadru format în decursul istoriei și care reprezintă, așa cum s-a demonstrat până în prezent, speranța cetățeanului că are de unde primi protecție, anume de la cel a cărui componentă o constituie el, despuiat fiind acum de orice capacitate de a mai acționa în favoarea lui.

3. Un segment esențial, din ceea ce reprezintă **competențele** Uniunii Europene, este cel care se constituie și se materializează în opera de **legiferare** înfăptuită de către aceasta;

[2] Statul are, în virtutea jurisdicției sale teritoriale, o competență discreționară – element ce ține de ceea ce reprezintă esența suveranității și independenței de stat – exclusivitatea absolută și care nici nu are cum să fie reglementat de Dreptul internațional – Ch. Rousseau, *Droit international public*, 3-ème édition, 1965, pg. 291-292.

exercitându-și-le, instituie normele juridice ale UE.

Uniunea Europeană dispune de **funcție normativă –** edictând reguli juridice, o funcție ce-i este necesară spre a-și asigura existența unui *corpus* de **norme juridice comunitare,** fără de care nu ar putea conduce o societate alcătuită din statele ce s-au asociat, de complexitatea aceleia a UE; în sfera **funcției constituante** intră edictarea de norme juridice comunitare și revizuirea **tratatelor** prin care a fost instituită UE.

În conformitate cu art. 288 din TFUE, instituțiile adoptă, în vederea exercitării competențelor pe care le are Uniunea, următoarele acte juridice: **regulamentul**, care are aplicabilitate generală, fiind obligatoriu „în toate elementele sale și se aplică direct în fiecare stat membru"; **directiva**, care „este obligatorie pentru fiecare stat membru, cu privire la rezultatul care trebuie atins, lăsând autorităților naționale competența cu privire la forma și mijloacele"; **decizia** este obligatorie în toate elementele sale; **recomandările** și **avizele** nu sunt obligatorii. Statele membre sunt obligate, prin art. 291 TFUE, sub sancțiunile prevăzute de art. 258-260 TFUE, să ia toate măsurile de drept intern necesare pentru a pune în aplicare actele obligatorii (cele adoptate în baza art. 289 și 290)[3], iar în cazul încălcării grave a valorilor prevăzute în art. 2 TUE, se declanșează procedura de *infringement* (art. 7 TUE).

Ca urmare a faptului că **actele juridice** ale UE – **regulamentul**, iar în anumite condiții, chiar și **directiva**, se aplică **direct** (dec. CJ în cauza *Van Duyn*), **nemijlocit** și cu întâietate, atât statelor membre, cât și instituțiilor și cetățenilor acestora, cât și altor persoane aflate pe teritoriul lor, se statuează, în art. 291 TFUE, că reglementările UE nu mai trec prin controlul exercitat de statele membre – așa cum se procedează cu orice altă normă juridică internațională ce intră în sfera dreptului intern (v. art. 11 Constituție), ele aplicându-se direct, ca orice lege a statului respectiv, cu toate că aceasta nu este instituită ori nostrificată în cadrul jurisdicției statului respective (pentru că statele sunt obligate să aplice tratatele încheiate de UE – art. 24(3) și 29 TUE, precum și art. 288 și 291 TFUE.

Referitor la aplicarea **directă** a dreptului UE, este de menționat faptul că prin normele acestuia se conferă drepturi și se impun obligații, în mod **direct** și **nemijlocit**, nu numai statelor, instituțiilor acestora, ci și cetățenilor lor, sau, și mai exact, tuturor persoanelor care se află pe teritoriul acestora.

4. Potrivit Constituției sale, România se prezintă, în conturul ei general, ca orice alt **stat suveran** – **subiect de Drept internaţional**, care în calitatea sa de membru al comunităţii

[3] Ion Gâlea, *op. cit*., pg. 461-473.

internaţionale şi în cadrul **ordinii juridice internaţionale** existente participă ca **actor** la relaţiile internaţionale și acțiunile pentru soluționarea problemelor cu care este confruntată omenirea, întreţinând raporturi în varii domenii cu alte state, inclusiv prin participarea ei în cadrul organizațiilor și altor structuri internaţionale de colaborare.

Prin participarea sa la UE şi în virtutea obligaţiilor pe care şi lea asumat, de a transfera dintre prerogativele sale suverane – cu titlu de competenţe ce-i revin UE şi onorându-și obligațiile, **România** se găsește totuși în poziția de stat guvernat din afară; *hélas*, țara noastră este ținută la periferia UE, iar de această stare în care se află – lipsa de diligență și eficiență ce se cuvenea a fi demonstrată, cât și de înșelarea așteptărilor românilor se fac răspunzători guvernanții români, care nu-și justifică prezența lor la **Bruxelles** și beneficiază de un anumit statut fără ca totuși să se ridice la nivel de reprezentanți naționali responsabili și să merite o asemenea onoare. Cum altfel s-ar putea explica faptul că România este ținută în afara **Acordului Schengen**[4] în chip abuziv, de către state care, încălcând principiile de drept – prin **abuzul de drept** comis[5], ne tratează ca membri ai UE de mâna a doua, dacă nu ca pe supușii lor, în vreme ce ineficienții guvernanți români nu sunt în stare să aducă lucrurile la starea lor normală, spre a nu mai fi umiliți.

5. În vreme ce **supremația dreptului** UE era în mod lapidar formulată în **Tratatul Constituțional**, în **Tratatul de revizuire de la Lisabona** o asemenea mențiune lipsește**,** prevăzându-se doar că **actele juridice** ale UE sunt **obligatorii** pentru state[6] – ceea ce ar putea să apară ca o reglementare incomplete – nedusă până la capăt, dar fără a-i pune în discuție totuși valoarea lor de act juridic obligatoriu.

Dacă sintagma de **prioritate – întâietate –** *premacy* nu-și are locul în raportul dintre normele de drept ale UE și cele naționale, sintagma **supremația** – *supremacy* a drepturilor europene este de-a dreptul hazardată și derutantă.

De principiu, contrapunerea reglementărilor asumate prin tratatele constitutive ale UE – care țin de ordinea juridică internațională, Constituției unui stat membru al acesteia – actul fundamental al unui stat care-i atestă existența ca atare, spre a stabili care dintre acestea are supremație asupra

[4] Ion M. Anghel, *Blocarea României de a intra în Acordul Schengen* și *Un caz de posibilă aplicare a principiului echităţii în relaţiile dintre state membre ale UE, în Reglementări ale Uniunii Europene de un interes aparte – sui generis, pentru România*, Universul Juridic 2017, pg. 117-129 și 279-334.

[5] *Encyclopedia of Public International Law,* Vol. One, 1992, North-Holland, p. 4-8

[6] Ion M. Anghel, *Supremaţia dreptului UE în regimul Tratatului de la Lisabona,* Rev. Rom. de Drept Comunitar, nr. 4/2010, pg. 209-218.

celeilalte, este improprie în condițiile în care fiecare dintre ele ține de o ordine juridică diferită – Dreptul intern și Dreptul international – și nu poate fi vorba de o ierarhizare între ele; pur și simplu, statul membru al UE și-a asumat prin aderare obligația de a aplica regulile acesteia și este ținut în baza principiului *pacta sunt servanda*, nefiind de conceput modificarea Constituției prin efectul unor prevederi comunitare sau a deciziei Curții de Justiție, ori de modificarea structurilor și a funcțiilor statale (art. 4 TUE); ar fi aberant să se pretindă că printr-o decizie a Curții de Justiție un stat membru este lăsat fără Constituție – document care atestă existența acestuia. Așadar, dreptul Uniunii Europene nu se află deasupra statelor și sistemelor lor de drept; normele juridice ale UE leagă, într-adevăr, statele, obligându-le să respecte reglementările UE, dar acest raport între Dreptul internațional și Dreptul intern nu se constituie într-un criteriu suprem de legalitate, problema rămânând tot sub incidența principiului *pacta sunt servanda*; în fond, însăși instituirea normelor UE reprezintă un act al statelor membre – ele s-au pus de acord, instituind legislația respectivă, dar nici UE și nici reglementările sale nu sunt plasate deasupra statelor și actelor lor fundamentale – Constituțiile. Dacă statele sunt subiecte originare ale Dreptului internațional, UE constituie creația statelor fondatoare, decisă de statele respective, și există atâta vreme cât aceste state doresc să o mențină; UE nu are capacitate juridică originară și generală, ci limitată la ceea ce i-a fost conferit – concedată de către statele membre. Transpunerea ideii de supremație în cadrul raportului UE – statele membre este improprie atunci când UE are o personalitate derivată și când este ținută, ca orice actor al vieții internaționale, de principiile și normele imperative ale Dreptului internațional. Ideea de **supremație** are sens doar în cazul Constituției unui stat, când întreaga legislație decurge din aceasta (în acest sens sunt și prevederile Constituției române, când Curtea Constituțională verifică atât legislația – când actele neconstituționale își încetează efectele juridice, cât și tratatele încheiate de România)[7]; nu există o asemenea situație și în cazul UE, când se verifică doar dacă statele își îndeplinesc obligațiile asumate.

Problema dacă norma juridică se aplică sau nu, în opinia noastră, nu are legătură cu faptul că există sau nu o normă în Dreptul intern ce s-ar afla în conflict cu norma UE – așa cum în mod neinspirat este conceput art. 148 din **Constituția României;** o asemenea corelare era necesar să se facă, dar trebuia să se țină seama că aplicarea normei UE are loc în virtutea fap-

[7] *Constitutional Supremacy in the context of the principle of primacy of European Union Law*, Conference Paper -Supplement of Valahia University Law Study, 2017, p. 62-72.

tului că, pur și simplu, exercitându-și competențele ce i s-au atribuit, UE edictează norme, iar acestea sunt cele care trebuie să se aplice; deci, prin ipoteză, nu este necesar să se creeze un conflict pozitiv de norme pentru a stabili că norma UE are **prioritate;** în cazul în care acestea sunt identice, tot norma UE este cea care se aplică**;** cele două **ordini juridice** – UE și legislația internă – sunt inegale, aparținând unor **ordini juridice diferite** și odată ce un stat se angajează să o aplice pe cea comunitară, nu mai are opțiune, fiind vorba de o încălcare a unui tratat.

6. Se susține că întâietatea regulilor UE ar constitui un **principiu fundamental – suprem** al UE, deși această idee de supremație nu figurează în niciun document cu valoare juridică ca atare **–** *in terminis*, cu toate că acest imperativ era cât se poate de evident, spre a se proceda ca atare; faptul că **actele juridice** – ca produs al exercitării competențelor UE, nu înseamnă mai mult decât că statele membre sunt obligate să le aplice, rezultă fără ca în mod explicit să se fi înscris acest lucru; calitatea de **principiu fundamental – suprem** nu poate fi dedusă din interpretarea pur și simplu a unei reglementări, ci trebuie să fie în mod clar formulată și explicit statuată.

Subscriind la afirmația că **actele juridice** adoptate de UE (regulamentele, directivele și deciziile) sunt obligatorii pentru orice stat membru (art. 288 TFUE), care este ținut să ia măsuri de Drept intern, pentru aplicarea lor (art. 299 TFUE), sub sancțiune, angajându-și deci răspunderea, inclusiv prin procedura de *infringement* (art. 7 TUE), aceasta nu constituie – în opinia noastră, o rațiune, spre a putea pretinde că **supremația dreptului** UE constituie un **principiu fundamental** al UE, deși calitatea unei asemenea reguli nu rezultă din simplul fapt al obligației de a fi aplicată; nu există niciun temei juridic care să lege statele din punct de vedere legal, prin care să se fi consacrat sau măcar din care să se poată deduce acest lucru, cu atât mai mult cu cât **Declarația 17** cu privire la supremația dreptului – prin care **Conferința** se raliază la avizul **Serviciului juridic al Consiliului,** pe care îl susține, are doar un caracter politic, nefăcând parte din Tratat și nelegând statele decât la nivel politic și nu juridic, în vreme ce orice persoană poate să pună în discuție acest caracter; există doar un act declarativ, statele nemergând mai departe pentru a-l consfinți ca principiu juridic fundamental, pentru că ar fi riscat să se blocheze și ratificarea **Tratatului de la Lisabona.**

Notăm în același timp faptul negativ că activitatea instituțiilor UE pare a fi axată mai mult pe legiferare – latura birocratică, dincolo de ceea ce este necesar; există și se elaborează reguli din ce în ce mai multe – un conglomerat de reguli, mergându-se până

la lucruri de importanța minoră – când asemenea domenii ar trebui lăsate în seama instituțiilor naționale, pentru reglementări mai adecvate. Reglementările Uniunii Europene au căpătat o asemenea dimensiune și complexitate, încât destinatarii lor ajung să nu le mai înțeleagă, simțindu-se derutați; aceste reglementări au devenit prea numeroase, detaliate și rigide, încât sunt sufocante pentru societate și-i înfrânează dezvoltarea în lipsa unor acțiuni politice care să-i dirijeze evoluția. Mecanismele de decizie au devenit prea birocratice – rupte de realitate, iar Parlamentul European nu are competențe depline (nu are inițiativă parlamentară). Această inflație de reglementări a generat un sentiment de constrângere incomodă pentru cetățeni și ajunge la blocarea bunului mers în societate. Tot acest noian de reglementări ține cetățeanul departe de actul de decizie, iar deficitul de democrație este cât se poate de evident.

7. Se înțelege că, intrând în UE, România nu mai are cum să rămână pe deplin un **stat independent şi suveran,** nu numai *de facto*, ci şi *de iure*; făcând parte dintro asociaţie de state cu caracter **suprastatal**, i se preiau – cu titlu de competenţe ale UE, dintre atributele sale suverane, iar libertatea ei de acţiune se restrânge substantial, încât și independența îi este limitată. Cu toate acestea, **principiile fundamentale**[8] ale Dreptului internațional, precum și **normele imperative**[9] nu încetează de a mai fi aplicate și în relațiile dintre statele UE, de vreme ce UE, făcând parte din comunitatea internațională, nu se poate plasa în afara ordinii juridice internaționale, pe care nici ea nu o poate ignora; nici regulile organizației – Dreptul intern al acestora, nu pot veni în conflict cu principiile Dreptului internațional. De altfel, în tratatele constitutive ale UE se proclamă ca unul dintre obiectivele sale respectarea principiilor Cartei ONU și a Dreptului internațional (art. 21 TUE). Ca atare, atâta vreme cât statele membre ale UE sunt suverane – chiar dacă se integrează în UE, nu încetează a fi ținute de obligații, respectiv de a beneficia de dreptul de a cere **respectarea** principiului egalității suverane, de a-și îndeplini obligațiile cu bună credință; în niciun caz, calitatea de partener în UE nu constituie un temei pentru ca un stat să intervină în treburile interne ale altui stat și de a-i dicta modul de guvernare (ce legi să adopte, cum să funcționeze justiția ș.a.). Relațiile dintre statele membre ale UE sunt reglementate prin actele constitutive ale acesteia și în niciunul dintre ele nu se prevede ca reprezentantul unui stat să poată da indicații,

[8] Ion Diaconu, *Dreptul internaţional public*, Vol. I, Lumina Lex, București, 2002, p. 272-329.

[9] A. Verdross, *Ius Dispositivum and Ius Cogens*, în Intenational Law, AJIL 60, 1966; Ion Diaconu, op.cit., p. 343-381.

să critice și să se substituie instituțiilor acestuia; în UE statele nu sunt subordonate unul altuia, ci egale între ele. Nici parteneriatul strategic privilegiat nu constituie un temei pentru un asemenea tratament de subordonare și control, nefiindu-i admis niciunui stat să-și aroge o asemenea poziție. Or, atitudinea unor reprezentanți diplomatici acreditați la București sau în trecere prin România este pur și simplu revoltătoare și intolerabilă prin modul în care tratează România și instituțiile sale (un tratament colonial); nu numai că nu respectă obligațiile diplomatice în statul acreditar de a nu interveni în treburile interne și a se implica în activități politice, dar nici regulile elementare de ordin protocolar nu le respectă, tratând instituțiile statului cu dispreț și umilindu-ne ca cetățeni români[10]. De altfel, toate statele membre ale UE au, înainte de toate, **relații diplomatice** cu România, iar aceste relații trebuie să se desfășoare – așa cum se întâmplă în lumea civilizată, cu respectarea prevederilor **Convenției de la Viena privind relațiile diplomatice** (art. 41), în care se statuează că diplomații au pe teritoriul statului acreditar datoria de a respecta legile și de a nu se amesteca în treburile interne ale acestuia; se pune întrebarea dacă asemenea reprezentanți diplomatici nu cunosc încă această prevedere sau consideră că nu merităm o atitudine de oameni civilizați.

Se prevede, într-adevăr, în TUE, că Uniunea respectă **egalitatea statelor membre,** precum și **identitatea** lor **națională**; dar textul nu strălucește prin claritate, atunci când se referă la „egalitatea statelor membre, în raport cu tratatele" – nu se știe ce s-a intenționat a se spune, sau poate că tocmai de aceea. Egalitatea față de tratate nu exprimă în mod cert și faptul că statele sunt egale în UE (că votul lor este egal). Atunci când se prevede că „respectă funcțiile esențiale ale statului și în special pe cele care au ca obiect asigurarea integrității sale teritoriale, menținerea ordinii publice și apărarea securității naționale" (art. 4(2) TUE), dar în același timp se adaugă și precizarea prohibitivă că „în temeiul principiului cooperării loiale, statele membre se respectă și se ajută reciproc în îndeplinirea misiunilor ce decurg din tratate, adoptă orice măsură generală sau specială pentru asigurarea îndeplinirii obligațiilor care rezultă din tratate și facilitează îndeplinirea de către Uniune a misiunilor sale și se abțin de la orice măsură care ar putea pune în pericol realizarea obiectivelor Uniunii" (art. 4(3) TUE), se substanțiază destul din ceea ce mai rămâne admisibil ca funcții esențiale ale statului; mai mult, Uniunea Europeană desfășoară politica externă și de securitate comună în nume propriu (art. 23 – 46, TUE)

[10] Ion M. Anghel, *Politica externă a României cu privire la Basarabia, reflectată în activitatea diplomaţilor săi,* Universul Juridic, București, 2016, p. 358-359.

cu reflexiile respective, iar deciziile **Consiliului** angajând statele în luarea pozițiilor lor (art. 28 TUE), statele asigură conformitatea politicilor lor naționale cu pozițiile Uniunii, iar Uniunea încheie tratate în nume propriu (art. 37); acordurile încheiate de Uniune sunt obligatorii pentru statele membre (art. 216(2) TFUE).

8. Dimensiunea **tratatelor încheiate de UE** din cadrul juridic al relațiilor acesteia devine cea principală, în raport de care sunt orânduite toate celelalte relații care există, în vreme ce aceea a **statelor membre** rămâne adiacentă și subsidiară, ea constituindu-se într-un raport de subordonare, iar implicaţiile se extind şi în planul instituţional şi legislativ din statele membre. Prin urmare, intrarea României în UE a însemnat un **adevărat purgatoriu** al cadrului său juridic convenţional; în timp ce a devenit parte la tratate şi alte forme de reglementare ale UE (în calitate de membră UE) – având loc o concentrare a reglementărilor sale internaţionale în această zonă a UE (care nici nu mai este internaţională, ci **intracomunitară**), ea a renunţat, încetând ori revizuind unele tratate pe care le avea încheiate până la aderare, iar pe viitor funcţionează această selecţie, în raport de ceea ce se află în competenţele UE sau ţine seama de faptul că niciun tratat pe care îl încheie România nu poate fi în contradicţie cu regulile UE ori cu încălcarea regulilor acesteia.

9. O fațetă specifică – obligatorie și inevitabilă în a se produce, finalitatea – rațiunea de a fi a UE, pe parcursul **procesului de integrare** ce are loc, o constituie instituirea și dezvoltarea unei noi ordini politico-juridice în cadrul UE – **ordinea juridică comunitară.**

Integrarea europeană este definită ca „un proces prin care statele membre ale UE își transferă în mod progresiv, de la nivel național la nivel supra național, o serie de competențe ce țin de resortul suveranității naționale, acceptând să le exercite în comun și cooperând în domeniile respective de activitate, în scopul atingerii unor obiective de natură politică, economică, socială și culturală ce vizează programul și dezvoltarea acestor state”. Spre deosebire **de integrarea în UE[11], integrarea internațională** – un nou mod de organizare a relațiilor internaționale și de colaborare între unități politice distincte în cadrul unui sistem centralizat, nu pune în discuție neapărat și unificarea statelor participante; gradul de interdependență creat în cadrul integrării antrenează o transformare a sistemului internațional, dar nu produce totuși o alterare a sistemului și legilor fundamentale și nici atingerea independenței statelor-națiune.

[11] Integrarea europeană ca mecanism, v. Ion Jinga. Andrei Popescu – *Integrarea europeană* (Dicționar de termeni comunitari), Lumina Lex, 2000, pg. 113-114.

Ordinea juridică a UE reprezintă elementul fundamental și sigur al Uniunii, deoarece numai prin crearea unui nou sistem de drept și aplicarea regulilor acestuia pot fi înfăptuite obiectivele care stau la baza ei; această **nouă ordine de drept constituie premisa** indispensabilă pentru reorganizarea și rezolvarea problemelor sale economice și politice; s-a afirmat în doctrină că singura modalitate de progres – direcția de urmat a UE – ar fi aceea de a admite necondiționat întâietatea normei UE, ceea ce nu este suficient, iar argumentul este acela că nu ar mai rămâne nimic din ordinea juridică a UE și nu-și mai poate atinge scopurile, astfel încât se va spune adio cu regulile, dar și cu UE[12].

Adâncirea procesului de integrare – ca acţiune ce are loc pe măsură ce se dezvoltă UE şi ca urmare a extinderii transferului de atribute suverane – sub forma competenţelor ce revin UE[13], **conduce** la consecinţa logică, potrivit căreia partea preponderentă – vitală a regulilor din societatea europeană să o constituie regulile ce emană de la UE; acest nou *corpus* – un complex şi impresionant ansamblu de reguli comunitare, precum și celelalte reglementări ce se propagă în continuare, se desenează în cadrul **ordinii juridice a comunităţii internaţionale**, alături de legislaţiile naţionale ale statelor sale membre, precum și ale celorlalte state – dar cu un caracter **transnaţional** și împreună cu reglementările diferitelor structuri internaționale; ca atare, **ordinea juridic**ă comunitară devine o componentă ce se integrează ordinii juridice internaționale. Comandamentele la care se raportează şi din care decurg apoi aceste **norme juridice comunitare** – **ordinea juridică** a UE, constau în realizarea obiectivelor pe care UE le are; sensul şi natura reglementărilor edictate rezultă din menirea pe care o are aceasta – obiectivele de atins – şi se reflectă sub formă de reguli juridice aflate sub jurisdicția statelor sale membre, în locul legislaţiilor lor. Progresia treptată a **instituirii** regulilor UE conduce la o asemenea extindere – pe **orizontală** (ca extindere în spaţiu – în urma lărgirii UE) şi pe **verticală** (în cadrul procesului de acoperire a unor noi zone ale relaţiilor sociale din cadrul naţional), încât legiferarea la nivel naţional va deveni în mod firesc tot mai restrânsă şi neînsemnată (un fel de obicei al locului) – și anume, doar spre a completa regulile comunitare – dar şi aceasta se va face în sensul şi în armonie cu reglementările UE (în virtutea principiului cooperării loiale și a îndatoririi de a asigura îndeplinirea obligațiilor

[12] Klaus – Dieter Borchard, *The ABC of Europea law*, 2010, pg. 115.

[13] Ion M. Anghel, *Scurte consideraţii asupra modului de stabilire a competenţelor Uniunii Europene în regimul Tratatului de la Lisabona*, în Rev. Română de Drept Comunitar nr. 1/2009, pg. 28-55 și *Obiectivele Uniunii Europene – temei al competenţelor sale*, în Rev. Română de Drept Comunitar nr. 5/2009, pg. 29-37; Augustin Fuerea, *op.cit.*, pg. 26-36.

ce decurg din actele UE, statele se abțin de la orice acțiune care ar pune în pericol realizarea obiectivelor – art. 4, alin. 3 TUE).

10. Integrarea europeană, în actualul stadiu de reglementări ale UE, este amplă, nereducându-se pur și simplu la segmentul economic, chiar dacă acesta este și va rămâne precumpănitor în ansamblul obiectivelor UE; există, în afară de problemele economice, numeroase alte segmente ale relațiilor sociale care nu pot fi ignorate și nici puse în tipare economice; societatea modernă este confruntată cu o varietate de probleme mult mai complexe decât cea legată de economia de piață.

Economia de piață, concepută inițial ca un mijloc de dinamizare a progresului economic și al dezvoltării – al bunei stări generale, a devenit în prezent un **scop în sine** care frizează absurdul **–** un fetiș, făcându-se din regulile juridice ale **liberei concurențe** o **politică a concurenței** exagerate și agresive; cealaltă pârghie a dezvoltării – democrația proclamată în tratate – neglijată fiind, a ajuns un simulacru, în condițiile în care orientările fundamentale rezultă din reguli ce au fost elaborate de către organisme birocratice.

Abandonând elementele de apropiere – unitate – solidaritate, ce aveau ca scop consolidarea economiilor naționale și asigurarea convergenței acestora, și mergându-se spre o stratificare a economiilor și discriminare a acestora (egalitatea, doar o iluzie!), constituirea și consolidarea pieței unice echivalează în realitate cu sacrificarea unora – subjugarea lor, în beneficiul categoriilor mai dezvoltate; se repetă unele acțiuni din secolele anterioare. Într-o piață de dimensiunile imense pe care le are Europa, competiția pur economică și legea concurenței – principii fundamentale într-adevăr, lăsate să funcționeze discreționar fac ca societatea, în ansamblul ei, în loc să se omogenizeze, să se fragmentează; se produce o fractură tot mai evidentă între statele dezvoltate și cele mai puțin dezvoltate; economiile mici sunt spulberate, iar cele puternice profită de efectele dezvoltării, lucrurile evoluând în direcția restabilirii sistemului colonial, cu diferența că se practică pe același continent; cazul României ilustrează aceste evoluții. În această ipostază, integrarea UE cuprinde germenele autodistrugerii, creând zone prospere și aglomerate, pe care le opune celor înapoiate și depopulate – exodul care are loc o confirmă; despre democrație nu se poate vorbi cu asemenea secționare a populației făcută prin fatalitatea impusă de regulile de piață. Dar nicio societate nu se poate construi numai pe criterii de eficiență economică – Europa integrată nu se reduce la piața liberă; societatea, oricare ar fi ea, reprezintă mult

mai mult și este mai complexă decât o întreprindere economică, economia constituind doar un segment – important, desigur, dar nu unicul, cerințele societății și ale omului fiind mult mai extinse și jucând rolul de obiectiv la care aspiră ființa umană.

Nu putem înțelege prevederea potrivit căreia statele membre îi atribuie UE competență în vederea realizării **obiectivelor** lor **comune** și pentru **crearea unei Uniuni tot mai profunde**, între popoarele Europei – cu decizii luate cât se poate mai **aproape de cetățeni** (art. 1 TUE), asemenea sintagme nemaiavând sens și nici rațiune, decât dacă exercitarea acestor competențe conduce la promovarea **coeziunii sociale și teritoriale a Uniunii**, a **coeziunii dintre Uniune și statele membre** (art. 14); numai în această viziune și-au pus speranța cetățenii statelor europene, atunci când au consimțit să fie guvernați de către UE și să beneficieze de protecția acesteia, în locul statelor lor, excluzând, desigur, perspectiva ca statutul lor să degenereze în acela de sclavi moderni, sub cupola UE. Dacă rațiunea fundamentală a aderării la UE a oricărui stat rezidă în atingerea unui nivel cât mai ridicat de dezvoltare, atunci trebuie să menționăm faptul că rezultatele **coeziunii economico-sociale și teritoriale** nu sunt notabile, iar reducerea decalajelor între nivelul de dezvoltare al diverselor state se menține în continuare (art. 174-178 TFUE); în cadrul UE, are loc o diversificare și distanțare între stadiul de dezvoltare al unor state față de cel al altor state, din cauza legilor economice – care nu sunt controlate și corectate de factorul politic, ele propulsând factorii mai eficienți sub raportul competiției economice.

11. Suveranitatea de stat reprezintă nu doar punct de plecare în abordarea oricărei probleme de **politică externă** și **diplomație** – nefiind simple probleme de opțiune, ci se identifică cu destinul statului și națiunii române. Nu există nicio îndoială că o integrare completă poate echivala cu dispariția suveranității statelor componente sau cel puțin a unei părți esențiale din aceasta.

Dar procesul de transfer al atributelor de suveranitate de la state la Uniunea Europeană constituie un fenomen inevitabil și obligatoriu, iar dacă suveranitatea se individualizează prin **exclusivitate**, **indivizibilitate** și **inalienabilitate,** în urma integrării europene nu mai rămâne nimic din acestea.

Prima țintă – mă abțin să spun victimă, a efectului ce în mod negreșit, dar și logic, se produce în urma actualului curs al integrării europene o reprezintă statalitatea pe care este clădită UE; este vorba despre acel proces de transformare-subordonare ce se desenează în cadrul Uniunii – dispariția pur și simplu sau menținerea

lor doar formală – un simulacru de stat, cu o altă esență și rol nesemnificativ, având însă ca premisă statele suverane – cele care au decis să se constituie într-o asociație suprastatală și la a căror apreciere rămâne continuarea participării lor în Uniune, are loc o transformare radicală, printr-o uniune fondată pe state suverane ce se omogenizează într-o asemenea măsură încât toate entitățile statale cuprinse în UE să se dizolve, astfel încât aceasta să nu mai fie constituită din state independente și suverane. Dar și în această ipoteză de reducere substanțială a rolului statelor membre – ce ar deveni doar executanți ai regulilor UE, chiar dacă vin în UE prin propria lor decizie și au, din punct de vedere formal, dreptul de a ieși din Uniune –, reținem concluzia că atâta vreme cât se află în UE, în calitate de membru al acesteia, ele rămân tot state suverane – având vocația generală la întreaga lor capacitate juridică, însă cu o exercitare a acesteia mai redusă, încât rolul lor este minim; sfera lor de jurisdicție este substanțial redusă, pentru că (așa cum se prevede în art. 4 din TUE) statele mai au doar acea jurisdicție pe care nu au luat-o sub formă de competențe UE, iar dinamica acestei ecuații tinde spre reducerea rolului statelor respective.

Modul descris mai sus în care funcționează în prezent Uniunea Europeană, **adâncirea integrării europene**, în sine un proces precipitat și obsesiv impus, duce în mod cert la dispariția – dacă nu chiar formală, cu siguranță în fapt, a statelor membre; preluarea acțiunii directe de guvernare a societății de către UE – în fapt, de cercurile dominante din statele membre ce sunt asociate în UE, transformă statele membre din titulare ale actului de guvernare în executante ale deciziilor UE, adică devin un simplu instrument de care este nevoie pentru implementarea deciziilor UE. O asemenea evoluție – o adevărată răsturnare de situație, atrage după sine estomparea până la dispariție a rolului pe care îl au statele, care, nemaifiind independente și suverane, sunt scoase din joc ca o verigă inutilă, raportarea făcându-se la UE în principal, dacă nu în totalitate.

Securitatea și globalizarea

drd. Aurelian Vasile CHIRA
Prof. univ. dr. George ȚICAL

Cuvinte-cheie: securitate, globalizare, securitatea militară, securitatea ecologică, securitatea umană

Keywords: security, globalization, military security, environmental security, human security

Rezumat: Globalizarea influenţează raportul dintre securitatea naţională şi cea internaţională, dar şi alte raporturi (dintre securitatea naţională şi securitatea colectivă, precum şi dintre securitatea colectivă şi cea internaţională). Totodată, ea determină şi toate componentele acestor relaţii prin influenţa exercitată separat asupra securităţii naţionale, securităţii colective şi securităţii internaţionale. Astfel, securitatea naţională e influenţată puternic de fenomenul globalizării prin efectele induse în desfăşurarea activităţilor economice, sociale, politice, militare etc. din fiecare ţară. Fenomenul globalizării, alături de altele, determină conturarea unui nou mediu de securitate ce reclamă o abordare globală şi unitară a problematicii securităţii naţionale prin securitatea colectivă. Conceptul de apărare a devenit neacoperitor pentru riscurile, pericolele, ameninţările şi agresiunile la adresa statelor naţionale şi a naţiunilor. De aceea sunt necesare decizii politice care să vizeze, în primul rând, reorganizarea instituţiilor statului şi reorganizarea naţiunii în scopul păstrării capacităţii ei de reproducere performantă.
Sfârşitul Războiului Rece a determinat o reflecţie la scară largă asupra conceptului de securitate. O consecinţă a sfârşitului Războiului Rece şi a intensificării globalizării este reprezentată de extinderea agendei politice internaţionale, analizate ulterior, şi creşterea importanţei actorilor non-statali în asigurarea securităţii, un rol deosebit avându-l la acest capitol organizaţiile internaţionale investite cu funcţii în domeniul securităţii.

Abstract: Globalization influences the relationship between national and international security, but also other relationships (between national security and collective security, as well as between collective and international security). At the same time, it also determines all the components of these relations through the influence exerted separately on national security, collective security and international security. Thus, national security is strongly influenced by the phenomenon

of globalization through the effects induced in the conduct of economic, social, political, military activities, etc. from each country.
The phenomenon of globalization, along with others, leads to the shaping of a new security environment that calls for a global and unified approach to national security through collective security. The concept of defense has become unachievable for the risks, dangers, threats and aggressions of national states and nations. Political decisions are therefore required, primarily aimed at reorganizing the state institutions and reorganizing the nation in order to preserve its performing ability.
The end of the Cold War prompted a broad-based reflection on the concept of security. A consequence of the end of the Cold War and the intensification of globalization is represented by the expansion of the international political agenda, analyzed later, and the increasing importance of non-state actors in ensuring security, with a special role being played by international organizations with security functions in this area.

Introducere

Globalizarea, fenomen complex, multidimensional şi omniprezent, generează efecte pozitive, dar şi negative; combinate cu ameninţările de securitate, îndeosebi cele asimetrice, într-o anumită măsură chiar le favorizează, creându-le câmp larg de manifestare.

Problema securităţii a preocupat colectivităţile umane de-a lungul existenţei lor. Practic, necesitatea asigurării vieţii constructive, de progres material şi spiritual, a apărut odată cu apariţia omului şi a organizaţiilor socioprofesionale.

Securitatea se realizează la toate nivelurile de organizare socială – individ-grup-stat-alianţe şi se manifestă în toate domeniile vieţii sociale: politic, economic, social, militar, demografic, ecologic, cultural etc. În cuprinsul aparatului categorial specific securităţii intră termeni precum: risc, ameninţare, pericol, stare de securitate, agresiune, conflict, interese naţionale, vulnerabilitate, obiective de securitate, sistem de securitate, mediu de securitate etc.

Politica de securitate se regăseşte materializată în strategia de securitate care reprezintă organizarea şi conducerea activităţilor pentru realizarea intereselor şi obiectivelor puterii politice prin folosirea raţională a resurselor, asigurarea stabilităţii sociale, asigurarea schimbării şi inovării privitoare la siguranţa şi securitatea sistemului social. Ea se realizează în toate domeniile de activitate: politico-diplomatic, economic, social, demografic, militar, cultural etc.

Suveranitatea de stat este acea calitate – trăsătură – a puterii de stat de a fi supremă în raport cu oricare alte puteri sociale existente în limitele sale teritoriale şi independentă faţă de puterile oricărui alt stat sau organism

internaţional, calitate exprimată în dreptul statului de a-şi stabili în mod liber, fără nici o imixtiune din afară, scopurile sale pe plan intern şi extern, sarcinile fundamentale pe care le are de îndeplinit şi mijloacele necesare realizării lor, respectând suveranitatea altor state şi normele dreptului internaţional. Suveranitatea, deşi este o noţiune unitară în esenţa ei, implică totuşi două ipostaze ce reflectă cele două planuri pe care se manifestă: cel intern şi cel extern. Depăşindu-se stadiul în care se vorbeşte de „suveranitate internă" şi „suveranitate externă", astăzi se vorbeşte de două laturi ale aceluiaşi fenomen, între care există puternice legături de interdependenţă, formând un tot unitar.

Globalizarea influenţează raportul dintre securitatea naţională şi cea internaţională, dar şi alte raporturi (dintre securitatea naţională şi securitatea colectivă, precum şi dintre securitatea colectivă şi cea internaţională). Totodată, ea determină şi toate componentele acestor relaţii prin influenţa exercitată separat asupra securităţii naţionale, securităţii colective şi securităţii internaţionale. Astfel, securitatea naţională e influenţată puternic de fenomenul globalizării prin efectele induse în desfăşurarea activităţilor economice, sociale, politice, militare etc. din fiecare ţară.

Fenomenul globalizării, alături de altele, determină conturarea unui nou mediu de securitate ce reclamă o abordare globală şi unitară a problematicii securităţii naţionale prin securitate colectivă. Conceptul de apărare a devenit neacoperitor pentru riscurile, pericolele, ameninţările şi agresiunile la adresa statelor naţionale şi a naţiunilor. De aceea sunt necesare decizii politice care să vizeze, în primul rând, reorganizarea instituţiilor statului şi reorganizarea naţiunii în scopul păstrării capacităţii ei de reproducere performantă.

Globalizarea poate fi cel mai bine percepută mai degrabă ca un proces sau un set de procese decât ca o stare singulară. Ea nu reflectă o logică lineară simplă, a dezvoltării, şi nici nu prefigurează o societate sau o comunitate mondială. În schimb, reflectă apariţia reţelelor şi a sistemelor de interacţiune şi de schimb interregionale. În această privinţă, trebuie făcută distincţia între angrenarea sistemelor naţionale şi societale în procese globale mai extinse şi orice noţiune de integrare globală.

Globalizarea este asociată cu o structură globală dinamică, în evoluţie, de facilitare şi constrângere. Dar structura este şi puternic stratificată, de vreme ce globalizarea este profund inegală: reflectă patternurile existente de inegalitate şi ierarhie şi totodată generează noi patternuri de includere şi excludere, noi învingători şi învinşi. Astfel, globalizarea poate fi înţeleasă ca întruchipând procese de structurare şi stratificare. Deşi globalizarea comerţului contemporan cu armament a devenit tot mai condiţionată

de o logică comercială, ea este totuşi, într-o măsură mult mai mare decât în orice altă perioadă anterioară, administrată de stat şi supusă monitorizării şi reglementării internaţionale.

În contextul actual se vehiculează două concepții în cadrul cercurilor influente ale politicii de securitate:

a) prima concepție este strâns legată de cercurile teoretico-academice – viziunea tradițională, conform căreia trebuie avut în vedere doar interesul statului, sens în care trebuie procurate toate resursele necesare pentru a se putea face faţă atacurilor. Demn de menționat este faptul că atacurile interne sunt considerate nesemnificative, ele rămânând în sarcina poliţiei;

b) cea de-a doua viziune privește zona serviciilor de securitate şi a altor organisme specializate pe apărare. În acest sens nu este vorba doar de război, ci şi de toate modalităţile de a contracara pericolele reale, cum ar fi crima organizată, imigrațiile necontrolate, delapidarea de bani, terorism etc.

Cea de-a doua viziune privind securitatea a devenit foarte influentă în anii de după finalul Războiul Rece. Și asta deoarece până în anul 1989 se considera că Uniunea Sovietică reprezintă un posibil pericol care trebuie luat mereu în considerare și nici o altă putere nu i-a luat locul.

Societatea civilă cuprinde forme asociative de tip apolitic şi care nu sunt părţi ale unei instituţii fundamentale ale statului sau ale sectorului de afaceri. Astfel, organizaţiile neguvernamentale – asociaţii sau fundaţii, sindicatele, uniunile patronale sunt actori ai societăţii civile care intervin pe lângă factorii de decizie, pe lângă instituţiile statului de drept pentru a le influenţa, în sensul apărării drepturilor şi intereselor grupurilor de cetăţeni pe care îi reprezintă.

Societatea civilă reprezintă „ansamblul raporturilor interindividuale, a structurilor familiale, sociale, economice, culturale, religioase, care se dezvoltă în societatea dată, în afara cadrului şi intervenţiei statului”.

Securitatea umană, ca ansamblul componentelor economică, socială, politică, sanitară, culturală, informaţională şi de mediu, se află într-o strânsă interacţiune şi interdependenţă cu democraţia, ca formă de organizare a conducerii societăţii.

Interacţiunea derivă din faptul că elementele constitutive ale securităţii umane, prin existenţa lor, la parametrii optimi, creează premisele implicării responsabile, conştiente şi voluntare ale tuturor cetăţenilor ţării la viaţă şi activitate socială, politică, economică, culturală şi nu numai a statului.

În acelaşi timp, se poate afirma că securitatea umană şi democraţia sunt compatibile. Compatibilitatea lor este dovedită prin aceea că democraţia creează şi dezvoltă climatul legal, organizaţional şi psihosocial adecvat existenţei şi manifestării securităţii umane – la toate nivelurile: individ, grup, comunitate locală şi naţională.

1. Analiza conceptului de securitate

Securitatea a reprezentat încă de la începutul omenirii o preocupare esenţială, aşa cum reiese şi din piramida lui Maslow, unde nevoia de securitate este plasată ca nivel de importanţă imediat după nevoile fiziologice. În ciuda faptului că acest concept este unul cu vechime, o simplă lecturare a unor texte din domeniul relaţiilor internaţionale, şi în special din teoria relaţiilor internaţionale, ne relevă faptul că nu există o definiţie larg acceptată a „securităţii", un termen contestat şi ambiguu. Ambiguitatea termenului derivă din multitudinea de arii pe care le acoperă, şi este „exacerbată de faptul că în viaţa politică internă a statelor sub acoperirea securităţii naţionale sunt invocate – în funcţie de împrejurări – o serie largă de acţiuni şi activităţi politice"[1]. Mai mult decât atât, ambiguitatea este accentuată şi de imposibilitatea de a găsi un consens în literatura de specialitate privind subiectul pe care securitatea îl are în vedere: este vorba de sistemul internaţional, de statul naţional sau de individ? În timp ce în perioada de dinainte de sfârşitul Războiului Rece accentul se punea pe securitatea oferită de stat, în perioada post-Război Rece se apreciază tot mai mult că securitatea naţională nu poate fi asigurată decât prin securitate internaţională, şi se dezvoltă tot mai mult conceptul de securitate a individului.

Referitor la originile termenului de securitate, pot fi invocaţi termenii latini „securitatis" şi „securitas". Dincolo de această certitudine privind originile conceptului, se ridică o serie de întrebări legate de ceea ce înţelegem prin acest concept, devenit unul central în relaţiile contemporane şi în special în teoria relaţiilor internaţionale. Dacă acceptăm faptul că problemele de securitate sunt printre cele mai vechi probleme care există în lume, putem să afirmăm cu certitudine că definiţia acestui concept a depins şi depinde nu doar de epoca analizată, ci şi de actorii consideraţi a fi importanţi, şi mai mult de persoana care emite această definiţie. De altfel, se poate afirma că „securitatea, la fel ca şi alte concepte din ştiinţele sociale, nu acceptă o definiţie neutră". Demersul definirii conceptului de „securitate" este unul cu atât mai dificil în zilele noastre, având în vedere numeroasele dimensiuni ale securităţii şi diversificatele pericole şi ameninţări la adresa securităţii din lumea contemporană.

În sens pragmatic, conceptul de securitate poate fi echivalat cu sintagma „absenţa pericolului", iar cel de insecuritate cu sintagma „prezenţa pericolului", şi se poate aprecia că întotdeauna securitatea unuia înseamnă insecuritate pentru un altul. Una dintre cele mai cunoscute şi vechi definiţii a securităţii îi aparţine lui Ar-

[1] Bidu, Ioan; Troncotă Cristian, (2005) *Coordonate de securitate*, Editura ANI, Bucureşti, p. 9.

nold Wolfers: „Securitatea, în sens obiectiv, măsoară absenţa ameninţărilor la adresa valorilor dobândite, iar într-un sens subiectiv, absenţa temerii că asemenea valori vor fi atacate”[2]. O altă definiţie este cea oferită în lucrarea *Religie şi securitate în Europa secolului XXI – Glosar de termeni*, unde se consideră că securitatea „semnifică situaţia în care o persoană, un grup de persoane, stat, alianţe, în urma unor măsuri specifice adoptate individual sau în înţelegere cu alţi actori, capătă certitudinea că existenţa, integritatea şi interesele lor fundamentale nu sunt primejduite”[3]. În final, este necesară realizarea unei dictincţii între termenii de pace şi securitate, primul desemnând lipsa unui conflict armat, în timp ce starea de securitate se referă la lipsa ameninţărilor[4].

În literatura de specialitatea se consideră că aşa-numita abordare clasică a securităţii se suprapune cu viziunea realistă asupra securităţii, perioada ei de glorie fiind cea a Războiului Rece, însă influenţa ei asupra relaţiilor internaţionale este mai îndelungată, începând odată cu instituirea primelor formaţiuni statele. În mod tradiţional, conceptul de securitatea a fost asociat cu securitatea militară, apărare, şi raportul de forţe de pe plan internaţional în ceea ce priveşte puterea militară. În acest sens, se poate afima chiar că „asumpţia de bază a viziunii tradiţionale este că securitatea este corelată fundamental de dimensiunile militare ale interacţiunilor dintre statele naţiune”. În această acceptiune, statul este cel mai important, uneori chiar singurul actor al relaţiilor internaţionale, singurul care putea asigura securitatea cetăţenilor atât pe plan intern, cât şi internaţional, iar preocuparea sa primordială este asigurarea securităţii. Pentru asigurarea securităţii, statele încearcă mereu să îşi maximizeze puterea într-un mediu considerat anarhic, anarhia fiind structura care caracterizează mediul internaţional. Anarhia rezultă din observaţia conform căreia în timp ce la nivel intern există o conducere, legitimitate, iar monopopul utilizării forţei la nivel intern este deţinut de stat, la nivel internaţional aceste caracteristici nu sunt regăsite. Alături de aceste caracteristici ale mediului tradiţional de securitate mai trebuie menţionate câteva consecinţe ale mediului internaţional anarhic: statele acţionează singure în acest mediu internaţional brutal, iar pacea nu este posibilă, ci doar o balanţă a puterii, şi într-un mediu anarhic nu poate fi implementată securitate colectivă. În ciuda longevităţii acestei viziuni clasice asupra securităţii internaţionale, ceva s-a

[2] Wolfers, Arnold, „National Security” as an Ambiguous Symbol in Political Science Quarterly, Vol. 67, Nr. 4, 1952, pp. 481-502.

[3] Buţă, Viorel; Emil ION; Mihai Stefan DINU (coord.), *Religie şi securitate în Europa secolului XXI - Glosar de termeni*, Editura Universităţii de Apărare „Carol I”, Bucureşti, 2007.

[4] Ungureanu, Radu-Sebastian, *Conceptul de securitate in Manual de relaţii internaţionale*, Editura Polirom, Bucureşti, 2006, pp. 176-186.

schimbat în mediul internaţional odată cu finalul Războiului Rece, ceva atât de semnificativ încât a determinat o regândire totală a conceptului de securitate. Odată cu sfârşitul confruntării din perioada Războiului Rece între cele două mari puteri de la nivel global, Statele Unite ale Americii şi Uniunea Sovietică, în anul 1989, viziunea clasică asupra securităţii este tot mai mult contestată şi înlocuită în final cu o viziune modernă asupra securităţii.

Sfârşitul Războiului Rece a determinat o reflecţie la scară largă asupra conceptului de securitate. Există numeroase studii recente care analizează modul în care acest concept s-a modificat datorită transformărilor petrecute pe arena internaţională. Astfel, unii autori, printre care şi Edward Kolodziej, consideră că noul concept de securitate şi noul mediu de securitate se datorează dispariţiei bipolarităţii din arena internaţională, o structură care „a lăsat aparent impresia că oferă o ordine globală aparent stabilă şi de neclintit”[5] şi punea în acelaşi timp în umbră problemele cu care se confrunta umanitatea pentru a acorda o importanţă primordială relaţiilor dintre cele două puteri de la nivel mondial care îşi disputau supremaţia – Statele Unite ale Americii şi URSS. Pe de altă parte, există şi o categorie de autori care nu ignoră rolul avut de dispariţia bipolarităţii de pe scena mondială, dar adaugă şi o altă cauză pentru complexitatea securităţii internaţionale contemporane, şi anume procesul globalizării, definit drept „intensificarea la nivel mondial a relaţiilor sociale astfel încât evenimentele dintr-o parte a lumii sunt influenţate de evenimente care au loc în zone foarte îndepărtate”[6], care presupune nu doar apariţia unor noi actori internaţionali, ci şi a unei opinii publice internaţionale.

Într-o altă accepţiune globalizarea este considerată a fi „procesul prin care tranzacţiile sociale de toate tipurile tot mai mult au loc fără a se ţine cont de graniţele naţionale, cu rezultatul că lumea a devenit o sferă socială fără graniţe”[7]. În timp ce prima definiţie pare oarecum neutră, din cea de a doua ar rezulta că globalizarea uneşte lumea, în timp ce alţi specialişti ar sublinia mai degrabă rolul de fragmentare şi conflictual pe care îl are globalizarea asupra lumii. Dacă acceptăm această schimbare şi influenţă asupra conceptului de securitate, devine clar faptul că lumea în care trăim este tot mai complexă şi interdependentă, astfel încât securitatea

[5] Kolodziej, Edward, *Securitatea şi Relaţiile Internaţionale*, Bucureşti, Editura Polirom, 2007.

[6] Giddens, Anthony, *Consecinţele modernităţii*, Editura Univers, Bucureşti, 2000.

7 Hobden, Stephen; Richard Wyn Jones, *Marxist theories of international relations*, in The Globalization of World Politics, ed. by John BAYLIS and Steven SMITH, third edition, Oxford Universiy Press, New York, 2005, pp. 225-250.

nu mai poate fi privită ca fiind doar una „naţională” în era globalizării, ci mai degabă ca securitate „internaţională”. Ne vom referi la câteva dintre consecinţele acestor două fenomene asupra conceptului de securitate în perioada contemporană. Aşa cum s-a menţionat mai sus, se consideră că una dintre caracteristicile mediului de securitate actual este demiterea bipolarităţii din perioada Războiului Rece, dar în acelaşi timp şi lipsa unei alte structuri clare şi vizibile a sistemului internaţional. O consecinţă a sfârşitului Războiului Rece şi a intensificării globalizării este reprezentată de extinderea agendei politice internaţională, analizată ulterior, şi creşterea importanţei actorilor non-statali în asigurarea securităţii, un rol deosebit avându-l la acest capitol organizaţiile internaţionale învestite cu funcţii în domeniul securităţii.

Securitatea este un concept tot mai puţin legat de cel de stat, astfel încât nici un stat nu îşi permite să se retragă în spatele graniţelor şi să încerce să îşi asigure singur securitatea şi să facă diferenţa între probleme interne şi externe. De asemenea, statele şi-au pierdut capacitatea de a acţiona datorită globalizării, dar în acelaşi timp nu este foarte sigur în competenţa cui vor ajunge problemele care nu pot fi rezolvate de către state, în condiţiile în care nu putem considera că s-a ajuns la apariţia unei societăţi globale pe mâna căreia statele să îşi încredinţeze funcţiile.

În literatura de specialitate se poate observa un accent deosebit pus de către cercetători pe dimensiunile securităţii, şi mai ales pe dimensiunile nonmilitare ale securităţi. Pot fi astfel menţionate ca dimensiuni ale securităţii următoarele: *dimensiunea militară, dimensiunea politică, dimensiunea economică, dimensiunea socială, dimensiunea culturală, dimensiunea ecologică.*

Dimensiunea militară se referă la influenţa reciprocă între capacităţile militare ofensive şi defensive ale statelor şi percepţiile acestora faţă de intenţiile celuilalt. Aşa cum s-a menţionat, această dimensiune a fost singura considerată relevantă pentru o lungă perioadă, şi încă mai este importantă chiar şi în zilele noastre, pentru că, în ciuda apariţiei unor noi pericole, nici cele clasice nu au dispărut de pe arena internaţională. Dintre ameninţările militare cu care se confruntă statele am dori să menţionăm: armele de distrugere în masă, conflictele din Orientul Mijlociu, crima organizată, armele nucleare, disputele militare, toate probleme care ne demonstrează că puterea militară continuă să aibă semnificaţie. Cea mai importantă problemă din domeniul militar cu care se confruntă umanitatea la momentul actual este terorismul.

Dimensiunea politică a securităţii vizează atât relaţia dintre stat şi cetăţenii săi, cât şi relaţiile internaţionale ale statului respectiv. Astfel, se poate considera că dimensiunea politică

poate fi analizată pe două niveluri: cel intern de bună sau, dimpotrivă, proastă guvernare şi cel extern, raportat la securitatea internaţională şi la dreptul internaţional.

Dimensiunea economică a securităţii este identificată cu accesul la resursele şi infrastructurile de bază necesare pentru asigurarea unui nivel acceptabil de prosperitate şi putere a cetăţeanului şi a statului respectiv, şi are o semnificaţie deosebită deoarece determină în mare măsură şi puterea militară a unui stat. Semnificaţia dimensiunii este cu atât mai importantă dacă avem în vedere literatura marxistă şi neomarxistă, care consideră factorul economic ca fiind principala cauză a conflictelor internaţionale. În perioada contemporană cel mai mare pericol din categoria economică priveşte adâncirea diferenţei dintre bogaţii şi săracii lumii, şi răspândirea sărăciei, ambele cu potenţial de a provoca conflicte.

Din punct de vedere social, securitatea presupune protejarea identităţii colective, a specificului naţional şi a coeziunii naţionale. Printre problemele din domeniul social se înscriu: migraţia, degradarea mediului educaţional şi sărăcia.

Dimensiunea culturală înseamnă prevenirea poluării mediului cultural cu elemente de subcultură sau intruziune culturală. Identitatea, religia, etnia reprezintă cauze destul de frecvente ale conflictelor internaţionale, dar mai ales naţionale, în special în zona Africii. Dacă este să analizăm impactul globalizării asupra culturii unui anumit grup sau stat, nu putem să nu amintim fenomenul de aculturaţie tot mai răspândit la nivel mondial şi în aceeaşi măsură curentul către o omogenizare culturală conform modelului occidental.

Dimensiunea ecologică a devenit în perioada post-Război Rece una dintre cele mai importante dimensiuni ale securităţii, putându-se chiar considera că problemele ecologice sunt probabil cele mai complexe atât din cauza efectelor, cât şi din cauza imposibilităţii de a găsi soluţii simple şi individuale pentru rezolvarea unor astfel de probleme. Mai mult decât atât, uneori devine evident faptul că unele probleme ecologice sunt legate în lanţ şi foarte adesea aceste pericole şi probleme nu sunt strict ecologice, ci aflate în strânsă legătură cu celelalte dimensiuni ale securităţii. Probleme ecologice pun în evidenţă cel mai puternic caracterul transnaţional al ameninţărilor şi pericolelor cu care se confruntă umanitatea.

Dintre problemele ecologice cele mai grave care ameninţă securitatea la nivel mondial amintim: poluarea, încălzirea climei, epuizarea resurselor naturale, distrugerea pădurilor. În ceea ce priveşte Organizaţia Naţiunilor Unite, forumul tuturor statelor, este semnificativ a analiza pericolele la adresa securităţii identificate de către aceasta în documentele oficiale. Astfel, în Raportul ONU intitulat „O lume

mai sigură: responsabilitatea noastră comună" sunt enumerate următoarele ameninţări la adresa securităţii internaţionale: terorismul internaţional; proliferarea armelor de distrugere în masă; conflictele interetnice şi interreligioase; reţelele crimei organizate; problemele privind mediul; adâncirea periculoasă a decalajelor de dezvoltare dintre Nord şi Sud[8]. Nu putem să nu amintim şi conceptul de securitate individuală, dezvoltat în perioada post-Război Rece. Dacă în perioada clasică a securităţii accentul se punea pe stat ca actor care trebuie să ofere, dar şi să beneficieze de securitate, în analiza contemporană accentul se mută tot mai mult pe individ ca beneficiar principal al securităţii şi ca punct de referinţă.

Globalizarea practic a crescut semnificaţia indivizilor ca obiecte ale securităţii. Conceptul a apărut prima dată în raportul din 1994 al Programului Naţiunilor Unite pentru Dezvoltare[9], unde se propunea o schimbare de accent de la securitatea nucleară la securitatea umană, care poate fi definită drept siguranţa fizică şi psihică a persoanelor, bunăstarea lor economică şi socială, respectul demnităţii şi al valorilor lor, prin protecţia drepturilor şi libertăţilor fundamentale. Raportul Programului Naţiunilor Unite pentru Dezvoltare subliniază şapte dimensiuni ale securităţii umane: securitatea economică, securitatea hranei, securitatea sănătăţii, securitatea de mediu, securitatea personală, securitatea comunitară şi securitatea politică, şi identifică şase principale ameninţări la adresa securităţii umane: creşterea necontrolată a populaţiei, disparităţi în oportunităţile economice, presiunile migraţiei, degradarea mediului, traficul de droguri şi terorismul internaţional.

În anul 1997, Programul Naţiunilor Unite pentru Dezvoltare a revizuit conceptul de securitate umană, realizând disctincţia dintre sărăcie în venit, care înseamnă un venit sub un dolar american pe zi, şi sărăcia umană, care se referă la probleme precum speranţa de viaţă, alfabetizarea etc. Odată ce s-au stabilit principalele caracteristici, definiţii şi dimensiuni ale securităţii, pasul următor este de a analiza modul în care teoria relaţiilor internaţionale a înţeles conceptul de securitate.

Pentru a oferi o viziune completă asupra conceptului de securitate, trebuie să prezentăm modul în care principalele teorii ale relaţiilor internaţionale privesc conceptul de securitate. Astfel, vor fi trecute în revistă următoarele *teorii ale relaţiilor internaţionale: neorealismul, neoliberalismul,*

[8] Organizaţia Naţiunilor Unite, O lume mai sigură: responsabilitatea noastră comună. Raport al Grupului de Lucru la nivel înalt al Secretarului General privind Ameninţările, Provocările şi Schimbarea. New York, 2004.

[9] Organizaţia Naţiunilor Unite, Programul Naţiunilor Unite pentru Dezvoltare Human Development Report 1994. New York, 1994.

socio-constructivismul, teoria critică, teoriile feministe şi postmodernismul.

Neorealismul este versiunea revizuită a realismului şi, în ciuda evoluţiilor de pe scena internaţională care se considerau că vor demite realismul ca teorie principală a relaţiilor internaţionale, această abordare continuă să domine acest domeniu.

Realismul continuă să marcheze studiile de securitate în perioada contemporană şi, conform acestei teorii, sfârşitul Războiului Rece nu a determinat o modificare a conceptului de securitate. Kenneth Waltz, principalul exponent al realismului, articulează în lucrarea sa de căpătâi, *Teoria Politicii Internaţionale*, importanţa structurii sistemului internaţional şi rolul acesteia în determinarea comportamentului statelor şi, implicit, a securităţii acestora.

Sfârşitul Războiului Rece nu a condus la modificarea acestei structuri, care este anarhică, iar lumea este tot una a competiţiei constante între state. Dacă neoliberalii subliniază importanţa organizaţiilor internaţionale în limitarea stării de anarhie la nivel internaţional şi implicit a incidenţei războiului, pentru neorealişti cooperarea prin intermediul organizaţiilor internaţionale se află pe loc secund. Războiul este o stare constantă la nivel internaţional, iar cooperarea nu este imposibilă, dar este temporară, deoarece statele sunt mereu preocupate nu de câştigurile absolute, ci de cele relative. Acest lucru înseamnă că statele vor alege să nu coopereze atunci când există posibilitatea ca un alt stat să obţină în termeni relativi mai mult, pentru că acest lucru le-ar putea periclita securitatea.

Aşa cum observă şi John Baylis[10], există o diferenţă în ceea ce priveşte importanţa organizaţiilor internaţionale şi a cooperării între neorealiştii pesimişti, care consideră că motivele pentru care cooperarea este dificilă sunt riscul de a fi înşelat şi preocuparea pentru câştiguri relative, şi neorealiştii optimişti, în opinia cărora cooperarea nu doar că este posibilă, ci ar putea avea un rol important în menţinerea securităţii unui stat.

Mai mult decât atât, pesimiştii nu consideră că organizaţiile internaţionale ar avea vreun rol în prevenirea războaielor din moment ce sunt creaţii ale statelor, în timp ce optimiştii consideră că prin cooperarea internaţională se poate crea şi menţine securitatea internaţională. În ceea ce priveşte influenţa pe care globalizarea ar putea să o aibă asupra statelor, realiştii consideră că acestea continuă să fie cei mai importanţi actori, statele fiind singurele capabile să administreze efectele globalizării, deşi recunosc că într-o oarecare măsură influenţa statelor a fost minimalizată de mişcările transnaţionale.

---

[10] Baylis, John, *International and global security in the post-cold war era in The Globalization of World Politics*, ed. third edition, Oxford Universiy Press, New York, 2005, pp 297-324.

Neorealiştii sunt cel mai adesea criticaţi pentru faptul că nu definesc securitatea şi nu pot să explice rolul actorilor nonstatali în asigurarea securităţii. În timp ce neorealismul se concentrează pe problemele de securitate şi război, neoliberalismul analizează chestiuni precum cooperarea, relaţiile economice dintre state şi politica internaţională. Instituţiile au un rol mai important în opinia neoliberalilor în asigurarea securităţii internaţionale în comparaţie cu neorealiştii şi, pentru neoliberali, instituţiile pot fi reprezentate atât de aranjamente formale, cât şi de cele informale dintre state. Neoliberalii consideră că statele au interese comune şi astfel pot coopera, importante pentru state fiind câştigurile absolute şi nu cele relative în contrast cu viziunea neorealistă. Potrivit neoliberalilor, instituţiile internaţionale oferă avantaje precum furnizarea de informaţii, reducerea costurilor de tranzacţie, angajamente credibile. Acestea nu pot limita războaiele, dar pot contribui la creşterea cooperării între state. Socio-constructivismul ca teorie a relaţiilor internaţionale se bazează pe două asumpţii principale: mediul în care operează statele este unul atât social, cât şi material, şi acest lucru poate oferi statelor o înţelegere privind interesele lor. Teoreticienii socio-constructivişti consideră că structura este produsul relaţiilor sociale dintre state şi pun un accent deosebit pe structura cunoaşterii împărtăşite. Astfel, dacă ne schimbăm modul în care privim relaţiile internaţionale, putem să determinăm o modificare esenţială a modului în care arată securitatea internaţională. Cu alte cuvinte, securitatea poate fi construită, statele îşi pot modifica percepţia privind ameninţările prin evoluţii în mediul în care operează şi prin practici modificate.

Tot în acest context al socio-constructivismului, nu putem să nu avem în vedere viziunea reprezentanţilor Şcolii de la Copenhaga privind securitatea. Şcoala de la Copenhaga îşi are originile în lucrarea teoreticianului relaţiilor internaţionale Barry Buzan, *Popoarele, Statele şi Frica: Problema Securităţii Naţionale în Relaţiile Internaţionale*, publicată pentru prima dată în anul 1983. Şcoala de la Copenhaga pune un accent deosebit pe aspectele sociale ale securităţii şi pe identitatea independentă şi integritatea funcţională a statelor. Această şcoală de gândire consideră diferenţa dintre stat şi securitate ca fiind un punct de început pentru restructurarea studiilor de securitate, astfel încât să se accepte dualitatea termenului de securitate: o combinaţie a securităţii statului, preocupată de suveranitate, şi a securităţii societale, preocupată de identitate.

De asemenea, în opinia reprezentanţilor acestei abordări teoretice, rolul statului în asigurarea securităţii va descreşte, în timp ce cooperarea internaţională este benefică deoarece securităţile naţionale sunt interdependente, şi prin cooperare se ajunge la

anarhie matură ca structură a sistemului internaţional. Studiile de securitate critice îşi concentrează atenţia asupra modului în care relaţiile şi instituţiile existente au apărut şi ce s-ar putea face pentru a le schimba.

Potrivit acestei abordări a relaţiilor internaţionale, ar trebuie să se realizeze o trecere de la centrul de analiză stat la centrul de analiză individ, deoarece statele sunt adeseori nu o soluţie la problemă, ci parte a acestei probleme. De asemenea, se consideră din perspectiva acestei teorii că securitatea poate fi cel mai bine asigurată prin emancipare, înţeleasă ca libertate a indivizilor şi a grupurilor de constrângerile de toate tipurile. În ciuda faptului că există patru tipuri de teorii feministe ale relaţiilor internaţionale, afirmaţia lor comună ar putea fi rezumată ca fiind aceasta: relaţiile internaţionale sunt puternic afectate de gen în consecinţele lor, cât şi în formele de identificare şi subiectivităţi pe care le constituie şi totuşi disciplina nu vede faptul că este afectată de gen. Altfel spus, securitatea a fost scrisă şi practicată din punct de vedere „masculin", dar un punct de vedere „feminin" nu ar face decât să îmbogăţească studiul securităţii şi să facă lumea mai paşnică. Studiile de securitate postmoderniste subliniază rolul identităţii, discursului şi naraţiei în analiza securităţii. Şi, în opinia acestora, nu statul ar trebuie să constituie principalul obiect de referinţă, ci actorii non-statali, de la indivizi până la grupuri culturale şi etnice, blocuri regionale, organizaţii nonguvernamentale şi inclusiv corporaţii multinaţionale, iar securitatea indivizilor este net superioară în importanţă faţă de cea a statului.

Scopul teoreticienilor care se înscriu în această tradiţie este de a înlocui discursul şi gândirea realistă, deoarece nu poate exista doar o singură realitate, cea realistă, şi introducerea unei noi gândiri bazată pe norme de cooperare, astfel încât lumea să devină mai paşnică.

1.1. Procesul de securitate la nivel global

Realitatea demonstrează că globalizarea este motorul amplificării insecurităţii. În acest context, clasica matrice a securităţii, propusă de specialiştii Institutului Watson pentru Studii Internaţionale, reprezintă, mai degrabă, o *matrice a globalizării insecurităţii*, întrucât ilustrează modalitatea în care riscurile, pericolele şi ameninţările se propagă de la nivelul individului uman la nivelul global şi viceversa[11].

[11] Alexandra Sarcinschi, (2006) *Globalizarea insecurităţii. Factori şi modalităţi de contracarare*, Editura Universităţii Naţionale de Apărare „Carol I", Bucureşti, p. 27-28, 29 Popa, Vasile, (2005) *Implicaţiile globalizării asupra securităţii naţionale*, Ed. UNAp, Bucureşti, p.14.

Risc Pericol Ameninţare	Uman	Statal	Sistem	Reţea	Global
Războiul	Războiul împiedică dezvoltarea umană.	Războiul poate răsturna un regim, poate slăbi infrastructura guvernamentală sau poate conduce la eşec economic şi politic.	Războiul distruge relaţiile de cooperare şi diplomaţia dintre state, destabilizând sistemul internaţional.	Existenţa unui război încurajează crearea a diferite forme de supraveghere şi cenzură care inhibă dezvoltarea reţelelor.	Războiul, în special potenţialitatea unui război nuclear, ameninţă existenţa umană şi a întregii societăţi omeneşti.
Terorismul şi criminalitatea	Terorismul şi criminalitatea afectează din ce în ce mai mult civilii, putând cauza restrângerea libertăţilor civile de către state.	Terorismul şi criminalitatea pot cauza distrugeri importante în infrastructura unui stat şi pot slăbi încrederea cetăţenilor în acesta.	Activităţile ilicite transnaţionale modifică radical mediul strategic internaţional, subminând întregul sistem.	Cyberterorismul şi hackerii, de exemplu, pot destabiliza instituţiile ce operează cu vaste reţele transnaţionale de calculatoare.	Un atac terorist, în special unul nuclear, ameninţă existenţa întregii societăţi omeneşti.
Statele eşuate	Statele eşuate sunt incapabile să furnizeze serviciile sociale necesare indivizilor umani.	Statele eşuate furnizează refugiaţi grupărilor teroriste transnaţionale, organizaţiilor criminale care slăbesc statul.	Statele eşuate ameninţă legăturile, destabilizând sistemele şi forţând o reconstrucţie a relaţiilor dintre actori.	Modelele în reţea ale interacţiunilor dintre actorii globali se bazează în mare parte pe stabilitatea statului.	Evoluţia unei societăţi globale este impietată de consecinţele eşuării statului.
Conflictul pentru resurse	Conflictul pentru resurse poate priva indivizii umani de bunurile necesare, cauzând sărăcie, foamete, inegalitate.	Conflictul pentru resurse poate declanşa război şi poate eroda influenţa statului.	Consumul sporit de resurse, corelat cu diminuarea rezervelor, poate conduce la modificarea intereselor strategice.	Buna funcţionare a reţelelor depinde de furnizarea continuă de resurse.	Competiţia pentru resurse concentrează eforturile actorilor unul împotriva celuilalt, impietând dezvoltarea unei societăţi global.

Epidemiile	13 milioane oameni mor anual din cauza bolilor infecţioase şi 3,1 milioane din cauza SIDA.	Extinderea bolilor printre cetăţeni afectează resursele statului şi limitează performanţa guvernului.	Statele slăbite din punct de vedere al resurselor umane influenţează negativ mediul de securitate, forţând o schimbare în dinamica politică şi economică.	Epidemiile determină statele să reglementeze circulaţia peste graniţe, limitând eficienţa reţelelor.	Bolile precum HIV/SIDA şi SARS afectează toţi indivizii umani, la nivel global, fără a ţine seama de naţiuni sau state.
Mediul	Condiţiile vitrege de vreme pot afecta sănătatea, condiţiile de locuit şi existenţa oamenilor de pretutindeni	Dezastrele ecologice pot restrânge resursele economice şi politice ale statului.	Dezastrele ecologice necesită o schimbare rapidă a priorităţilor sistemului pentru a putea răspunde naturii globale a crizei.	Dezastrele ecologice pot distruge nodurile unei reţele.	Schimbările semnificative ale climei au impact asupra tuturor aspectelor societăţii umane, inclusiv asupra bunăstării economice şi sociale.
Proliferarea armelor de distrugere în masă (ADM)	Armamentul nuclear, chimic, biologic şi radiologic poate vătăma/ucide un număr nelimitat de oameni.	ADM pot distruge o mare parte a populaţiei unei ţări şi pot slăbi instituţiile şi întregul aparat guvernamental.	Existenţa centrelor de putere în sistem poate determina şi alţi actori ai scenei internaţionale să achiziţioneze ADM.	Înăsprirea Reglementărilor împotriva proliferării nucleare ţinteşte reţelele şi inhibă fluxurile transnaţionale.	Atacurile nucleare multiple pot distruge continente întregi.
Războiul Informaţional	În tentativa de a controla şi regulariza fluxurile de informaţii, statele pot restrânge libertăţile civile.	Războiul informaţional poate determina un stat să practice dezinformarea.	Războiul informaţional poate provoca un recul, o schimbare sistemică cauzată de dezinformare.	Războiul informaţional ţinteşte reţelele de informaţii, iar statele pot răspunde prin limitarea capacităţilor şi libertăţilor caracteristice.	Proiecţia mediatizată a noastră înşine şi a celorlalţi este esenţială pentru înţelegerea securităţii.

Majoritatea organizaţiilor criminale transnaţionale au motivaţii economice şi implică diverse forme de contrabandă, piraterie, activităţi financiare ilegale, deşi interesul comunităţii internaţionale este concentrat asupra celor cu motivaţii politice, precum grupările teroriste. Ambele forme se pot intersecta în practică, cum ar fi, de exemplu, contrabanda cu armament şi folosirea activităţilor criminale transnaţionale pentru a finanţa operaţii teroriste.

Criminalitatea transnaţională bazată pe o logică economică implică o variată gamă de activităţi: de la traficul ilegal cu armament, droguri şi substanţe radioactive până la comerţul cu oameni (imigranţi, prostituate, copii, organe etc.). Asemenea fluxuri transfrontaliere pun la încercare capacitatea statelor şi a actorilor internaţionali de a evalua şi gestiona activităţile economice din lume. Din împletirea criminalităţii transnaţionale cu terorismul rezultă o ameninţare deosebit de importantă la adresa securităţii: armele de distrugere în masă. Potenţialitatea unui atac din partea unui grup criminal transnaţional care posedă astfel de armament creşte odată cu sporirea permeabilităţii graniţelor şi cu dezvoltarea tehnologiei specifice. În acelaşi context, cyber-terorismul reprezintă un risc ce preocupă comunitatea internaţională, în condiţiile în care grupările teroriste îşi pot centra acţiunile asupra sistemelor în reţea ale ţărilor şi organizaţiilor internaţionale.

Proliferarea armelor de distrugere în masă a devenit una dintre cele mai importante şi, în aceeaşi măsură, dramatice caracteristici ale noului mediu de securitate. Armele chimice, bacteriologice, radiologice şi nucleare reprezintă o ameninţare de maximă importanţă la adresa păcii şi stabilităţii internaţionale, un pericol de primă mărime pentru chiar existenţa vieţii. În ansamblul sistemelor de distrugere în masă, armamentul nuclear îşi păstrează pe mai departe poziţia de primă mărime, constituind instrumentul capabil să realizeze cea mai rapidă, masivă şi radicală anihilare a resurselor umane şi materiale.

Mutaţiile intervenite la nivelul înaltei tehnologii contemporane au extins an de an atât puterea distructivă a încărcăturilor nucleare, cât şi capacitatea operaţională a vectorilor, cu precădere a sistemului de rachete. Informatizarea accentuată a domeniului militar a contribuit la creşterea considerabilă a preciziei şi la diversificarea procedeelor de ofensivă şi de apărare. Trebuie adăugat şi faptul că, în contextul schimbărilor provocate de globalizare, o serie de state şi regimuri dictatoriale şi-au fixat drept obiectiv prioritar crearea unei puteri nucleare capabile să contracareze tendinţele şi încercările marilor actori de a le modifica, prin mijloace violente sau presiune economico-diplomatică, statutul lor internaţional.

Globalizarea insecurităţii este accentuată şi de existenţa statelor eşuate („failed states”). Sărăcia, lipsa stabilităţii economice şi incapacitatea de a furniza bunăstare socială şi securitate în acest tip de state pot crea condiţii favorabile revoltelor şi mişcărilor transnaţionale de insurgenţă. Mai mult, statele eşuate pot găzdui grupări şi activităţi teroriste şi reprezintă adesea sursa crizei refugiaţilor, extremismului religios şi politic, degradării mediului şi acţiunii organizaţiilor criminale.

Problema resurselor şi a competiţiei pentru resurse reprezintă un alt aspect important al globalizării insecurităţii. Interdependenţele dintre resurse, pe de o parte, şi dezvoltare, prosperitate, putere, pe de altă parte, au modelat decisiv evoluţia politică a lumii.

Un alt element al matricei insecurităţii este reprezentat de epidemii. Securitatea umană, ca şi societatea globală sunt ameninţate de extinderea relativ rapidă la nivel global a HIV/SIDA, tuberculozei, malariei, antraxului, a sindromului respirator acut sever (SARS) şi a gripei aviare. Situaţia este cu atât mai complexă, cu cât realitatea demonstrează că ţările care înregistrează cele mai mari creşteri demografice sunt cele sărace, fără posibilităţi de dezvoltare a cercetării ştiinţifice şi de implementare a măsurilor necesare pentru eradicarea acestor boli.

Problemele ecologice sunt şi ele strâns legate de globalizarea insecurităţii. Numeroase organizaţii ecologice internaţionale şi agenţii guvernamentale au sesizat că, în ultimul deceniu, au avut loc schimbări semnificative ale climei. În anii ce vor urma, aceste schimbări vor afecta toate aspectele activităţii umane şi, prin urmare, bunăstarea economică şi socială a statelor. Tendinţa actuală de deteriorare a mediului, cel puţin în ţările industrializate, constituie o agresiune împotriva sistemelor ecologice ce distruge capacitatea ecosistemului de a menţine existenţa umană şi nu numai. Chiar dacă dezastrele ecologice şi schimbarea climei au impact asupra mediului de securitate, acest efect nu este distribuit în mod egal între state. Gravitatea unui astfel de eveniment şi capacitatea de a-i face faţă diferă de la o ţară la alta, ceea ce va provoca pagube economice şi sociale diferite de la un caz la altul. În ultimă instanţă, o astfel de situaţie poate conduce şi la exacerbarea tensiunilor existente între state.

La începutul secolului XXI, organizaţiile internaţionale de securitate au elaborat o serie de documente ce propun strategii de contracarare a globalizării insecurităţii, însă acestea par a rămâne deziderate a căror punere în practică este mult mai dificilă decât simpla lor enunţare. ONU, prin *Declaraţia Mileniului* (2000) şi raportul *O lume mai sigură: responsabilitatea*

noastră comună (2004), NATO, prin diferitele variante ale *Conceptului strategic*, Uniunea Europeană, prin *Strategia de securitate europeană* (2003) şi cerinţele de aderare pentru viitoarele ţări membre, şi OSCE, prin *Strategia de abordare a ameninţărilor la adresa securităţii şi stabilităţii secolului XXI* (2003), nu fac altceva decât să traseze liniile generale de acţiune pentru combaterea riscurilor, pericolelor şi ameninţărilor la adresa securităţii. Partea cea mai dificilă, adică elaborarea şi implementarea politicilor propriu-zise, rămâne responsabilitatea statelor naţionale, care, în contextul globalizării, reprezintă şi ele medii de amplificare a insecurităţii.

Caracterul transnaţional al forţelor economice, tehnologiei informaţionale şi migraţiei reduce capacitatea statului de a gestiona problemele politice, economice, sociale şi de orice altă natură apărute în interiorul graniţelor sale. Mai mult, mecanismele administrative ale statului modern sunt transformate rapid în reţele ce interconectează administraţia publică de pretutindeni. Aceasta are implicaţii importante pentru gestionarea politicilor destinate contracarării insecurităţii.

Globalizarea pericolelor şi ameninţărilor şi sporirea caracterului asimetric al acestora au determinat statele să îşi reevalueze strategia de securitate naţională.

Noua dimensiune globală a strategiilor de securitate naţională trebuie să urmărească realizarea a trei scopuri principale[12]:

1. promovarea unor valori globale, prin integrare şi adaptare paşnică la schimbare, concomitent cu dezvoltarea unor sisteme, instituţii şi norme globale viabile;

2. protejarea autonomiei individuale, grupale, naţionale şi regionale, bazată pe diversitate şi dreptul la exprimarea liberă a opţiunilor şi reflectată în instituţii naţionale flexibile, susţinute de statul de drept;

3. îmbunătăţirea şi dezvoltarea instituţiilor şi instrumentelor de securitate prin cooperare, necesare reducerii şi prevenirii conflictelor şi altor ameninţări la adresa securităţii naţionale şi internaţionale.

De asemenea, întrucât conceptul de securitate este structurat pe câteva dimensiuni clasice – economică, politică, militară, socială şi de mediu –, este necesar ca viziunea global a strategiilor de securitate naţională să ia în considerare riscurile la adresa securităţii naţionale determinate de globalizare, pe toate cele cinci dimensiuni. În acest context, identificarea şi implementarea unor politici pentru contracararea la nivel naţional a insecurităţii globalizate devin mult mai dificile. Într-adevăr, statul modern dispu-

[12] Mureşan, Mircea, *Dimensiuni ale strategiei de securitate naţională*, în volumul Sesiunii de comunicări ştiinţifice cu participare internaţională „Provocări la adresa securităţii şi strategiei la începutul secolului XXI", Ed. UNAp, Bucureşti, aprilie 2005.

ne de instrumentele politice, sociale şi economice necesare, însă, fără sprijinul internaţional, eficacitatea acestora poate fi pusă sub semnul întrebării.

1.2. Securitatea asupra spațiului Uniunii Europene

În contextul global al mediului de securitate, Uniunea Europeană este un actor regional care urmărește asigurarea securității economice a statelor membre și protejarea securității cetățenilor săi, însă crizele și provocările cu care se confruntă în prezent i-au slăbit capacitatea de a furniza securitate, stabilitate și prosperitate. Configurarea mediului european de securitate după 1990 a fost influențată atât de evenimentele majore care au avut loc la nivel european și internațional, cât și de efectele globalizării asupra securității.

Sfârșitul Războiului Rece a determinat conturarea unei noi arhitecturi globale de securitate în concordanță cu era multipolară și interdependentă care înlocuia bipolaritatea. Căderea comunismului a făcut posibilă reconfigurarea Europei, care până atunci reprezentase „frontul principal al Războiului Rece". La nivel internațional, în domeniul securității s-a produs o schimbare de paradigmă: teoriile realiste care asigurau în mare măsură stabilitatea și securitatea în cadrul relațiilor internaționale și-au pierdut relevanța, făcând loc teoriei păcii democratice, a instituționalismului neoliberal care punea accent pe cooperarea internațională dintre instituții precum UE, NATO sau ONU[13].

Odată cu conturarea unei noi ordini mondiale, au apărut nevoi noi de securitate și apărare, noi actori cu interese și valori diferite, un nou context regional european, dar și noi provocări de securitate care au impulsionat statele europene să regândească necesitatea asigurării securității proprii în cadrul mai larg al securității europene.

Desființarea Tratatului de la Varșovia, care contribuise la menținerea echilibrului de putere în realizarea securității, a determinat reconstruirea securității europene în concordanță cu noile realități ale unei noi ordini globale post-bipolare. NATO a rămas singura organizație de securitate care urma să protejeze construcția europeană, al cărei garant fusese (în special SUA) și înainte de 1990.

După dizolvarea blocului comunist, UE a înregistrat o evoluție economică datorată economiei de piață, extinzându-și zona de prosperitate, iar fostele state comuniste au fost atrase să aderare la UE. În scurt timp, securitatea a devenit un obiectiv politic specific la concurență cu

[13] Cincă Sanda (2016) *Implicaţiile crizelor şi provocărilor de securitate asupra spaţiului Uniunii Europene,* Revista Științe Politice și Relații Internaționale, București p 23-39.

alte obiective în cadrul UE. Domeniul securității UE a fost reglementat prin Tratatul de la Maastricht (1993) în cadrul Politicii Externe și de Securitate Comună (PESC), o politică intergu-vernamentală bazată pe interesele național-statale ale statelor membre și în cadrul altui pilon, Justiție și Afaceri Interne (JAI), tot un domeniu intergu-vernamental menit a proteja cetățenii și spațiul intern european. Ulterior, aceste două politici au fost incluse și dezvoltate în cadrul Tratatului de la Lisabona (2009)[14].

Procesul globalizării a avut, de asemenea, implicaţii majore asupra securităţii europene, influenţând apariţia a numeroase riscuri de securitate. *Procesul de globalizare – un proces complex, de natură economică şi financiară, dar cu o multitudine de implicaţii sociale, culturale, strategice, militare şi politico-juridice – a cunoscut o accelerare vizibilă începând cu ultimele decenii ale secolului XX şi a avut un impact semnificativ asupra evoluţiei societăţii umane*.

Globalizarea este un proces ambivalent care generează atât efecte benefice și oportunități în materie de dezvoltare economică, prosperitate și securitate, cât și numeroase efecte nedorite, sub forma riscurilor și amenințărilor de securitate (nonmilitară) care la rândul lor tind să se extindă. Astfel de riscuri și amenințări derivă tocmai din particularitățile, identitățile și specificitățile regionale și sunt elemente de care trebuie să ținem seama în analiza mediului de securitate european. În cadrul sistemului internațional, globalizarea multiplică numărul, frecvența și intensitatea riscurilor de securitate nonmilitară. Iar efectele globalizării se fac simțite pretutindeni, manifestându-se atât în cele mai mărunte activități zilnice ale oamenilor, cât și la nivel macrosocial și macroeconomic.

O serie de mișcări naționaliste și conflicte separatiste s-au manifestat (unele mai persistă și astăzi) și în interiorul unor state membre ale Uniunii, precum Spania, Italia, Belgia, Franța, Irlanda de Nord sau Scoția. Acestea pot genera crize în spațiul UE.

Cel mai vechi conflictul este cel irlandez, de natură religioasă (între catolici și protestanți), apărut pe fondul disputei teritoriale dintre Marea Britanie și Irlanda asupra nordului Irlandei, care a durat 30 de ani și s-a încheiat în 1998, odată cu semnarea acordului de pace de la Belfast și cu decizia Armatei Republicane Irlandeze (IRA), din 2001, de retragere a trupelor britanice din Irlanda de Nord. Pe teritoriul Spaniei există două regiuni care vor autonomie. Este vorba despre Țara Bascilor, în care se manifestă o minoritate naționalistă, reunită în

[14] A se vedea Buzan Barry, (2011), *Securitatea. Un nou cadru de analiză,* Ed. CA Publishing, Cluj Napoca, Buzan B. (2000) *Popoarele, statele şi teama. O agendă pentru studii de securitate internaţională în epoca de după Războiul Rece,* ediția a II-a, Ed. Cartier, Chișinău.

organizația bască ETA, care militează pentru obținerea independenței și separarea de Madrid. Momentan, conflictul basc se află într-o perioadă de tranziție între sfârșitul unui ciclu de confruntări și începutul unui ciclu de rezolvare. Cealaltă regiune, Catalonia, o regiune foarte bogată, dorește independența în principal din rațiuni economice[15]. Tendințe separatiste de ordin economic și cultural-istoric există și în interiorul Italiei, în Tirolul de Sud, unde cetățenii cer separarea de Roma; precum și în nordul Italiei, unde partidul Liga Nordului a cerut încă din anii '90 o separare deplină a regiunii Padania. De asemenea, în Belgia s-a manifestat separatismul flamand. Potențiale conflicte există și în regiunile Corsica și Noua Caledonie aparținând Franței, aceasta din urmă așteptând referendumul local privind independența sau menținerea sa în cadrul republicii franceze, prevăzut a se desfășura între 2014 și 2018. Și Scoția a dorit să devină independentă față de Marea Britanie, riscând astfel și ieșirea din UE, însă la referendumul din anul 2014 scoțienii au votat rămânerea în cadrul Regatului Unit.

Securitatea UE are două dimensiuni: internă și externă. Pe de o parte, UE trebuie să asigure securitatea în interiorul granițelor sale și ne referim la asigurarea securității societăților, implicit a securității individuale a cetățenilor (personală, socială, economică, identitară, culturală). Pe de altă parte parte, UE trebuie să-și asigure securitatea externă, la granițele sale, prin mijloace civile, printr-o cooperare comună a statelor membre.

Responsabilitatea principală pentru asigurarea securității și stabilității interne revine statelor membre. Dar pentru că amenințările la adresa societăților și a cetățenilor europeni sunt din ce în ce mai variate și au un caracter transfrontalier, depășind frontierele UE și chiar regiunile învecinate, statele membre nu mai pot reuși pe deplin acest lucru pe cont propriu. Astfel, combaterea amenințărilor devine o responsabilitate europeană comună.

2. Globalizarea și securitatea umană

Putem identifica o serie întreagă de aspecte fundamentale pentru înţelegerea globalizării încă din secolul XIX (sau chiar mai devreme), totuşi ultima parte a secolului XX este emblematică pentru acest proces prin: extinderea (fără precedent) a comerţului liber, prezenţa tot mai consistentă pe scena relaţiilor internaţionale a corporaţiilor transnaţionale, precum şi creşterea mobilităţii capitalului şi a forţei de muncă, reflectate în standardizarea modelelor de dezvoltare. Toate acestea au generat condiţiile necesare pentru constituirea unei econo-

[15] Sarcinischi A, Dinu M (2015) C*rize şi instabilitate în Europa,* UNAp, Centrul de Studii Strategice de Apărare și Securitate, p. 4.

mii globale înţeleasă ca „o economie cu capacitatea de a funcţiona în timp real la nivel planetar”[16].

Sfârşitul Războiului Rece aduce în prim-plan şi suprapune peste discursul globalizării discursul cu privire la dezvoltare (umană), odată cu publicarea de către UNDP, în 1990, a primului *Raport al dezvoltării umane*, ca o încercare de „a lărgi opţiunile şi capabilităţile indivizilor”[17]. În acest context, deschis de discuţiile despre dezvoltarea umană pe fondul implicaţiilor globalizării, este introdus, la mijlocul anilor 1990, conceptul de securitate umană.

Raportul dezvoltării umane al UNDP din 1995 și din 1996 statua că „punctul real de plecare al strategiilor de dezvoltare umană este de a aborda fiecare aspect din cadrul modelelor tradiţionale de creştere economică din perspectiva individului”, deoarece „demersul centrat pe individ de formulare şi evaluare a politicii este contribuţia conceptuală esenţială a dezvoltării umane la definirea securităţii umane”. Aşadar, procesul de globalizare, al cărui început îl identificăm cu sfârşitul Războiului Rece, creează condiţiile şi necesitatea definirii dezvoltării şi securităţii umane, atribuind prioritate normativă impactului pe care diversele politici îl au asupra individului.

Viziunea tradiţională de înţelegere a spaţiului internaţional miza pe stat ca unică variabilă explicativă şi, pe cale de consecinţă, plasa responsabilitatea protejării securităţii individuale în sarcina statului. De pe aceste poziţii se afirmă că sistemul internaţional este unul anarhic şi acesta determină implicaţii majore în comportamentul statelor. Niciodată nu se poate garanta comportamentul „pacifist” al statelor şi, de asemenea, nu se poate exclude niciodată posibilitatea recurgerii la ameninţarea cu forţa. „Istoria relaţiilor internaţionale arată clar faptul că statele pot fi şi, de multe ori, chiar sunt ostile unele faţă de altele, că pot recurge la forţă şi la ameninţarea cu forţa, din diverse motive. Niciun stat nu poate fi absolut sigur că alt stat sau alte state nu vor folosi forţa şi de aceea refuză să-şi limiteze libertatea de acţiune”.[18] De aceea, statele trebuie să facă tot ceea ce ţine de ele pentru a-şi urmări scopurile şi pentru a-şi asigura securitatea. Recursul la forţă, la folosirea ameninţării cu forţa (militară) este doar în mică măsură o realitate care mai poate îngloba întreaga agendă de securitate la nivel naţional. Locul ameninţării „brutale” cu folosirea forţei este astăzi luat de noi modalităţi cu mult mai fine, mai rafinate şi mai puţin costisitoare, a căror rază de cuprindere vizează sectoarele economic, politic, social sau de mediu.

[16] Manuel Castells (2000), *The Rise of the Network Society* Oxford: Blackwell Publishers, p. 101.

[17] UNDP (1990) *Human Development Report 1990* Oxford: Oxford University Press, p. 10.

[18] Terry Terrif, Stuart Croft, Lucy James, Patrich M. Morgan, (1999) *Security Studies Today* , Cambridge: Polity Press, p. 36.

Stefano Guzzini, în *Realism şi relaţii internaţionale*[19], întrevede această perspectivă încă la nivelul abordării realiste.

Astfel, referindu-se la politica destinderii propusă de Kissinger, Guzzini subliniază constituirea unui nou tip de balanţă a puterii, o balanţă multidimensională care evită jocul de sumă zero, conform căruia pierderea militară a unei părţi devine câştigul celeilalte. Conexarea intereselor pe fondul politicii de destindere a lui Kissinger implică apariţia interdependenţelor şi astfel putem aduce în discuţie măcar două balanţe ale puterii: cea militară şi cea economică. Rezultatul unei astfel de interpretări a relaţiilor internaţionale face ca discuţia să părăsească binomul pierdere-câştig (suma zero) şi să se plaseze în interiorul unei argumentări având drept concept fundamental compensarea. Ameninţarea militară poate fi compensată prin intermediul componentei economice, iar aceasta din urmă devine de o importanţă majoră pe agenda securităţii. Concepută în cheie tradiţională, politica destinderii, a conexării şi-a arătat limitele, însă a subliniat multiplicarea naturii ameninţărilor şi a modalităţilor de a le gestiona. Astfel, securitatea trebuie să părăsească cadrul îngust al determinaţiilor strict militare.

Având drept suport procesul de globalizare, devine o evidenţă faptul că asigurarea securităţii nu mai este o chestiune pur militară.

Infrastructura, care constituie pilonul de rezistenţă al *transformării globale* marcate de sfârşitul Războiului Rece, este reprezentată de revoluţia tehnologică al cărei efect s-a reflectat în reducerea costurilor de transport, de comunicare, precum şi în reducerea costurilor informaţiilor. Aceste elemente, cumulate, se reflectă în creşterea fără precedent a productivităţii, în expansiunea economică şi în creşterea comerţului internaţional. Dar globalizarea economică este doar un aspect (poate cel mai vizibil şi evident) care, pentru a nu sărăci nepermis de mult conţinutul procesului, trebuie completat cu alte dimensiuni, cum sunt cele sociale, politice sau culturale. Într-un atare context se produce şi „globalizarea valorilor", ca o modalitate de generalizare a principiilor etice reflectate în declaraţiile asupra drepturilor omului. Una dintre formulele cele mai cuprinzătoare ale unui astfel de demers este înglobată în *Declaraţia Mileniului* (document fundamental şi pentru definirea dezvoltării), care poate fi structurată pe două dimensiuni centrale: în primul rând, drepturi civile şi politice, în virtutea cărora indivizii sunt autonomi în raport cu puterea statului şi sunt îndreptăţiţi să participe la procesul de luare a deciziilor şi, în al doilea rând, drepturi economice, sociale şi culturale, care reflectă valorile egalităţii economice şi sociale, ale solidarităţii şi

[19] Stefano Guzzini (2000), *Realism şi relaţii internaţionale*, Ed. Institutul European, Iaşi.

non-discriminării. Prin urmare, globalizarea, ca termen care interpretează şi explică aspecte care ţin de complexitatea şi evoluţia extrem de rapidă a lumii contemporane, trebuie înţeleasă ca un proces de integrare nu doar a economiilor, ci şi a culturii şi guvernanţei.

Dintr-o perspectivă similară şi făcând apel la acelaşi document – *Declaraţia Mileniului* – dezvoltarea nu mai poate fi gândită doar ca efectul globalizării economice (înţeles în termenii profitului), ci trebuie subsumată unui set de valori fundamentale, „esenţiale pentru relaţiile internaţionale ale secolului XXI", anume: libertatea, egalitatea, solidaritatea, toleranţa, respectul pentru mediu şi responsabilitatea. Astfel, dezvoltarea, ca şi globalizarea, este un concept multidimensional, care se traduce prin schimbări tehnologice, sociale, economice şi politice menite a îmbunătăţi existenţa umană cotidiană, ceea ce înseamnă că dezvoltarea trebuie înţeleasă ca un proces de transformare pozitivă a unei societăţi.

Concluzii

Construcția europeană are la bază valorile respectării demnității umane, democrației, egalității și statului de drept, și încearcă să asigure cetățenilor săi, potrivit Tratatului de la Amsterdam (1999), un „spațiu de libertate, securitate, justiție", deviză preluată și de Tratatul de la Lisabona. Uniunea Europeană înseamnă în primul rând o uniune economică a cărei esență este Piața Unică, fundamentată pe asigurarea celor patru libertăți de circulație (a persoanelor, a serviciilor, a bunurilor și a capitalurilor). Securitatea în UE se asigură cu respectarea drepturilor fundamentale. Un obiectiv esențial al UE este de a-și proteja cetățenii de pe întreg teritoriul de o serie de provocări transnaționale precum: terorismul, imigrația ilegală, criminalitatea internațională, care le pot afecta securitatea personală și socială.

Pe măsură ce Uniunea s-a extins, s-a pus problema asigurării securității într-un spațiu lărgit. Extinderea a adus ca beneficii Uniunii mărirea spațiului comunitar și înmulțirea populației, însă nu a sporit securitatea, ci, dimpotrivă, a facilitat îngustarea conceptului de securitate la nivelul statelor membre, deoarece, în urma procesului de extindere, granițele Uniunii au ajuns mai aproape de zone vulnerabile precum Balcanii de Vest, Transnistria, Cecenia sau Caucazul de Sud, regiuni din care puteau importa noi riscuri de securitate (criminalitate transfrontalieră) și care puteau amenința stabilitatea și securitatea UE. Extinderile din 2004 și 2007 au adus în dezbatere atât problema frontierelor externe ale Uniunii, cât și sensul, durabilitatea și sustenabilitatea proiectului european. Liderii europeni au devenit preocupați de conținutul conceptului de frontieră europeană, mecanismul de asigurare a securității UE, capacitatea instituțiilor

supranaționale cu privire la securitatea externă a Uniunii, dar și relațiile specifice dintre țările membre cu privire la libera circulație a persoanelor.

Trăgând o concluzie asupra mediului de securitate european, putem spune că în perioada Războiului Rece amenințările la adresa securității și stabilității europene erau *externe* și *militare*, putând proveni dintr-o posibilă confruntare între cele două blocuri de putere (comunist și occidental), iar după desființarea sistemului bipolar de putere și a apariției efectelor induse de fenomenul globalizării, au apărut și amenințări *interne* și *nonmilitare* la adresa securității spațiului UE.

În prezent, UE se confruntă cu o serie de riscuri, ameninţări şi provocări de securitate precum globalizarea, migraţia, terorismul, crima organizată, traficul de arme şi droguri, proliferarea armelor de distrugere în masă, alături de conflictele regionale de la graniţele Uniunii, potenţialele conflicte interetnice şi interreligioase din interiorul spaţiului european, dezastrele naturale, epuizarea resurselor energetice, încălzirea climei etc. – care nu sunt noi, doar că o parte dintre acestea au căpătat unele particularități din cauza intensificării anumitor fenomene.

Bibliografie

- Bari Ion (2001), *Globalizare şi probleme globale,* Ed. Economică, București.
- Bauman Z. (2002), *Globalizarea şi efectele ei sociale*, Editura Antet, București.
- Bădescu Ilie, Mihăilescu Ioan (2011), *Geopolitica, integrare şi globalizare,* Ed. Mica Valahie, București.
- Beck. U (2003), *Ce este globalizarea?,* Editura Trei, București.
- Bran Florina (coordonator), Gheorghe Manea, Ildiko Ioan, Carmen Valentina Rădulescu (2012), *Globalizarea – manifestări şi reacţii*, Ed. Economică, București.
- Buzan Barry (2011), *Securitatea. Un nou cadru de analiză,* Ed. CA Publishing, Cluj Napoca.
- Buzan, B., O. Wæver, Jaap de Wilde (2011), *Securitatea: Un nou cadru de analiză*, CA Publishing, Cluj Napoca.
- Cincă Sanda (2016), *Implicaţiile crizelor şi provocărilor de securitate asupra spaţiului Uniunii Europene,* Revista Științe Politice și Relații Internaționale, București.
- Joseph E. Stiglitz (2005), *Globalizarea. Speranţe şi deziluzii*, Editura Economică, București.
- Negrea Alina-Petronela, *Globalizarea şi dilema identitară*, Economie teoretică şi aplicată Volumul XIX (2012), No. 9(574).
- Popa, Vasile (2005), *Implicaţiile globalizării asupra securităţii naţionale*, Ed. UNAp, Bucureşti.
- Sarcinschi Alexandra (2006), *Globalizarea insecurităţii. Factori şi modalităţi de contracarare*, Editura Universităţii Naţionale de Apărare „Carol I”, Bucureşti.
- Stănescu Vasile (2005), *Stiinţa globalizării,* Ed. All Beck, București.
- Stiglitz Joseph (2008), *Mecanismele globalizării,* Ed. Polirom, Iași.
- Frunzeti Teodor (2007), *Globalizarea securităţii*, Editura Militară, Bucureşti.

Între strânsoarea Leviathanului și ascensiunea Behemothului

Mihai-Bogdan MARIAN

Cuvinte cheie: Behemoth, Leviathan, Soros, Dughin, geopolitică, globalizare

Rezumat: Leviathanul și Behemothul, în cheie geopolitică, vin să surprindă expresia antagonismului dintre popoarele mării și cele ale uscatului. Astăzi, în vremea de pe urmă a unei globalizări neterminate, galopate decenii la rând în ritmul impus de Leviathan, Behemothul pare a se fi ridicat din nou în picioare, iar cele două fiare se află iar față în față de pe poziții de forță, rânjind amenințător una la alta, de data aceasta de sub măștile concepțiilor și strategiilor euroatlantiste și, respectiv, eurasiatice. Dacă ar fi să căutăm artizanii contemporani ai acestor măști sub care se ascund astăzi cele două bestii, fără prea mare dificultate putem identifica două nume de referință: George Soros și, respectiv, Aleksandr Dughin. Sub influența celor două nume, asistăm în prezent la o coliziune frontală între teoria societății deschise și proiectul lumii globalizate sub pecetea Occidentului de inspirație anglo-saxonă, pe de o parte, și teoria lumii multipolare și curentele de sorginte conservatoare, pe de altă parte. Dincolo de iluziile și promisiunile cu care fac negoț cele două perspective, transpare însă deopotrivă recrudescența unui instinct imperial, care în ambele cazuri se împiedică în mod fatal de ideea de suveranitate de stat, instaurată ca principiu de bază în politica internațională prin pacea westfalică de la 1648.

1. Introducere

Leviathanul și Behemothul[1], cei doi monștri mitologici ai timpurilor biblice, simboluri și metafore care întruchipează plăsmuiri ale forțelor abisale ce agită adâncurile apelor, pe de o parte, și ale celor telurice, care răscolesc întinderile deșertice, stepele aride și înălțimile ținuturilor muntoase, pe de altă parte, capătă o conotație specială din perspectiva teoriilor geopolitice. Ei reprezintă personificări ale acelor forțe deterministe care condiționează cu fatalitate destinul popoarelor în funcție de matca lor originară. În ei se metamorfozează acel instinct care orientează într-un mod greu de descifrat acțiunea umană, influențând decisiv traducerea și abordarea rațională a realităților înconjurătoare de către om. Leviathanul și Behemothul sunt acei demoni care, după ce secole la rând, au animat atât expedițiile *„piraţilor mărilor”*, cât și migrațiile *„piraţilor uscatului”* ori rezistența eroică a popoarelor legate spiritual de propria patrie, continuă să bântuie și astăzi subconștientul structurilor politico-administrative de pretutindeni. Ei orientează într-o formă sau alta politica de stat, în timp ce instituțiile reprezentative și politicile formațiunilor statale se traduc prin nimic mai mult decât prin situații de compromis între ceea ce reprezintă forța acestor bestii simbolice și, respectiv, acțiunea coercitivă a rațiunii umane, mai mult sau mai puțin emancipată de sub tutela lor, care caută să le îmblânzească și să le exploateze cât mai adecvat spre satisfacerea conștientă a necesităților omului[2].

Totodată, Leviathanul și Behemothul, în cheie geopolitică, vin să surprindă și expresia antagonismului dintre popoarele mării și cele ale uscatului. Iar în această cheie, popoarele maritime care reușesc să își depășească condiția, să îmblânzească și să supună Leviathanul pot, mai departe, să încerce a-i direcționa forța pentru a înfrânge și îngenunchea Behemothul. Și, tot astfel, este valabilă și reciproca, în cazul popoarelor uscatului, care izbândesc să îmblânzească

[1] *„(...) 4. Până astăzi, a fost timpul îndurării sale şi El a fost milostiv şi răbdător faţă de locuitorii Pământului. 5. Dar când vor veni ziua şi puterile, pedeapsa şi judecata pe care Domnul spiritelor a pregătit-o pentru aceia care se înclină în faţa judecăţi drepte, ca şi pentru aceia care tăgăduiesc judecata dreaptă şi pentru aceia care iau în deşert numele Lui. 6. Acea zi va fi pentru aleşi o zi de unire, iar pentru păcătoşi o zi de pedeapsă. 7. În acea zi, vor fi făcuţi să iasă pentru a se hrăni cu cei răi, doi monştri periculoşi, unul bărbătesc, unul femeiesc; cel femeiesc se numeşte Leviathan; el locuieşte în măruntaiele mării la izvoarele apelor. 8. Monstrul bărbătesc se numeşte Behemoth; el se învârte într-un deşert invizibil. (...)”* (Cartea lui Enoh, Cap. LVIII, 4-8 și urm., Ed. Miracol, 1997, pp. 40-41). A se vedea și Vechiul Testament: Deuteronom 32:24; Iov 3:8; 12:7; 40:15-41; Psalmi 49:12,20; 50:10; 73:22; 74:13-23; 104:26; Isaia 27:1; Ieremia 12:4; Habacuc 2:17.

[2] Dughin, A. (2017) *Destin Eurasianist*. București, Ed. Mica Valahie, p. 225-238. A se vedea și Hobbes, T. (2017) *Leviatanul*. București, Ed. Herald.

și să controleze puterea Behemothului spre a lupta cu Leviathanul și a-l supune.

Astăzi, în vremea de pe urmă a unei globalizări neterminate, galopate decenii la rând preponderent în ritmul unui Leviathan ce a speculat cu dibăcie lipsa de vigilență și abandonul unui Behemoth intrat în hibernare, însă care de curând se arată a fi fost trezit din somnul său, cele două fiare se află din nou față în față de pe poziții de forță, rânjind amenințător una la alta, de data aceasta de sub măștile concepțiilor și strategiilor euroatlantiste și, respectiv, eurasiatice. Dacă ar fi să căutăm artizanii contemporani ai acestor măști sub care se ascund astăzi cele două bestii, reprimându-și deocamdată, dar cizelându-și și pregătindu-și cu grijă între timp energia brută în așteptarea activă a unei eventuale confruntări sângeroase, când ar putea să se năpustească cu toată forța lor una asupra celeilalte, angrenând într-o nouă încleștare pe viață și pe moarte popoarele lumii, fără prea multă dificultate putem identifica două nume de referință: George Soros și, respectiv, Aleksandr Dughin.

2. Masca Leviathanului sau globalizarea în versiunea George Soros

Elementul central al acestei măști este dat de conceptul de *societate deschisă*, preluat și manipulat de Soros de la Henry Bergson, via Karl Popper, acesta din urmă fiindu-i de altfel un adevărat mentor. În jurul acestui concept, destul de vag conturat, deoarece nu se poate defini concret prin sine însuși, ci doar prin opoziție cu cel așa-zis de *societate închisă*, în timp, din punct de vedere teoretic, dar mai ales în mod practic, s-a coagulat însă o serie de alte concepte care vin să-i dea o consistență aparte. Printre acestea, la loc de cinste se numără *economia-lume*, *multiculturalismul de tip pluralist-universalist cu rol uniformizant*, *minorităţile artificiale*, *democraţia liberală, individualismul extrem* sau *teoriile gender*, împreună cu corolarul lor reprezentat de redefinirea familiei umane prin prisma *parteneriatelor civile*[3].

Agenții activi care au conlucrat la modelarea acestei măști sunt reprezentați de o rețea globală de organizații nonguvernamentale, corporații transnaționale, membri ai establishmentului politic, financiar și militar de la nivel național sau global, influenceri din sfera culturală și mediile academice etc. emanați cu prioritate de spațiul de cultură și civilizație euroatlantică, dar și de spațiile conexe intrate sub influența acestuia, beneficiari în majoritatea lor covârșitoare ai unor burse oferite cu generozitate, dar și cu interes, de către fundațiile și

[3] Pentru mai multe detalii despre filosofia și conținutul conceptului de *societate deschisă* a se vedea Marian, M.B. (2016) *Societatea deschisă contra societăţii deschise.* București, Ed. Ideea Europeană.

organizațiile sponsorizate prin intermediul miliardarului George Soros.

Toți acești agenți au rodat și promovat constant și coerent conceptele care gravitează în jurul ideii de societate deschisă, instituind un soi de monopol global al corectitudinii politice, care a facilitat preluarea sub control și ambalarea trendurilor destructurante ale postmodernității la adresa unei modernități care, deși destul de desuete de acum sub acțiunea urbanizării și tehnologizării excesive a societăților umane, acolo unde se mai manifestă încă, mai poartă vag în sine ceva din forța Behemothului. În acest sens, noile concepte promovate sub umbrela societății deschise au căutat să sape activ la temelia conceptuală a lumii vechi pe care se fundamenta însăși puterea Behemothului, materializată odinioară sub forma marilor imperii continentale, ridicate pe fundația societăților tradiționale agricole. Și în bună măsură au reușit să submineze și să destructureze această temelie. Astfel, în decurs de numai câteva decenii, concepte precum *naţionalitatea*, *suveranitatea de stat*, *democraţia înţeleasă ca voinţă a majorităţii*, *familia* și chiar *persoana umană* au fost golite de conținutul ce obișnuia să le definească. În urma acestui proces, practic au fost redefiniți parametrii referențiali ai vieții sociopolitice, fiind anulat eșafodajul conceptual prin care căpăta expresie, printre altele, structura verticală a societăților tradiționale de o manieră în care altădată mai era posibilă concentrarea la nivelul acestora a unor centre de putere autonome și independente. Pe această cale, naționalitatea a fost golită de conținutul etnic și a fost asimilată treptat ideii de cetățenie, unde primează aspectul civic și contractualist; suveranitatea de stat, din noțiune cu caracter absolut, a devenit una cu caracter relativ și limitat, fiind condiționată de instanțe externe cu caracter suprastatal; democrația a ajuns să se traducă printr-un consens al minorităților active, care de multe ori în fapt vine să anuleze voința unor majorități căzute în apatie; familia, în mod tradițional constituită din bărbat și femeie, a ajuns să se promoveze și ca posibil parteneriat civil între persoane de același sex; iar individul uman a căpătat și alte clasificări decât cea care împarte ființa omenească în bărbat și femeie.

Prin urmare, o nouă realitate de dimensiuni globale a luat naștere sub acțiunea coercitivă a Leviathanului *„îmblânzit şi strunit”* cu ajutorul măștii societății deschise, promovate de So-

ros, care, pe cât de atractivă se prezenta în stadiile avântului său inițial, pe atât de hâdă s-a dovedit a fi în vremurile ei de pe urmă. Alergând continuu contra firii și naturii umane, pentru a destructura orice germene constitutiv al vreunei structuri de putere autonome în raport cu trendul globalizării, astăzi vedem un Leviathan epuizat mai înainte de a fi reușit să treacă linia de sosire reprezentată de înfăptuirea globalizării lumii în propria sa paradigmă existențială, de inspirație anglo-saxonă, care presupunea înfrângerea decisivă a Behemohtului și instituirea unei ordini mondiale unipolare, pe cât de difuză în aparență, pe atât de concretă în manifestare. În acest avânt al Leviathanului, transformat pe ultima turnantă într-un soi de prăbușire sub presiunea propriei greutăți, ce nu mai poate fi susținută doar prin acțiunea unor minorități active și extravagante pe seama majorităților apatice de pretutindeni, societățile prezentului, rămase fără ziduri și porți, au ajuns să experimenteze riscul și incertitudinea, fiind atrase într-un proces haotic de uniformizare cu pronunțate tente negative, ce oferă acum imaginea unei lumi malformate încă de decalaje socioeconomice profunde, sărăcie extremă și polarizare restrânsă a bunăstării, a cărei notă comună este dată însă de faptul că a ajuns să fie măcinată de la un capăt la altul de războaie, terorism și frământări sociale majore (revoluții, lovituri de stat, războaie civile etc.), dar și răscolită de migrație în masă și amestec forțat și violent al culturilor și civilizațiilor pământului. Iar acest eșec al Leviathanului reprezintă un adevărat suflu vital pentru Behemoth.

3. Aleksandr Dughin și reinventarea Behemothului

Pe fondul celor de mai sus, Dughin se străduiește să revitalizeze un Behemoth încolțit în prezent în bârlogul său eurasiatic de hăitașii Leviathanului. Pentru acest lucru însă, fiara vlăguită de supliciul la care au supus-o adepții Leviathanului are nevoie să își facă prieteni care să o ajute să își recapete puterile de altădată și poate chiar să dobândească unele noi. În acest sens, ea trebuie să-și ascundă sălbăticia înnăscută și să se arate lumii sub o față umană, mai prietenoasă decât cea a societății deschise, sub care a încercat să se ascundă cealaltă bestie în ultimul timp. Acest fapt nu este chiar așa de dificil, dacă ținem cont de dezastrul produs de Leviathan pe scena mapamondului în galopul său aparent mânat de intenții benevolente, dar care cam peste tot a stârnit războiul și colapsul socio-economic al societăților, într-un contrast evident cu pacea și drepturile omului propovăduite sus și tare de susținătorii săi. Mai problematic însă în acest demers de recosmetizare se arată a fi faptul de a da uitării și de a scoate din memoria colectivă a omenirii propriile grozăvii pe care Behemothul, în

vremurile sale de glorie, le-a produs și el, nedezmințindu-și natura de bestie care caută să-și satisfacă poftele călcând în picioare destinele popoarelor, natură care îl leagă în mod indestructibil de omologul său ce-și trage seva din adâncurile mărilor. Astfel, Behemothul este forțat acum să se prezinte lumii sub o mască nouă față de cele din trecut, care au întruchipat la momentele sale de apogeu grandoarea Imperiului Țarist sau iluzia emancipării proletare sub auspicii republicane promisă de URSS, ba chiar să consimtă să poarte de data aceasta un alt soi de harnașament spre a oferi garanții suplimentare celorlalți, pe care îi ademenește să i se alăture spre a contracara dezastrul produs de Leviathan, că atunci când își va fi recăpătat din nou puterile nu își va lepăda masca prietenoasă, scuturându-se de hățuri și uitând de promisiuni pentru a-și arăta colții și da frâu liber pornirilor sale sălbatice. Așadar, pentru a mai putea spera la un viitor, Behemothul trebuie să arate astăzi că a învățat din istorie să se lase îmblânzit și că a abandonat pofta de a-i mai devora după bunul său plac pe cei din jur.

La această mască și la acest harnașament lucrează de ceva timp Aleksandr Dughin, încercând să atragă și să constituie masa critică de adepți necesară pentru a rupe botnița și lanțurile în care Behemothul a fost aruncat de Leviathan. Instrumentele sale de lucru principale rezidă în *teoria lumii multipolare* și în ceea ce el definește ca fiind *A patra teorie politică*, de sorginte conservatoare, care își propune să surclaseze celelalte teorii politice ale modernității, ce și-au demonstrat propriile limite, respectiv *liberalismul*, *comunismul* și *fascismul*. Astfel, spre deosebire de Soros, ale cărui călăuze prin lumea realismului geopolitic au fost Henry Bergson și Karl Popper (și, într-o oarecare măsură, indexat mai degrabă la capitolul celor care expun realități ce trebuie evitate și/sau schimbate, Henry Kissinger), Dughin, el însuși un geopolitician de renume, a ales să se lase ghidat în elaborarea unei teorii alternative la societatea deschisă și lumea unipolară creionată prin travaliul Leviathanului cu prioritate de Martin Heidegger, Carl Schmitt, Nikolai S. Trubețkoi sau Piotr N. Savițki (asimilând până la un punct și perspectiva civilizațională asupra lumii a lui Samuel Huntington).

În acest sens, Dughin ajunge să își fundamenteze perspectiva teoretică, pe de o parte, pe teoria marilor spații, pe care le consideră adevărate mătci ale unor civilizații distincte ce nu pot fi

și nici nu ar trebui să se dorească a fi alienate sub aspect identitar pentru a fi uniformizate în cadrul unei singure civilizații globale, iar pe de altă parte, pe un conservatorism care nu ține neapărat cu dinții de tradiție, care de multe ori s-a dovedit retrogradă și neadecvată prin prisma unor evoluții recente, ci pe unul care caută să prezerve imuabilul și legătura ființei umane cu transcendentul fără a nega nevoia de progres. Un conservatorism care să extragă din evoluția istorică a societăților și să păstreze acel ceva care rezistă probei timpului și fără de care omul nu și-ar putea continua viața ca om care speră la mântuire și la nemurirea sufletului. Astfel, perspectiva oferită de Dughin opune societății globale deschise, de tip uniformizant, imaginea mozaicului civilizațional al planetei, care trebuie prezervat, și geopolitica frontierei, ca spațiu de sinteză intercivilizațională și nu ca unul de graniță și demarcație strictă; lumii unipolare cu un singur hegemon, teoria lumii multipolare, al cărei echilibru este asigurat de hegemoni regionali; liberalismului și democrației liberale, conservatorismul de tip progresist și democrația iliberală; teoriilor gender și parteneriatelor civile, familia tradițională constituită pe nucleul bărbat – femeie; transhumanismului și omului nanobotizat, omul muritor, dar spiritual; profanului și excesului raționalist-mecanicist, sacrul și transcendentul; națiunii civice alienate de pluralismul universalist, națiunea cu rădăcini istorice conștientă de particularitățile sale identitare; societății cu fragmentare orizontală, societatea ierarhizată pe verticală. Și, mai mult decât atât, dincolo de a creiona imaginea unei altfel de lumi decât cea propusă de Leviathan, Dughin caută să inducă ideea unei naturi animalice mai blânde a Behemothului față de cea a Leviathanului, încercând să justifice rătăcirile și erorile istorice ale celui dintâi prin faptul că el a fost îngenuncheat și mânat într-o luptă contra firii sale înnăscute, de către cel din urmă, ajungând să se manifeste reprobabil ca urmare a presiunii încorsetării sale în forme de statalitate improprii, ce i-au fost croite de adepții Leviathanului[4]. Acest demers amintește pe un-

[4] În acest sens, Dughin precizează că *„În istoria statului rus trebuie să fie distinse două fenomene care se suprapun: statul sacral, cu întregul lui complex unitar al coraportului groază-dragoste, şi „Leviatanul rus" propriu-zis, acea instanţă pe deplin raţională menită să consolideze orânduirea politică prin frică, suprimare şi represiune. Conceptul de „Leviatan rus" este o reconstrucţie artificială, un produs al extragerii din fenomenul integral al puterii doar a părţii ei raţional-pragmatice şi generatoare de frică. Fiind un mecanism raţional, „Leviatanul rus" este îndreptat în activitatea sa prin forţa represivă împotriva unor manifestări social-politice concrete ale oamenilor. El se pretează unei analize raţionale şi anatomizării. Totodată, componenta sacrală a statului scapă unei astfel de abordări lineare. (...) E de remarcat aici că, potrivit clasificării geopoliticienilor, Rusia apare ca o putere preponderent terestră, ceea ce determină particularităţile ei civilizaţionale, parametrii de bază, structura strategică şi reperele ei culturale. Aceste caracteristici se extind şi asupra statului. Iată de ce aspectul sacral al puterii, atitudinea plină de*

deva de *teoria formelor fără fond* a lui Titu Maiorescu[5].

La o primă vedere, Dughin pare că a găsit rețeta magică prin care să prezinte lumii un *„nou”* Behemoth, care ridică pretenția că și-a abandonat instinctele de fiară și și-a cizelat pornirile și comportamentul. Astfel, el vine să ofere atât o alternativă la lumea propusă de Leviathan, cât și o explicație pentru atrocitățile înfăptuite de-a lungul istoriei de către Behemoth. Cu toate acestea, la o privire mai atentă, această imagine de scenă se dovedește a fi destul de străvezie, lăsând să transpară, după cum vom vedea în cele ce urmează, o parte însemnată din aceleași trăsături brutale de care bestia a mai făcut dovadă și în trecut. Mai înainte însă, să trecem repede în revistă direcțiile de acțiune prin care Dughin încearcă să facă posibilă ridicarea din genunchi a Behemothului, spre a răsturna hegemonia Leviathanului. În acest sens, geopoliticianul rus trasează ca imperative următoarele: 1. accesul spațiului rus la obiectivele geografice vitale (mări calde, resurse și puncte strategice); 2. restrângerea, până la anularea completă a influenței americane în diferite state ale lumii; 3. stoparea extinderii NATO; 4. stimularea proceselor de integrare eurasiatică; 5. favorizarea diversității sistemelor sociale în contra standardului globalist; 6. susținerea statelor și blocurilor orientate spre multipolaritate, continentalism și distanțare în raport cu globalizarea[6]. Venind dinspre acest cadru general către unul cu un grad mai ridicat de concretețe, Dughin avansează proiectul *„Marii Europe de Est”* sub forma unui mare spațiu independent în cadrul Europei unice, pe care îl propune polonezilor, ungarilor, românilor, bulgarilor, slovacilor, cehilor, sârbilor, croaților, slovenilor, macedonenilor. Aici, el vine și face o ofertă aparte și deosebit de tentantă românilor, ispitindu-ne cu reunificarea celor două state românești, condiționată însă de abandonarea de către România a statutu-

---

veneraţie în raport cu ea (dincolo de dualismul dragoste/groază), *pot fi atribuite anume specificului statului identificat drept „Behemot”, spre deosebire de interpretarea raţional-mecanicistă a autorilor occidentali de filosofie politică de factură liberală, cum ar fi englezul Hobbes, autorul Leviatanului.”* (Dughin, A. op.cit. p. 227).

[5] *„Al doilea adevăr, şi cel mai însemnat, de care trebuie să ne pătrundem, este acesta: forma fără fond nu numai că nu aduce nici un folos, dar este de-a dreptul stricăcioasă, fiindcă nimiceşte un mijloc puternic de cultură. Si, prin urmare, vom zice: este mai bine să nu facem o şcoală deloc decât să facem o şcoală rea, mai bine să nu facem o pinacotecă deloc decât să o facem lipsită de arta frumoasă; mai bine să nu facem deloc statutele, organizarea, membrii onorarii şi neonoraţi ai unei asociaţiuni decât să le facem fără ca spiritul propriu de asociare să se fi manifestat cu siguranţă în persoanele ce o compun; mai bine să nu facem deloc academii, cu secţiunile lor, cu şedinţele solemne, cu discursurile de recepţiune, cu analele pentru elaborate decât să le facem toate aceste fără maturitatea ştiinţifică ce singură le dă raţiunea de a fi*“. (Maiorescu, T. (1978) *Opere I. În contra direcţiei de astăzi în cultura română.* Bucureşti, Ed. Minerva, p. 153).

[6] Dughin, A. op.cit. p. 367.

lui de țară membră NATO, în situația perpetuării actualului *status qvo* al României poziția Rusiei fiind de a împiedica reunificarea. Tot astfel, propune o reunificare a spațiului slav prin integrarea de către Rusia a Ucrainei și Belarusului. De asemenea, dincolo de promovarea unor relații privilegiate cu toate statele membre ale CSI, Dughin susține necesitatea construirii unor axe ale Moscovei pe relația cu Iranul și Turcia, dar și cu Afganistanul, Pakistanul sau India[7]. Iar *„perla coroanei"* ar fi reprezentată de crearea unui mare spațiu economic eurasiatic, ai cărui principali piloni de rezistență să fie reprezentați de Rusia și China. În ceea ce privește direcția de acțiune euratlantică, Dughin propune, pe de o parte, separarea Europei continentale de politica de inspirație anglo-saxonă (perpetuată în postmodernitate de SUA), iar pe de altă parte, sprijinirea curentelor de sorginte conservatoare, antiglobalistă din Statele Unite ale Americii, care caută o revenire la rădăcinile europene ale noii Americi[8].

4. Recrudescența instinctului imperial

În lumina celor de mai sus, oricât de atractivă ar putea părea propunerea alternativă a Behemothului la lumea creată de Leviathan, ea lasă însă să transpară, așa cum am semnalat deja, anumite trăsături sălbatice de care fiara telurică a mai făcut dovadă în trecut. Aceste trăsături sălbatice se coagulează în acel instinct imperial care își propune să acapareze și să subjuge viața popoarelor. Astfel, trecând dincolo de mirajul teoriei lumii multipolare pe care o avansează Dughin, vom redescoperi, fără prea multă trudă, o ordine mondială pe care planeta a mai experimentat-o în trecut, respectiv aceea a balanțelor de putere stabilite între diferitele structuri imperiale ale lumii[9]. Practic, Dughin

[7] Ibidem, pp. 420-424.

[8] Ibidem, pp. 444-451; 461-464; 483-494.

[9] În acest sens, Robert Cooper semnalează că, *„Dacă sistemul european de state al secolelor al XVIII-lea şi al XIX-lea (până la un punct până la mijlocul secolului XX) a fost unul al balanţelor de putere, sistemul internaţional a fost unul al imperiilor. Imperiile au fost în majoritatea timpului un sistem european la o scară mai largă. (...) Faptul că puterile europene deţineau imperii extinse pe alte continente era firesc, date fiind forţa şi dorinţa de anexare, dar reprezenta în sine un paradox. Paradoxul rezida în faptul că puteri ce operau în cadrul unui sistem al balanţelor de putere pe propriul continent – lucru ce presupunea recunoaşterea ideii de stat naţiune şi diversitate internaţională – în exterior dezvoltau imperii ce suprimau naţionalismul şi manifestau ostilitate faţă de pluralism şi diversitate. Acest paradox a stat de fapt la baza ruinării imperiilor în a doua jumătate a secolului XX. (...) Ceea ce s-a produs după 1945 a fost, de altfel, nu un sistem complet nou, ci dimpotrivă o concentrare fără precedent a vechiului sistem. (...) Printr-o evoluţie ciudată, vechile sisteme – balanţe de putere europene şi imperii externe – au fost combinate în aşa fel încât au produs ceva similar unei ordini globale a balanţei între imperii sau blocuri, culminând cu simplificarea balanţei de putere."* (Cooper, R.,

propune o resetare a ordinii lumii de astăzi, dominată de hegemonia Leviathanului american, și o revenire la starea de lucruri premodernă, anterioară inițierii desfășurării de evenimente care au condus în cele din urmă la instaurarea actualei dominații globale anglo-americane. Așadar, geopoliticianul rus, după ce a reușit să descifreze stratagema prin care în decurs de aproximativ două secole Behemothul rus a fost îngenuncheat de Leviathanul anglo-american, caută să ofere o nouă șansă fiarei terestre, încercând să întoarcă istoria lumii, bineînțeles cu unele mici ajustări impuse de parcurs, la momentul în care Behemothul încă se afla în picioare și se putea confrunta de la egal la egal cu monstrul mărilor, sperând că de data aceasta lucrurile se vor desfășura în contra instaurării hegemoniei mondiale a Leviathanului. Iar acest moment de referință, pe care Dughin îl caută cu ardoare, nu este greu de identificat dacă privim înapoi în istorie. El poate fi cu ușurință localizat în ceea ce este socotit a fi fost ceasul de glorie al Behemothului, marcat de constituirea în anul 1815 a Sfintei Alianțe, între Imperiul Rus, Imperiul Austriac și cel Prusac. Și, după cum lesne se poate observa, toată pledoaria de astăzi a lui Dughin se concentrează cu prioritate pe această direcție a refacerii filonului de influență a puterilor terestre pe structura fostei Sfinte Alianțe. Parafrazându-l pe Robert Kaplan, oricât de inventivă s-ar arăta mintea și acțiunea umană, ele se văd limitate totuși de *răzbunarea geografiei*, care le orientează cu predilecție pe aceleași făgașuri.

Dar Dughin este un geopolitician prea experimentat ca să nu își dea seama că, odată ce Behemothul rus va reuși să se elibereze din strânsoarea mortală a Leviathanului anglo-american, lumea multipolară pe care o propovăduiește el va ajunge până la urmă în mod inevitabil să graviteze în jurul Eurasiei, așa cum de altfel s-a întâmplat milenii la rând în trecut. Pentru a risipi orice dubiu în acest sens, este suficient a ne aminti de aspectele subliniate de un alt geopolitician de renume, respectiv Halford Mackinder, ale cărei teorii sunt binecunoscute lui Dughin, și care menționa următoarele: *„Centrul spaţial intercontinental sau heartland (pământul central) este pivotul istoriei, axa geografiei şi a istoriei; această arie se suprapune geografic cu Eurasia. (...)”* și *„acela care ţine sub control*

2007) *Destrămarea naţiunilor*. București, Ed. Univers Enciclopedic, pp. 37-39).

Europa de Est domină asupra heartlandului, acela care domină asupra heartlandului domină asupra Insulei Mondiale, acela care domină asupra Insulei Mondiale, domină asupra lumii."[10] Așadar, din perspectivă geopolitică, de data aceasta Dughin vine și elaborează o teorie prin care se prefigurează o Eurasie dominată de un colos rus care nu se mai dorește a fi doar un pivot inerțial, ci un pol de inițiativă și reglementare al afacerilor globale, tocmai în virtutea centralității sale de pe arena mondială.

Prin urmare, lumea nu e statică, ea se învârte, iar lucrurile nu pot rămâne încremenite ca într-un tablou. Tot astfel, și echilibrul balanțelor de putere, cu care ne ispitește astăzi Dughin sub forma teoriei lumii multipolare, nu reprezintă decât un instantaneu de moment, care cu timpul, pe măsură ce se va rostogoli, va veni să ne arate, în mod inevitabil, că, fugind de o hegemonie, vom ajunge cu fatalitate să contribuim la instaurarea și experimentarea alteia. Ar fi o iluzie fără margini să ne amăgim că această inerție înnăscută a lumii către manifestarea unei anumite forme de hegemonie ar putea fi eludată și abandonată cu totul și în mod definitiv. Toată istoria omenirii de până acum vine să contrazică această posibilitate. Mai mult decât atât, atât teoria societății deschise promovată de Soros, cât și teoria lumii multipolare elaborată de Dughin lasă să transpară perpetuarea unui instinct imperial care caută instaurarea unei anumite hegemonii mondiale, pe cât de cosmetizat acest instinct, pe atât de prezent și autentic în ambele cazuri, și la fel de dăunător prin raportare la idealul reprezentat de dreptul la autodeterminare al popoarelor. Acest instinct imperial decurge din chiar natura sălbatică a Behemothului și Leviathanului, cele două fiare mitologice a căror poftă nestăvilită nu poate fi ostoită decât prin cucerirea și stăpânirea popoarelor lumii.

Existența acestui instinct imperial deopotrivă în cazul ambelor teorii politice, care astăzi intră într-o coliziune frontală una cu cealaltă, devine evidentă atunci când fiecare dintre respectivele teorii ajunge să se întâlnească cu ideea de suveranitate de stat, în virtutea căreia s-ar putea realiza dreptul la autodeterminare al popoarelor, așa cum s-a mai întâmplat odată, când ordinea lumii a fost resetată prin pacea westfalică de la 1648. Respectiva pace și principiile pe care ea se fundamentează reprezintă pentru orice aspirație de ordin imperial un adevărat pumnal de argint, pe care imperiile lumii au căutat să îl folosească unele împotriva altora. Și de fiecare dată cei care au recurs la utilizarea sa, după ce și-au scos competitorii din scenă, au căutat să îl facă pierdut pentru a nu cădea și ei victimă la rândul lor aceleiași arme teribile. Prin urmare, tendințele

[10] Bădescu, I. și colab. (2003) *Geopolitica integrării europene*. București, Ed. Universității din București, p. 6.

imperiale de astăzi fac eforturi pentru închiderea ciclului deschis de pacea westfalică. Aceasta, prin opțiunile pe care le poartă cu sine, reprezintă o adevărată fereastră de oportunitate spre o existență proprie pentru acele popoare care de-a lungul istoriei lor nu au dat dovadă de un instinct de tip imperial, fiind mulțumite cu ce le-a rezervat providența în propria lor patrie, fără a căuta obținerea bunăstării năvălind în casa altor popoare.

Astfel, atât Soros, cât și Dughin se dovedesc a fi vădit încurcați în demersul de promovare a propriilor teorii despre organizarea lumii în momentul în care ajung să se întâlnească cu ideea de suveranitate de stat. În acest sens, Soros, deși pledează în contra hegemoniei americane ca fiind incompatibilă cu ideea de societate deschisă pentru că este dispusă să încalce suveranitatea statelor, vine și afirmă totuși că *„Atunci când suveranitatea statelor stă în calea impunerii regulilor, legilor şi normelor* (nn. – promovate de societatea deschisă)*, ar fi de dorit să se ofere stimulente şi motivaţii pentru o supunere voluntară."*[11] Și la fel se întâmplă și în cazul lui Dughin, care vine și susține că sistemul westfalic este utopic și neviabil și că *„în realitate, însă există o inegalitate şi subordonare ierarhică între diverse state suverane"*, drept pentru care, în teoria sa, *„Lumea multipolară diferă de sistemul clasic de la Westfalia prin faptul că nu le recunoaşte unor state naţionale aparte, suverane formal-juridic, statutul de pol veritabil. (...) Adică, ele sunt dependente politic şi economic de o instanţă externă. Fiind dependente, ele nu pot fi cu adevărat centre ale unei voinţe autonome şi suverane în chestiunile globale ale ordinii mondiale."*[12] Prin urmare, în această cheie a multipolarității, Dughin vine și propune în cele din urmă înlocuirea suveranității de stat cu o formă de autonomie extinsă[13]. Așadar, atât Soros, cât și Dughin se împiedică în suveranitatea de stat și încearcă să dilueze conceptul pentru a-l eluda, în loc să caute o restaurare și o consolidare a acestuia. În acest sens, primul încearcă să pună într-o lumină defavorabilă drepturile statului prin raportare la drepturile individului, iar cel din urmă caută să sublinieze imperfecțiunile conceptului de stat prin raportare la cel de civilizație. În fapt, trecând peste aceste artificii teoretice, fiecare dintre cei doi caută să justifice o formă de autoritate suprastatală, adică de tip imperial, reducând statul doar la un rol pur administrativ.

5. Deruta Leviathanului și ascensiunea Behemothului

Nu ne-am propus în cadrul acestui articol să realizăm o analiză profundă

[11] Soros, G. (2002) *Despre globalizare*. Iași, Ed. Polirom, p. 138.

[12] Dughin, A. op. cit., p. 274.

[13] Ibidem, pp. 454-458.

a viabilității sistemului politic westfalic în prezent. Ne limităm doar la a puncta faptul că pacea westfalică de la 1648 a pus bazele mitologiei moderne a statalității fundamentată pe ideea de suveranitate, deschizând o spirală de evoluție istorică prin care s-a făcut ceva mai târziu posibilă materializarea ideii de suveranitate a poporului, înțeleasă ca deziderat de emancipare politică de sub tutela imperială, care să facă mai departe posibilă și emanciparea socio-economică a celor care în ordinea medievală îngroșau rândurile stării a treia, ca populații al căror caracter național rezida în omogenitatea lor etnică dată de legarea oamenilor din neam în neam pe diferitele feude.

Ceea ce am dorit, însă, a fost să aruncăm o privire critică, dintr-o perspectivă antitetică, asupra celor două sisteme teoretico-ideologice pe care astăzi le vedem intrând într-o coliziune frontală pe subiectul configurării ordinii lumii. În acest sens, dacă teoria și practica societății deschise, proprie Leviathanului, deja este de notorietate, de decenii bune bucurându-se de o publicitate preferențială, în virtutea căreia a modelat activ sfera publică și peisajul sociopolitic ale planetei, teoria lumii multipolare împreună cu a patra teorie politică, asumate de Behemoth, deși încă rămân mai puțin vizibile sub aspect publicitar, au început să își facă din ce în ce mai mult simțită prezența în concret, datorită unei serii de evenimente care pot fi catalogate cel puțin drept un șir de coincidențe stranii, dacă nu chiar mai mult de atât, ce se suprapun întocmai peste directivele lui Dughin.

Astfel, urmărind în prezent dacă direcțiile de acțiune trasate de Dughin se materializează cumva și în practică, vom descoperi, în ceea ce privește integrarea politico-administrativă și economică a spațiului eurasiatic, în general, și a celui slav, în particular, dincolo de cooperarea istorică ruso-chineză, și încrâncenarea militară dintre Occident și Federația Rusă din cadrul crizei ucrainene, care vine să confirme determinismul primului în înfăptuirea unei ordini globale unipolare și hotărârea celei din urmă de a se opune acestui proiect. Tot astfel, pe direcția stabilirii de avanposturi la mările calde, obiectiv trasat și de Petru cel Mare în urmă cu aproximativ patru secole, și consolidarea de puncte strategice care să ofere acces la re-

surse, vom găsi o încrâncenare militară similară în criza siriană. Conex acestei crize avem să identificăm cum se materializează alte două direcții de acțiune dintre cele trasate de Dughin, cea care vizează stabilirea și consolidarea unei axe Moscova – Teheran și, respectiv, Moscova – Ankara. Dacă prima dintre aceste axe este de notorietate de acum, fiind evidențiată și de cooperarea militară dintre Rusia și Iran în Siria, cea de a doua este destul de surprinzătoare, prin prisma calității de stat membru al NATO pe care o are Turcia, și a fost impulsionată de eșuarea tentativei de lovitură de stat împotriva regimului Erdogan din 2016, care a fisurat relația turco-americană. Dincolo de aceste evoluții care se arată a fi convergente cu strategia elaborată de geopoliticianul rus, și mai surprinzătoare se dovedesc a fi cele care au loc pe relația euroatlantică. Aici, ca parte a proiectului de separare a Europei continentale de cea euroatlantică, descoperim convergența Brexitului, iar ca parte a sprijinirii curentelor conservatoare în SUA pe cea a câștigării alegerilor prezidențiale din 2016 de către Donald Trump, un adversar deschis al lui Georg Soros. Iar Uniunea Europeană pare și ea că evoluează tot spre a-i oferi satisfacție lui Dughin, în cadrul acesteia încolțind și germenii proiectului „Marii Europe de Est", pe nucleul *Grupului de la Vişegrad*, Cehia, Slovacia, Polonia și Ungaria poziționându-se tot mai mult și mai evident în contradicție cu Bruxelles-ul, exemplul lor iradiind și la nivelul altor state europene nemulțumite de politicile derulate de capitala Uniunii Europene. În timp ce Bruxelles-ul și-a asumat ca politică oficială implementarea matricei multiculturaliste promovate de Soros sub umbrela societății deschise, țările Grupului Vișegrad se poziționează într-un contrast evident cu acestea. Pentru a evidenția acest lucru este suficient să redăm aici un scurt pasaj din discursul prim-ministrului maghiar Viktor Orban despre starea națiunii, din 18 februarie 2018: *„În ceea ce priveşte viitorul, mă cunoaşteţi cu toţii, şi ştiţi că eu cred în lucrurile simple: în muncă, în familie şi în patrie. Asta este ceea ce eu pot să vă ofer în viitor. Cred că Ungaria este o ţară unde lucrul bine făcut este recompensat: cel care munceşte mai mult câştigă mai mult. Cred că familiile sunt coloana vertebrală care susţine toată ţara. Cred că trebuie să-i ajutăm – din tot sufletul şi cu toate forţele noastre – pe toţi aceia care fac alegerea de a avea copii. Cred că trebuie să le onorăm şi să le respectăm pe mamele familiilor, şi cred ca dacă am face-o, noi nu am fi puţini, ci mai numeroşi, aici, în Bazinul Carpaţilor. Cred că viitorul nostru de unguri este să rămânem unguri. Să avem grijă de limba maghiară, să apărăm cultura noastră creştină şi ungară, să menţinem independenţa şi libertatea noastră. Iată, dragi prieteni, ce este modelul ungar, şi eu cred că el funcţionează. Cinstiţi munca,*

ajutaţi familiile, conservaţi identitatea noastră naţională, păstraţi independenţa, acestea sunt viitorul, şi acest viitor poate fi al nostru. (…)”[14]. Cu un discurs politic construit pe acest calapod, premierul Ungariei a câștigat în aprilie 2018 alegerile parlamentare din țara sa pentru a treia oară consecutiv, zdrobindu-și adversarii politici și obținând o majoritate parlamentară de două treimi.

Fără doar și poate că evoluțiile subliniate în cele ce preced vin să semnaleze o derută a Leviathanului, care pare a fi tot mai abil exploatată de un Behemoth aflat într-o ascensiune spectaculoasă de cel puțin cinci ani. Cazul maghiar ilustrează pe fond vulnerabilitatea strategiei promovate prin societatea deschisă, și anume plusarea pe politica minorităților active în contrast cu voința unor majorități naționale care au pretenția, fundamentată istoric de altfel, la propria suveranitate. Această strategie a dat roade atât timp cât a beneficiat de un monopol mediatic și, respectiv, nu a ajuns să intre în coliziune frontală cu sistemul de valori asumat de majorități, fie el și într-o formă latentă, ci doar a încercat să îl erodeze marginal. Când acest monopol mediatic a fost spart și nu a mai putut să mascheze evidența contradicției dintre politicile promovate prin intermediul minorităților active și, respectiv, sistemul de valori asumat de majorități, întreaga strategie a început să se prăbușească, iar majoritățile s-au trezit la viață și au început să militeze din ce în ce mai activ în acord cu propriile convingeri. Punctele de inflexiune în această schemă relaționară le constituie, după cum lesne se poate observa și din exemplul maghiar, dar și din alte cazuri, inclusiv din cel al câștigării alegerilor în SUA de către Donald Trump, problema familiei tradiționale, cea a migrației și cea a prezervării identității cultural-religioase a societăților de referință. Adică exact acele elemente pe care se poate fundamenta structura verticală de putere a unor societăți ce ar putea constitui alternative de sine stătătoare la un proiect global de tip uniformizant.

Toate aceste nemulțumiri pe care majoritățile le-au acumulat pe relația cu establishmentul global promotor de societate deschisă îi vin astăzi de minune Behemothului în demersul său prin care încearcă răsturnarea supremației Leviathanului. Într-o primă fază, Behemothul îi poate amăgi cu intențiile și propunerile sale pe toți aceia care au nostalgia propriei suveranități în raport cu demersul globalizator instrumentat de Leviathan, însă, așa cum am văzut în cele de mai sus, odată ce pătrundem în profunzimea ițelor măștii țesute de Dughin, descoperim că și această mască, la fel ca și cea a societății deschise,

[14] Disponibil online pe http://www.estica.eu/article/discurs-despre-starea-natiunii-viktor-orban-18-februarie-2018-budapesta/, accesat la 11.04.2018.

promovează aceeași caducitate a sistemului suveranității de stat pentru a face posibilă o viitoare nouă ordine mondială, de data aceasta în acord însă cu o altfel de strategie, aceea a Behemothului. Astfel, în această perspectivă, cel mai probabil într-o a doua fază, după ce supremația globală a Leviathanului va fi fost răsturnată, ar urma să se deschidă o nouă spirală de evoluție care să ducă la instaurarea mondială a supremației Behemothului. Prin urmare, pentru acele națiuni care încă mai năzuiesc la propria suveranitate niciuna dintre opțiunile pe care cele două bestii le oferă astăzi nu se dovedește a fi mulțumitoare. În această situație nu rămâne decât speranța că în confruntarea lor ancestrală cele două fiare își vor eroda într-un târziu colții și ghearele mai înainte de a se angrena într-o încleștare finală pentru umanitate și, obosite de lupta lor reciprocă, vor accepta de nevoie să se lase îmblânzite și înhămate la un car unic, al umanității în ansamblu, punându-și la dispoziție forța înnăscută pentru a trage în aceeași direcție, în beneficiul omenirii de pretutindeni.

Conchidem prin a sublinia ideea că ar fi o eroare să credităm vreuna dintre cele două bestii (sau pe cei care călăresc pe spinările lor urmărindu-și în mod egoist doar propriile interese) de excese umaniste, ci mai aproape de o abordare pragmatică ar fi să încercăm să le înțelegem natura și să le exploatăm tocmai prin prisma raportului de forță existent între ele, spre a nu ne lăsa striviți sub picioarele niciuneia dintre ele.

Bibliografie orientativă

- Bădescu, I. (2012) *Tratat de geopolitică.* București, Ed. Mica Valahie.
- Bădescu, I., Dumitrescu, L., Dumitrașcu, V. (2010) *Geopolitica noului imperialism.* București, Ed. Mica Valahie.
- Bădescu, I., Mihăilescu, I., Zamfir, E., Mărginean, I., Abraham, P., Dungaciu, S., Dungaciu, D., Sava, I.N., Degeratu, C., Baltasiu, R., Cotoi, C., Cristea, D. (2003). *Geopolitica Integrării Europene*. București, Ed. Universității din București.
- Bergson, H.L. (1998) *Cele două surse ale moralei şi religiei.* Iași, Ed. Institutul European.
- Borlandi, M., Boudon, R., Cherkaoui, M. și Valade, B. (2009) *Dicţionar al gândirii sociologice*. Iași, Ed. Polirom.
- Caravalho, O. și Dughin, A. (2017) *Statele Unite şi noua ordine mondială*. București, Ed. Humanitas.
- Cooper, R. (2007) *Destrămarea naţiunilor*. București, Ed. Univers Enciclopedic.
- Downs, A. (2009) *O teorie economică a democraţiei*. Iași, Ed. Institutul European.
- Dughin, A (2017) *Destin Eurasianist*. București, Ed. Mica Valahie.
- Dungaciu, D. (2004) *Naţiunea şi provocările (post)modernităţii*. București, Ed. Tritonic.
- Freud, S. (2000) *Studii despre societate şi religie*. București, Ed. Trei.
- Fukuyama, F. (1992) *Sfârşitul Istoriei şi ultimul om*. București, Ed. Paideia.

- Fukuyama, F. (2011) *Marea ruptură. Natura umană şi refacerea ordinii sociale*. București, Ed. Humanitas.
- Fukuyama, F. (2004) *Construcţia statelor. Ordinea mondială în secolul XXI*. Filipeștii de Târg, Prahova, Ed. Antet.
- Gresh, A., Radvanyi, J., Rekacewicz, P., Samary, C., Vidal, D., Ramonet, I. (2006) *Atlas Le Monde Diplomatique*. București, Ed. SC Societatea de Editură LMD SRL.
- Guillochon, B. (2003) *Globalizarea, o singură planetă, proiecte divergente.* București, Ed. Rao.
- Hermet, G. (1998) *Istoria naţiunilor şi a naţionalismului în Europa*. Iași, Ed. Institutul European.
- Hobbes, T. (2011) *Despre om şi societate*. București, Ed. All.
- Hobbes, T. (2017) *Leviatanul*. București, Ed. Herald.
- Horowitz, D. și Poe, R. (2017) *Soros, Puterea din umbră*. București, Ed. Contra Mundum.
- Kaplan, D.R. (2014) *Răzbunarea geografiei*. București, Ed. Litera.
- Khanna, P. (2008) *Lumea a doua. Imperii şi influenţă în noua ordine globală.* Iași, Ed. Polirom.
- Kinder, H. și Hilgemann, W. (2002) *Atlas de istorie mondială*. Vol. I, II, București, Ed. Rao.
- Kissinger, H. (2003) *Diplomaţia.* București, Ed. All.
- Leclerc, G. (2003) *Mondializare culturală. Civilizaţiile puse la încercare.* Chișinău, Ed. Știința.
- Marian, M.B. (2016) *Societatea deschisă contra societăţii deschise.* București, Ed. Ideea Europeană.
- Marshall, G. (2003). *Dicţionar de Sociologie Oxford*. București, Ed. Univers Enciclopedic.
- McLean, I. (2001) *Dicţionar de politică.* București, Ed. Univers Enciclopedic.
- Moscovici, S. (2010) *Psihologie socială*. București, Ed. Ideea Europeană.
- Moscovici, S. (2011) *Influenţă socială şi schimbare socială*. Iași, Ed. Polirom.
- Popper, K.R. (2005) *Societatea deschisă şi duşmanii ei. Vol. I, II*. București, Ed. Humanitas.
- Reich, W. (1970) *The mass psychology of fascism*. New York, Farrar, Straus and Giroux.
- Rothkopf, D. (2008) *Superclass, elita globală a puterii şi lumea sa*. București, Ed. Publica.
- Rousseau, J.J. (fără an) *Contractul social*. Filipeștii de Târg, Prahova, Ed. Antet.
- Rousseau, J.J. (2001) *Discurs asupra inegalităţii dintre oamenii.* Filipeștii de Târg, Prahova, Ed. Antet.
- Sobolev, S. (2007) *Ideologia rusă*. București, Ed. Elisavaros.
- Soros, G. (1999) *Criza capitalismului global*. Iași, Ed. Polirom.
- Soros, G. (2002) *Despre globalizare*. Iași, Ed. Polirom.
- Todd, E. (2002) *Inventarea Europei*. Timișoara, Ed. Amarcord.

Surse imagini

- https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Behemoth-Leviathan.jpg
- https://commons.wikimedia.org/wiki/File:George_Soros_-_Festival_Economia_2012_02.JPG
- http://www.cunoastelumea.ro/ce-a-spus-ieri-la-bucuresti-alexandr-dughin-ideologul-lui-putin-despre-daci-soros-si-greselile-rusiei-fata-de-romania/
- https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Map_Geopolitic_Mackinder.gif
- https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ganditorul_de_la_Hamangia.jpg

Fondul şi forma

Paradigma normativă şi exercitarea puterii în timpul regimului comunist din România

Angela BANCIU

Introducere

Perioada cuprinsă între 1945-1989 este una dintre cele mai controversate şi contradictorii ale istoriei recente a României, având o evoluţie sinuoasă şi oscilantă şi incluzând numeroase evenimente, fapte, fenomene şi procese social politice, economice şi culturale extrem de diverse. Ea se întinde pe parcursul celor aproape 45 de ani de dictatură comunistă, care a debutat prin impunerea guvernului Petru Groza, controlat de comunişti şi susţinut de sovietici, în 1945, abdicarea silită a regelui Mihai la 30 decembrie 1947 şi proclamarea Republicii Populare Române, continuând să fiinţeze după 1965 sub forma Republicii Socialiste România, pentru ca în decembrie 1989 să fie înlăturată în mod violent.

Analiza istorică şi sociologică a parcursului şi evoluţiei regimului comunist în România trebuie făcută, însă, diferenţiat, întrucât instaurarea dictaturii şi limitarea treptată a drepturilor şi libertăţilor fundamentale s-a realizat în forme şi cu mijloace diferite, unele dure şi brutale, altele cu un aparent „aer de democraţie" şi de respectare „formală" a dreptului şi legislaţiei.

Într-o primă fază (1948-1964), s-a procedat la eliminarea şi chiar exterminarea fizică a elitei societăţii civile, dublată de o acţiune de dezmembrare a vechilor partide istorice, iar ulterior, de desfiinţare a acestora şi preluarea puterii de către comunişti, în condiţiile ingerinţelor sovietice, care au instaurat în România un „model" marxist de modernizare şi dezvoltare a ţării, având ca pilon principal industrializarea forţată, cooperativizarea agriculturii şi transformarea socialistă a învăţământului, ştiinţei şi culturii. Con-

comitent, pentru a introduce controlul total asupra indivizilor, s-a intensificat teroarea poliţienească, prin înfiinţarea unor instituţii de forţă şi intimidare, în vederea reprimării oricăror mişcări de dizidenţă şi rezistenţă şi a introducerii unui climat de teroare şi nesiguranţă personală în rândul indivizilor. În cea de a doua fază (1964-1989), mai ales prin Declaraţia din aprilie 1964, se produce un „dezgheţ" ideologic, politic şi intelectual, urmat de o perioadă de relativă „liberalizare" a regimului, când s-a sperat chiar într-o „deschidere" a regimului spre democraţie, ceea ce se va dovedi a fi o simplă iluzie deşartă.

De altfel, toate regimurile comuniste au încercat să folosească dreptul şi legislaţia ca instrumente politice ale luptei de clasă, iar diferitele etape ale construirii socialismului în aceste ţări trebuiau consacrate şi *juridic*, printr-o serie de acte fundamentale ce reflectau „legalizarea" acestui proces. Din nefericire, România nu a făcut excepţie de la această regulă, astfel încât „fiecare nou regim şi-a justificat venirea prin păcatele României vechi şi a promis să le înlăture, dar în loc de a o face, fiecare din aceste regimuri succesive a introdus instituţii şi mai autoritare, până ce, cu ultimul venit, autoritarismul a atins pragul totalitarismului"[1].

[1] Vlad Georgescu, *Istoria Românilor*, ediţia III, Bucureşti, Ed. Humanitas, p. 253.

1. Paradoxul dintre „forma" şi „fondul" constituţiilor socialiste din România

În perioada totalitarismului, în România au fost elaborate trei constituţii (în 1948, 1952 şi 1965), cea mai viabilă în viaţa societăţii româneşti fiind cea din 1965, care a rămas în vigoare un sfert de veac, până la evenimentele din decembrie 1989, care au pus capăt regimului comunist. Constituţiile perioadei socialiste aveau menirea de a dovedi „legalitatea" şi chiar „legitimitatea" regimului politic din România, ales în urma unor scrutinuri electorale populare, la care au participat majoritatea cetăţenilor ţării. Pentru acest motiv, respectând aparent regulile democraţiei şi legalităţii, regimul politic comunist a supralicitat, totodată, „legitimitatea" acestora, prezentându-le ca întrunind adeziunea spontană şi necondiţionată a indivizilor faţă de valorile şi normele socialismului, ceea ce i-a permis să-şi realizeze finalităţile şi scopurile propuse. Acest surogat de „legitimitate" a fost însoţit de apelul permanent al regimului la un *set de valori şi norme colectiviste*, precum patria, partidul, naţiunea, proprietatea socialistă, munca, şi *ignorarea voită a celor individuale* (libertatea, proprietatea, demnitatea, competenţa etc.), ceea ce se va reflecta în modul de concepere şi elaborare a constituţiilor socialiste. Analiza lor atestă faptul că, dincolo de imperfecţiunile de tehnică legislativă şi de contradicţiile în-

tre termenii utilizaţi, aceste constituţii au supralicitat *socialul* şi au neglijat *individualul*, identificând, în mod deliberat, societatea cu statul şi atribuindu-i acestuia rolul de instrument legal de impunere a dictaturii şi dominaţiei partidului comunist. Considerate ca reprezentând „voinţa clasei muncitoare şi, ulterior, a poporului, ridicată la rangul de lege fundamentală de organizare a societăţii şi statului", constituţiile socialiste au reprezentat, totodată, principalul mijloc de „făurire şi generalizare a relaţiilor socialiste" în toate domeniile vieţii sociale prin: *instituţionalizarea ordinii sociale socialiste* şi consacrarea rolului conducător al partidului comunist, *promovarea şi protejarea* prin mijloace juridice speciale a *proprietăţii socialiste de stat* şi cooperatiste, *reprimarea extrem de severă* a oricărei transgresări a normelor şi valorilor socialiste de muncă şi de viaţă, centralism economic, politic şi administrativ, manipularea indivizilor prin intermediul utopiilor, ideologiei şi mass-media comuniste, dublate de utilizarea mecanismelor întemeiate pe intimidare, descurajare, forţă şi frică.

Abdicând de la tradiţiile democraţiei parlamentare, constituţiile socialiste au reprezentat forma juridică de subordonare a societăţii (inclusiv a statului) voinţei unei singure forţe politice reprezentată de partidul comunist, ridicând la rang de principiu constituţional *monopolul* absolut al deciziei unui singur partid politic şi făcând din practica constituţională un ritual al manifestărilor dictatoriale ale guvernanţilor comunişti. Fiind lipsite de raţionalitate şi organicitate, ele vor genera, paradoxal, forme de imobilism istoric şi social, conducând la blocarea iniţiativelor individuale şi la un nivel scăzut al aspiraţiilor şi idealurilor sociale ale majorităţii indivizilor.

2. Constituţia din 1948, principalul instrument de legitimare a dictaturii proletariatului în România

Prima constituţie de tip socialist a fost elaborată în 1948 şi a reprezentat instrumentul de realizare a dictaturii statului şi de trecere la economia socialistă planificată, fiind produsul tipic al aplicării în viaţa politică românească a doctrinei şi ideologiei comuniste, după modelul sovietic[2]. Ea statua principiile de organizare a statului *democrat-popular* (sintagmă ce include o evidentă tautologie), considerat a fi rezultatul „luptei duse de popor în frunte cu clasa muncitoare împotriva fascismului, reacţiunii şi imperialismului"[3], negându-se, astfel, orice fel de continuitate istorică şi naţională a societăţii şi statului român. Instituind forma de

[2] *Constituţia Republicii Populare Române*, publicată în „Monitorul Oficial", nr. 87 bis din 13 aprilie 1948.

[3] Dionisie Ionescu, Gh. Ţuţui, Gh. Matei, *Dezvoltarea constituţională a statului român*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1957, p. 358.

guvernare republicană, legiuitorul de la 1948 a omis, cu bună ştiinţă, faptul că, deşi menționa caracterul *independent* şi *unitar* al statului român, acesta nu mai era considerat şi *indivizibil*, al cărui teritoriu era *inalienabil* (aşa cum era prevăzut în constituţiile anterioare din 1866, 1923 şi 1938). Această omisiune intenţionată era dictată de considerentele politice ale momentului de atunci, şi anume acceptarea recunoaşterii tacite a pactului Molotov-Ribbentrop şi implicit a anexării forţate de către URSS a unor teritorii aparţinând statului român (Basarabia, Bucovina de Nord, ţinutul Herţa şi, ulterior, insula Şerpilor din Marea Neagră).

Pentru prima dată în istoria vieţii politice şi parlamentare din România, prin actul constituţional din 1948 este înlăturat principiul separaţiei puterilor în stat şi înlocuit cu cel al „*unităţii depline a puterii de stat*", organul suprem al puterii de stat devenind *Marea Adunare Naţională*, faţă de care răspund toate celelalte organe ale statului. Ea reprezintă o instituţie *unicamerală* (prin desfiinţarea Senatului), devenind singurul organ legislativ şi având o serie de competenţe şi atribuţii extrem de întinse în privinţa formării guvernului, votării bugetului, înfiinţării, contopirii sau desfiinţării unor ministere, adoptării deciziilor privind problemele războiului şi păcii, acordării amnistiei etc. În realitate, *rolul Marii Adunări Naţionale era formal*, deoarece majoritatea actelor legislative şi administrative vor fi elaborate şi aplicate de către guvern, care, în calitate de organ executiv şi administrativ, era desemnat să planifice şi să coordoneze economia naţională, să realizeze bugetul statului şi să asigure ordinea publică şi securitatea statului. Prin acest act constituţional se deschidea posibilitatea imixtiunii executivului în administrarea justiţiei, prin înfiinţarea instituţiei *asesorilor populari*, pe lângă instanţele de judecată, aleşi şi desemnaţi de partid să înfăptuiască justiţia şi legalitatea populară, renunţându-se, de asemenea, la principiul *inamovibilităţii* judecătorilor. În materia „drepturilor şi libertăţilor cetăţeneşti" erau introduse o serie de interdicţii şi incompatibilităţi electorale şi elective pentru acele persoane „nedemne" sau „vinovate" faţă de orânduirea socialistă.

Pe baza acestei constituţii, vor fi adoptate primele măsuri politice, economice şi juridice vizând *naţionalizarea* principalelor întreprinderi industriale, bancare, miniere, de transport şi asigurări (iunie 1948), urmate de trecerea în proprietatea statului a căilor ferate, cinematografe, instituţii medico-sanitare, precum şi a imobilelor de locuit aparţinând persoanelor particulare (1950). Au fost lansate două planuri de dezvoltare anuale, iar din 1950 începe elaborarea planurilor cincinale. Începând cu 1949 începe şi procesul de transformare socialistă a agriculturii, creându-se, după modelul sovietic, gospodăriile agricole colec-

tive şi de stat (GAS), schimbându-se fundamental regimul de proprietate în România, aceasta fiind obligată să plătească datorii de război uriaşe faţă de URSS şi să accepte jefuirea mascată a bunurilor naţionale, prin intermediul companiilor mixte româno-sovietice (Sovromuri).

Imixtiunea directă şi brutală a partidului şi statului nu s-a limitat numai la infrastructura societăţii (industrie, agricultură, transporturi, comerţ etc.), ea cuprinzând şi suprastructura şi spiritualitatea românească, reprezentată de învăţământ, ştiinţă, cercetare şi cultură. Primele reglementări normative au vizat reforma învăţământului românesc tradiţional, prin „democratizarea" şi „ideologizarea" acestuia[4]. Chiar dacă reforma învăţământului din 1948 a asigurat gratuitatea şi accesibilitatea pentru un mare număr de elevi şi studenţi, ea a fost fundamentată politico-ideologic în direcţia formării unor cadre de specialişti conformişti politicii partidului şi statului. Pentru acest motiv, în planurile şi programele de învăţământ la diverse niveluri au fost introduse ca discipline obligatorii filosofia marxistă, materialismul dialectic şi istoric, istoria partidului comunist (bolşevic), ateism etc., fiind înlăturate o serie de discipline considerate „burgheze" şi „reacţionare", precum istoria şi filosofia religiei, sociologia, antropologia, genetica ş.a., procedându-se la excluderea şi persecutarea politică a unor cadre didactice valoroase, dar considerate indezirabile pentru regimul comunist[5]. Tot în anul 1948 este reorganizată pe principii politico-ideologice şi vechea Academie Română, care treptat va fi „împănată" cu o serie de elemente fidele regimului, fiind obligată să „legitimeze" prin studii şi cercetări politica partidului. Este promulgat un nou cadru normativ privitor la regimul general al cultelor religioase, care va introduce o serie de discriminări, atât în privinţa liberei exercitări a unor culte (cazul cultului greco-catolic), cât şi în privinţa statutului personalului din instituţiile religioase. Se introduce un control specializat şi restrictiv asupra culturii româneşti, prin înfiinţarea instituţiei cenzurii în anul 1949, care va exercita o presiune şi represiune asupra multor publicaţii şi scriitori.

Centralismul politic şi economic este dublat de cel administrativ, prin înlăturarea, în 1950, a vechii împărţiri teritoriale a României, experimentată timp de un secol, şi înlocuirea ei cu regiuni şi raioane administrativ-teritoriale. Raionarea ţării, realizată după modelul sovietic, era justificată de către guvernanţii comunişti prin necesitatea „înlăturării separării artificiale dintre

[4] *Decretul 175/1948 privind reforma învăţământului*, în „Monitorul Oficial", nr. 177 din august 1948.

[5] Cătălin Zamfir, Iancu Filipescu (coord.), *Sociologia românească: 1900-2010. O istorie socială*, Cluj-Napoca, Ed. Eikon, 2015, p. 66-67.

centrele agricole şi cele industriale", în realitate ea urmărind introducerea unui control direct şi centralizat al puterii politice la nivel local, unde, din 1950, au fost înfiinţate primele *Sfaturi populare*, abilitate cu conducerea activităţilor economice, sociale şi culturale locale.

Fundamentată pe un sistem de reglementare normativă excesiv de restrictivă şi coercitivă, ordinea publică şi constituţională socialistă trebuia menţinută şi apărată de un ansamblu de instituţii şi organisme specializate, care trebuiau să asigure conformarea totală şi necondiţionată a tuturor cetăţenilor faţă de modelul etico-juridic socialist. Inspirându-se după modelul sovietic de represiune, regimul comunist din România înfiinţează, în 1948, *organele de securitate*, care se vor transforma într-o adevărată poliţie politică, reprimând cu brutalitate cele mai neînsemnate acte şi fapte ale unor indivizi, dar considerate ca periculoase şi duşmănoase faţă de orânduirea socialistă. Tot în 1949 este desfiinţată vechea poliţie şi înlocuită cu *miliţia populară*, care se va implica activ în procesul colectivizării forţate şi în arestarea multor indivizi nevinovaţi, cărora li s-au înscenat procese judiciare, încheiate cu ani grei de detenţie. Preocuparea pentru crearea unei „justiţii populare", menită să apere ordinea socialistă, se concretizează prin adoptarea noilor legi de organizare judecătorească şi a procuraturii civile şi militare din 1952, care au înlocuit vechea structură tradiţională a justiţiei şi Parchetului. Ele au condus la transformarea treptată a puterii judecătoreşti într-o anexă a politicului şi executivului, prin introducerea unor prevederi neconstituţionale, care limitau sensibil dreptul individului la apărare, la administrare de probe sau la publicitatea procesului judiciar.

Această primă constituţie a „legitimat" juridic trecere României spre un regim politic întemeiat pe *monopartidism* şi *autoritarism statal* şi spre o economie supercentralizată şi dirijată, constituindu-se ca principalul „temei" juridic şi politic al legilor de *naţionalizare* în domeniul industrial, bancar, minier, de transport şi asigurări din 11 iunie 1948[6], urmate de cele privind naţionalizarea căilor ferate particulare, cinematografiei, farmacii, instituţii sanitare particulare şi imobile de locuit particulare.

În agricultură, au fost promulgate o serie de acte normative privind înfiinţarea de gospodării agricole colective (GAC) la sate, ceea ce a condus la schimbarea radicală a tipului şi regimului de proprietate în agricultură, conducând practic la anularea reformei agrare din 1945 şi la deposedarea, prin forţă şi intimidare, a ţărănimii de pământ. Consecinţa negativă a procesului de cooperativizare forţată

[6] *Legea nr. 119 din 1948 de naţionalizare*, în „Monitorul Oficial", nr. 133 bis din 11 iunie 1948.

a agriculturii a fost aceea că, în 1989, sectorul socialist de stat în agricultură reprezenta 90,7% din suprafaţa agricolă a ţării, România fiind singurul stat socialist în care s-a aplicat aproape integral politica partidului comunist de trecere abuzivă a pământului în proprietatea statului.

În sfârşit, în domeniul politicii penale, această constituţie a stat la baza promulgării Codului penal socialist din 1949, care va conduce la o veritabilă „inflaţie penală" ce va deveni preambulul marilor abuzuri şi nedreptăţi flagrante comise de regimul comunist în perioada „obsedantului deceniu" al anilor 50-60.

3. Constituţia din 1952 şi dezvoltarea centralizată a statului şi economiei naţionale

Cea de-a doua constituţie socialistă, elaborată în 1952, stabilea baza politică a noii orânduiri[7], prin realizarea „alianţei dintre clasa muncitoare cu ţărănime muncitoare", dar în care rolul conducător revine clasei muncitoare, în frunte cu Partidul Muncitoresc Român, considerat „forţa conducătoare a organizaţiilor celor ce muncesc, cât şi a organelor şi instituţiilor de stat". Ea stipula o serie de principii considerate „revoluţionare", preluate din Constituţia din 1948, privind *unitatea puterii de stat*, *centralismul democratic*, *planificarea naţională*, *legalitatea populară*, considerând însă eronat că România „s-a născut şi s-a întărit ca rezultat al eliberării ţării de către forţele armate ale URSS de sub jugul fascismului şi de sub dominaţia capitalistă ca rezultat al doborârii puterii moşierilor şi capitaliştilor de către masele populare de la oraşe şi sate" şi că „prietenia şi alianţa" cu această ţară asigură „independenţa, suveranitatea de stat, dezvoltarea şi înflorirea Republicii Populare Române". Prin actul constituţional din 1952, *statul comunist* devine *principalul instrument de realizare a dictaturii* proletariatului, întrucât planifică economia naţională, realizează industrializarea socialistă, transformarea socialistă a agriculturii, deţinând *monopolul* sistemului bancar şi de credite, al întreprinderilor şi instituţiilor de stat, industriale, agricole şi comerciale, precum şi al învăţământului public de toate gradele, asigurând, totodată, dezvoltarea culturii poporului român şi a minorităţilor naţionale.

Ca o „noutate", dar şi o „inovaţie", actul din 1952 nu mai vorbeşte de guvern, ci de *Consiliul de Miniştri*, considerat a fi „organ executiv şi de dispoziţie", în care preşedintele lui este şi şeful guvernului, iar miniştrii nu mai răspundeau pentru actele lor. Ea legitima noua împărţire teritorială administrativă a României (începută în 1950), stabilind ca unităţi teritoriale; regiunile, raioanele, oraşele şi comu-

[7] *Constituţia Republicii Populare Române*, publicată în „Buletinul Oficial", nr. 1 din 27 septembrie 1952.

nele[8]. În materie judecătorească, sunt prevăzute să funcţioneze două tipuri de instanţe: *ordinare* (tribunale populare, regionale şi Tribunalul suprem) şi *speciale* (militare), organizate după criteriul circumscripţiilor militare (de mari unităţi şi de regiuni militare), cu largi competenţe de a judeca faptele comise atât de militari, cât şi de civili. De asemenea, inamovibilitatea judecătorilor este înlocuită cu *eligibilitatea* acestora şi chiar cu *numirea* lor (în cazul instanţelor speciale). În sfârşit, constituantul din 1952 preia şi încorporează experienţa sovietică în materie de represiune penală, prin înfiinţarea instituţiei *procuraturii*, bazată pe unitatea şi stricta centralizare a unităţilor din teritoriu şi dependenţa lor totală faţă de partid, asigurând „supravegherea legalităţii socialiste".

În domeniul economic, în urma „deplinei şi definitivei" generalizări a relaţiilor socialiste în economia de stat, România va fi una dintre puţinele ţări socialiste în care *etatismul* va deveni principiul suprem de organizare, conducere şi planificare economică, chiar dacă se recunoştea existenţa unui „sector" al micii producţii de mărfuri, care includea gospodăriile ţărăneşti mici şi mijlocii particulare şi atelierele meşteşugăreşti care nu exploatează munca altora. Însă, treptat, statul comunist va adopta o serie de măsuri legislative pentru limitarea şi îngrădirea acestui sector, care vor conduce la lichidarea treptată a acestor gospodării, de cele mai multe ori prin presiuni coercitive şi punitive adoptate contra ţăranilor necolectivizaţi[9]. Acest proces se va încheia practic în 1962, când, cu excepţia unor zone şi gospodării ţărăneşti din zonele de deal şi munte, întreaga agricultură va deveni de stat şi cooperatistă.

4. „Liberalizare" şi monopartidism sub imperiul Constituţiei din 1965

Analiza evoluţiei istorice a perioadei dintre 1945-1989 relevă faptul că România s-a aflat în etapa consolidării bazei economice a socialismului şi de generalizare a relaţiilor sociale socialiste în toate sferele şi domeniile de activitate, aşa cum stabilea Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român şi conserva juridic Constituţia României Socialiste din august 1965. Din perspectivă sociologică însă, perioada se caracterizează prin existen-

[8] Cele 16 regiuni erau: Bacău, Baia Mare, Bucureşti, Cluj, Constanţa, Craiova, Galaţi, Hunedoara, Iaşi, Oradea, Piteşti, Ploieşti, Stalin (Braşov) şi Regiunea Autonomă Maghiară.

[9] În acest sens, la şedinţa festivă a MAN din martie 1962, însuşi conducătorul de atunci al partidului şi statului comunist, Gh. Gheorghu-Dej, recunoştea că: „În numele luptei împotriva chiaburilor, peste 80.000 de ţărani, în majoritatea lor ţărani muncitori, au fost trimişi în judecată, dintre ei peste 30.000 au fost judecaţi în procese publice, ceea ce a creat o mare frământare în masa de ţărani, aduşi să asiste la aceste înscenări infame" Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole şi cuvântări (1961-1962)*, Bucureşti, Editura Politică, 1962, p. 206-207.

ţa unei „presiuni normative excesive, susţinute de mecanismul forţei, fricii şi manipulării, care au obligat indivizii să adopte conduite şi acţiuni hiperconformiste, cărora le lipsea o conştiinţă colectivă comună”[10]. Aceasta s-a tradus prin „existenţa unei integrări sociale formale, conformiste (...) generând o tendinţă de uniformizare a conduitelor şi slabă diferenţiere socială, scopul divizării muncii fiind omogenizarea socială”[11]. Lipsa de individualizare a acţiunilor, generată de incapacitatea indivizilor de a internaliza valorile ideologiei socialiste, a condus la un „blocaj al iniţiativei şi al creativităţii individuale şi la un nivel scăzut al aspiraţiilor”, marea majoritate a indivizilor acceptând „beneficiile” societăţii socialiste, însă cu preţul diminuării sensibile a drepturilor şi libertăţilor lor fundamentale.

Desigur, nu se pot ignora o serie de realizări importante ale regimului comunist, care, în perioada analizată, se putea „lăuda” cu unele dintre ele, cum ar fi: construcţia marilor hidrocentrale şi lacuri de acumulare de la Porţile de Fier, Vidraru şi Voineasa, realizarea Transfăgărășanului şi a Canalului Dunăre – Marea Neagră, prima autostradă Bucureşti-Piteşti, modernizarea şi reconfigurarea litoralului românesc, construcţia metroului din Bucureşti. Pe plan social-economic este perioada industrializării şi urbanizării României, când sute de mii de oameni au migrat spre oraşe, obţinând locuinţe la blocuri din proprietatea statului, beneficiind de locuri de muncă, învăţământ gratuit şi asistenţă medicală din partea statului, creşe şi grădiniţe pentru copii, concedii şi vacanţe în diverse staţiuni prin bilete de sindicat, premii şi recompense băneşti cu diverse ocazii festive etc., toate acestea păstrându-se în „memoria colectivă” a celor care au trăit în aceea perioadă. Puţini au realizat faptul că, pe măsura trecerii anilor, regimul devenea tot mai atotputernic şi constrângător şi că, treptat, îşi epuiza resursele economice şi financiare, apelând tot mai des la arma propagandei şi ideologiei socialiste pentru a educa şi mobiliza cetăţeni.

În pofida succeselor obţinute în domeniul dezvoltării economice şi sociale, regimul comunist nu a renunţat niciodată la utilizarea elementului normativ coercitiv şi la setul de măsuri constrângătoare de guvernare în toată perioada celor aproximativ 25 de ani (dintre 1965-1989), urmându-se constant monopolizarea puterii politice de către un singur partid (Partidul Comunist) şi aservirea cvasitotală a indivizilor faţă de acesta. Fundamentându-se pe o structură economică şi politică centralizată, în care întreaga avuţie naţională a devenit proprietate de stat socialistă (şi, parţial, cooperatistă), „statul şi partidul comunist s-au

[10] Sorin M. Rădulescu, *Teorii sociologice în domeniul devianţei şi al problemelor sociale*, Bucureşti, 1994, p. 59.

[11] Ibidem.

întrepătruns în substanţă, fuzionând, în cele din urmă, într-un aparat unic al puterii, care exprima numai voinţa partidului ridicată la rang de lege”[12] şi în care ideologia şi doctrina marxistă devin singura şi adevărata „religie de stat”, însă subordonată politicii partidului comunist. Dacă în faza de început a construcţiei socialismului în România paradigma normativă a fost dominantă, urmărind lichidarea brutală, prin represiune şi constrângere fizică şi morală, a oponenţilor regimului, în următoarea perioadă de evoluţie a socialismului „multilateral dezvoltat” represiunea brutală a fost înlocuită cu una ceva mai moderată şi tolerantă, deşi, paradoxal, controlul atotcuprinzător al partidului şi statului socialist s-a extins (în ciuda aparenţelor de liberalizare a regimului) asupra tuturor instituţiilor publice, organizaţiilor sindicale şi obşteşti, şcolilor, universităţilor, mijloacelor de comunicare în masă, liberei circulaţii a persoanelor şi a contactelor cu străinătatea.

Din perspectiva cronologiei istorice, în această ultimă perioadă s-au succedat o serie de evenimente importante în evoluţia societăţii şi a statului român, care şi-au pus amprenta asupra acestora. Astfel, după dispariţia „oarecum neaşteptată” a lui Gheorghe Gheorghiu-Dej (în martie 1965), a părut un „vid politic” şi chiar de „putere” în ceea ce priveşte eventualul succesor la conducerea Partidului Comunist (care se numea încă Partidul Muncitoresc Român), şi de care a profitat Nicolae Ceauşescu, care, în urma unor manevre abile de culise, reuşeşte să se impună şi să fie ales ca secretar general al PCR la Congresul partidului (devenit şi rebotezat „comunist”) din luna iulie 1965. La acest congres, noul lider comunist a adus o serie de critici activităţii politico-ideologice desfăşurate în perioada anterioară, amintind faptul că o serie de discipline ştiinţifice au fost interzise abuziv, între care cibernetica, genetica şi *sociologia*, despre ultima chiar afirmând că a fost considerată pe nedrept ca o ştiinţă burgheză, neînţelegându-se şi chiar negându-se însemnătatea ei ca ştiinţă socială şi a rolului ei în societatea socialistă. Fiind rostite de la tribuna celui mai înalt for al partidului şi având, în spate, autoritatea liderului comunist, remarcile acestuia cu privire la sociologie au marcat atât teoretic, cât şi instituţional *renaşterea* sau *relansarea* sociologiei în România, după decapitarea ei, fizică şi instituţională, produsă odată cu instaurarea regimului comunist în România, în 1948. Conştient de faptul că toate aceste „surogate” de destindere şi liberalizare ale regimului, inclusiv în domeniul ştiinţelor sociale şi politice, nu-i garantau pe termen lung acaparare puterii în stat, noul secretar al partidului reuşeşte, în mod inteligent

[12] Angela Banciu, *Istoria vieţii constituţionale în România (1866-1991)*, Bucureşti, Editura Şansa SRL, p. 244.

şi abil, să se impună în faţa forului legislativ al României prin elaborarea, în august 1965[13], a unei noi constituţii, denumită „socialistă", în urma căruia România devenea „*republică socialistă*". Potrivit acesteia, România era proclamată „Republică Socialistă", considerându-se că dispune de o economie socialistă generalizată şi de relaţii de producţie socialiste dominante în toate domeniile vieţii sociale, orânduirea socialistă reuşind să se impună „deplin şi definitiv". Acest lucru asigura, în viziunea constituantului de la 1965, „suveranitatea, independenţa şi unitatea" statului român, al cărui teritoriu devenea din nou, *după o lungă omisiune* (1948-1965), „inalienabil şi indivizibil". În ceea ce priveşte depozitarul puterii de stat, actul constituţional din 1965 preia dispoziţiile celor anterioare lui, considerând că aceasta aparţine „poporului, liber şi stăpân pe soarta sa", definind structura socială a societăţii ca incluzând „clasa muncitoare – clasă conducătoare în societate, ţărănimea, intelectualitatea, celelalte categorii de oameni ai muncii, fără deosebire de naţionalitate". Constituţia stipula, fără echivoc, că „puterea poporului se întemeiază pe alianţa muncitorească ţărănească", sintagmă ce ulterior va suferi modificări sensibile devenind „democraţie muncitorească-revoluţionară", în condiţiile în care se lansase deja conceptul de „omogenizare socială" referitor la dispariţia şi nivelarea deosebirilor dintre diferitele clase şi categorii sociale din societatea românească.

Spre deosebire de Constituţiile socialiste anterioare, cea din 1965 consacră şi fundamentează cel mai pregnant *monopolul politic* al unei singure şi unice formaţiuni politice, reprezentată de partidul comunist, caracterizat ca fiind „cea mai înaltă formă de organizare a clasei muncitoare". El este „forţa politică conducătoare a întregii societăţi", îndeplinind „rolul conducător în toate domeniile construcţiei socialiste" şi îndrumând „activitatea organizaţiilor de masă şi obşteşti, precum şi a organelor de stat". Iar principalul instrument de transpunere şi realizare în practică a politicii partidului comunist este *statul socialist*, care, conform dispoziţiilor constituţionale, organizează, planifică şi conduce economia naţională, apără şi dezvoltă proprietatea socialistă, asigură condiţiile pentru dezvoltarea învăţământului, ştiinţei şi culturii, apără legalitatea socialistă şi ordinea de drept, organizează apărarea ţării şi dezvoltarea forţelor armate.

Constituţia din 1965 a păstrat în linii mari aceeaşi structură, organizare şi funcţionare a organelor statului existente şi în constituţiile anterioare:

[13] Conform cu specialiştii dreptului constituţional, aşezământul din 1965 e cunoscut, până în 1989, nu mai puţin de zece modificări majore (Angela Banciu, Istoria constituţională a României, Bucureşti, Ed. Lumina Lex, 2001, p. 348-349).

organele supreme ale puterii de stat (Marea Adunare Naţională şi Consiliul de Stat), organele centrale ale administraţiei de stat (Consiliul de Miniştri), organele locale ale puterii de stat (Sfaturile populare) şi organele locale ale administraţiei de stat (Comitetele executive ale Sfaturilor populare), organele judecătoreşti (judecătorii, tribunale şi tribunale militare) şi organele procuraturii (subordonate ierarhic Procuraturii Generale). Nerecunoscând nici de această dată principiul separaţiei puterilor statului, actul fundamental din 1965 nu a reuşit să încorporeze nici una dintre tradiţiile constituţionale româneşti în materie de legislaţie şi aplicare a acesteia în funcţie de organele şi instituţiile desemnate legal şi legitim să o facă. Astfel, deşi Marea Adunare Naţională era considerată „unicul organ legiuitor", care adoptă legi şi hotărâri privind întreaga viaţă economică, politică, socială şi culturală a ţării, această prevedere era pur formală, întrucât activitatea de elaborare a legilor va fi preluată de către *Consiliul de Stat*, „organ suprem al puterii de stat, cu activitate permanentă". Acest nou organism putea „emite decrete şi adopta hotărâri", ce reprezentau în realitate norme cu *putere de lege* care, deşi erau supuse dezbaterii şi aprobării forului legislativ suprem, vor conduce practic la guvernarea ţării prin decrete. În schimb, în calitatea sa de organ al administraţiei de stat, Consiliul de Miniştri exercita conducerea generală a activităţii executive, pe întreg teritoriul ţării, putând adopta „hotărâri pe baza şi în vederea executării legilor", ceea ce-i va conferi acestui organism largi posibilităţi de imixtiune în materie legislativă şi de aplicare a dispoziţiilor normative. Mai mult, în practica legislativă românească din perioada totalitarismului se va introduce o „inovaţie" politico-juridică, în sensul că unele dintre cele mai importante acte normative vor îmbrăca o dublă titulatură: *hotărâri ale Consiliului de Miniştri şi ale Comitetului Politic Executiv al Partidului Comunist*. Aceleaşi „inovaţii" se vor regăsi şi în privinţa actelor normative şi de administrare elaborate la nivel local, unde Sfaturile populare şi comitetele lor executive emiteau şi aplicau „hotărâri" şi „decizii" sub directa îndrumare şi controlul organizaţiilor şi comitetelor de partid. În privinţa organizării sistemului judiciar nu s-au produs modificări esenţiale faţă de cele existente în actul fundamental din 1952, cu excepţia faptului că s-a prevăzut posibilitatea exercitării dreptului individului lezat printr-un act ilegal al unui organ de stat de a cere organelor judecătoreşti anularea actului şi repararea prejudiciului produs, *redeschizându-se astfel calea contenciosului administrativ*[14].

[14] *Legea nr. 1 cu privire la judecarea de către tribunale a cererilor celor vătămaţi în drepturile lor prin acte administrative ilegale*, în „Monitorul Oficial", nr. 67 bis, din 26 iulie 1967.

Considerând că în România socialismul a învins „definitiv”, prin actul constituţional din 1965 economia naţională era definită ca fiind *socialistă*, bazată pe proprietatea socialistă asupra mijloacelor de producţie, proprietate ce îmbrăca fie forma *proprietăţii de stat* (incluzând bunurile ce aparţin întregului popor), fie a celei *cooperatiste* (incluzând bunurile ce aparţineau fiecărei organizaţii cooperatiste). În consecinţă, „exploatarea omului de către om a fost pentru totdeauna desfiinţată”, realizându-se principiul socialist al repartiţiei după „cantitatea şi calitatea muncii”, principiu care n-a devenit niciodată real în condiţiile existenţei monopolului de stat, care l-a făcut pe individ să fie dependent total de un singur patron (statul socialist), care trebuia să-i asigure supunerea necondiţionată a acestuia în schimbul protecţiei şi siguranţei economice de care avea nevoie. În condiţiile preponderenţei sectorului şi proprietăţii socialiste era totuşi ocrotit dreptul de proprietate personală, legea enumerând însă *limitativ* bunurile ce pot constitui obiect al acestui drept: „veniturile şi economiile provenite din muncă, casa de locuit, gospodăria de lângă ea şi terenul pe care ele se află, precum şi bunurile de uz şi confort personal”. În afară de această referire generală privind dreptul de proprietate personală, legiuitorul de la 1965 introduce două dispoziţii speciale privind exercitarea acestui drept în cazul ţăranilor cooperatori şi al ţăranilor cu gospodării individuale care nu au fost cooperativizaţi din diverse motive. Astfel, „casa de locuit şi construcţiile gospodăreşti anexe, terenul pe care acestea se află, precum şi, potrivit statutului cooperativelor de producţie, animalele de producţie şi inventarul agricol mărunt, constituie proprietatea personală a ţăranilor cooperatori”, care pot deţine cu titlu de folosinţă şi un lot de pământ aflat în proprietatea cooperatistă. În schimb, ţăranii care nu s-au putut asocia în cooperativele agricole de producţie (gospodării situate, de regulă, în zonele de deal şi munte) deţin proprietatea asupra „pământului pe care îl lucrează ei înşişi şi familiile lor, asupra animalelor de muncă şi producţie”. În felul acesta, s-au creat, în mod artificial, în agricultura românească, *două tipuri de drepturi şi regimuri de proprietate*, unul reglementat de normele *dreptului cooperatist-agrar* şi altul de normele *dreptului civil şi funciar*, cu consecinţe în privinţa eficienţei şi raţionalităţii muncii în agricultura cooperatistă şi individuală.

Constituţia din 1965 a supralicitat rolul dreptului şi legislaţiei ca instrument de modelare şi transformare a realităţii sociale, însă atribuindu-le o funcţie pur instrumentală în vederea menţinerii şi consolidării regimului socialist şi asigurării *subordonării necondiţionate* a indivizilor faţă de partidul şi statul socialist. Transpusă în practică,

această concepţie s-a dovedit utopică şi deficitară, concretizându-se într-o adevărată „inflaţie" legislativă ce a caracterizat însăşi acest aşezământ constituţional care, între 1965-1989, a cunoscut *zece modificări importante* şi *şase republicări*, depăşind astfel toate celelalte legi fundamentale ale României din 1859 până în 1965[15].

Perioada de după 1965 şi până în 1989 este dominată de încercarea de restabilire şi reabilitare a *comunismului naţional*, Constituţia din 1965 nemaiacordând importanţă URSS ca „frate eliberator", aşa cum procedaseră constituţiile anterioare din 1948 şi 1952, fiind relatinizat numele ţării (din Romînia în *România*), istoria naţională dobândind o pondere importantă atât în învăţământul general, cât şi în cel superior, fiind modificate sensibil planurile şi programele şcolare în direcţia creşterii interesului pentru această disciplină[16].

Marea majoritate a populaţiei nu a perceput atunci faptul că, deşi acest aşezământ constituţional recunoştea formal existenţa şi chiar „garantarea" principalelor drepturi şi libertăţi cetăţenilor, în practică, realizarea lor a fost sensibil diminuată printr-o serie de „inovaţii" legislative şi chiar politico-ideologice. Ele s-au transpus în practică printr-o suprambalare a mecanismelor normative de reglementare, legislaţia devenind principalul instrument de modelare şi transformare a realităţilor sociale şi a comportamentelor individuale, în ideea menţinerii şi consolidării regimului comunist şi asigurarea subordonării necondiţionate a indivizilor la cerinţele sistemului.

Cu toate acestea, suprasolicitarea mecanismelor restrictive şi coercitive în „educaţia civică" a oamenilor nu s-a derulat liniar şi uniform, incluzând atât momente de „liberalizare" aparentă, cât şi momente de „închidere" şi îngustare a libertăţilor individuale. Astfel, urmând prioritar stabilitatea căsătoriei şi familiei, precum şi stimularea natalităţii în vederea creşterii demo-

[15] Angela Banciu, *Istoria vieţii constituţionale din România, ed.cit., p. 234.* Modificarea cea mai spectaculoasă a Constituţiei se produce în martie 1974, când se introduce funcţia de *preşedinte* al republicii, care cumulează o multitudine de atribuţii transferate de la forul legislativ suprem şi de la cel administrativ central. Deşi era ales de către Marea Adunare Naţională, preşedintele republicii devenea „şeful statului şi reprezintă puterea de stat în relaţiile interne şi internaţionale ale Republicii Socialiste Române". El este, totodată, comandantul suprem al forţelor armate, preşedintele Consiliului de Stat, fiind singurul în măsură să stabilească măsurile de importanţă deosebită ce privesc interesele supreme ale ţării. Preşedintele ţării prezidează chiar şedinţele Consiliului de Miniştri (atunci când apare necesar), având dreptul de a numi şi revoca (la propunerea primu-ministrului) pe viceprim-miniştrii, miniştrii şi preşedinţii altor organe ale administraţiei de stat, precum şi pe membrii Tribunalului Suprem. În vederea realizării acestor atribuţii, preşedintele putea emite norme cu putere de lege sub forma de *decrete prezidenţiale* şi *decizii*.

[16] În 1967 este editată revista „Magazin istoric", în 1968 se creează Societatea de Ştiinţe Istorice, iar în 1972 se înfiinţează Muzeul Naţional de Istorie.

grafice a României, în anul 1966 sunt adoptate două acte normative care încălcau flagrant sfera vieţii private a indivizilor. Primul se referea la interzicerea întreruperii cursului sarcinii şi provocarea ilegală a avortului de o femeie, interdicţia de a deţine instrumente sau materiale avortive, precum şi omisiunea de a anunţa efectuarea avortului, toate acestea fiind considerate infracţiuni şi sancţionate cu pedepse cu închisoarea extrem de dure. Dincolo de faptul că aceste măsuri draconice au reprezentat imixtiunea brutală a statului în viaţa privată a indivizilor şi o formă de violenţă (i)legală a statului faţă de femei, ele au condus la creşterea „artificială" a fenomenului de infracţionalitate, prin arestarea şi detenţia a mii de femei care au încercat să-şi facă sau au fost bănuite că şi-au făcut avort, precum şi prin decesul multora dintre ele care au încercat prin mijloace empirice să avorteze. În această privinţă nu există date precise privind numărul total al femeilor sancţionate cu închisoare şi nici cel al celor decedate în urma avorturilor, unele studii făcute după 1989 (până atunci statistica delictelor şi a persoanelor condamnate era strict secretă) estimează că în jur de 10.000 de femei au fost victime ale acestor măsuri (abrogate după 1989). Însă efectul „secundar" sau „pervers" al acestor măsuri draconice a fost apariţia „artificială" a aşa-numiţilor „decreţei", adică a copiilor născuţi în urma aplicării Decretului 770/1966[17], care vor crea o presiune demografică în anii următori asupra instituţiilor de ocrotire a copiilor, generând fenomenul de „instituţionalizare" a copiilor şi care a necesitat o rezolvare legislativă după anii '70, fenomen care continuă să ridice probleme şi în prezent.

Cea de-a doua măsură legislativă viza creşterea stabilităţii căsătoriei şi familiei[18], prin introducerea unor cerinţe normative care limitau sensibil motivele invocate de soţi pentru desfacerea căsătoriei prin divorţ (de exemplu, căsătoria mai putea fi desfăcută doar dacă soţul suferea de alienaţie mintală cronică, a fost declarat mort prin hotărâre judecătorească sau a părăsit ţara, a fost infidel sub forma adulterului etc.). Pentru a ilustra ridicolul acestei măsuri, o analiză statistică a numărului de divorţuri din anul următor (1967) atestă că el a cunoscut o scădere de la câteva zeci de mii, cu un an înainte, la sub o sută în anul următor, pentru ca ulterior, treptat, să atingă din nou cotele anterioare, dovadă că măsurile juridice nu sunt eficiente şi compatibile în cazul comportamentelor ce privesc viaţa familială şi privată a indivizilor. Efectele

[17] Decret 770/1966 pentru reglementarea întreruperii cursului sarcinii (devenit Legea 36/1966), în Buletinul Oficial nr. 60/1 octombrie 1966.

[18] Decret 779/1966 pentru modificarea unor dispoziţii legale referitoare la divorţ (devenit Legea 39/1966), în Buletinul Oficial nr. 60/8 octombrie 1966.

negative ale acestor măsuri profamiliste se vor concretiza, ulterior, în „etichetarea” multor persoane ca „neintegrate” sau „inderizabile” şi chiar „deviante”, în special a acelor necăsătorite sau căsătorite dar fără copii, precum şi a celor divorţate, introducându-se criterii morale şi politico-ideologice de remunerare şi promovare a indivizilor, fără să se aibă în vedere competenţa, profesionalismul sau meritul lor.

Ulterior, urmează o perioadă de „relativă destindere” şi „aparentă liberalizare” a regimului comunist, concretizată în posibilitatea acordată cetăţenilor de a utiliza credite în vederea cumpărării sau construirii de locuinţe proprietate personală, în unele cazuri intervenind chiar statul pentru a facilita construcţia de locuinţe, măsuri de care au beneficiat categorii largi de populaţie stabilite în marile oraşe în urma proceselor de industrializare şi urbanizare a ţării. Prin politica de „repartizare armonioasă” a zonelor ţării şi a planificării economice centralizate au fost create numeroase întreprinderi şi locuri de muncă, ceea ce a permis multor categorii sociale să aibă sentimentul siguranţei economice, prin obţinerea unor venituri sigure, capabile să le permită să ducă un trai relativ decent. Tot atunci, statul a permis să funcţioneze o serie de ateliere meşteşugăreşti particulare, precum şi magazine şi restaurante cu mandatari particulari, care s-au bucurat de audienţă în rândul cetăţenilor, pentru ca, după câţiva nai, să fie desfiinţate brusc, sub pretextul obţinerii unor venituri necuvenite sau ilicite.

Anul 1968 marchează, în opinia multor istorici, sociologi şi politologi, momentul de „vârf” în ceea ce priveşte măsurile de „liberalizare” a regimului comunist din România, care debutează cu Plenara CC al PCR din aprilie 1968, când, în urma dezvăluirii şi condamnării publice a abuzurilor comise de organele de securitate, procuratură şi justiţie în perioada anterioară, acestea sunt puse sub controlul partidului comunist. De altfel, cu un an înainte (1967) au fost „demascate” o serie de abuzuri şi încălcări ale drepturilor individuale de către organele administraţiei de stat, fiind introduse o serie de garanţii legislative pentru ca astfel de abuzuri să nu mai poată fi comise în viitor, iar cetăţenii să poată recupera pe cale judiciară prejudiciile suferite (legea contenciosului administrativ). Tot în 1968 se modifică organizarea administrativă teritorială a României, înlocuindu-se regiunile şi raioanele cu *judeţe*, care includeau municipii, oraşe şi comune (cu acest prilej a fost desfiinţată Regiunea Autonomă Maghiară, ea fiind împărţită în trei judeţe: Harghita, Covasna, Mureş). Partidul Comunist profită de prilejul invadării Cehoslovaciei (în august 1968, de către trupele Tratatului de la Varşovia), invazie la care România nu a participat, recurgând la coarda sensibilă a sentimentului naţional

şi inducând în rândul populaţiei sentimente de solidaritate şi adeziune faţă de partidul comunist şi valorile socialismului. Acest val de entuziasm „naţional”, apărut pe fondul condamnării invaziei din Cehoslovacia de către chiar liderul conducător al partidului, s-a concretizat în zeci de mii de cereri de adeziune şi primire în rândurile partidului a multor oameni, inclusiv intelectuali de valoare, precum şi la constituirea, organizarea şi funcţionarea pe teritoriul României a gărzilor patriotice, ca element de rezistenţă în faţa unei posibile invazii. În acelaşi timp, în mod paradoxal, se înăspreau şi măsurile represive împotriva celor care încălcau secretul de stat (prin legea privind apărarea secretului de stat, din decembrie 1969) şi promulgarea (la 1 ianuarie 1969) a noului Cod Penal al României, care reflectă concepţia filosofică şi penală marxist-socialistă privind supraprotecţia socială a statului şi instituţiilor acestuia, în detrimentul apărării şi garantării drepturilor şi libertăţilor indivizilor. Prin acest Cod, faptele antisociale erau incriminate şi sancţionate în funcţie de „periculozitatea” lor socială şi politică, fiind protejate în mod special valorile şi relaţiile sociale socialiste, cum ar fi: patria, statul, partidul, poporul, proprietatea de stat şi cooperatistă, în timp ce viaţa, persoana, demnitatea, integritatea, sănătatea şi proprietatea individului erau trecute pe plan secundar. Astfel, la loc de frunte, ca periculozitate şi gravitate penală, erau incriminate infracţiunile contra securităţii statului, cum ar fi: trădarea, inclusiv cea produsă prin ajutarea inamicului sau transmiterea de secrete, spionajul, atentatul care pune în pericol securitatea statului, acţiunile duşmănoase contra statului, subminarea puterii de stat, actele de diversiune, sabotajul şi complotul se pedepseau cu moartea şi confiscarea totală a averii sau cu închisoare pentru 25 de ani. De asemenea, o serie de fapte şi comportamente care nu se încadrau în „modelul socialist” de muncă şi viaţă, cum erau: cerşetoria, prostituţia, vagabondajul, parazitismul etc., şi considerate străine esenţei socialismului, erau sancţionate destul de sever, în timp ce altele, precum frauda, mita, corupţia, abuzul şi neglijenţa în serviciu, erau sancţionate destul de blând.

Momentul de cotitură, care a marcat încheierea perioadei de „liberalizare” şi „deschidere” aparentă a regimului comunist din România, este considerat anul 1971, an în care, deşi popularitatea liderului conducător al partidului era la apogeu, datorită politicii naţionale şi de independenţă faţă de Uniunea Sovietică, s-a produs vizita acestuia în China şi Coreea de Nord, unde a fost impresionat de manifestările triumfaliste şi grandioase ale populaţiei faţă de conducerea comunistă din aceste ţări. Reîntors în ţară, liderul comuniştilor români a lansat şi propagat vestitele „teze din

iunie 1971", care conţineau „in statu nascendi", „germenii" culturii personalităţii. Ele au fost considerate „drept minirevoluţie culturală", o parodie a revoluţiei culturale chineze şi au creat un şoc puternic şi demoralizare în rândul intelectualilor"[19], marcând, de fapt, politica de închidere a regimului comunist şi începutul perioadei cultului personalităţii. În noiembrie 1971, este adoptat „Codul normelor muncii şi vieţii comuniştilor, al eticii şi echităţii socialiste", prin care se redefinea profilul moral şi spiritual al „Omului Nou", constructor conştient al societăţii socialiste multilateral dezvoltate. El a creat un clivaj între membrii de partid şi restul indivizilor societăţii, primii devenind automat „cetăţenii cei mai avansaţi şi conştienţi ai societăţii", cu înalte calităţi morale, profesionale, politice şi ideologice, iar restul populaţiei un fel de cetăţeni de „mâna a doua".

„Inflaţia" legislativă din perioada analizată s-a extins în aproape toate domeniile vieţii publice şi private, puterea comunistă utilizând paradigma normativă ca o modalitate principală de impunere a dominaţiei şi controlului statului şi partidului asupra indivizilor şi un instrument de aplicare diferenţiată a justiţiei şi dreptăţii sociale. Astfel, printr-o serie de acte normative, este reglementată organizarea şi disciplina muncii în unităţile socialiste de stat, precum şi organizarea muncii în agricultură, fiind stabilite *criterii discriminatorii privind încadrarea şi promovarea în muncă a personalului din unităţile socialiste de stat*. În vederea asigurării adeziunii „voluntare" a indivizilor încadraţi în muncă faţă de statul socialist, în 1975 este legiferată depunerea jurământului de credinţă şi devotament faţă de patrie, care a condus practic la „înregimentarea" majorităţii cetăţenilor faţă de instituţiile totalitare. Limitarea treptată a libertăţii contractuale a indivizilor este dublată de îngustarea posibilităţilor libere de exprimare în presă, care este strict reglementată şi controlată politic, fiind, totodată, diminuate şi înlăturate oportunităţile de utilizare a maşinilor de scris sau multiplicat de către persoanele particulare.

Urmărind consecvent distrugerea unor valori ce ţineau de viaţa, demnitatea şi, mai ales, proprietatea individului, regimul totalitar a abandonat treptat orice tradiţie sau principiu constituţional înscris iniţial în actul fundamental de organizare şi guvernare a statului. În acest sens, au fost adoptate o serie de legi de „sistematizare teritorială" a localităţilor urbane şi rurale, prin care, în cazul înstrăinării construcţiilor imobiliare pe diverse căi, terenul aferent acestora trecea în proprietatea statului (este adevărat, în schimbul unei despăgubiri modice), ceea ce a construit o serioasă „dezmembrare" legală a dreptului de

[19] Cătălin Zamfir, Iancu Filipescu, *Sociologia românească: 1900-2010. O istorie socială*, ed.cit., p. 75.

patrimoniu. Mai mult, transpunerea în practică a ideilor megalomane ale liderului conducător se va concretiza în acţiunile de demolare şi translatare a unor cartiere întregi de locuinţe din zona Uranus – Dealul Spirii, pe locul lor (inclusiv al unor biserici şi lăcaşe de cult) fiind construită clădirea megalitică cunoscută drept Casa Poporului. Lezarea dreptului de proprietate personală şi intelectuală este extinsă normativ şi asupra persoanelor care doreau să emigreze definitiv din ţară, acestea fiind obligate să cedeze locuinţele proprietate personală în favoarea statului în schimbul unor despăgubiri băneşti pur simbolice (iar în cazul plecării „frauduloase" în străinătate şi refuzului de înapoiere în ţară, locuinţele treceau în proprietatea statului), fiind chiar obligate la plata creanţelor datorate unor unităţi de învăţământ şi să restituie cheltuielile suportate de stat cu şcolarizarea lor. Printr-un alt act normativ se stipula faptul că o familie nu mai putea deţine în proprietate personală decât o singură locuinţă şi o singură casă de odihnă, iar în cazul dobândirii pe orice cale legală (moştenire, cumpărare, donaţie etc.) a unei a doua locuinţe (sau casă de odihnă) ea fiind obligată să înstraineze sau să renunţe la una din ele într-un anumit termen reglementat normativ.

Confruntat, începând cu anii '80, cu o lipsă şi, apoi, criză de produse alimentare, energie electrică, termică, gaze naturale şi alţi combustibili, regimul comunist adoptă măsuri de austeritate în aceste domenii, limitând, în primul rând, consumul particular şi determinând deprecierea treptată a nivelului material şi cultural al majorităţii indivizilor. Sunt elaborate, în acest sens, acte normative care stabilesc „ştiinţific" modalitatea de alimentaţie a populaţiei, concomitent cu adoptarea unor măsuri referitoare la „întărirea autoconducerii şi autoaprovizionării teritoriale şi la asigurarea aprovizionării în bune condiţii a populaţiei cu pâine, făină şi mălai". În condiţiile penuriei de combustibil necesar încălzirii locuinţelor în timpul iernii sau preparării hranei, populaţia este „sfătuită" să-ţi pună o haină în plus sau să utilizeze „raţional" şi „judicios" energia electrică şi termică şi să economisească benzina de la automobile. Raţionalizarea unor alimente de strictă necesitate pentru populaţie a condus la apariţia „cozilor" interminabile din faţa magazinelor, luate cu asalt de aşa-numiţii „şoimi ai patriei", reprezentaţi de persoane de vârstă matură, nevoite să stea la aceste cozi ore întregi. Penuria alimentară este dublată de *penuria culturală*, programele de televiziune funcţionând doar seara, aproximativ două ore, iar emisiunile erau dedicate, în principal, realităţilor din economie şi vizitelor de lucru ale liderului partidului.

Preocupat de subordonarea totală a individului, statul socialist elaborează în continuare reglementări norma-

tive referitoare la autoconducerea şi autofinanţarea unităţilor administrativ-teritoriale, obligând salariaţii să participe cu „părţi sociale” la constituirea fondului de dezvoltare economică a întreprinderilor şi să „accepte” diminuarea disimulată a veniturilor realizate din muncă sub forma „retribuirii în acord global şi acord direct”. Chiar în ultimele sale momente, deşi atât din interiorul ţării (grevele şi mişcările muncitorilor din Valea Jiului din 1977, mişcările muncitoreşti de la Braşov din noiembrie 1987), cât şi din exterior proveneau semnale suficient de elocvente privind iminenta prăbuşire a sistemelor totalitare est-europene, regimul comunist din România nu a încercat să adopte nici cea mai elementară măsură normativă şi politică capabilă să „satisfacă” cerinţele alimentare şi culturale ale populaţiei, în condiţiile în care exalta propagandistic „lichidarea” datoriilor externe şi interzicerea creditării provenită din străinătate. Regimul a ignorat, astfel, existenţa şi menţinerea în rândul indivizilor a unei „memorii sociale”, care nu uită şi sancţionează, la un moment dat, greşelile şi opresiunile sistemului. Însăşi organizarea mitingului din 22 decembrie 1989, de către fostul dictator, atestă lipsa de raţionalitate şi logică a sistemului totalitar care, apelând iluzoriu la „tradiţiile” festiviste şi propagandistice cu care a fost obişnuit, a ignorat acumularea şi agravarea tensiunilor şi nemulţumirilor sociale generate de evenimentele de la Timişoara, pecetluindu-şi astfel prăbuşirea şi dispariţia sa.

5. Partid-stat sau stat-partid – între suprapunere şi identificare

Evoluţia vieţii politice şi constituţionale între 1948-1989 permite identificarea *a două perioade distincte*: a) prima, marcată de *lichidarea brutală*, prin constrângere şi represiune extrem de dură (procese, detenţii, execuţii, interdicţii etc.), a instituţiilor şi persoanelor legate de sistemul constituţional tradiţional; b) cea de a doua, marcată de *tendinţa de evoluţie spre un regim „relativ moderat şi tolerant”*, în care represiunea directă şi brutală este înlocuită de *controlul* atotcuprinzător al partidului şi statului asupra instituţiilor publice, organizaţiilor sindicale, şcolilor, universităţilor, mijloacelor de comunicare în masă, liberei circulaţii a persoanelor şi a contactelor cu străinătatea etc. Surprinzător, în ambele etape, cele două instituţii politice, partidul şi statul socialist, care au practicat o *politică inflexibilă şi autoritară*, şi şi-au justificat „legalitatea” măsurilor adoptate prin apelul la existenţa unor „principii” şi „norme” constituţionale, în vederea realizării „consensului” şi „credibilităţii” maselor largi de cetăţeni, ca şi pe „entuziasmul” voluntarilor construcţiei socialiste.

În perioada 1948-1965, evoluţia vieţii politice a României se derulea-

ză sub imperiul celor două constituţii democrat-populare, care au consfinţit conţinutul nou al orânduirii şi puterii de stat în România, ca şi principiile de organizare şi funcţionare a noilor instituţii ale statului socialist. Prin acest act fundamental, partidul comunist devenea „forţa politică conducătoare a clasei muncitoare", pentru ca, ulterior, el să dobândească rolul de „forţă politică conducătoare atât a organizaţiilor celor ce muncesc, cât şi a organelor şi *instituţiilor de stat*". Relevând rolul crescând al statului ca *instrument* principal al construcţiei socialismului, raporturile dintre partidul comunist şi statul socialist devin raporturi *instituţionalizate*, dar care nu au cunoscut o evoluţie lină şi uniformă, aşa cum considera propaganda oficială, ci *contradictorie* şi, uneori, *conflictuală*, din cauza schimbării raporturilor de forţe şi interese din interiorul celor două instituţii politice. Practic, au existat şi s-au manifestat două tendinţe extreme care au caracterizat această evoluţie: a) una de *separare* şi delimitare a sferei şi atribuţiilor celor două instituţii, mergând până la desfăşurarea unor activităţi paralele ale organelor de partid şi de stat şi, în acest context, a „sustragerii" unor instituţii ale statului de sub controlul partidului (cazul organelor de securitate şi procuratură); b) alta de *substituire* a partidului cu statul în domeniul economic, social şi cultural-ştiinţific, prin preluarea, de către unii membri ai partidului, a unor atribuţii administrative ale statului în virtutea realizării principiului „rolului conducător" al partidului în societate. Ambele tendinţe au generat profunde efecte negative în viaţa politică românească, manifestate prin încălcarea gravă a legalităţii şi justiţiei sociale, proliferarea abuzului şi arbitrariului în relaţiile cu cetăţenii şi ignorarea drepturilor şi libertăţilor lor fundamentale.

În schimb, în etapa „consolidării bazei economice a socialismului" şi de „generalizare a relaţiilor sociale socialiste", marcată de Congresul al IX-lea al partidului comunist şi de adoptarea Constituţiei Republicii Socialiste România din 1965, viaţa politică capătă „noi valenţe şi redimensionări" pe măsură ce statul socialist nu mai este considerat ca o „dictatură a proletariatului", ci un stat al „democraţiei muncitoreşti revoluţionare". Devenind „forţa politică conducătoare a întregii societăţi" şi având „rolul conducător în toate domeniile construcţiei socialiste", partidul comunist obţine implicit, prin actul constituţional din 1965, *monopolul* conducerii politice, statul fiind însă considerat doar ca *instrumentul* de realizare în practică a politicii partidului. Acest lucru a generat o tendinţă de slăbire şi diminuare treptată a atributelor şi răspunderilor organelor şi instituţiilor statului şi o „preluare" a lor de către aparatul şi funcţionarii partidului, care se transformă treptat în „tehnicieni" şi „administratori" ai unor probleme ce reveneau de drept

în competenţa statului. Sesizând acest pericol al „tehnicizării" activităţii organelor de partid, treptat, este acreditată ideea că deţinerea de către partidul comunist a rolului conducător în societate nu înseamnă implicit şi asumarea de către acesta a *tuturor* funcţiilor de conducere, care sunt şi rămân un atribut al întregului sistem politic. Pentru a marca faptul că „organele statului nu sunt cu nimic inferioare organelor de partid", propaganda oficială s-a străduit să combată teza existenţei unui *stat subordonat şi tutelat de partid*, lipsit de iniţiativă şi răspundere în îndeplinirea liniei politice a partidului. Statul nu este şi nu poate fi doar un instrument în construirea vieţii socialiste, ci este „organizatorul viu şi responsabil al vieţii sociale". El semnifică, pe de o parte, „puterea" societăţii (ca reprezentant suprem al puterii poporului), iar pe de altă parte, este „organizatorul" responsabil al vieţii sociale şi „administratorul" general al avuţiei naţională a societăţii. În consecinţă, statul ca reprezentant suprem al puterii este singurul abilitat să adopte legi şi decizii normative pentru toţi cetăţenii ţării, care sunt obligaţi să le respecte şi să le aplice în viaţa socială. După cum arată Lucio L. Radice, „regimul politico-ideologic al socialismului apare legat de fuziunea partidului cu statul şi de proprietatea statală generalizată"[20], fază în care întreaga societate devine subordonată ideologiei marxiste şi politicii partidului şi statului comunist.

Realitatea vieţii politice din perioada regimului comunist relevă însă contrariul, în sensul că nici unul dintre aceste „deziderate" teoretice nu s-au putut realiza, întrucât evoluţia conducerii de către partid şi stat a societăţii nu a fost democratică, ci *monocratică*, în sensul că puterea a aparţinut în întregime partidului comunist, care, prin instrumentele sale (de stat), a reuşit să-şi asigure *hegemonia* şi *autocraţia* în societate. Mai mult, şeful statului (partid) este şi secretar general al partidului, el fiind singura *autoritate supremă* (şi, implicit, inatacabilă), având adevărate puteri de conducere absolutiste. Din nefericire, atât în România, cât şi în alte ţări socialiste au fost experimentate asemenea sisteme totalitare, ce au permis atât apariţia, cât şi ascensiunea unor personalităţi despotice în funcţii supreme de conducere în aparatul de partid şi de stat, care au ştiut să speculeze la maximum virtuţile „democraţiei" şi „principiile" constituţionale pentru a-şi păstra şi întări puterea proprie şi pentru a o exercita în mod abuziv şi arbitrar.

6. În loc de concluzii

Chiar dacă evoluţia regimului comunist în România a fost sinuoasă,

[20] Lucio L. Radice, *Socialisme de inventare. Riflessioni sulla via democratica alla transformazione della societa*, Roma, Editori Riuniti, 1979, p. 37-39.

inducând momente dure şi brutale de conducere, dar şi încercări de reformare a sistemului său, de „liberalizare” şi diversificare a opţiunilor, rămân câteva trăsături esenţiale ale perioadei 1948-1989 care definesc forma şi conţinutul acestuia, şi anume: *monopolul partidului unic*, a cărui influenţă creşte devenind exclusivă în societate; „societatea închisă” de tip socialist a creat cadrul „gândirii captive”, obligată să accepte *ideologia oficială* a comunismului (socialismul reprezentând doar prima fază a acestuia); *distrugerea valorilor* ce ţineau de libertatea umană şi, mai ales, proprietatea individuală; *supralicitarea mecanismelor restrictive şi coercitive* de reglementare a conduitelor indivizilor; îngrădirea drastică a posibilităţilor de exprimare liberă sau „îngăduirea” acesteia numai sub *controlul oficial* al autorităţilor de partid şi statale.

Departe de a reprezenta un factor modelator al intereselor sociale şi o modalitate de raţionalizare a vieţii sociale româneşti, legislaţia din timpul regimului comunist nu a reuşit să fie o expresie a „voinţei generale” şi un factor de reglare normativă a drepturilor şi libertăţilor fundamentale ale indivizilor, ci doar manifestarea unui *exerciţiu de putere* a partidului şi statului comunist. Contradicţia evidentă dintre „forma” şi „fondul” majorităţii actelor legislative, ca şi iluzia potentaţilor vremii că legea poate fi singura şi unica soluţie de „modelare” a realităţilor sociale au condus, în cele din urmă, la incapacitatea factorului normativ de a rezolva problemele sociale fundamentale ale societăţii româneşti. Supralicitând ideea că prin legislaţie statul şi partidul comunist trebuie să deţină supremaţia în societate şi să realizeze supunerea necondiţionată a indivizilor la cerinţele sistemului, socialismul din România a eşuat, în final, atât ca proiect istoric de societate, cât şi ca sistem politic şi economic, deschizând calea aplicării unui nou proiect de dezvoltare, care se derulează în prezent, cu realizările şi sincopele sale.

Publicaţiile pentru copii şi tineret din România comunistă. Divertisment şi propagandă între 1947 şi 1989

Andrei MILCA

Cuvinte cheie: propagandă, cultul personalității, îndoctrinare, slăvire, teroare, cenzură, manipulare, politizare, dogmatism, spălarea creierelor, ideologizare, educație civică, conștiința de clasă/apartenența partinică, realism socialist, tezele epocii, clișee/stereotipuri, limbaj de lemn, umor involuntar.

Rezumat: Vom urmări cele mai importante schimbări în presa românească pentru copii şi tineret, începând cu democraţia interbelică şi continuând cu instaurarea regimului comunist din 1947. „Universul copiilor" devine „Licurici" şi apoi „Cutezătorii", şi „Dimineaţa copiilor" se transformă în „Pogonici" şi apoi „Luminiţa". În aceste publicaţii apar multiple exemple ale cultului personalităţii – texte scrise într-un stil encomiastic de autorii momentului şi dedicate pe rând lui Lenin, Stalin, Gheorghiu-Dej, Ceauşescu. În anii '40-'60 ziarişti şi scriitori servesc Partidul în scopul de a manipula şi îndoctrina tinerii cititori/*pionierii*, chiar şi preşcolari/şoimi ai patriei. Principalul scop al propagandei de partid şi de stat este de a livra ideologie, tezele epocii în forma pură/simplă/perfectă a literaturii de divertisment, prin poezii şi schiţe sau benzi desenate instrumentate politic, în sensul creării unei conştiinţe sociale şi politice încă din copilărie. Sunt câteva etape decisive în toată această desfăşurare din presă şi literatură, concomitent cu schimbările istorice ale perioadei: 1947 – abdicarea Regelui Mihai şi instaurarea oficială a regimului comunist (transformarea României în RPR şi apoi RSR); 1953 – moartea lui Stalin; 1965 – moartea lui Dej şi începutul epocii Ceauşescu; 1989 – căderea lui Ceauşescu şi revenirea la normalitate/democraţie.

I. Reviste clasice/nepolitizate pentru copii şi tineret din perioada monarhiei (înainte de comunism): „Dimineaţa copiilor”, 1924 – 1938 şi „Universul copiilor”, 1925 – 1948.

II. Presa pentru copii şi tineret în comunism: „Dimineaţa copiilor” va fi „înlocuită” din 1947 de „Licurici”, din 1953 sub denumirea de „Cravata roşie”, până în 1967, când se transformă în „Cutezătorii” – apărută până în 1989. „Universul copiilor” e substituit de „Pogonici”, 1949 – 1952, devenind din 1953 până în 1989 „Luminiţa” (incluzând şi suplimentul „Arici Pogonici”, 1957 – 1979, care la rândul lui ajunge revista „Şoimii patriei” între 1980 şi 1989). După Revoluţie „Cutezătorii” dispare, iar „Luminiţa” redevine „Universul copiilor”, până în 1996, la moartea redactorului-şef Ovidiu Zotta (cel mai vechi supravieţuitor al celei mai longevive reviste din comunism). În anii ‘80 mai apare şi publicaţia „Luceafărul Copiilor”.

III. Almanahuri: „Universul copiilor”, 1927 – 1948; „Luminiţa pentru copii – Almanahul celor mici”, 1957; Almanahul „Cutezătorii” 1980 – 1989 şi „Vacanţa Cutezătorilor” 1988 – 1989, Almanahul „Şoimii Patriei” 1987 – 1989; „Almanahul Copiilor”, 1979 – 1982 – 1990, scos de „Luceafărul”.

1. Publicaţiile pentru copii din perioada interbelică (Momentul 1924 – 1925)

Până la instaurarea definitivă a comunismului, sectorul revistelor pentru copii a fost dominat, încă din anii ’20, de două publicaţii independente/nepolitizate de mare tiraj: „Dimineaţa copiilor” şi „Universul copiilor”. Prima a apărut în 18 februarie 1924 ca supliment al ziarului „Dimineaţa”, fost „Adevărul”, în acelaşi „grup” (trustul „Adevărul”-„Dimineaţa”, condus de gazetarul Constantin Mille) cu „Adevărul literar şi artistic”, „Cinema”, „Magazin”, „Realitatea ilustrată”, „Rebus” etc. A doua va fi editată din 1925 în „tabara” concurentă de la „Universul” lui Stelian Popescu. Se manifestase-ră, până la momentul 1924-25, publicaţii efemere precum „Amicul copiilor”, „Revista copiilor”, „Revista copiilor şi a tinerimii”, cât şi mai longeviva „Lumea copiilor” (1922-1927 şi 1939; cu Gala Galaction, Ion Agârbiceanu, Elena Farago, Ion Pas în sumar). Dar prima revistă cu adevărat reprezentativă din acest domeniu va fi cea condusă de Nicolae Batzaria, secondat de Marin Iordache, „părintele” lui Haplea (cel care revine mai târziu, în gazetele comuniste, ca *Marin Iorda*). „Dimineaţa copiilor” apare între 1924 şi 1938, cu autori ca Victor Ion Popa, Th. Speranţa, Petre Dulfu, N. Batzaria – sub diverse pseudonime, de exemplu *Moş Nae* –, în anii ’30 colaborând aici şi Radu Gyr, straniu cumva, dacă

ţinem cont de direcţia „Dimineţii”. Printr-o strategie de marketing, în iulie 1936, Stelian Popescu dă o lovitură de imagine: îl convinge pe *omul-cheie* Nicolae Batzaria să se alăture grupului rival de la „Universul copiilor”, unde mai semnează pe parcurs Radu Boureanu sau Vasile Militaru. Fără îndoială, „Dimineaţa copiilor” fusese o revistă „de autor”, N. Batzaria fiind creierul majorităţii textelor apărute aici. Ca urmare a plecării lui, Marin Iorda(che) preia şefia „Dimineţii...” şi, după el, T. Teodorescu-Branişte. Soarta publicaţiei pare deja pecetluită din pricina colaboratorilor (evrei sau ziarişti „de stânga”) şi mai ales prin plecarea *capului-limpede* Batzaria la ziarul oponent, *de dreapta.* De altfel, „Universul” se afla politic oarecum de partea Gărzii de Fier şi apoi a mareşalului Antonescu, în vreme ce jurnaliştii de la „Adevărul-Dimineaţa” se situau clar spre *stânga* şi pro-evreime. Guvernul de extremă dreapta Goga-Cuza a hotărât suprimarea celor mai importante gazete social-democratice după decembrie 1937. În plin avânt legionar şi apoi pe fondul dictaturii regale a lui Carol al II-lea, apariţia „Dimineţii copiilor” va fi sistată. Un destin ceva mai fericit – sau măcar mai lung – îl va avea „Universul copiilor”, care rezistă până în 1948 şi reapare după 1989. De sfârşitul unei publicaţii s-a ocupat implicit regimul carlist, finalul celeilalte va fi stabilit de comunişti.

2. Instaurarea comunismului în presa autohtonă (Momentul 1947 – 1948)

„Universul copiilor” – serie nouă, sub regimul Groza-Dej, devine tot o revistă de autor, „redactorul responsabil” în 1947 fiind Mihai Gafiţa. Găsim în paginile revistei din 1947 un roman poliţist în scrisori, un roman foileton pentru copii – *Micul acrobat*, pagini de distracţii instructive, *De vorbă cu cititorii*, *Pagina jocurilor*, *Viaţa aventuroasă a banditului Mac Mac* de Aura Grui, dar şi un foileton social de Viniciu Gafiţa, *Suflete rătăcite*, respectiv educativul *Păţaniile lui Charlot Chaplin în România*, sub pseudonimul *Doctorul Pascal*. În numărul special de Crăciun, simultan cu abdicarea Regelui Mihai, reţinem articolul programatic al lui M. Gafiţa, *Crăciunul popoarelor*: „…Sunt ţări, unele foarte apropiate de ţara noastră, unde nu vor fi brazi aprinşi în case, ci casele vor fi aprinse de urgia nemiloasă a unor oameni răi şi lacomi... în aceste ţări nu vor răsuna colindele cu naşterea blândului şi iertătorului Iisus, ci se vor auzi trosnetele puştilor, bubuitul înăbuşit al tunurilor şi clănţănitul ucigător al mitralierelor. Moş Crăciun va muri şi el, ucis de ura aprinsă a celor ce robesc popoare. În timp ce în ţara noastră liniştea şi bucuria vor domni în toate casele, în alte ţări uneltitorii vor pune la cale noi măceluri...”. Într-adevăr, curând, şi *blândul, iertatorul Iisus,* dar şi *Moş Crăciun* dispar complet din paginile revistelor pentru copii şi din

toată literatura anilor ’40-’60, *ucişi* tocmai de „luptătorii pentru pace”... Acelaşi Gafiţa, orientat *vremilor* în schimbare (în perioada 1947-48 este preşedintele Consiliului Uniunii Asociaţiilor Studenţeşti din RPR, apoi redactor şef al Editurii pentru literatură), realizează si Almanahul „Universul Copiilor” pentru anul 1948, editat la finalul lui 1947. Dispare de acum portretul Regelui Mihai din „deschidere” (prezent, totuşi, cu un an înainte, alături de Petru Groza), înlocuit cu un... *Colind al păcii*, iar redactorul responsabil îşi face deja... autocritica (n.b. – „putea ieşi un almanah şi mai bun!”). Propaganda începea să funcţioneze, la început insesizabil, dar după eliminarea monarhiei din ce în ce mai evident. *Cele mai însemnate sărbători religioase şi naţionale*, „pe care orice cititor trebuia să le ştie” la începutul lui 1947, vor fi înlocuite din 1948 de rubrica *Date însemnate*, ţinând mai ales de URSS şi autorii sovietici decât de ceea ce era universal valabil cu un an înainte. Rubricile „se diversifică”: *Vecinii ţării noastre, prieteni ai poporului nostru*, scurte fabule şi prelucrări din limba rusă, *generalissimul Stalin* e prezent pe mai multe pagini, alături de povestiri „adevărate” despre Lenin – şi pentru amândoi se instaurează clişeul, propagat de acum de presa noastră *sub ocupaţie*, că *„tătucii”* îşi iubesc (toţi) *copiii*... Îndoctrinarea va funcţiona mai târziu şi în cazul lui Nicolae Ceauşescu – *părinte iubitor*, în numeroasele poze cu tineri şi copii ce aduc un omagiu *conducătorului suprem*. Încă mai apar traduceri din C. Dickens, R. Kipling, Jules Verne, dar suntem aproape de subordonarea totală în faţa maculaturii sovietice a momentului. Tonul scriitorului ajuns *redactor responsabil* este perfect mobilizator: „Împreună vom face ca almanahul să existe, să fie din ce în ce mai bun...”. Gafiţa stabileşte, de fapt, în paginile „Universului copiilor”, prerogativele literaturii comuniste pentru tineret, teoretic de divertisment, dar obligatoriu dogmatică și de manipulare, programele fiind mai uşor aplicabile şi funcţionale în cazul adolescenţilor. „Să ne gândim de pe acum, când suntem mici, la ce trebuie să fim când vom fi mari... Să facem în aşa fel încât să nu ne pară rău mai târziu, că am trecut prin anii copilăriei fără să fi făcut ceea ce trebuia să facem (*sic*)... când vom fi mari să ne putem pune în slujba ţării noastre şi poporului nostru, toate puterile noastre de muncă şi toată priceperea...” Practic, se trece direct de la *„educaţia prin distracţie”* (*apud* Dodo Niţă), a revistelor interbelice pentru copii, neangajate, la o educaţie prin politică(izare), la *divertismentul ideologizat* dintr-o presă vădit partinică, cu o scriitură *de profund angajament*, aliniată *realismului socialist*.

„Licurici”, prima revistă oficială pentru copiii din comunismul mioritic, apare pe 12 aprilie 1947, cu un paradoxal număr special de... Paşte. Interesant, nr. 5 din 10 mai (Ziua Regelui!), în care se publică poemul

Sergentul de Vasile Alecsandri – dar cu o „explicaţie": „Alături de armatele ruseşti poporul român, condus de Domnitorul Carol I, şi-a câştigat independenţa în ziua de 10 mai 1877. Alături de armatele sovietice, ţara noastră s-a eliberat de sub jugul hitlerist în ziua de 9 mai 1945". Pentru numărul special de 23 august 1947 notăm diversificarea rubricilor: *Cum şi-au petrecut vacanţa copiii din Moscova,* la Poşta Redacţiei/*Ce am dori să citim*, un cititor-abonat cere „poveşti cu conţinut... mult mai serioase", apare rubrica lui Saşa Pană, *Scrisori către copii*, spre final de an prelucrări din autorii sovietici, iar în numărul de Crăciun – rubrica *Am pornit să colindăm* (în Cehia, Ucraina-URSS, Iugoslavia). Săptămânalul „Licurici" devine din 1 aprilie 1953 bilunarul „Cravata roşie", *revista şcolarilor*, editată apoi lunar din 1954, sub egida Comitetului Central al UTM. Odată cu nr. 146 ea este numită „revista pionierilor şi şcolarilor" şi va fi însoţită încă de când se numea „Licurici" de suplimentul „Jurnalul copiilor", transformat şi el apoi în „Biblioteca Licurici". „Cravata roşie" îşi încetează apariţia în 1967, când se transformă în „Cutezătorii" – primul număr apare pe 28 septembrie 1967, ca oficios al Organizaţiei de Pionieri. Ceauşescu voia atunci o „rupere" de perioada 1945-65, o delimitare de epoca Dej, la fel cum, pe fondul morţii lui Stalin, mai seriosul şi simbolicul titlu „Cravata Roşie" luase locul uşor naivului „Licurici".

Cealaltă revistă de divertisment pentru copii – şi, de la an la an, de propagandă în expansiune – a fost „Pogonici", lansată în ianuarie 1949, la dispariţia deja „depăşitei", pentru contextul educativ, „Universul copiilor". În primul număr avem totuși nişte semnături notabile: poezia *La Mulţi Ani* de *P. Camil* (Camil Petrescu?), în care Moş Crăciun e înlocuit de un anume... *Moş Ger*; *Dănuţ şi Didina învaţă o poveste adevărată* de Nina Cassian; prelucrări şi adaptări după textele scriitorilor ruşi din „Pionerskaia Pravda", semnate de redactorul de serviciu, Octav Pancu-Iaşi, sau de Vlad Muşatescu. Încă de la primele numere revista pare complet sovietizată, cu texte despre Ana Pauker, reportaje despre copiii sovietici pe tema înfrăţirii, rubrica *Din copilăria lui Lenin*, *Ce să citim*, *Aţi văzut filmele acestea*, versuri din Nekrasov, tradu-se de George Lesnea, dar şi reluarea unui text de Mihail Sebastian (decedat în 1945) în nr. 2 al revistei. De reţinut articolul de fond din primul număr, *Cuvânt înainte – Revista ta îţi urează La mulţi ani*: „La mulţi ani, mic prieten! Îţi aduci aminte? Acum un an tot aşa arăta şi vechiul calendar. L-ai început într-o zi de sărbătoare pentru tine şi pentru toată ţara ta – era ziua de naştere a RPR. Începeai, în acea zi, cu tot poporul tău, o viaţă nouă într-o ţara nouă... Eşti mic încă, dar te ştim curajos. Nu te vei teme să-ţi priveşti faptele, nu-i aşa?... Poţi privi toate

faptele tale fără să te ruşinezi? Nu-i nimic! Cu toţii greşim! Spune-mi, ai avut tu curajul însă, să-ţi recunoşti vinile, ai spus-o drept celui faţă de care ai greşit? Începi un An Nou.. Ce ţi-ai promis să schimbi, să îndrepţi din lipsurile tale? Promite-o tare, nu te teme. Aşa va trebui să te controlezi mai mult dacă te ţii sau nu de cuvânt... La Mulţi Ani, prietene, pentru Republica ta Populară, pentru tatăl tău, mama ta, care muncesc pentru toţi, prieteni mari şi mici, pentru tine şi toate gândurile tale bune, cu care întâmpini *anul cel nou*." Textul punctează astfel simbolic o întreagă perioadă şi, chiar dacă e semnat în redacţie, ca stil reprezintă o continuare logică a articolului lui M. Gafiţa, care aborda, de fapt, în paginile „Universului copiilor" din 1947 una dintre principalele probleme ale literaturii anilor 1945-65: (auto)critica, iluminarea autorului – reconvertirea *omului vechi*/element retrograd în cel *nou*/comunist, vizionar, uneori după o absolut necesară purificare/„pedeapsă" la „munca de jos" (vezi şi literatura vremii, Eugen Barbu, de exemplu). După 1948 educaţie înseamnă implicit ideologizare şi politizare, copilul fiind nevoit să înţeleagă de acum, la dimensiunea *micro* a publicaţiilor care i se adresează, toate schimbările societăţii produse la scară *macro*, să le accepte şi să le celebreze, sub steagurile unite ale RPR şi URSS.

3. Moartea lui Stalin şi apogeul cultului personalităţii în presa literară pentru copii (Momentul 1953)

„Licurici" (editată de Comitetul Central al UTM) şi apoi „Cravata roşie", respectiv „Pogonici", cuprind câteva semnături care vor rezista în deceniile următoare în presa pentru copii: Marcel Breslaşu, Costache Anton, Demostene Botez, Nina Cassian, Maria Banuş, Mioara Cremene, Călin Gruia, Vladimir Colin, Alecu Ivan Ghilia, Petre Luscalov, Al. Andriţoiu, Gica Iuteş etc. Revistele merg pe o anumită schemă, cu texte din clasicii români pentru cei mici (Sadoveanu, Creangă) *versus* autorii sovietici ai deceniului, traduceri şi adaptări/prelucrări, predominând rubricile „interactive" de tipul *Scrisori ale copiilor*, dar şi cele de „angajament" ale adolescenţilor: Îi mulţumesc tovarăşului Stalin pentru viaţa mea de azi. Remarcăm maniheismul serialelor de benzi desenate, în care apare de obicei un erou comunist ideal, opunându-se unui element retrograd, şovăielnic, *duşmănos*, ori unui agent străin, *spionul* infiltrat pentru a sabota economia/industria comunistă. Ultimul număr din „Licurici" apare pe 5 martie 1953, tocmai la moartea lui Stalin, cu o copertă în chenar negru, cu chipul *Părintelui Popoarelor*. Este un număr de doliu, exclusiv cu panegirice ale intelectualilor, ţăranilor, muncitorilor, şcolarilor din RPR şi URSS, despre „Scumpul Stalin, nemuritorul", „Făuri-

torul orânduirii colhoznice”. La moartea *omului ales*, va fi gândit şi momentul pentru o schimbare a revistei care devine de acum mult mai partinică: „Dragi pionieri şi şcolari, De multe ori în scrisorile primite la redacţie, cititorii ne cereau ca revista lor literară să capete un nume nou, un nume legat de organizaţia lor de pionieri, de viaţa lor de şcolari. Ţinând seama de propunerile cititorilor noştri, CC al UTM a hotărât ca revista *Licurici* să-şi schimbe numele. Începând din aprilie 1953 revista voastră literară va purta numele *Cravata roşie*.”

Şi „Pogonici”, „revista celor mici”, editată tot de Comitetul Central al UTM, va funcţiona până în 1953 sub acest nume, transformându-se apoi în „Luminiţa”. Şi aici notăm aceleaşi semnături din „Licurici – Cravata Roşie”, la care se adaugă Horia Aramă, Petru Vintilă, Ion Horea, A. Toma, Ion Hobana, Ovidiu Zotta, dar şi... Lucian Pintilie, regizorul de mai târziu, ilustraţiile aparţinând viitorului actor Iurie Darie. Metamorfozată deja în „Luminiţa”, începând cu nr. 6 din 5 martie 1953, revista îl comemorează şi ea pe Stalin prin pana a doi poeţi: Petre Popa, *Ai să trăieşti mai viu, mereu*, şi Octav Pancu-Iaşi, *Cântecul cel mai drag*. Citătm: „Nu plânge, fata mea cuminte/ Lui nu-i plăceau copii plângând/Hai, taci, pe-al tău şi al meu părinte/N-o să-l putem uita nicicând”, respectiv „Toate cântecele, Stalin/ni le-a dăruit/ Fără el, doar cânt de jale/am fi auzit./ Nici la mare, nici la munte/n-am mai fi plecat/foame, frig, necazuri multe/ ne-ar fi împresurat./ Astăzi inima lui Stalin/a-ncetat să bată.../Râuri limpezi s-au născut din/lacrimă curată.” Îndoctrinarea spre cultul personalităţii atinge deja apogeul, deşi am putea crede că moartea personajului Stalin ar duce tocmai la o aerisire a presei – măcar cea pentru copii; dar nici vorbă de dezgheţ, deocamdată. Din contră, numerele următoare, pe lângă omniprezentul Lenin şi copilăria sa obligatoriu „de poveste”, ne vor familiariza şi mai adânc cu *Anii de şcoală ai lui Stalin*, pionierii vor scrie despre proeminenţa mitului în lipsa fizică a tovarăşului – *Stalin e întotdeauna cu noi*, se preiau articole din N. Bodnariuk, *I. V. Stalin, genialul îndrumător al ştiinţei biologice* (n.b. – şi cam al tuturor ştiinţelor şi artelor în general, lucru „transmis” mai târziu pe plan local şi atotştiutorilor soţi Ceauşescu). Nici pe plan internaţional lucrurile nu stăteau cu mult diferit, mari scriitori ca M. Şolohov scriau la moartea lui Stalin texte encomiastice, precum *Adio, părinte*: „Cât de fulgerător, cât de groaznic, ne-am văzut dintr-odată orfani. Au rămas orfani partidul, poporul sovietic, oamenii muncii din lumea întreagă.”

În tandem cu „Licurici/Cravata roşie” se tipăreşte şi „Pionierul”, organ al CC al UTM, transformat şi el la moartea lui Stalin în „Scânteia pionierului”, odată cu nr. 200. Ultimele două numere din „Pionierul”, nr. 198-199, mar-

chează dispariţia lui Stalin încă de pe copertă: *Glorie veşnică marelui geniu al omenirii progresiste, părintelui iubit al celor ce muncesc*, dar şi prin rubrici ce vor deveni fixe: *Din copilăria lui Stalin, Să învăţăm şi mai bine, Vom munci neobosiţi pentru izbânda cauzei lui Lenin şi Stalin*, la care se adaugă texte comemorative *Aşa cum ne-ai învăţat să fim* de elevul Cezar Tabarcea (viitor profesor al Facultăţii de Filologie Bucureşti) sau poeme, *De gardă* de Octav Pancu-Iaşi. Primul număr din noua „Scânteie a Pionierului" adună rubricile *Să învăţăm din viaţa marelui Stalin, Să ne cunoaştem prietenii de peste hotare*, dar şi versuri de Al. Ovidiu Zotta, *Pilotul*, şi fragmente din *Copilăria mea* de Gorki. În numerele următoare, alte închinări: Florin Mugur, *El va trăi cât timp trăi-vor oameni*, semnăturile din „Pionierul – Scânteia pionierului" devenind repetitive: Vasile Mănuceanu, Ştefan Zaides, Ion Hobana, Dan Deşliu, Marcel Breslaşu, cu traduceri multiple din „Pionerskaia Pravda" şi ilustraţii de Iura Darie. *OMUL* a murit, dar *CAUZA cea dreaptă* merge mai departe, ea va trăi etern şi va învinge întotdeauna.

Un episod decisiv, narat şi de Cristian Vasile, urmăreşte „valul de epurări generat de reprimarea devierii *de dreapta*" din iulie 1953 la unele publicaţii periodice pentru tineret, fiind eliminaţi din colectiv acei redactori culturali „reacţionari"/ajunşi „necorespunzători": „În urma demascării şi zdrobirii devierii de dreapta, conducătorii publicaţiilor (n.b. – cele pentru tineret, editate de CC al UTM) s-au preocupat de îmbunătăţirea compoziţiei sociale a redacţiilor. Au fost aduşi în redacţii un număr de tineri UTM-işti muncitori. De asemenea, au fost înlocuiţi doi redactori-şefi care nu au corespuns, şi anume: Aronescu, M., de la revista *Cravata roşie*, şi Opran Irina, de la revista *Luminiţa...* (totodată, s-a propus şi eliminarea redactorului-şef de la *Scânteia tineretului*, Elena Zelinescu, considerată „element uşuratic, cu o moralitate scăzută, lipsit de pregătire profesională şi politică"). Aşadar, a conduce revistele ce se adresau copiilor şi adolescenţilor însemna o misiune extrem de importantă şi atent supravegheată de Partid, şi, în ciuda spiritului ludic promovat în paginile lor, totuşi nimic nu era dezorganizat, la modul „în joacă", lăsat la voia întâmplării de factorii decizionali: Sectorul Presei Centrale şi Sectorul Evidenţei Cadrelor.

4. Un almanah pentru *copiii-model* (anul 1957)

„Almanahul celor mici" – 1957, unicul de acest fel din anii '50, este editat de „Luminiţa" într-un bogat context literar, marcat la noi de apariţia *Gropii* lui Eugen Barbu sau a *Cronicii de familie* a lui Petru Dumitriu. Cine putea deschide un almanah literar decât omniprezentul anilor '50 Mihai Beniuc, cu un poem de perpetuă *Bucu-*

rie: „Toată ţara, cât o vezi/Ape, şesuri, munţi, livezi,/E a celor ce muncesc/ Pe pământul românesc...". Din sumar reţinem autori ca Titus Popovici (cu o traducere din J. Fucik), Nina Cassian şi al său celebru *Prinţ Miorlau*, Mihu Dragomir, Otilia Cazimir, Vladimir Colin, Octavian Sava, Victor Tulbure (*Lenin şi prichindeii*), pe lângă texte din clasicii Sadoveanu, Arghezi – *Zdreanţă*, Topârceanu, Coşbuc; deci almanahul arată ca o însumare a numelor reprezentative de ieri şi de azi ale literaturii române. Poemul educativ *Cu pluguşorul la colectivă*, aparţinând „echipei" Al. Andriţoiu – Nicolae Labiş, închide almanahul: „Iarna-i grea, omătul mare/Semne bune anul are/ Şi la anul casele – strâmbele şi joasele,/chioarele şi cârnele,/o să-şi frângă bârnele/şi cu coada pe spinare/or să fugă-n lumea mare,/ca în loc să fie case,/sănătoase, arătoase,/case zdravene şi mari/pentru harnici gospodari/şi cu lampa lui Ilici/pentru gospodari voinici/Ia mai daţi o roată, măi/ Hăi, hăi!". Articolul ce poate rezuma tezele mijlocului anilor '50 se opreşte la *23 august*, semnatarul fiind chiar cel ce va evada din lagărul comunist trei ani mai târziu, Petru Dumitriu: „Pas cu pas, în fiecare zi, comuniştii au învăţat poporul nostru care era *calea de urmat*. Conduşi de partid, muncitorii şi ţăranii au luat puterea la noi în ţară şi lucrurile au început să fie aşa cum le vedeţi voi [copiii anului 1957]. Oraşele cresc, se ridică uzine noi... se tipăresc milioane de cărţi, se deschid şcoli şi institute pentru toţi copiii sau tinerii care învaţă serios, iar viaţa voastră a copiilor s-a schimbat şi ea. Când vă puneţi cravata roşie de pionier... sau construiţi un model de planor la Palatul pionierilor gândiţi-vă la părinţii voştri care lucrează la strung sau la bormaşină, în uzină sau la sonda de ţiţei, sau în laborator sau la masa de lucru, sau la birou. Gândiţi-vă că ei muncesc pentru voi, gândiţi-vă că ei au luptat cu arma în mână împotriva fascismului, pentru voi. Şi, mai ales, gândiţi-vă că dacă nu era 23 August, toate acestea n-ar fi fost decât un vis frumos, dar neîmplinit." *Q.e.d*, am putea spune. Aşadar, intră în discuţie şi un almanah care tinde să tragă concluziile lui 1957 la modul *indicaţiilor preţioase,* dar mai ales să sublinieze şi mai limpede gândirea *pe linie* a tuturor scriitorilor notorii, înregimentarea lor de acum evidentă, pentru un an al literaturii noastre altfel deloc de neglijat ca realizări – din ceea ce apoi a fost numit *obsedantul deceniu*...

5. Moartea lui Gheorghiu-Dej şi ascensiunea lui Nicolae Ceauşescu (Momentul 1965)

„Luminiţa", nr. 4 din 19 martie 1965, cuprinde pagini speciale pentru *Un mare fiu al poporului,* la moartea „eroului nostru" Dej, pe aceeaşi schemă calchiată după pozele şi „poveştile" despre Lenin şi Stalin şi „cât iubeau ei copiii". „*Nemărginită a fost dragostea*

tovarăşului Gheorghiu Dej pentru copiii patriei. De fiecare dată el exprima cu o mare căldură părintească grija partidului pentru copii, zile şi nopţi s-a aplecat asupra planurilor Partidului privind dezvoltarea învăţământului şi a tuturor măsurilor luate de statul nostru ca voi să vă bucuraţi de o copilărie fericită... Luându-şi rămas-bun de la scumpul conducător, poporul nostru a dat glas hotărârii sale nestrămutate de a face zid de granit în jurul Partidului, al Comitetului său Central, dedicându-şi toate forţele măreţei cauze a socialismului, înfloririi patriei noastre, cărora tovarăşul Gheorghiu Dej le-a închinat viaţa sa de înflăcărat comunist... Cu frunţile plecate, l-am condus pe ultimul său drum, jurând să nu precupeţim nimic pentru a ne arăta demni de strălucitorul său exemplu de viaţă, luptă şi muncă pe care ni le-a lăsat iubitul conducător al partidului şi poporului nostru." Observăm încă de acum fixate câteva repere ale limbajului de lemn ce va atinge apogeul şi în epoca imediat următoare, a lui Ceauşescu: *mare fiu* al poporului, *scump/iubit* conducător, *măreaţa cauză* a socialismului, înflorirea patriei, înflăcărat comunist, *exemplu* de viaţă, luptă şi muncă, jurăm *să nu precupeţim* nimic etc. etc. Să mai amintim că la moartea conducătorului PCR şi poetul-naţional al momentului, Arghezi, îşi aducea omagiul printr-un articol închinat „iubitului tovarăş Dej", pe modelul marilor scriitori sovietici la dispariţia lui Stalin... Colegiul de redacţie al revistei „Luminiţa" îi aduna la 1965 pe următorii scriitori: Marcel Breslaşu, Petre Ghelmez, Octav Pancu-Iaşi, Alecu Popovici, Victor Tulbure, Lucia Olteanu (redactor-şef, fost secretar al organizaţiei de partid de la „Contemporanul") şi Marin Sorescu.

„Cravata roşie" apare din 1953 până în 1967, când va fi înlocuită, după primele 9 numere din an, de „Cutezătorii". Este deja revista *tuturor pionierilor şi şcolarilor*, editată de Consiliul Naţional al Organizaţiei Pionierilor. Sovietizarea se diminuează vizibil, se va intra în altă fază, cea a dejismului, apoi a ceauşismului *naţionalist,* textele reciclate după autori din URSS dispar treptat şi îşi fac loc, mai ales după moartea lui Dej, alte tipuri de literatură: „scenarii istorice" de Al. Mitru, legende „repovestite" de Dumitru Almaş (cei doi realizează pe plan literar ceea ce va reuşi cinematografic Sergiu Nicolaescu – *epopeea istorică naţională*), *Scriitorii lumii povestesc copiilor*, cu nume valoroase ca Italo Calvino; se tradiţionalizează condeiele clar determina(n)te ale revistelor pentru copii, Ovidiu Zotta, Octav Pancu-Iaşi, Mircea Sântimbreanu, Petre Ghelmez; benzile desenate aduc în scenă un alt personaj îndraăgit al copilăriei din comunism: *Homo Sapiens – Omuleţul* lui Gopo, ş.a.m.d. În ultimul număr din „Cravata Roşie", nr. 9/1967, semnează un „reportaj" *Prin Ţara Făgăraşului* (continuând cu texte

similare în „Cutezătorii”- 1967) viitorul disident şi inamic public al regimului ceauşist, Paul Goma.

În 1967, „Scânteia pionierului”, gazeta editată de Consiliul Naţional al Organizaţiei Pionierilor, va fi şi ea „schimbată” în „Cutezătorii”, concomitent cu „Cravata roşie”. Printre semnatarii ultimelor texte din „Scânteia...” îi numărăm pe Sandu Alexandru, Vasile Băran, Carol Roman, Costache Anton, Ioan Chirilă, Horia Zilieru, Ștefan Zaides etc. Ultimul număr, 38 (1134), an XVIII, apare pe 20 septembrie 1967, cu un articol-program de final de drum, Ştafeta cutezanţei, aparţinându-i lui Al. Ovidiu Zotta. „Cu veşti de pretutindeni, cu vorbe de duh, cu povestiri şi poezii, *Scânteia Pionierului* a fost timp, de 18 ani, oaspetele pionierilor acasă şi la şcoală... *A cuteza şi a persevera* e îndemnul pe care, de-a lungul anilor, colaboratorii gazetei s-au străduit să vi-l transmită. Care din poeziile, povestirile sau reportajele citite au trezit în aceşti copii pentru prima oară dorinţa de a cuteza? E greu de spus şi de altfel ar fi o statistică nefolositoare. Important e că toate la un loc au alcătuit un fel de oglindă din poveste, unde fiecare s-a văzut aşa cum ar putea fi în viitor: sigur pe sine, specialist căutat în meseria aleasă, înţelept, cinstit, folositor societăţii, respectat de cei din jur. *Cu condiţia de a cuteza, de a persevera.* Iată de ce noua revistă care va apărea în curând pentru voi se va numi *Cutezătorii*. În paginile ei veţi găsi răspuns la toate preocupările voastre cele mai apropiate... fiecare cuvânt, fiecare trăsătură de penel însemnând un îndemn sau un răspuns pentru cei care vor să cuteze. Iar *Scânteia pionierului*, cu acest număr, îşi ia rămas-bun de la voi, *dragi cutezători*.”

6. Epoca de aur – revistele pentru copii şi tineret între 1965 şi 1989

„Cutezătorii” și „Luminița” cu al său „Arici Pogonici”, devenit din 1980 revista „Șoimii patriei”, duc mai departe tradiția instaurată încă din anii ’50: divertisment ideologizat, uneori de calitate, dar cu un iz naționalist din ce în ce mai pronunțat după 1980, într-un context de relativă deschidere între 1965 și 1971, supunându-se schimbărilor impuse de Ceaușescu odată cu 1971 (*Tezele din iulie*, Plenara CC a PCR – noiembrie) și 1974 (an de răscruce, în martie – *Legea presei*, apoi proclamarea lui Ceaușescu președinte al RSR, cu... sceptru și eșarfă tricoloră, chipul sub care se va deschide orice publicație până în 1989), mergând pe linia *protocronismului* instaurat în cultura de partid și de stat și în literatura anilor ’80, în direcția *epopeei istorice naţionale*. Între 1969 și 1974 „Cutezătorii” a avut și o „pereche” științifică, lunară, „Racheta Cutezătorilor”. În același an cu „Cutezătorii” apăruse și „dublul” ei maghiar, revista „Jobarat”. Modelele acestor reviste rămân, până la un punct, „Vaillant”, „Pif” și „Rahan”.

În 1977 are loc Ședința Secretariatului CC al PCR din 18 octombrie, Nicolae Ceaușescu trasând niște directive: „Și revista «Arici Pogonici», care este o revistă foarte ușoară, necesită măsuri serioase de îmbunătățire, mai ales că am stabilit s-o transformăm în «Șoimii patriei». ... Am stabilit ca să păstrăm revista «Luminița», cu caracter general, și în loc de revista «Arici Pogonici» să facem o revistă cu un conținut nou." Apare revista „Minitehnicus", înființată pe 1 septembrie 1977, și revista „Napsugar", pentru copiii maghiari. Redacția din 1977 devine „Cutezătorii – Jobarat – Minitehnicus".

Să aruncăm o privire asupra revistelor pentru cei mici de la începutul epocii Ceaușescu, observând destule nume notabile ale literaturii noastre care participă efectiv la educarea tineretului prin textele lor. Din „Arici pogonici" reținem în nr. 3 din 1968 poeziile *Pogonici* de Nicolae Crevedia, *Gospodina* de Veronica Porumbacu, *Zâmbet de primăvară* de Dan Deșliu, *Noru' şi televizoru'* de Maria Banuș (foileton în versuri), dar și versuri pentru copii de Nichita Stănescu: *Vulpea cea blândă* și *Ce-ai în pumni, ce ţii în mână?* Cu ocazia lui 23 august 1968, Nichita Stănescu publică două poezii patriotice, în cu totul alt stil decât suntem obișnuiți, *Defilare*, respectiv *Tânărul soldat*. Cităm câte o strofă din fiecare: „Trec rânduri, trec rânduri, soldații/Copiii din jocul zglobiu/Tresar și privindu-i visează/Să aibă un coif auriu..." și „Gânditor soldatul trece,/ocrotind cu brațul tânăr/vatra caldă-a țării, cerul/cel cu stele fără număr...". Revista marchează, pe 22 aprilie 1970, *100 de ani de la naşterea lui Lenin*, prin articolul gen schiță *Lenin şi copiii* (nesemnat), deschis propagandistic prin fraza „Lenin i-a iubit din tot sufletul pe cei mici". Începând cu acest număr se specifică și un Colectiv redacțional: Al. Ivan Ghilia (redactor-șef), Victor Tulbure (redactor șef-adjunct), Valeria Boiculesi, Elena Dragoș. „Arici pogonici", nr. 6, punctează o revenire în peisajul presei pentru cei mici: Marin Iorda desenează din nou despre *(Familia) Haplea*, pe texte de Tudor Mușatescu (din nefericire, Mușatescu încetează din viață la scurt timp după acest eveniment publicistic). Din 1979 „Arici Pogonici" devine revista „Șoimii patriei", cu trei almanahuri „Șoimii Patriei" între 1987 – 1989.

În „Cutezătorii" – nr. 50 din decembrie 1968, Fănuş Neagu scrie despre Grădiştea, un *Sat în Bărăgan*: „Satul meu. Grădiştea. Aici am scris cea dintâi carte – şi satul rămâne prezent în tot ce am scris de atunci încoace. E seară şi miroase a pelin şi cimbru ars... Serile, acum, la Grădiştea, sunt de sidef, pe munţii duşi în zarea Râmnicului, de unde vin ploile, în asfinţit, saltă păunii cu pieptul verde, se încheagă în clocot zalele nopţii, către Brăila, pe drum adânc, de legendă, se rotesc turme, cu boturi în ierburi, şi când întunericul înfundă şomoioage de ceaţă

în gura Lunii, pluteşte peste tot cântec subţire. Toamna bate toaca-n inima pământului şi simt cum se clădesc împrejur turnuri de porumb, clopotniţi de lumină, iar în pridvoarele grele de nuci şi gutui şi napi, păstrând încă în lemn mirosul de secară, descântat şi vrăjit, vinul bun adună oamenii la vorbă". Pe 24 iulie 1969 („Cutezătorii", nr. 30) Biţi Caragiale recomandă spre lectură, în articolul *Unde v-aţi întâlnit eroii?,* câteva din cărţile distinse de Consiliul Naţional al Organizaţiei Pionierilor cu premii anuale: *Arcaşul Măriei Sale* şi *Eroi au fost, eroi sunt încă* de Dumitru Almaş, Premiul Cutezătorii; *Despărţirea de jocuri* de Costache Anton, Premiul Cravata roşie; *Tartine cu vară* şi vânt de Octav Pancu-Iaşi, Premiul Albatros; *Sfaturile motanului Grigore* de Paul Anghel, Premiul Cosânzeana; *Geografia distractivă* de Aurel Lecca, Premiul Orizont; *Trăsura fără cai* de Ion Ghenea Stănescu, Premiul Orizont; volumul *Copii-Poeţi,* Menţiunea specială a juriului. Se semnalează apariţia volumului *Copii-poeţi,* primul de acest fel din RSR. Membri ai redacţiei şi colaboratori „Cutezătorii" sunt Octav Pancu-Iaşi, Petre Luscalov, Costache Anton, Horia Aramă, Ovidiu Zotta – secretar de redacție, Petre Ghelmez – redactor-şef adjunct, Mihai Negulescu – redactor-şef. Începe să primeze treptat stereotipul protocronist cu „urmașii dacilor"/*dacismul*, prin serialele istorice de benzi desenate, dar şi clişeul *copilăriei de vis* din comunism (generaţiile *decreţeilor*, cum li s-a mai spus apoi copiilor anilor '60 – '80): *Copilărie fericită în Epoca de Aur a ţării* va fi titlul unui articol din „Cutezătorii" (21 ianuarie 1988): „Sub bolta înaltă a anilor eroici ai epocii Nicolae Ceauşescu, a fi copil în România înseamnă a te bucura de tot ceea ce a creat şi creează poporul, a creşte şi a-ţi împlini cele mai cutezătoare aspiraţii, a trăi o copilărie fericită. Zi de zi milioane de copii ai ţării simt dragostea şi grija părintească cu care sînt înconjuraţi de secretarul general al partidului, tovarăşul Nicolae Ceauşescu, de către tovarăşa Elena Ceauşescu, simt încrederea ce le este acordată tuturor celor ce constituie viitorul însuşi al naţiunii noastre." Din 1980, anual, apare câte un almanah „Cutezătorii", până în 1989 inclusiv, dublat pentru anii 1988 – 1989 de alt almanah, „Vacanţa Cutezătorilor".

Din „Luminiţa" – aprilie 1968, reţinem versurile lui Nichita Stănescu – *Patria*: „Atât de frumoşi sunt arborii tăi,/aerul însuşi are ceva anume,/numai cei care te iubesc pot să-l respire,/ tânără patrie, veşnică lume". O altă povestire de Fănuş Neagu, *Casa care se leagănă,* tot în nr. 4, iar în nr. 12 Neagu recidivează, cu *Noaptea cu iepuri şi trandafiri*, respectiv Închis într-o stea. Suplimentul revistei „Luminiţa" pe luna mai 1969 prezintă un fragment din poemul *Roşu vertical* de Nichita Stănescu, sub titlul *Prezentul chip*: „Prezentul chip al ţării-ţi dă tăria/să fii într-adevăr/

atunci când eşti./E centrul care-mprăştie spre margini,/ca-n jurul inimii, un trup./Vulcani ai viitorului, din lanţul/prezentului muntos,/trup". Se specifică şi un colectiv redacţional din 1970: Alecu Ivan Ghilia, redactor-şef, Victor Tulbure, redactor şef-adjunct, Elena Dragoş, M. Diaconu – Micu, Valeria Boiculesi, Aurelia Kicaroşie, Alexandrina Sârbu; printre colaboratorii constanţi ai anilor '70: Costache Anton, Maria Banuş, Mihai Beniuc, Virgil Carianopol, Tita Chiper, Vladimir Colin, Dinu C. Giurescu, Petre Luscalov, Vasile Mănuceanu, Fănuş Neagu, Lucia Olteanu, Octav Pancu-Iaşi, Romulus Rusan, Mircea Sântimbreanu, Gheorghe Tomozei, Ovidiu Zotta. In suplimentul revistei din 1970 mai sunt publicate trei poeme de Marin Sorescu, *Vitejie, Durere şi Spetează*; cităm din ultimul: „Scaunul meu cu spetează/are-o inima vitează,/când mă vede-n preajmă, vai,/numai ce răcnește: „Stai!"/Spăimântat m-așez și scriu/Că de frică îi cam știu./Și-i o larmă de rezbel:/Scârțai eu, scârțâie el." Nr. 7 – 1970 include un poem de Nichita Stănescu, *Vacanţa copiilor*, citătm: „Vacanța copiilor vine/când unul dintre ei mă-ntreabă pe mine:/Cum se face un avion de hârtie,/îmi trebuie această jucărie,/e cineva care trebuie să vină/din țară străină,/unii zic că din Franța... Dar eu sunt sigur că vacanța/are o țară proprie/de care numai dorul copiilor se apropie/sub formă de ochi visători/și capete plutind pe nori...". În nr. 12 alt poem, *Pionierii,* tot de Nichita Stănescu: „Pionierii sunt asemeni cu corăbierii./Caută un pământ necunoscut,/pe care coperțile îl țin/între coperți ca pe un scut." Rubrica *Atlasul „Luminiţei"* este realizată de Ana Blandiana, cu reportaje patriotice despre Olt sau Bărăgan.

După Revoluţie, „Cutezătorii" dispare, iar „Luminiţa" redevine „Universul copiilor", până în 1996, la moartea redactorului-şef Ovidiu Zotta (cel mai vechi supravieţuitor al celei mai longevive reviste din comunism). Un capitol aparte îl constituie revista „Luceafărul copiilor", supliment al publicației „Luceafărul", cu „Almanahul Copiilor" (redactorul responsabil fiind Mircea Micu), printre semnăturile primului almanah din 1979 numărându-se Constantin Chiriță, Mircea Sântimbreanu, Nichita Stănescu, cu schițe ca *Soldatul fără armată* sau *Scurtă pierdere a minţilor*, Gh. Tomozei, romane BD de Radu Theodoru, rubrica *Nenea Fănuş Neagu povesteşte* (schița *În zori, pe ploaie*), povestiri de Alexandru Mitru, Dumitru Almaș, Vlad Mușatescu, versuri de Mircea Micu – personajul Zburlici. În Almanahul din 1981-1982 apar, de asemenea, nuvela *Izvor cu dropii* de Fănuș Neagu, versuri de Grigore Vieru, Gh. Pituţ, fabule de Ileana Mălăncioiu, Ana Blandiana cu al ei motan Arpagic, dar și poeme de Marin Sorescu – *Se mută circul* și subversivul *De-ale pieţii*, din care cităm: „Prețul tot mai mult se urcă/La catâr și la catârcă/Și, în schimb, scade la curcă/ (La

curcan de asemeni urcă....)". „Almanahul Copiilor" apare și el de la sfârșitul anilor '70 până în 1990. „Luceafărul copiilor" se transformă din 1990 în revista „Carusel".

7. Concluzii

Observăm doar în câțiva ani de exemple prezența constantă a celor mai importante nume ale generației '60, chiar și-n paginile revistelor pentru copii și tineret, unde își aduc colaborarea patriotică, de *slăvire*, mult mai pregnant decât în gazetele literare. Publicațiile pentru copii şi tineret din perioada 1947 – 1965 – 1989 trasează în linii mari, chiar şi pentru un public ţintă aparent nesemnificativ, tezele și directivele impuse de ziarele *nr. 1* şi *nr. 2*, „Scânteia" şi „România Liberă", formulând la un alt nivel – mai sintetic – coordonatele şi obligaţiile celor mai mici dintre comunişti. Dincolo de evadarea pe moment în poveste sau benzi desenate, nu se uită niciodată scopul principal al revistei: manipularea şi îndoctrinarea preşcolarului sau a elevului, propaganda rămânând şi în acest domeniu esenţială. Pentru a se obţine efectele persuasive dorite, redactori talentați, aleşi cu grijă (asumându-şi uneori şi riscul *umorului involuntar* al unor fraze), scriu texte simbolice şi formulate în aşa manieră încât până şi cei mai mici să fie vigilenţi/„ochi şi urechi" la tot ceea ce se întâmplă zilnic în jurul lor. Partidul *veghează* prin fiecare cuvânt din orice publicaţie teoretic lejeră – dar de fapt extrem de ancorată în actualitate – ca primii soldaţi ai ţării să înţeleagă, să se lumineze, să asculte şi să execute obedient cerinţele dogmatice, să îi urmeze neabătut încă de la acest nivel pe părinţii lor, în misiunea de „a face ţara... ca primăvara" (*Noi în anul 2000, când nu vom mai fi copii*...).

Bibliografie

Colecţiile revistelor: „Dimineaţa Copiilor", „Universul copiilor", „Licurici", „Pogonici", „Cravata Roşie", „Pionierul", „Scânteia pionierului", „Cutezătorii", „Luminiţa", „Almanahul celor mici", „Luceafărul copiilor", „Almanahul Copiilor".

Almanahul Copiilor, 1981, grupajul *Primele publicaţii pentru copii*.

Niţă, Dodo, *Istoria Benzii Desenate Româneşti 1981-2010*, Editura Vellant, Bucureşti, 2010.

Niţă, Dodo – *„Dimineaţa copiilor", povestea inedită a unei reviste primordiale*, „Adevărul", 16 iulie 2013.

Scurtu, Ioan – *Viaţa politică din România 1918-1944*, Ed. Albatros, Bucureşti, 1982.

Vasile, Cristian – *Literatura şi artele în România comunistă 1948-1953,* Ed. Humanitas, 2010*; Politicile culturale comuniste în timpul regimului Gheorghiu-Dej,* Ed. Humanitas, 2011.

Surse electronice – *Graphic Front;* Vasile Isache – *Arheologie Radio TV; Arheologia copilăriei 1.0 (blog); Latrecut.ro (blog); „Cutezătorii", ianuarie 1988: „Copilărie fericită în Epoca de Aur a ţării"* – articol de Oana Rusu, Ziarul „Lumina", 23 decembrie 2009.

Permanenta actualitate a clasicilor

Trei gânditori, o singură istorie. Similitudini şi deosebiri

Ioan Alexandru FLOREA

Deşi îi despărţea timpul, mediul, limba, tradiţiile şi religia, în mod paradoxal biografiile celor trei se aseamănă. Neagoe Basarab, Machiavelli şi Ibn Khaldun au trăit aproape aceleaşi aventuri, în condiţii istorice similar, chiar dacă diferite din punct de vedere geografic. Au avut de înfruntat situaţii adverse atât pe plan profesional, cât şi personal. Au considerat necesar să separe realitatea de ceea ce ar trebui să fie şi să folosească logica pentru a descrie şi analiza natura umană.

Atât Machiavelli, cât şi Ibn Khaldun au eşuat din punct de vedere politic, fiind mereu înlăturaţi din funcţii şi primind misiuni secundare ca importanţă. Acest lucru i-a determinat să intre într-o perioadă de contemplaţie, să se aplece cu acribie asupra studiilor. Cei doi pot fi consideraţi mari cărturari care au îndeplinit la un moment dat şi funcţii politice. Nu au reuşit să aplice propria învăţătură despre natura umană şi au fost victimele conjuncturii şi intrigilor. Spre deosebire de cei doi, Neagoe reuşeşte să ajungă domnitor şi să facă o politică de echilibru care a salvat Ţările Româneşti aflate într-un moment de cumpănă. El este, în primul rând, principele exemplar care, îmbinând cunoaşterea naturii umane cu moralitatea creştină, a reuşit să menţină stabilitatea şi pacea ţării. Foarte bun cunoscător al teologiei ortodoxe, dar şi al naturii umane, al principiilor guvernării şi războiului, calitatea de cărturar a lui Neagoe Basarab vine după cea de domnitor. În *Învăţăturile* sale a reuşit să sintetizeze acţiunile şi principiile care l-au ajutat să-şi menţină domnia.

Dacă analizăm tematic lucrările celor trei, găsim foarte multe similitudini. Luate ca întreg însă, acestea încep să arate diferit. Acest lucru se datorează în special motivației, intenţiei cu care autorii și-au scris operele.

Dacă e să facem o comparaţie din punct de vedere moral între *Învăţăturile* lui Neagoe Basarab, *Prolegomenele* lui Ibn Khaldun şi *Principele*

lui Machiavelli, prima opera este mai apropiată de a doua. Chiar dacă Ibn Khaldun nu încearcă să dea sfaturi conducătorilor, ci să descrie realitatea creşterii şi descreşterii naturale a imperiilor, această descreştere o leagă de moralitatea cetăţenilor imperiului. Machiavelli exprimă aceeaşi idee în principala sa operă *Discursuri asupra Primei Decade a lui Titus Livius*, dar și în *Istoriile Florentine*. În *Principele* nu se regăsește această idee. Din acest motiv, pentru a ne face o imagine de ansamblu edificatoare a teoriei lui Machiavelli, ar trebui analizate majoritatea operelor lui și comparate cu *Prolegomene* și *Învățăturile.*

Învăţăturile constituie o operă diferită faţă de *Principele*. Diferenţa nu este de ordin religios sau moral, ci mai degrabă reflectă intenţia autorilor şi, mai ales, certifică cumva cui i se adresează opera. Machiavelli scria unui principe care era în stare să acumuleze suficientă putere pentru a unifica Italia. *Învăţăturile* nu sunt pline de stratageme, de uneltiri şi intrigi, pentru că Neagoe scria urmaşului său şi pentru viitorii domnitori. Aceştia, având deja frâiele puterii, nu aveau nevoie de astfel de sfaturi. Ba mai mult, un asemenea comportament poate avea chiar efecte nedorite, deoarece Neagoe îl vede pe domnitor ca un model, comportamentul lui influenţează slujitorii, exemplul lui este urmat de aceştia. Totuşi, el îi avertizează pe domnitori să nu îşi facă cunoscute intențiile faţă de supuşi și să încerce să le cunoască gândurile[1].

Ibn Khaldun exprimă acelaşi punct de vedere referitor la moralitatea clasei conducătoare, care ar trebui să fie o pildă şi un model pentru restul societăţii:

> *Atunci, cei supuşi încep să imite obiceiurile stăpânului şi fac tot ce le stă în puteri petru a semăna cât mai mult cu el. (…) Se poate vedea, de altfel, că, peste tot, popoarele supuse încearcă să semene stăpânilor lor prin veşminte, prin trăsături, prin felul armelor şi prin toate faptele pe care le fac zi după zi[2].*

Când a fost nevoit Machiavelli să-și întrerupă misia de consilier al puterii, fiind și conștient că proiectul său de republică nu putea fi aplicat în Italia ocupată, și-a concentrat atenția pe o perioada anterioară din istoria Italiei, perioada Romei, pentru a avansa astfel soluții la crizele curente. El spune că din punctul de vedere al oamenilor timpului său imitarea acțiunilor din trecut este imposibilă de parcă cerul, soarele, elementele naturii, omul și-au schimbat cursul, ordinea și puterea față de ce erau în Antichitate[3].

---

[1] Neagoe Basarab. Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie, Anatol şi Dan Vidraşcu, ed., 2001, Editura Litera Internaţional p. 185.

[2] Ibn Khaldun, Prolegomene sau introducere în filozofia și sociologia istoriei universale, traducere Dumitru Chican, Editura Proema, 2016, p. 111.

[3] Nicollo Machiavelli (1998). Discourses on Livy, translated by Harvey C. Mansfield, Nathan Tarcov.The university of Chicago Press, p. 6.

Aici se aseamănă cu gândirea lui Ibn Khaldun, pentru care „Trecutul și prezentul se aseamănă ca două picături de apă”[4]. Totuși, Ibn Khaldun ne avertizează că „starea lumii și a popoarelor, obiceiurile și opiniile nu rămân neschimbate pentru o veșnicie” [5], de aceea trebuie luat în considerare fiecare amănunt:

> *Istoricul trebuie să ştie ce anume şi cât din toate acestea se mai potrivesc vremii sale, pentru a putea să compare între timpul prezent şi vremea trecută, să distingă punctele de întâlnire şi de despărţire între acestea şi să arate cauzele acestor asemănări şi deosebiri (…) trebuie să cunoască în profunzime cauzele fiecărui eveniment şi izvoarele fiecărei informaţii pe care o obţine*[6].

Arta războiului

Machiavelli s-a interesat foarte mult de problematica militară şi a depus toate eforturile ca Italia să scape de mercenari şi să formeze o armată (miliţie) de cetăţeni, capabilă să se organizeze şi să aibă o conducere eficientă în teren.

Ibn Khaldun a lucrat ca voluntar în interesul sultanilor hafisiini, a tribului Banu Hilal, care foloseau voluntari în trupele auxiliare. Astfel, a câștigat experiență în problemele militare din epoca sa.

Neagoe era considerat un bun cunoscător al artei războiului din moment ce a fost lăsat, la o vârstă fragedă, să conducă un detaşament de avangardă. Deşi înainte să ajungă la tron a fost nevoit să poarte bătălii, odată ajuns la putere nu s-a mai implicat în nici un război[7].

În ceea ce îl priveşte pe Machiavelli, el considera că războiul trebuie să fie principala activitate a principelui:

> *Un principe trebuie să aibă o singură ţintă şi un singur gând şi să considere că ştiinţa cea mai potrivită pentru el este aceea a războiului, a organizării şi disciplinei pe care acesta le cere; căci este singura ştiinţă pe care se cuvine s-o aibă acela care comandă. Şi ea este atât de însemnată, încât nu numai că îi menţine puternici pe aceia care s-au născut principi, dar de multe ori îi înalţă la această treaptă pe aceia care sunt oameni simpli; şi dimpotrivă se întâmplă că, atunci când principii s-au gândit mai mult la plăceri decât la armate, ei şi-au pierdut statul*[8].

Machiavelli critica foarte aspru folosirea mercenarilor, indiferent de contextul istoric, începând din Roma Antică până în Florenţa zilelor lui. El afirmă că Florenţa a fost supusă din cauza cetăţenilor care s-au obişnuit cu viaţa plăcută, opulentă şi pentru că

---

[4] Ibn Kaldun, op. cit. p. 37.

[5] Ibidem, p. 41.

[6] Ibidem, p. 41- 42.

[7] https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/neagoe-basarab-un-inceput-de-domnie-plin-de-peripetii.

[8] Nicollo Machiavelli (1999). Principele. Traducere Nina Facon. KIMTIRA AIONDKRO, p. 54.

ei nu mai ştiu nimic din arta războiului. În același timp, considera că statul îşi va pierde independenţa pentru că tot ce obţinuse în trecut a fost prin intermediul unei armate „naţionale”, iar acum în orice chestiune de război se bazează pe mercenari, iar războiul dintre mercenari face să se perpetueze starea de nesiguranţă şi haos.

Iată cum descrie el situaţia:

Întrucât pe duşmanii învinşi puteai să-i jefuieşti de bunuri, dar niciodată nu-i făceai prizonieri, nici nu-i omorai, aceştia îl atacau din nou pe învingător, de îndată ce căpătau alte arme şi cai de la conducătorii lor. (...) Victoria nu aducea altă binefacere poporului decât că datorită ei principele se grăbea să-i împovăreze mai mult cu biruri şi se ferea mai puţin de a o face. Folosirea acestor soldaţi mercenari avusese aşadar drept urmare situaţia aceasta că şi învingătorii şi învinşii aveau nevoie la fel de bani, când aveau nevoie de trupe[9].

La o situaţie asemănătoare a fost martor şi Ibn Khaldun, descriind-o în detaliu în istoria lui. Războaiele dintre micile state nord-africane nu au fost decisive. Lansau războaie unul împotriva celuilalt prin intermediul mercenarilor, la fel cum mercenarii lui Machiavelli schimbau alianţe şi se războiau unii cu alţii, în funcţie de condiţii şi interese vremelnice.

Ibn Khaldun îi considera pe cei din tribul Banu Hilal responsabili pentru distrugerea Magrebului. El îi caracterizează ca fiind beduini. Văzuți din punct de vedere politic şi nu după modul de viaţă, beduinii puteau fi consideraţi mercenari din cauza libertăţii de care se bucurau.

Neagoe Basarab îl sfătuieşte pe domnitor să nu își părăsească țara, chiar dacă pierde un război. Mercenarul nu va găsi la nesfârșit sprijinul necesar să lupte pe un teritoriu străin:

Iar din ţara voastră să nu eşiţi, ci să şădeţi cu dânşii în hotarăle voastre, în niscare locuri ascunse şi de taină, unde vor fi priiateni de-ai voştri buni şi adevăraţi. Că vrăjmaşii voştrii, care vor fi venit asupra voastră, nu vor putea şadea mult în ţară, ci să vor întoarce înapoi, iar pre domnul care-l vor fi adus ei îl vor lăsa acolea, făr de oşti. Deacii voi să luaţi numele lui Hristos într-ajutor şi să vă porniţi asupră-l cu aste, că am nădejde pre Dumnezeu, că tot cel ce să va smeri înaintea lui îi va ajuta şi va supune vrăkmaşii voştri suptu picioarele voastre[10].

În ceea ce privește strategia de război, Neagoe spune:

Tu întâi să rânduești şi să tocmeşti străji să meargă mai nainte, cum iaste obiceaiul. Şi să meargă una mai nainte, alta mai după aceia, iară a treia să fie tabăra cea mare. Şi să nu fie departe una de alta, ci să fie aproape, ca să să auză şi să să ştie ce fac. Şi de să

[9] Nicollo Machiavelli,. Istoriile Florentine. Traducere Nina Facon. Editura Științifică, p. 375-378.

[10] Neagoe Basarab. Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie, Anatol şi Dan Vidraşcu, ed., 2001, Editura Litera. Internaţional, p. 204.

va întâmpla vreo întâmplare străjii cei dintâi, ia să vie să să amestece în cea de a doao, iar de va vedea şi straja de a doao că să biruiaşte de vrăjmaş, ia încă să vie să să amestece în toiul cel mare. Iar să nu fie departe una de alta, ca nu cumva să nu să poată ajunge curând să să împreune una cu alta, să să apere, ce să li să prinză primejdie şi răsipire. Că straja cea dentâi şi cea de a doao iaste inima a toată oastea. Deci, să nu cumva văzând toiul cel mare că au perit străjile, să să spăimânteze şi să cază într-o vreo frică mare, şi pentru aceia frică înşişi să să dea în periciune. Că străjile suntu capul şi coada oaştilor, iar de va vedea toiul străjile nebiruite, ci stând întregi, ei să vor îndârji şi cu aceia veţi birui pre vrăjmaşii voştri[11].

Machiavelli vorbește în *Arta Războiului* de o strategie asemănătoare în care soldații sunt împărțiți în 3 rânduri:

Dacă erau respinşi, se retrăgeau prin flancurile armatei sau prin intervalele lăsate în acest scop şi se dispuneau în spate. Atunci avansau suliţaşii care, pentru că aveau spate, se retrăgeau încet în rândurile principes şi întăriţi astfel, reluau lupta. Dacă erau din nou învinşi, se retrăgeau toţi în rândurile triarilor şi, reuniţi într-o masă unitară, avansau din nou spre inamic şi dacă erau din nou respinşi, nu mai aveau cum să reia lupta[12].

Ibn Khaldun dedică un capitol întreg al *Prolegomenelor* diferitelor strategii de război, descriind felul de luptă al mai multor popoare. Redă cuvintele califului Ali înainte de bătălia de la Siffin:

Aşezaţi-vă bine rândurile ca să fiţi asemenea unui zid puternic şi bine clădit. Puneţi-i în faţă pe cei care poartă armuri şi zale, iar pe cei care nu poartă, aşezaţi-i în urmă. Strângeţi din dinţi atunci când primiţi o lovitură în cap, strecuraţi-vă printre suliţele vrăjmaşe ca să nu vă străpungă cu vârfurile, ţineţi privirile coborâte către pământ, căci aceasta vă întăreşte bărbăţia şi vă aduce linişte în inimă şi în suflet. Păstraţi liniştea, căci ea este mai potrivită cu rangul unui oştean şi luaţi seama la flamurile voastre, nu le plecaţi şi nu le daţi decât acelora care sunt mai bravi printre voi. Păstraţi-vă nesmintit curajul, căci doar în chipul acesta veţi avea biruinţă[13].

Religia și Statul

După cum am văzut, scrierile lui Neagoe Basarab reprezintă primul tratat românesc de dogmatică, de morală, de spiritualitate creştină, iar în Prolegomene a lui Ibn Khaldun se face simțită calitatea lui de judecător islamic, prin diferite fraze care preamăresc atotputernicia lui Dumnezeu. Ceea ce este mai puțin cunoscut este rolul pe care Machiavelli considera că trebuie să-l joace religia în stat. Pentru el, libertatea republicană are nevoie de religie ca să consolideze devotamentul pentru binele comun.

[11] Ibidem 203.

[12] Nicollo Machiavelli. Arta războiului, traducere de Lucian Pricop. Editura Cartex 2017, p. 81.

[13] Ibn Khaldun op. Cit. Pg 198.

Ibn Khaldun exprimă aceeași idee în câteva capitole și spune că beduinii nu pot să obțină puterea politică decât dacă s-ar uni în cadrul unei mișcări religioase, pentru că doar religia îi face să uite de animozitate sau gelozii:

Printre toate seminţiile lumii, arabii sunt cei mai nesupuşi. Ducând o viaţă aproape sălbatică, au căpătat obiceiuri atât de necioplite, o mândrie, o aroganţă şi un simţ al pizmei şi geloziei, care îl fac să se răzvrătească împotriva oricărei idei de autoritate, astfel că înţelegerea şi concordia sunt lucruri prea rar întâlnite la triburile arabe. Dacă, însă, ajung să accepte credinţele religioase care le spun că vreun profet sau sfânt este cel care îi lămureşte cum că puterea şi tăria care îi va îndruma pe calea cea dreaptă izvorăşte numai din adâncul inimii lor, atunci trufia şi pizma din spiritul lor se îmblânzesc, făcându-i mai aplecaţi către ascultare (…)

În republica lui Machiavelli, religia joacă același rol: urmarea cultului divin este cauza măreției republicilor, așa cum disprețul lui este cauza decăderii lor. Acolo unde frica de Dumnezeu nu există, fie regatul este distrus, fie este menținut prin frică de un principe, care înlocuiește lipsa religiei[14]. Astfel, religia, pentru el, este o modalitate redutabilă de a educa oamenii și de a-i învăța să-și controleze instinctele.

Ibn Khaldun consideră că ardoarea/zelul religios ajută statul la începuturile lui pentru că stabileşte o voinţă comună şi întăreşte solidaritatea de clan şi că prin ea un soldat poate să învingă mai mulţi:

Dacă un popor este dornic să-şi apere interesele şi speranţele, nici o piedică nu-i va sta înainte, căci el va vorbi ca o singură limbă şi se va uni pentru înfăptuirea aceluiaşi scop. Poporul din-lăuntrul regatului pe care acel popor vrea să-l cucerească şi să-l supună poate fi mai numeros decât duşmanii lui, dar este, totodată, mai răsfirat şi mai împărţit în tabere, având fiecare interesele şi laşităţile proprii, precum şi teama de a sări, la nevoie, în ajutorul celor din alte tabere.(…) Aceasta ne ajută să înţelegem cum a fost cu putinţă ca, în anii de început ai Islamului, arabii să fi izbândit în marile lor campanii de cucerire: oştile musulmane, cu o tărie de treizeci de mii şi mai bine de oameni, au putut să biruie la Qadissia o armată persană de o sută şi douăzeci mii de ostaşi şi tot aşa să izbutească la Yarmuk împotriva oştirii cu mult mai numeroase a lui Heraclius împărat care, după câte se spune, adunase sub steagul său peste o sută de mii de oameni. Dar şi în Maghreb au existat la vremea aceea triburi puternice şi numeroase, dar ele nu au făcut faţă năvălitorilor pentru că nu aveau nici unitatea acestora şi nici simţul religiei care le-a dat puterea de a izbândi în atâtea campanii[15].

Același lucru îl susține Machiavelli în *Discursuri*, spunând că „religia

[14] Nicollo Machiavelli (1998). Discourses on Livy, translated by Harvey C. Mansfield, Nathan Tarcov.The university of Chicago Press. pg 35.

[15] Ibn Khaldun. op. cit., p. 123-124.

noastră ne permite exaltarea și protejarea patriei, ar vedea că dorește ca noi să o iubim și să o onorăm și să ne pregătim astfel încât să o putem apăra”[16]. Machiavelli face distincția între papalitate și spiritul creștinesc. Critică foarte aspru Biserica Catolică, pe care o consideră vinovată nu numai pentru faptul că italienii și-au pierdut moralitatatea religioasă, ci și pentru că duce o politică de menținere a provinciilor italiene divizate[17].

Pentru Machiavelli destinul poate fi controlat într-o oarecare măsură prin voință. Ibn Khaldun, în schimb, consideră că pentru a cunoaşte toate rădăcinile întâmplărilor, cu toate cauzele încă nedezvoltate sau aparent neimportante, nu există alternativă decât în ştiinţa lui Dumnezeu. Faptul că o posedăm este singurul miracol adevărat de pe faţa pământului. Pentru ca omul să poată anticipa corect un eveniment trebuie să cunoască toate cauzele care preced evenimentul. Această cunoaştere absolută nu poate fi obţinută decât prin revelaţie divină.

Neagoe Basarab exprimă aceeași idee când spune: „Dreptu aceia nimeni să nu să amăgească şi să să ţie mare, măcar să fie împărat, măcar domnu, măcar boiariu, măcar fieşte ce va fi; că acestea toate Dumnezeu le dă, Dumnezeu le ia”[18].

Pentru Neagoe, felul în care se raportează domnitorul la Dumnezeu și la morala creștină determină viitorul acestuia:

> *Ce vei începe a face împotriva învăţăturilor lui Dumnezeu şi cele ce nu să cad, şi vei mâniia pre duhul sfânt, cu carele ne-am semnat în ziua aceia ce ne-am curăţit de păcatul strămoşului nostru, omul cel ce fu zidit dintâi de mâinile lui Dumnezeu, şi vei batjocori lucrurile lui Dumnezeu cu niscare lucrure spurcate şi scârnave, ce vei face, pentru nechibzuiala şi neînţelepciunea ta, să ştii că va lua Dumnezeu domniia de la tine şi o va da altuia, carele va face voia şi poruncile lui Dumnezeu*[19].

Ibn Khaldun merge mai departe și spune că Dumnezeu, fiind Atotputernic, este cel care îl face pe conducător să rătăcească:

> *De cealaltă parte, vom zice că, dacă Dumnezeu vrea să risipească vreun imperiu, atunci îi face pe suveranii acestuia să săvârşească fapte nedemne, să se dedea apucăturilor şi viciilor şi să o apuce pe drumuri greşite. Dinastia domnitoare îşi va pierde, prin aceasta, toate virtuţile prin graţia cărora s-a ridicat la putere, va aluneca înspre decădere şi va sfârşi prin a-şi pierde împărăţia*[20].

---

[16] Nicollo Machiavelli (1998). Discourses on Livy, translated by Harvey C. Mansfield, Nathan Tarcov.The university of Chicago Press. 132.

[17] Ibidem, p. 38.

[18] Neagoe Basarab, op. cit., p. 55.

[19] Ibidem, p. 36.

[20] Ibn Khadun. op. cit., p. 109.

Virtutea și opulența

Machiavelli face legătura între sărăcie şi virtute, cultură şi degenerare morală, lux şi degenerarea politică și consideră că nu poate fi salvat un stat de la corupţie decât dacă i se aplică legi mai bune. El laudă instituţiile Spartei, acolo unde predomina egalitatea în sărăcie, iar oamenii nu aveau ambiţii[21].

Ibn Khaldun avertizează că un popor dedat luxului și viciului nu poate să zidească imperii:

Dar cu cât se cufundă în opulenţă, cu atât vor fi mai depărtaţi de puterea suverană şi mai apropiaţi de pieire, căci plăcerile şi desfătările toate amorţesc mândria, spiritul de clan, bărbăţia şi pofta de a se mai lupta cu ceilalţi, ori măcar de a-şi ajuta şi apăra neamul. Iar în cele din urmă, neamul acela va fi supus de alt neam. Luxul şi dezmăţul nu pot să clădească împărăţii şi regate. Dumnezeu dă puterea după cum este voinţa Sa[22].

Pentru el populaţia rurală, neobișnuită cu luxul, este mai bună decât cea urbană deoarece

târgoveţii caută de obicei plăcerea şi se lasă pradă apucăturilor nesănătoase, căci pentru ei binele nu se află decât pe această lume repede trecătoare. Sufletul lor este stricat de năravuri urâte şi cu cât se strică mai mult, cu atât se îndepărtează de calea virtuţii şi uită de buna cuviinţă. (…) Ţăranii *sunt mai apropiaţi de simplitatea naturală şi primitivă a naturii umane şi sufletele le sunt mai puţin deschise către faptele şi vorbele rele*[23].

Neagoe Basarab critică și el opulența, considerând-o împotriva voinței lui Dumnezeu și, prin urmare, nebenefică unui conducător. Acesta dă exemplul lui Solomon, care la începutul domniei era înțelept, iar spre sfârșitul domniei luxul i-a furat mințile și l-a dus la rătăcire:

Îngroşându, zice, îşi îngroşă şi-şi lărgi pântecele cu mâncări multe şi cu beţii. Şi alte lucruri făcea, care nu să cădea; şi să dede cu totul spre curvie şi spre toate spurcăciunile, şi lăsă pre Dumnezeu, care l-au făcut, şi părăsi pre Domnul şi mântuitoriul şi mânie pre făcătoriul lui de bine şi-l umplu cu amărăciune cu lucrurile sale cele spurcate[24].

Mai departe, în aceeași linie cu Machiavelli și Ibn Khaldun, laudă viața frugală și cumpătată:

Împodobirea trupului iaste întortarea şi izvrătirea sufletului şi mârşăvirea sufletului; iar mârşăvirea trupului iaste înnpirea sufletului. Obidele trupului suntu spăşire sufletului, împrumusiţarea trupului iaste cursa sufletului”[25].

Mulți comentatori spun despre ei că au separat moralitatea de politică, în schimb politica şi moralitatea erau contrare cu mult înaintea lor. Ei au încercat să împace moralitatea cu acţi-

[21] Nicollo Machiavelli (1998). Discourses on Livy, translated by Harvey C. Mansfield, Nathan Tarcov.The university of Chicago Press, p. 21.

[22] Ibn Khadun, op. cit., p. 107.

[23] Ibidem, p. 93.

[24] Neagoe Basarab, op. cit., p. 55.

[25] Ibidem, p. 139.

unea politică. Machiavelli îşi punea o întrebare dificilă şi gravă în ceea ce priveşte moralitatea: este mai bine să fie un principe crud şi astfel să fie milos sau să fie milos şi astfel să cauzeze un rău mai mare:

> *Spun că fiecare principe trebuie să vrea ca oamenii să-l socotească milos şi nu crud; cu toate acestea, el trebuie să ia seama şi să nu folosească rău această milă. Cezar Borgia era socotit un om crud, totuşi această cruzime a lui restabilise ordinea în Romagna, adusese acestei provincii unitatea şi pacea şi o făcuse să fie credincioasă principelui. Dacă vom privi cu atenţie aceste lucruri, ne vom da seama că el a fost cu mult mai milos decât poporul florentin care, pentru a nu fi acuzat de cruzime, a lăsat ca Pistoia să fie distrusă. Astfel, un principe nu trebuie să fie îngrijorat dacă, pentru a-şi ţine supuşii strâns uniţi şi credincioşi lui, îşi creează faima de om crud. Într-adevăr, vor fi de ajuns câteva exemple numai de cruzime, pentru ca el să se dovedească a fi în realitate mai milos decât aceia care, din prea mare milă, lasă să se dezvolte liber dezordinile, care, la rândul lor, duc la omoruri şi la jaf* [26].

Deşi există divergenţe, mai mult de nuanță, în ceea ce priveşte înţelesurile moralității și bunătății, nu încape îndoială că ele există cu adevărat în scrierile lui Machiavelli şi ocupă un loc central.

Ibn Khaldun, de asemenea, dă o dimensiune morală istoriei, considerând că dinastiile decad din cauza pierderii moralităţii şi a virtuţii de la o generaţie la alta, până când vine o altă dinastie care are încă puternic înrădăcinată moralitatea şi spiritul de sacrificiu.

Viziunea asupra istoriei

Teoria ciclică a istoriei era foarte răspândită în literatura politică şi istorică veche. Teoria există şi la Machiavelli, şi la Ibn Khaldun.

La Machiavelli ea este doar o reminiscenţă a Antichităţii şi nu joacă un rol de bază în doctrina lui, care şi fără ea nu şi-ar pierde din vigoare şi bogăţie.

Cu totul altfel stau lucrurile la Ibn Khaldun. Teoria ciclică joacă un rol de bază în dogma lui şi o găsim în mai multe forme. Rolul cel mai general al istoriei se întinde de la barbaria beduinilor nomazi la artele şi ştiinţele civilizaţiilor înalte, trecând prin cultura ţăranilor. Civilizația orășenească și dezvoltarea artelor, după ce se dezvoltă şi trăieşte o perioadă de măreţie înfloritoare, urmează să treacă în faza decăderii şi reîntoarcerii la sălbăticia iniţială, puterea fiind preluată de un alt grup. În general, civilizaţiile trec prin 5 etape diferite: înfiinţarea, creşterea, prosperitatea, vârsta de mijloc şi bătrâneţea.

Din punct de vedere politic, un stat trece prin trei etape. În prima etapă se

[26] Nicollo Machiavelli (1999). Principele. Traducere Nina Facon. KIMTIRA AIONDKRO, p. 60.

împarte societatea şi puterea elitelor. În cea de a doua, unul dintre grupuri monopolizează puterea, averea şi gloria. În ultima etapă se distruge spiritul de grup şi se pierde puterea iniţială din cauza luxului şi artelor. Aceste etape merg mână în mână, spiritul de grup este baza dezvoltării statului, care la rândul lui dezvoltă civilizaţia şi istoria. Omul, prin însăși natura lui, încearcă să construiască, prin intermediul statului, cultura.

În timp ce Platon şi al-Farabi au folosit logica pentru a analiza situaţii utopice, Machiavelli şi Ibn Khaldun au depăşit această etapă și s-au concentrat pe realitatea nuanțată a societății. Deosebirea dintre cei doi și restul gânditorilor vremii este că susțineau că acţiunile omului, deşi pot fi explicate în mod raţional, nu sunt esenţialmente raţionale. Altfel spus, nu raţiunea este motorul istoriei. Cei doi gânditori susţin că obiectul ştiinţei lor este natura, însă natura este rezultatul voinţei şi nu al raţiunii, iar politica şi istoria îi sunt supuse.

Ibn Khaldun considera că motorul principal al cursului istoriei este îmbinarea între brutalitate, moralitate, solidaritate şi autoritate, pe de o parte, şi între sedentarism (tamadun), corupţie, individualism şi servitude, pe de altă parte. Această interacţiune și schimbare de roluri este însăşi istoria.

Ibn Khaldun se întreabă la începutul *Prolegomenelor* ce folos are ştiinţa civilizaţiei (ilm urmran) pe care intenţionează să o creeze. A avut ambiţia de a stabili metode solide de a discerne adevărul din mărturiile despre întâmplările din trecut și, astfel, de a scoate la lumină această ştiinţă care a pus bazele atâtor altor ştiinţe. El a numit lucrarea sa cartea sfaturilor sau pildelor (‘ibar). Rădăcina cuvântului în limba arabă înseamnă și a surmonta sau a traversa ceva. Termenul ca atare poate fi considerat podul peste care i-a trecut mintea de la evenimente istorice la natura şi cauzele lor şi înapoi la evenimentele istorice. Astfel, pentru Ibn Khaldun folosirea cuvântului ’ibar este aproape sinonim cu logica şi înţelegerea, mai exact, cu explicarea evenimentelor istorice prin intermediul logicii.

El îmbină sociologia cu politica pentru că civilizaţia presupune existența apriori a politicii. Teoria lui reflectă acest lucru și consideră că un conducător trebuie să cunoască legile dezvoltării sociale. Astfel îl sfătuiește și Neagoe Basarab pe domnitor despre importanța cunoașterii obiceiurilor unui popor[27].

În același timp, sociologia fuzionează cu istoria. În această privinţă este revelat rolul de bază pe care îl joacă *asabia* în explicaţiile khaldunie-ne. Ea este folositoare ca instrument de lucru pentru că este o constantă clară și obiectivă, care se bazează pe biologie și nu este sub puterea voinţei omului. Civilizaţia, politica, spiritul

[27] Neagoe Basarab, op. cit. pg 162.

de grup, puterea temporară, toate au un punct de convergenţă și înţelesuri asemănătoare, deoarece exprimă în mod diferit aceeaşi realitate.

La fel ca Machiavelli, Ibn Khaldun vede în lumea lui o extenuare a vigorii trecutului şi încearcă o analiză pentru a descoperi legăturile care să-i permită să judece mărturiile oamenilor despre trecut.

Viziunea asupra puterii și a Statului

În teoria lui Machiavelli, statul este în primul rând republică populară naţională, justă şi virtuoasă. Când este coruptă moralitatea poporului, domină anarhia, iar poporul își ia un rege până iese din această situaţie. Justă la început, ea capătă mai apoi forma unei dictaturi sau a tiraniei. În acest timp, minoritatea care a rămas în continuare virtuoasă se revoltă şi înfiinţează o republică aristocratică/oligarhie. După un timp şi acest sistem devine corupt şi decade în tiranie. De data aceasta poporul, locuitorii se revoltă, supuşii fiind afectaţi de abuzurile tiraniei. Ei stabilesc astfel republica populară.

La Ibn Khaldun, puterea este, la început, realitatea naturală cauzată de necesitatea omului de a supravieţui. El susține că atunci când civilizaţia ia locul stării de sălbăticie, politica nu se mai înfăptuieşte potrivit ambiţiilor sau dorinţelor individuale, ci în conformitate cu interesul general.

Ibn Khaldun spune:

Un suveran înăbuşă ambiţiile celor din familia pe care o conduce şi îndoaie îndrăzneala altor şefi şi dorinţa lor de a împărţi puterea cu suveranul. El domoleşte pofta de putere a acelorlaşi şi îi împiedică pe aceştia să ajungă la ea. Puterea şi-o păstrează întreagă şi neciuntită, doar pentru el. Întemeietorul unui imperiu are întreaga autoritate din care urmaşul său va pierde o parte, la fel ca şi urmaşul urmaşului său. Iar aceasta se întâmplă în toate imperiile care au fost şi care vor fi. Este legea pe care Domnul a dat-o creaturilor lui[28].

Despre rude, Basarab spune „când veţi vrea să puneţi boiari, nu să cade să căutaţi căci vă vor fi rudenii, pentru aceia să-i puneţi, că aceia iaste făţărnicie”[29] și avertizează să nu pună vreun boier la sfatul cuiva, „căci darul iaste al tău, iar cinstea iaste a altuia”[30].

Machiavelli aminteşte principelui că puterea nu este altceva decât monopolul suveranului asupra puterii şi dacă privează o anumită persoană de ceva, atunci va trebui mereu să fie precaut. Deoarece acela care este privat de ceva pe care îl consideră în mod natural un drept al lui va simţi nevoia să se răzbune şi să comploteze chiar dacă acest lucru va fi și în detrimentul lui[31].

---

[28] Ibn Khaldun, op. cit., p. 129.

[29] Neagoe Basarab, op. cit., p. 174.

[30] Ibidem, p. 217.

[31] Nicollo Machiavelli (1998). Discourses on Livy, translated by Harvey C. Mansfield, Nathan Tarcov.The university of Chicago Press, p. 196.

Neagoe îl sfătuiește pe domnitor să fie foarte atent la persoanele care ar avea un motiv să-l urască: „Şi de-ţi vei aduce aminte că cineva are vreo părere rea pre tine, iar tu nu fii nebăgătoriu de seamă de aceia ci pasă şi te împacă cu dânsul”. Dar în același timp să nu prilejuiască motive de ură:

Tu niciodată să nu te grăbeşti, pentru acele pâri să-l scoţi den cinste; că deacă-l vei scoate, deacii nu-ţi va mai fi priiaten. Iar cându iaste vinovat, tu-i arată vina, să şi-o vază şi să şi-o cunoască; deacii nu va mai avea cum să aibă părere rea pe tine.

Domnitorul trebuie să fie atent chiar și la un lucru aparent banal, să nu schimbe locul la masă al boierilor în funcție de preferințele lui, deoarece fiecare dintre aceştia râvneşte la o poziţie mai înaltă şi va considera că este nedreptăţit și „într-acel ceas i se întristează inima şi să scârbeşte”.

Ibn Khaldun descrie realitatea asupra căreia preveneau Machiavelli și Neagoe Basarab când vorbește în capitolul III al *Prolegomenenelor* de situația în care emirul se bagă în negoț în speranța de a-și mări venitul. Acest lucru nu duce decât la nemulțumirea și ura negustorilor, care nu pot să concureze cu el și, într-un final, afectează veniturile întregului stat.

„Și grădina mea o am apărat”

Machiavelli se întreabă dacă este mai bine să fie un principe iubit sau temut:

Se pune astfel problema dacă este mai bine să fii iubit decât temut, sau invers. Răspunsul este că ar trebui să fii şi una şi alta; dar întrucât este greu să împaci aceste două lucruri, spun că, atunci când unul din două trebuie să lipsească, este mult mai sigur pentru tine să fii temut decât iubit. (…)
Oamenii şovăie mai puţin atunci când este vorba să facă rău unuia care şi-a câştigat iubirea celorlalţi, decât altuia care se face temut, pentru că iubirea se păstrează prin legătura obligaţiei, şi cum oamenii sunt răi, aceasta poate fi oricând ruptă atunci când intră în joc folosul tău particular; în schimb, teama se păstrează prin frica de pedeapsă, care nu-1 părăseşte niciodată pe om[32].

Basarab îi vedea pe supuşii lui ca pe o grădină pe care e necesar să o cultivi astfel încât să crească frumos şi să dea rod bun: „Şi i-am îngrădit cu gard ca cu un zid de piiatră şi grădina mea o am apărat, ca nu cumva să îndrăznească cineva să între într-însa şi să strice ceva den ostenelele mele”[33].

Această grijă părintească faţă de supuşi îi determină pe aceştia să se sacrifice pentru domnitor:

Deacii ei cum cugeta să-şi verse sângele şi să-şi pue capetele pentru mine, aşa-şi vor vărsa sângele şi-şi vor pune capetele pentru tine — sau pentru ieştecare domn care va face şi va păzi aceste învăţături ale mele — şi niciodată nu vor da spatele vrăjmaşilor voştri[34].

---

[32] Idem.
[33] Ibidem, p. 171.
[34] Ibidem, p. 172.

Dar, mod surprinzător, și Neagoe Basarab ajunge la aceeași concluzie ca și Machiavelli:

Deacii, deaca ai pricepe tu că cinstea şi boieriia şi mazâliia lor le iaste de la tine. Tu pentru căci să dai cinstea ta lor, să nu fie aceasta! Ci să-ţi slujască ei ţie cu temere şi cu frică. Şi să cunoască că tu le eşti domn şi stăpân mai mare preste dânşii, cum să cade să fie slujile smerite înaintea stăpânilor lor. Iar cinstea ta, până ţi-o va da Dumnezeu, tu să o ţii în mâinile tale.[35]

Deși este bine să fie temut, principele trebuie să evite cu orice preț să inspire ura:

Cu toate acestea, principele trebuie să se facă în aşa fel temut, încât, dacă nu-şi câştigă iubirea supuşilor, să evite însă ura lor. Se pot împăca foarte bine cele două lucruri, anume să fii temut şi să nu fii urât; lucrul acesta se va întâmpla întotdeauna dacă principele se va feri de a pune mâna pe averile cetăţenilor şi supuşilor lui şi de a se atinge de femeile lor; iar atunci când ar fi constrâns să verse sângele cuiva, s-o facă numai dacă există o justificare adevărată şi o cauză evidentă[36].

Basarab îi avertizează pe urmaşii lui să nu folosească în mod excesiv cruzimea:

Iar de vă va învăţa cineva să întraţi în zidirea lui Dumnezeu şi în grădina mea cu săcurea, făr' di porunca lui Dumnezeu şi fără cât vă învăţ eu, deacii voi să daţi seama înaintea Domnului nostru Iisus Hristos. Că eu nu vă învăţ să faciţi aşa, ci vă învăţ că să cade domnului carele îşi caută de grădina sa, să o curăţească di toate nuiale cele uscate, care nu fac rod, însă cu lege şi cu judecată"[37].

La fel ca la Machiavelli, nu cruzimea în sine este de condamnat (ea poate fi folositoare), ci frecvenţa cu care este folosită:

Slugile tale care-ţi vor greşi, nu le tăia pentru cuvintele oamenilor, nici îl băga în foc, ci-i iartă greşala, măcar de ţe-ar fi şi greşit, şi-l învaţă. Cândai doar s-ar întoarce, să fie ca alte slugi, care-ţi vor sluji cu dreptate. Iar de nu să va întoarce, eşti volnic să-l tai, ca şi pre acel pomu sterpu. Însă iată că te învăţu: să nu fie adeseori păharul tău plinu de sânge de omu, că acel sânge, care vei tu să-l verşi făr de milă, vei să dai seamă de dânsul înaintea lui Dumnezeu (…)

Iar domnului să cade să fie milostiv şi, măcar de ar fi grădina şi făr' de roadă şi te vei mîniia pe vreun pom, nu-l tăia, ci-l curăţeşte de toate cranghinile cele uscate şi să sapi gunoiul de la rădăcina lui, pân' la un an[38].

Banii și eșecul predestinat

Ibn Khaldun arată că în ultima etapă a statului membrii clasei conducătoare apelează la mercenari ca să îi apere şi îi plătesc din ce în ce mai mult, iar în acelaşi timp, obişnuiți fiind cu luxul, cheltuie restul banilor din tre-

[35] Neagoe Basarab, p. 218.

[36] *Machiavelli, Nicollo (1999). Principele. Traducere Nina Facon. KIMTIRA AIONDKRO, p. 61.*

[37] Negoe Basarab, op. cit., p. 173.

[38] Negoe Basarab, op. cit., p. 173.

zorerie pe traiul lor, iar prin urmare, statul lor este ameninţat de faliment.

Neagoe îndeamnă domnitorul să se concentreze pe reputație și nu pe strângerea averilor:

> *Că domnul carele are minte nu-i trebuieşte într-această lume altă avuţie, făr numai numele cel bun, deacii şi avuţie încă va face; iiară domnul cela ce iaste scumpu şi caută tot spre avuţie şi nu dă pentru scumpetea lui nimănui nimc, acela însuşi îşi piiarde numele cel bun. Deacii, deaca-şi piiarde numele cel bun, dar avuţiia de ce folos va să-i fie*[39].

Ibn Khaldun observă că un sultan îşi pierde întâi reputaţia şi abia apoi îşi pierde tronul. El nu crede în posibilitatea depăşirii curentului vremii, mai exact, nu crede în reformarea unui stat decăzut. Pentru el omul trece în mod natural şi obligatoriu de la putere la slăbiciune şi de la barbarie la civilizaţie, precum şi de la frugalitate la lux şi de la virtute la viciu. Statul sau dinastia trece prin perioade şi generaţii consecutive precum individul. Încercarea de a se întoarce la începuturi este predestinată eşecului tot aşa cum un bătrân nu poate să spere să-şi recapete vitalitatea din tinereţe. Ibn Khaldun este interesat de motivele cauzate de natura lucrurilor. El vrea să analizeze, nu să categorisească, nu să ghideze sau să stimuleze. Chiar merge până într-acolo încât să-i critice pe cei care cred că pot să reformeze un stat corupt.

Deşi Machiavelli crede, la fel ca Ibn Khaldun, că reforma unui stat eşuat este dificilă şi uneori chiar imposibilă, el consideră totuși că trebuie încercat. Găsim la Machiavelli ideea decăderii predestinate a oricărui sistem politc. Deși considera republica romană ca fiind cel mai bun sistem de guvernământ gândit vreodată de om, și aceasta a decăzut în cele din urmă.

Asta nu înseamnă că nu crede în libertatea omului şi îi încurajează pe toţi bărbaţii de stat la iniţiativă în acţiune. În ciuda acestei realități și a faptului că succesul oricărei acțiuni este determinat de capriciile sorții, el rămâne optimist și îndeamnă principii şi conducătorii să înainteze cu toată determinarea, să depună eforturi şi să cheltuiască, pentru că doar astfel pot obţine bogăţii. Pune foarte mult accentul pe rolul energiei individuale: republicile rămân libere atâta vreme cât liderii lor sunt puternici. Iar principatele se păstrează şi devin mai mari atâta vreme cât principii lor sunt ambiţioşi şi activi.

Aceste lucruri el le considera necesare ca Italia să devină unită şi liberă. Întrebându-se de ce a ajuns Italia să fie împărţită în mai multe principate slabe, a ajuns la concluzia că papalitatea poartă vina pentru această situaţie, „căci teama de un principe prea puternic îi făcea să favorizeze puterea altuia care până atunci fusese slab, iar dacă acesta la rândul său

[39] Ibidem, p. 184.

devenea puternic, era temut și, odată temut, trebuia doborât”[40].

Neagoe Basarab, deși un bun creștin, recunoaște importanța bogăției pentru un conducător: „Căci când să întâmplă domnului de are primejdie şi nevoi ca acestea, trebuiaşte întâi să aibă avuţie multă, să-şi miluiască oştile şi să le dea lefi. Că omul iaste ca porumbul: că porumbul unde află grăunte mai multe acolo fuge; aşijderea şi omul, unde află un domn darnic şi milostiv, acolo să adună să să hrănească”[41]. Monopolul puterii se referă şi la bani:

> *Iar venitul tău ce-ţi va veni din toată ţara ta, acela să fie tot în mâinile tale, să nu cumva să-l dai şi să-l împarţi pre boiarii tăi, sau pre rudele tale, sau pre niscare slugi de ale tale, ce-ţi vor fi făcut niscare slujbe, ci să fie tot cu seamă în mâinele tale. Deacii cui vei vrea, să dai cu mâna ta, să să ştie şi să-ţi mulţumească şi să te cunoască că tu eşti domn*[42].

Cu Machiavelli intrăm într-o lume a mişcării, a energiei şi a gloriei. Dacă Ibn Khaldun a devenit contemplativ după o serie de experienţe amare, Machiavelli a continuat joace un rol, să influențeze prin scrierile lui conducătorii Italiei. Deşi considera că banii conduc lumea, era convins că în majoritatea timpului acest lucru nu oferă decât jumătate din eficienţă. Astfel, două lucruri conduc lumea: bogăţia şi natura umană. Dacă cele două se completează una pe cealaltă, succesul nu va întârzia să apară.

Se poate spune că puterea nu este garantată de altceva decât de instinctul animalic. Ibn Khaldun începe cu descrierea individului pur tradiţional. Însă omul, în teoria lui, nu este armonios, ci definit prin libertate, duşmănie şi dispută. Prima problemă este tensiunea dintre conştiinţă şi instinct. Iar pentru Ibn Khaldun, natura omului este predominant animalică.

Pe principiul acesta sesizează în *Prolegomene* discordanţa dintre nomad/sedentar, militar/civil, conducător/conduşi, sălbăticiune/civilizaţie. Dezvoltarea este rezultatul interschimbării acestor elemente, care în esenţă pot fi rezumate la conştiinţă/instinct.

Machiavelli, la rândul lui, descrie viaţa politică ca o serie de confruntări între principe, popor şi între nobilime, iar publicul general între grupările civile şi mercenari. El se întreabă dacă este mai bine ca puterea să se bazeze pe nobilime sau pe popor. Având în vedere că numărul nobilimii este limitat, nu este greu să-i mulţumeşti, dar pentru a păstra puterea este nevoie să câştigi încrederea poporului[43].

Ceea ce merită amintit este că Machiavelli nu îşi imaginează nicio clipă

[40] Nicollo Machiavelli. Istoriile Florentine. Traducere Nina Facon. Editura Științifică, p. 147.

[41] Neagoe Basarab, op. cit., p. 204.

[42] Ibidem, p. 219.

[43] Nicollo Machiavell (1999). Principele. Traducere Nina Facon. KIMTIRA AIONDKRO, p. 40.

că principele poate fi prietenul nobilimii şi al poporului în acelaşi timp, ci trebuie să aleagă, pentru că politica se învârte între două părţi.

Neagoe Basarab credea şi el că este important pentru un domnitor să aibă poporul de partea lui şi, chiar dacă domnitorul a greşit în judecata unui sărac, nu trebuie să ezite să îşi îndrepte greşeala: „că mai bine să nu va fie voia deplin şi inima înfrântă decât să faci săracului strâmbătate”[44].

Am încercat să prezentăm succint teoriile celor trei gânditori ai Evului Mediu. Efortul de a-i aduce în actualitate s-a sprijinit pe faptul că multe dintre aserțiunile lor sunt de o actualitate surprinzătoare. Actualitate care, în esența sa, nu diferă atât de mult chiar și de trecutul foarte îndepărtat.

Bibliografie

Ibn Khaldun, Prolegomene sau introducere în filozofia și sociologia istoriei universale, traducere Dumitru Chican, Editura Proema, 2016.

Neagoe Basarab. Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie, Anatol şi Dan Vidraşcu, ed., 2001, Editura Litera Internaţional.

Rosenthal, Franz (1967) „Translator’s Introduction”, in Ibn Khaldun: The Muqadimmah – An Introduction to History, 3 vols, translated from the Arabic by Franz Rosenthal, London: Routledge and Kegan Paul.

Ridolfi, Roberto (2009). The Life of Nicollo Machiavelli. New York: Routledge.

Viroli, Maurizio (2010). Machiavelli’s God. New Jersey: Princeton University Press.

Machiavelli, Nicollo (2017). Arta războiului, traducere de Lucian Pricop. Editura Cartex.

Machiavelli, Nicollo. Istoriile Florentine. Traducere Nina Facon. Editura Științifică.

Machiavelli, Nicollo (1998). Discourses on Livy, translated by Harvey C. Mansfield, Nathan Tarcov.The universitz of Chicago Press.

Machiavelli, Nicollo (1999). Principele. Traducere Nina Facon. KIMTIRA AIONDKRO.

[44] Neagoe Basarab, op. cit., p. 209.

Antonio Gramsci în gândirea politică internaţională

Gheorghe STOICA LENCAN

Despre Antonio Gramsci s-a vorbit mult în România și înainte de 1989. La început, ca în aproape toate țările socialiste, nu se putea vorbi despre o dimensiune critică şi heterodoxă a gândirii gramsciene în raport cu canoanele marxismului oficial, ci doar despre o difuzare a operei gânditorului italian. Mai târziu, până în preajma anilor 1988-1989, s-a ajuns și la o înțelegere mai nuanţată și mai deschisă, creatoare îndeosebi în sfera criticii literare.

Nu întâmplător, în decembrie 1989, cu câteva zile înainte de „schimbările" de la București, un grup de intelectuali (prof. Radu Florian, Dumitru Ghișe, Florin Potra și subsemnatul) și-au propus să traducă „Caietele din închisoare" în limba română. Însă după 1990 climatul nefavorabil traducerii lui Gramsci s-a accentuat și mai mult. În prezent lucrurile s-au schimbat mult atât în România, cât și în toată lumea. De câţiva ani Editura Adenium din Iaşi întreprinde cu succes editarea integrală a operei gramsciene. În anul 2008 mă aflam în Valparaiso, la Universitatea Creștină din acel important oraș chilian. Am făcut sublinierea întrucât de acolo a pornit lovitura de stat a lui Pinochet în 1973. Dar la informația, răspândită la Universitatea din Valparaiso, că un profesor de la București va vorbi despre Antonio Gramsci, locurile din amfiteatrul Universității Creștine au devenit neîncăpătoare. Am vorbit atunci câteva ore, iar dezbaterile au continuat apoi și mai mult timp. Erau prezenți nu numai studenți, dar și profesorii cu întreaga conducere a universității. Mai târziu, în timpul președinției lui Obama în S.U.A., în special, referințele la Gramsci apar mai mult decât evidente: „Președintele Obama este un produs al culturii americane, o cultură americană de elită ale cărei idei au fost formate la Harvard, la Columbia și la Universitatea din Chicago. Această cultură a fost în mod drama-

tic influențată de gândirea gramsciană prin intermediul multiplelor instituții”[1].

Michele Filippini susține că „chiar dacă nu toți liderii politici de astăzi sunt gramscieni, există un ADN de-al lui Gramsci în sângele lor”[2]. De fapt, în lumea contemporană, în special în Occident, există o cultură și un simț comun difuz ca un fel de precondiție a puterii în interiorul unei societăți. Este un aspect relevant ce semnifică importanța și actualitatea lui Gramsci în zilele noastre.

Dar cu privire la actualitatea și semnificația gândirii lui Gramsci vom relata o referire despre care amintește Joseph Buttigieg[3]. În anii ’90 ai secolului trecut președintele rus Boris Elțîn avea cele mai strânse relații cu Chile, condus de Augusto Pinochet. Acesta din urmă, în septembrie 1992, publica în cotidianul rus „Komsomolskaya Pravda” un interviu intitulat „Cum să salvezi Rusia”. Pinochet îi punea în gardă pe interlocutorul său și pe toți cititorii ruși ai ziarului, avertizându-i că ideile comuniste sunt mai vii ca oricând astăzi. Ele îmbracă însă haine noi, camuflaje din ce în ce mai periculoase, și printre aceste camuflaje el îl avea în vedere pe Gramsci: „Doctrina comunistă a lui Antonio Gramsci este marxismul în haine noi. Și este periculos pentru că pătrunde în mulțime și în primul rând în lumea intelectualilor”[4].

Avertismentul lui Pinochet a generat în spaţiul intelectual nord-american nu puţine reacţii anti-Gramsci, în special în mediile conservatoare, şi a antrenat intelectualii de elită, ca Michael Novak, de exemplu, care au răspuns aproape imediat la apel. Acesta spunea că foarte mulți profesori americani sunt atrași de ideile gramsciene. S-a deschis astfel un nou câmp de bătălie. Noul teren de bătălie a devenit cultura[5]. Mai mult, în America Latină și îndeosebi în Chile studiul asupra gândirii lui Gramsci a devenit de-a dreptul o „modă”. Novak îl avea în vedere aici pe viitorul președinte chilian Ricardo Lagos[6]. Acesta susținea că viitorul socialismului se bazează și pe influența culturală, educativă și religioasă, alături de schimbările economice și sociale. Ricardo Lagos fusese ministru al Muncii în guvernul Unității Populare condus Salvador Allende, iar în timpul loviturii de stat organizate de Pinochet el se afla în vizită în URSS. Așa a scăpat el de închisorile și teroarea instaurată de dictatorul chilian.

Când se pune problema actualității și difuzării ideilor gramsciene în lumea de astăzi, este imperativ necesar să-l vedem ca pe un gânditor cu idei

[1] Michele Filippini, *Gramsci globale*, Bologna, Casa Editrice Odoya, 2011, p. 174.

[2] Idem, p. 174.

[3] J. Buttigieg este astăzi președintele I.G.S. (Societatea Internațională Gramsciană).

[4] Joseph Buttigieg, în Eric Hobsbawm, *Gramsci in Europa e in America*, Roma-Bari, Ed. Laterza, 1995, p. 85.

[5] Op. cit., p. 86.

[6] Ricardo Lagos a venit la Universitatea din București în anul 2003.

constituite „într-un proces în continuă elaborare”. De aceea se poate spune, în consonanţă cu Perry Anderson, că „nu există gânditor marxist ce a urmat perioadei clasice care să fie mai universal acceptat în Occident ca Antonio Gramsci”[7]. În acest sens putem să afirmăm că ideile sale au sugestii și contribuții reale și autentice, care au influențat enorm gândirea contemporană, și astfel îi vom avea în vedere pe Raymond Williams, Stuart Hall și pe Edward Said în mod deosebit. Williams originar din zona galeză a Marii Britanii și avea rădăcini sociale proletare, dar se va impune ca una dintre vocile cele mai importante din stânga intelectuală engleză. Obiectul de studiu al lui Raymond Williams era cultura, cultura înțeleasă în toate formele sale de expresie, într-un mod asemănător cu modul în care vedea și Gramsci „rolul culturii”. În anul 1977, când „noii filosofi” din Franța, printre care și Alain de Benoist, inaugurau o direcție culturală de dreapta, Williams scria „Marxismul și literatura”, probabil unul dintre studiile engleze de clară „ascendență gramsciană”. Întâlnirea lui Williams cu marxismul s-a produs în anii ’50, într-o vreme când dogmatismul în cultură făcea ravagii chiar și în Occident. Dar grupul de intelectuali grupați în jurul revistei „New Left Review” avea un alt punct de vedere. „New Left Review” îmbrățișa o viziune althusseriană a marxismului. Williams, referindu-se de pildă la „cultura de masă”, preciza: „Eu neg și chiar pot să probez că educația populară și cultura comercială nu sunt în raport de cauză și efect”[8]. Respingea în acest fel orice abordare unilaterală a relației dintre structură și suprastructură, ce era în anii ’50 destul de predominantă în dezbaterile de idei. Williams se așază astfel în rândul celor ce promovau marxismul critic. Cel mai clar se poate surprinde o astfel de relație în înțelegerea hegemoniei gramsciene. La Gramsci hegemonia pleca și de la rolul pe care-l au intelectualii în societate, de aici provine și distincția introdusă de el între „intelectuali tradiționali” și cei „organici”, raportul dintre cultură și politică, revoluția pasivă, raportul dintre teorie și practică. Aspecte din care cercetătorii vor descoperi acele elemente care vor putea oferi noi puncte de plecare și noi perspective în abordarea unor investigații profund înnoitoare.

Raymond Williams surprinde „determinările” folosite în gândirea marxistă, distingând între o „determinare” înțeleasă ca un corp de legi ale unui proces ce vizează dezvoltări intrinseci și previzibile și determinarea ca element ce pune limite în sensul condiționării obiective în care se poate acționa. Este vorba despre determinarea raporturilor sociale și o determinare a stadiului de dezvoltare sau subiectivitate abstractă și obiecti-

[7] Perry Anderson, *Ambiguita di Gramsci*, Ed. Laterza, 1978, p.

[8] Eric Hobsbawm, *Gramsci in Europa e in America*, Roma-Bari, Ed. Laterza, 1995, p. 85.

vitate istorică (Cf. Marxism and literature, Oxford University Press, Oxford, 1977, p. 111-116). Și spre a nu se produce confuzii sau neînțelegeri cu privire la termenul de cultură, Raymond Williams precizează că sensul culturii se referă la scrieri, produse ale intelectului și ale fanteziei unei societăți. „Se insistă adesea pe interdependența tuturor elementelor realității sociale, iar din cauza mișcării și schimbării, marxiștii folosesc uneori semnificația «culturii» ca «sistem de viață» și nu ca proces social general. Sensul e diferit de reducționismul implicit în conceptul de suprastructură, ca reflex sau derivat al structurii". (Este vorba în acest caz de conceperea structurii ca un raport între bază și suprastructură, prima fiind determinantă în relație cu suprastructura.) Williams reevaluează rolul activ al suprastructurii și accentuează semnificația „conexiunilor" și relativa lor autonomie ce există în cadrul unui astfel de raport[9].

Williams ajunge uneori să considere raportul dintre structură și suprastructură ca „forță productivă", el vizând totalitatea mijloacelor de producție și reproducție din viața reală. De altfel, în lumea noastră reală, noi producem nu numai realizarea propriilor noastre nevoi, ci și noi cerințe. Raymond Williams se delimitează astfel tranșant de concepțiile reducționiste, dogmatice, care considerau cultura drept un element derivat ca reflectare, oglindire pasivă a realității. „Marxismul și literatura" surprinde aproape în orice capitol un concept specific, cel de „forță productivă" și reevaluează rolul culturii în evoluția vieții sociale. În aceeași lucrare, Williams îi combate pe toți cei care consideră ideologia drept „falsă conștiință". Amintește despre comparația făcută de Marx între albină și arhitect, Williams subliniind că deosebirea dintre albină și arhitect constă în faptul că arhitectul, înainte de a construi figurile din ceară, le imaginează în mintea sa sub forma unor idei. La fel se întâmplă și cu ideile sau cultura în viața societății.

Este necesar să precizăm că în S.U.A. s-a început, imediat după 1990, un proces amplu de cunoaștere și discuții asupra lui Gramsci, într-o perioadă când marxismul devenea un factor puțin relevant în opozițiile de stânga din acea vreme. Se scriau monografii, unele chiar specifice fiecărui domeniu de cunoaștere și se interpretau conceptele și noțiunile sau principiile utilizate de gânditorul sard. Au fost analizate și interpretate ideile sale într-o multitudine de discipline academice, cum ar fi istoria, literatura, pedagogia, antropologia, sociologia, economia, științele politice, teologia, jurnalismul, studiile afro-americane și într-o mai mică măsură filosofia, studiile juridice, geografia, psihologia și lingvistica. Mai mult decât atât, în vremea în care se vorbea pretutindeni despre „criza adevărului", „criza rațiunii", „criza umanismului", „criza

[9] Raymond Williams, *Marxism and literature,* Oxford University Press, Oxford, 1977, p. 107.

autorității", „criza modernității", „criza gândirii occidentale" etc., aproape întotdeauna se găsea un răspuns sau o interpretare ce se dovedea adecvată cu un răspuns sau o abordare ce provenea din gândirea lui Antonio Gramsci. Alături de Raymond Williams, merită a fi menţionat astfel și Stuart Hall. Contribuțiile cele mai pertinente au venit îndeosebi din Marea Britanie, urmate apoi de cele din S.U.A. și Australia. De o mare însemnătate s-au bucurat investigațiile privind „Studiile subalterne", dezvoltate îndeosebi în India. Începutul unor asemenea cercetări a plecat încă din 1953, de la Congresul F.M.T.D. ce s-a desfășurat la București. Atunci șeful F.M.T.D. era Enrico Berlinguer și au fost invitați și reprezentanții Congresului Național Indian. În consecință, astăzi unele dintre preocupările cele mai interesante privind „studiile subalterne", pornind de la interpretările lui Gramsci, sunt cele din India. Au fost publicate în limba engleză până în prezent 11 volume. Prefața lui Guha la primul dintre aceste volume este foarte interesantă, întrucât surprinde liniile proiectului istoriografic al grupului, iar referințele la Gramsci sunt evidente.

Studiile despre Gramsci au fost duse mai departe, cu originale contribuții, de către Stuart Hall. Acesta, într-o Anglie dominată în orice domeniu de „pumnul puternic" al celei cunoscute sub numele de „Lady de fier", a contribuit mult la schimbarea opiniei comune cu privire la rolul și însemnătatea lui Gramsci. Gramsci a fost prezentat dincolo de învelișul său formal și acceptat peste tot prin termenul de leninist – în sensul de teoria și practica revoluției – reținându-se totuși din punct de vedere metodologic acel „compromis istoric" existent în Anglia postbelică, un „compromis" realizat între laburiști și conservatori. Relansând în toată agresivitatea sa „libertatea individuală", noua dreaptă a mers cu putere la lupta pentru impunerea unei hegemonii inspirate din tradiția „populară". Între anii 1978 și 1990, Stuart Hall, de origine jamaicană, a fost directorul revistei „New Left Review", animând și stimulând cercetările de studii culturale și a analizat thatcherismul ca expresie a noii hegemonii ce și-a făcut loc în Anglia. Și Hall, ca și Gramsci în „Ordine Nuovo", a inițiat o mișcare culturală efectivă sau ipotetică privind relația dintre cultură și politică în vederea transformărilor politice „viitoare" din Occident. Stuart Hall, ca și Gramsci, uza „pesimismul rațiunii", având permanent în vedere „optimismul voinței" în acest proces complex de schimbare a societății. Așa se face că la Birmingham ia ființă Centrul pentru Studii Culturale Comparative. Foarte mult răspânditele studii culturale întâlnite pretutindeni în multe universități din Anglia, SUA, Australia etc. își au originea de aici. Studiile gramsciene sunt esențiale în asemenea centre, dar în esența lor centrele au în vedere în mod deosebit relația dintre cultură și politică, primordială în cazul lui Antonio Gramsci, atunci când a vrut să

înțeleagă și să ducă mai departe și în Occident ce s-a realizat mai întâi în „Orientul" fără o experiență revoluţionară și o „societate civilă". Este vorba în definitiv tot de o luptă pentru impunerea hegemoniei, cum a înțeles bine Gramsci din „contribuția" lui „Ilici". Stuart Hall a fost primul care a înțeles și a teoretizat acest lucru în Anglia, așa cum a teoretizat cu mai mult de un veac înainte și Karl Marx.

Edward Walter Said este un intelectual ce s-a opus mereu oricărui discurs public ce degenera în crearea de sloganuri și afirmarea de personalități reduse la produse ale creatorilor de imagine și ale „făcătorilor" de discursuri mediatice. Profesor de literatură comparată la Columbia University (SUA), a coborât deseori în agora reprezentând „opinia publică". Provenit din Palestina, el a surprins în lucrările sale, *Orientalismul, Problema palestiniană, A spune adevărul* sau *Cultura şi imperialismul*, modul prin care rolul fundamental desfășurat de către intelectuali contribuie la legitimarea și perpetuarea unui raport de forțe dezechilibrat în interiorul statului, între guvernați și guvernanți, dar mai ales dintre state (dintre centru și periferie, puterile occidentale și fostele colonii, dintre Nordul prosper și Sudul sărac). Said avea să demonstreze că un intelectual poate fi din punct de vedere politic angajat, având o amplă audiență, rămânând totuși independent în raport cu forțele instituționale, economice, politice și ideologice care au un interes pentru a conserva propriul lor „statuquo".

În statul modern, în care stabilitatea raporturilor sociale și economice dominante, susține Said, consensul este asigurat nu prin intermediul puterii coercitive, ci prin intermediul intelectualilor[10] care desfășoară o muncă de importanță cardinală. Intelectualii „fabrică" consensul[11], cum spunea și Noam Chomsky, ambii gânditori americani revenind la conceptul de hegemonie gramscian. De altfel, Edward Said este un lector atent și simpatetic al lui Gramsci, dezvoltând idei gramsciene într-o situație culturală care, după cum afirma și M. Foucault sau A. Gouldner, s-a hiperspecializat până la frustrarea oricărui spațiu de „autonomie și universalitate a activităților intelectuale"[12].

Demersurile întreprinse de Edward Said sunt interesante și diferite în raport cu marile contribuții[13] realizate de Benda și C. Wright Mills. Said este depozitarul și deținătorul a două culturi (una trăită și simțită, ce provine din condiția sa etnică, palestiniană, arabă, dominată etc., iar alta hegemonă, însușită, dominantă, practicată, occidentală ce derivă din poziția sa de profesor în universitățile americane)[14].

---

[10] Gheorghe Lencan Stoica, *Intellectuals and Politics*, Institutul European, Iași, 2013, p. 122.

[11] Op. cit., p. 125.

[12] Op. cit., p. 125.

[13] Op. cit., p. 126.

[14] Op. cit., p. 126.

Lumea cărților

Ion Calafeteanu, Gheorghe Sbârnă, *Tratatele de Pace ale României 1919-1920*, Editura Muzeului Literaturii Române, București, 2017

Enache TUŞA

La sfârşitul anului trecut a apărut în mediul academic românesc o lucrare fundamentală despre sistemul de tratate încheiate și semnate de România la finalul Primului Război Mondial. Volumul pe care-l prezentăm se înscrie în seria contribuţiilor importante la dezbaterea în mediul științific autohton datorită faptului că aduce în atenţie documente de interes major pentru studiul și cunoașterea creării și evoluției României Mari.

Statul român modern, ale cărui baze politice au fost puse în 1859, și-a consolidat prezenţa şi poziţia în Europa și s-a dublat teritorial şi demografic prin Marea Unire de la 1 decembrie 1918. Această etapă de anvergură în reconfigurarea politică și diplomatică s-a conturat cu ajutorul deciziilor plebiscitare luate de către Adunările Naţionale Reprezentative de la Chişinău (27 martie 1918), Cernăuţi (28 noiembrie 1918) şi Alba Iulia (1 decembrie 1918). Noul stat român unitar a fost recunoscut, prin urmare, pe plan intern, prin intermediul celor trei hotărâri, iar confirmarea internaţională a venit prin tratatele de pace semnate la Paris-Versailles între 1919 și 1920. Aceste acte politice au plasat România întregită printre statele Europei, ataşate principiului naţionalităţilor, dar și noilor relații diplomatice între state, nou-născute, pe ruinele fostelor imperii care dominaseră Europa și Asia. Cartea pe care o prezentăm debutează cu un „Cuvânt-înainte” semnat de doi reputaţi istorici, Ion Calafeteanu şi Gheorghe Sbârnă, în care sunt prezentate elementele-cheie, dar și nuanțele pe care volumul le comportă și le prezintă publicului cititor interesat de domeniul relațiilor internaționale. În faţa noului stat unitar modern, s-a deschis, odată cu momentul politic de la 1 decembrie

1918, un lung proces de modernizare pe care elitele politice interne şi l-au asumat treptat şi pe care l-au aplicat societății românești. Momentul cu totul excepțional din 1918 odată realizat, noul stat trebuia consolidat prin măsuri care să-i asigure caracterul naţional şi unitar pe care îl proclamase prin deciziile politice prezentate anterior. Practic, întreg regimul politic al statului român a fost modificat și extins prin includerea de noi teritorii, care la rândul lor impuneau măsuri și decizii urgente. Se avea în vedere soluţionarea problemelor legate de aspectele sociale, legale, politice şi instituţionale ale României Mari. După unirea cu Transilvania, Bucovina și Basarabia, Regatul României a trebuit să acționeze în foarte multe direcții. În primul rând, noile teritorii trebuiau să fie integrate administrativ în „România Mare". Integrarea administrativă a acestor noi teritorii s-a conturat ca un proces integrator și prin aplicarea reformelor instituționale în aceste provincii.

Includerea noilor teritorii în componența statului român a avut ca efect direct adăugarea unor importante clivaje de ordin etnic, religios, economic și cultural. Au survenit schimbări fundamentale, fundamentale şi în ceea ce privește structura populaţiei, care practic se dublează de la 7.160.000 locuitori (cât număra în 1912) până la 15.541.000 locuitori, potrivit unor recensăminte din anii '20[1].

Dacă până în 1912, minoritățile din spațiul public românesc reprezentau un procent de 8%, o pondere mică într-un stat relativ omogen, odată cu Marea Unire (și cu adăugarea vechilor provincii istorice) procentul acesta va creşte, ajungând la 30% din totalul populației. România devenea, ca efect al acestui process, un stat cu minorități multiple.

Prin urmare, administrația românească, dar și guvernarea se dezvoltă şi se concretizează în contextul României întregite, în primul rând, prin intermediul noilor clase apărute după război, precum şi a intelectualilor ce au dominat spațiul public și noile mecanisme politice. Însă, pentru a vorbi despre o guvernare sistematică și ordonată în anii imediat următori datei de 1 decembrie 1918, este nevoie să vedem dacă exista o opinie publică în stare să recepţioneze informaţiile transmise prin intermediul mijloacelor de comunicare. Această opinie publică a existat şi nu a ratat nici o ocazie în a critica şi a judeca greşelile comise de partidele politice aflate la guvernare, partide care s-au rezumat în principal la două entități, şi anume, Partidul Naţional-Liberal şi Partidul Conservator.

Transformările realizate pe plan intern după momentul politic din 1918 au avut ca prim scop refacerea socială şi economică a noului stat rezultat din deciziile și tratatele semnate de către România. Aceste noi realități au condus către o nouă stratificare a societății românești, precum şi la

[1] Buletinul Statistic al României (ianuarie-februarie 1924).

crearea unor mentalităţi diferite față de secolul anterior (XIX). Reconfigurările politico-economice și sociale impuneau, la rândul lor, noi drepturi şi libertăţi, dar mai ales revendicau condiţii de viaţă mai bune, deoarece societatea românească s-a confruntat cu grave probleme în ceea ce privește asigurarea resurselor necesare traiului zilnic. Peste această situație în perioada de după 1918 s-a suprapus și o gravă criză financiară, contextul general de viaţă al populaţiei depreciindu-se considerabil. În aceste condiții guvernarea și administrarea noului teritoriu încorporat statului român deveneau o provocare dintre cele mai imperative. În noul context geopolitic creat s-au impus drepturile fundamentale revendicate de clasa intelectuală, dar şi de noile segmente sociale apărute în urma războiului. Aceste mase de oameni îşi doreau o mai activă participare la viaţa politică, dar şi o implicare mult mai mare în cadrul deciziilor politice și în cadrul situaţiilor şi problemele societății din epocă. Referindu-ne la volumul în cauză și la contextul în care s-au desfășurat condițiile păcii negociate în cadrul sistemului Paris-Versailles, cititorul nu poate să nu observe modul în care oamenii politici s-au implicat în mod direct în negocierile de pace, cât și în semnarea sau ratificarea tratatelor. Astfel, încă de la debutul acestor negocieri, Ion I. C. Brătianu îi scria un memoriu președintelui american Woodrow Wilson în care punea în prim-plan problema reparațiilor de război. La câteva zile, Ion I. C. Brătianu expediază o altă scrisoare, adresată lui Norman Davis în calitate de comisar financiar în delegația Statelor Unite, în care se punea imperativ problema reparațiilor și creditelor pentru reconstrucție (p. 26).

La 29 noiembrie 1918, după guvernul de tranziţie condus de generalul Constantin Coandă, se instalează noul guvern condus de Ion I. C. Brătianu, care va domina perioada de reconstrucţie a statului unitar român cu măsuri de ordin liberal. Ion I. C. Brătianu a condus guvernul până la data de 27 septembrie 1919, având ca principale obiective înfăptuirea reformelor electorale şi agrare[2], fiind implicat și în negocierile de pace ca șef al delegației române. De altfel, la 28 iunie 1919, cei doi oameni politici aveau să semneze în Sala Oglinzilor, aflată în complexul de la Versailles, Tratatul de Pace cu Germania. Acest moment al semnării tratatului cu Germania a constituit primul pas într-un proces ce s-a dovedit de lungă durată, foarte dificil, dar plin de speranțe" (p. 27).

România (prin excelenții diplomați) a trebuit să negocieze foarte dur condițiile tratatelor, după îndelungi discuții cu reprezentanții Puterilor Aliate, dar și cu negociatorii statelor învinse. Astfel, au fost trasate viitoa-

[2] Ioan Scurtu, *Guverne şi guvernanţi: 1916-1928*, Edit. Silex, Bucureşti, 1996, pp. 28-29.

rele granițe ale României cu statele vecine și au fost decise condițiile în care urmau să fie semnate tratatele ce puneau capăt războiului. Așa au fost negociate toate detaliile legate de: teritoriu, populație, infrastructură, forțele militarizate, posesiunile statelor, despăgubirile de război și datoriile care urmau a fi plătite. În cadrul negocierilor de pace cu Austria, cele patru mari puteri aliate am impus României, prin intermediul lui Phillipe Berthelot[3], extinderea negocierilor pentru un Tratat al Minorităților. Prin urmare, șeful delegației române I.I.C. Brătianu a fost informat că puterile aliate doreau crearea „unei comisii însărcinate să determine natura garanțiilor care trebuiau luate pentru a asigura protecția minorităților" (p. 30). Mai mult decât atât, Tratatul de Pace semnat cu Austria la Saint-Germaine în data de 10 septembrie 1919 a fost condiționat de asigurarea respectării drepturilor minorităților (erau vizate drepturile evreilor, secuilor și sașilor) şi s-a făcut în absența delegației României.

Drept urmare, la 12 septembrie 1919, guvernul condus de Ion I.C. Brătianu a demisionat. În urma alegerilor din noiembrie 1919 a fost instalat guvernul condus de Alexandru Vaida-Voevod. Noul prim-ministru a continuat negocierile cu Consiliul Suprem Aliat de la Paris, încercând să modifice anumite prevederi ce vizau România. Negocierile au intrat în cele din urmă într-un impas, ajungându-se la un ultimatum prin care Puterile Aliate impuneau României semnarea Tratatului cu Austria, precum și Tratatul care prevedea drepturile minorităților. Ultimatumul prevedea că, în cazul în care România refuza din nou să semneze cele două tratate, urma ca Puterile Aliate să-și retragă misiunile diplomatice de la București, iar delegația română să părăsească lucrările conferinței. Acest blocaj lua sfârșit la 10 decembrie 1919 prin semnarea de către generalul Constantin Coandă (reprezentant al României) a acelor tratate: cu Austria și Tratatul Minorităților, la care se adăuga Tratatul de Pace cu Bulgaria. Semnarea tratatului cu Bulgaria consemna revenirea Dobrogei sub administrație românească după cei doi ani de ocupație germano-bulgară, între 1916-1918.

Analizând evenimentele după un secol, autorii, I. Calafeteanu și Gh. Sbârnă, descriu cel mai anevoios travaliu din cadrul Conferinței legat de întregul parcurs al negocierilor cu Ungaria și toate efectele pe care acest tratat le-a produs în relațiile dintre cele două state. A fost de departe cel mai complex „dosar diplomatic" pe care au trebuit să-l negocieze delegațiile române (care s-au succedat în cursul unui an). Negocierile de pace vor debuta la începutul lunii ianuarie 1920, când delegația maghiară, condusă de contele Albert Apponyi, a sosit în capitala Franței. Delegația avea o componență impresionantă: 7 comisari generali, 6 comisari, 38 de experți, 6 consilieri

[3] Director general în cadrul Ministerului de Externe francez.

politici și 15 secretari[4]. Șeful delegației maghiare, contele Appony, în vârstă de 74 de ani, avea o reputație de intelectual recunoscut în mediile culturale occidentale și vorbea fluent limbile engleză, franceză și germană. Prin urmare, adversarii românilor în cadrul conferinței erau redutabili. Reprezentanții maghiari au încercat să justifice drepturile istorice ale „Ungariei istorice" concentrându-se pe „superioritatea culturală a națiunii maghiare față de incultura vecinilor" (p.46). La 16 ianuarie 1920 contele Appony a ținut un discurs în fața delegaților în limbile franceză și engleză, susținând faptul că Ungaria a fost statul tratat cel mai dur din cauza condițiilor politice și cedărilor teritoriale impuse.

Negocierile destinate încheierii tratatului cu Ungaria s-au desfășurat la Paris și Londra, capitala britanică fiind favorabilă cererilor politice și revendicărilor teritoriale românești.

După negocierile dificile derulate pe durata a mai multe luni se consumă actul semnării tratatului la Trianon în data de 4 iunie 1920. Delegația română a semnat actul cu Ungaria alături de alte 18 state. Din partea României tratatul a fost semnat de către Nicolae Titulescu și de Ioan Cantacuzino. Trebuie menționat faptul că presa franceză a prezentat amplu ceremonia semnării acestui tratat, dar și condițiile de securitate care au fost luate în contextul evenimentului. Cotidianul francez „La Croix" (citat de Gh. Calcan) menționa: „Mâine, vineri, la ora 4.30, va fi semnat la Marele Trianon Tratatul de Pace cu Ungaria. Acompaniați de colonelul Henry, plenipotențiarii ungari vor părăsi hotelul în automobile pentru a veni la Galerie și a-și pune semnăturile pe tratat. În timpul ceremoniei peronul care dă în grădină, aproape de galerie, nu va fi accesibil invitaților. Trianonul va fi închis publicului, un baraj va fi instalat la punctul terminus al liniilor de tramvai"[5].

Acest tratat a deschis calea semnării unor noi negocieri care au condus la semnarea altor trei tratate: un tratat de pace semnat cu Turcia; un al doilea tratat era semnat între puterile învingătoare în război și, în final, al treilea tratat reglementa anumite probleme legate de dizolvarea monarhiei austro-ungare (p. 46). Data semnării acestor tratate este 10 august 1920, la Sevres. Cel mai important dintre acestea este tratatul încheiat între Puterile Aliate și Asociate și România, Polonia, Statul Sârbo-croato-sloven și Cehoslovacia, care prevedea în preambulul său motivația pentru care a fost propus celor patru state anume: „pentru a le asigura acestora suveranitatea asupra teritoriilor care le sunt respectiv recunoscute" (p. 47). Practic, acest tratat era menit să legitimeze transferul te-

[4] Gheorghe Calcan, *România în relaţiile internaţionale ale Conferinţei de Pace de la Paris-Versailles-1919-1920. Recunoaşterea internaţională a Marii Uniri*, Editura Mega, Cluj Napoca, 2013, p. 170.

[5] Ghe. Calcan, *op. cit.*, p.191.

ritoriilor care făceau parte din cadrul monarhiei dualiste austro-ungare, care a fost dezmembrată (la propriu) de către Puterile Aliate din cauza faptului că, prin ultimatumul dat Serbiei în 1914, declanșase Primul Război Mondial. Aceeași „vină" i s-a imputat și statului maghiar pe care o găsim menționată în chiar preambulul tratatului de la Trianon, unde îi este „recunoscută" Ungariei noua calitate de stat național în urma dispariției entității politice numită Austro-Ungaria. Se menționa în mod expres „partea de vină în declanșarea războiului care își are originea în declarația de război emisă la 28 iulie 1914 de fostul Guvern Imperial și Regal al Austro-Ungariei"[6].

În chiar titlul tratatului încheiat cu statele amintite se menționează expres textul „prin care se stabilesc frontierele între statele succesoare ale Austro-Ungariei" (p. 585-593). În același titlu al tratatului se menționează că Italia nu era implicată în acest tratat, deși primise teritorii care aparținuseră monarhiei Austro-Ungare.

Din același titlu al tratatului se precizează faptul că: „el (tratatul) se prezintă în chipul acesta ca o completare a Tratatului de la Trianon care fixează frontiera României față de Ungaria și a Tratatului de la Saint-Germain en Laye, prin care Austria a cedat României Bucovina" (p. 585). Delegația României a aderat la acest tratat în data de 20 octombrie 1920.

Ultimul dintre tratatele publicate de către cei doi autori în cartea recenzată de către noi se referă la un act de mare importanță geopolitică și identitară, anume unirea Basarabiei cu România. Tratatul între Imperiul Britanic, Franța, Italia, Japonia, Principalele Puteri Aliate și România (p. 595-601). Mai puțin cunoscut, acest tratat se referă în mod expres la drepturile politice și naționale ale României asupra Basarabiei. Spre deosebire de tratatele complexe și extinse prezentate anterior, acest tratat are doar nouă articole și conține prevederi explicite cu privire la suveranitatea României asupra acestui teritoriu, noua frontieră de est a României, precum și prevederi cu privire la drepturile cetățenilor, transferul bunurilor mobile și imobile, cetățenie etc. A fost redactat și semnat în Paris la 28 octombrie 1920 într-un singur exemplar, care a fost depus în arhivele Guvernului Republicii Franceze. Fiecare dintre statele semnatare a primit câte o copie a tratatului.

Volumul publicat de către cei doi autori, Ioan Calafeteanu și Gheorghe Sbârnă, conține și câteva hărți ale noilor granițe românești conturate după ceea ce numim sistemul de tratate de la Paris-Versailles. Foarte utile și foarte rare în același timp, hărțile demonstrează configurația etnică și politică a noilor teritorii încorporate statului român, dar și alcătuirea etno-politică și identitară a societății românești.

[6] Ghe. Calcan, *op.cit*., p.191.

Mihai-Bogdan Marian, „Avatarurile globalizării”, Editura Ideea Europeană, Bucureşti, 2018

Luminița IORDACHE

Cartea intitulată „Avatarurile globalizării”, al cărui autor este Mihai Bogdan Marian, doctor în Sociologie la Universitatea București, reprezintă o cercetare profundă asupra transformărilor suferite de societățile actuale sub acțiunea procesului de globalizare din Evul Mediu până în prezent. Subiectele abordate în cadrul cărții sunt relevante și de deosebită importanță atât pentru contextul actual, cât și pentru viitorul societăților. Cercetătorul ne prezintă viziunea sa asupra lumii, își exprimă îngrijorarea față de evoluțiile societăților care sunt marcate de emergența unei crize sistemice de dimensiuni globale cu posibile consecințe dezastruoase și ne sugerează câteva scenarii ce nu trebuie ignorate.

Epoca actuală se află într-un punct de răscruce în care gândirea umană e pe cale să se transforme, are loc o nouă schimbare de paradigmă socială ce va implica desfășurarea unor serii de evenimente ce-şi vor pune pecetea asupra umanităţii și în care indivizii trebuie să-și asume responsabilitatea pentru viața lor și a semenilor săi.

Autorul susține faptul că libertatea, egalitatea, democrația participativă, societatea deschisă, piața liberă, culturalizarea maselor au fost proiectate pentru crearea constructului standard despre globalizare din prezent. Aceste constructe privesc existența și organizarea unei lumi globale reprezentând apanajul elitelor, nefiind accesibil oamenilor simpli. Epoca modernității este caracterizată de venirea la putere a maselor populare în viața politică și transformarea lor treptată în clasa conducătoare, ceea ce schimbă modelul de guvernare al societăților.

Conceptul de globalizare prezintă imaginea unei lumi pestrițe, atât cu aspecte pozitive, cât și negative, do-

minată de mediul economic, care a susținut și promovat extinderea acestuia prin utilizarea forței armate în dese cazuri în trecut și continuă sub forma unui război hibrid în prezent. Autorul lansează avertismente privind fațetele globalizării, care se manifestă sub diferite forme perfide.

Fenomenul se caracterizează prin deconstruirea formelor și fondurilor vechii ordini mondiale, prin uniformizarea și standardizarea tuturor aspectelor vieții, ceea ce înseamnă o nouă stratificare socială și un nou cadru de configurare a societăților, care vor asigura funcționalitatea unei societăți globale. Astfel, culturile locale, instituționale și organizaționale se reconfigurează pentru a asigura economia de piață dominată de marile corporații transnaționale și construirea de structuri politico-administrative suprastatale din ce în ce mai ample pentru crearea unei societăți deschise singulare, de anvergură globală.

Evoluțiile de pe parcursul secolului al XV-lea au indicat începuturile procesului de globalizare, care s-a format mai întâi în țările occidentale cu un nivel ridicat de dezvoltate, urmând să-și extindă influența la nivel global. Potrivit autorului, aceste transformări urmează o traiectorie de la Occident la Orient și de la Nord către Sud, înregistrându-se fluxuri migratorii și ascensiunea economică a Occidentului. Timp de secole, conceptul a fost văzut ca un proces numit colonizare de către cei din Lumea a Treia din cauza experiențelor dureroase în urma cuceririi expansive.

A doua jumătate a secolului al XVII-lea este marcată de Pacea de la Westfalia (1648), considerată a fi începutul configurării sistemului modern de state, bazat pe trei piloni fundamentali: biserica, coroana și aristocrația militară. După acest eveniment semnificativ are loc și prima revoluție în Anglia, care facilitează trecerea către o nouă perioadă a evoluției umanității numită modernitate, conturând și răspândind perspectiva unei lumi globalizate. Această revoluție a fost propagată pe continentul european prin Revoluția Franceză din secolul al XVIII-lea, urmată apoi de revoluțiile politice ale secolului al XIX-lea denumite drept „Primăvara Națiunilor”, marcând trezirea conștiinței naționale și responsabilizarea indivizilor cu privire la sistemul politic.

Revoluția Industrială din secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea reconfigurează practicile sociale prin intermediul evoluțiilor tehnologice, agricultura tradițională făcând loc treptat industriei. Cele două Războaie Mondiale ale secolului al XX-lea au contribuit la schimbarea mentalității indivizilor, iar pe parcursul Războiului Rece, lumea este dominată de două mari sfere de influență.

Sfârșitul secolului al XX-lea aduce un alt val de revoluții pe continentul european, prăbușirea Cortinei de Fier,

căderea comunismului din mai multe state europene, care generează o nouă etapă în dezvoltarea conștiinței globalității. Deschiderea frontierelor între state și revoluțiile tehnologice majore în ceea ce privește transportul maritim, aerian, feroviar și al comunicațiilor creează pârghiile pentru cunoașterea globală și câștigarea unei anverguri globale a procesului de globalizare.

Secolul al XXI-lea începe cu o nouă provocare numită terorism, continuă cu o serie de evenimente numite „Primăvară Arabă" şi alte diverse conflicte pe plan european, care contribuie la conștientizarea la scară largă a totalității lumii și a necesității de cooperare între state pentru rezolvarea problemelor comune ce afectează umanitatea.

De-a lungul timpului, evoluțiile socio-politice au fost generate de intersectarea dimensiunilor economică, religioasă, tehnologică, culturală, care au lărgit permanent perspectiva umană asupra lumii înconjurătoare. Deschiderea frontierelor a dus la coliziunea și întrepătrunderea lumii occidentale cu cea orientală, în care se poate observa cu ușurință decalajele și deosebirile dintre acestea, imaginea creată de globalizare fiind contrastantă și dramatică. Realitatea devine astfel complexă și dinamică la întâlnirea acestor societăți ce se află în etape diferite de dezvoltare, premodern, modern și postmodern, solicitând individului o capacitate deosebită de adaptare și înțelegere.

Istoria umanității evidențiază momente de plin avânt, de expansiune a societăților, urmate de perioade de stabilizare și consolidare a noilor cuceriri. Aceasta pare să urmeze structura universului, să ia o formă helicoidală, în care diverse culturi și civilizații sunt prinse ca într-un vârtej, reconfigurându-se pe o nouă spirală superioară și tinzând spre o spirală finală a civilizației umane în ansamblu.

Statele sunt prinse în această spirală a construcției globale, într-un mecanism complex de interconexiuni prin care viața fiecărui individ ajunge să fie interdependentă de viața celorlalți locuitori ai planetei, indiferent de localizarea acestora.

Autorul identifică o serie de perechi antinomice, precum individualismul și colectivismul, religia și știința, monarhia și republica, comunismul și capitalismul, economia centralizată și economia de piață, a căror interacțiune a avut rolul de a lărgi anvergura perspectivei și acțiunii umane pe un model spiralat. Se observă două dimensiuni ale globalizării, aducând la un loc libertatea și egalitatea cu imperialismul și colonizarea, monarhia cu republica, armonizarea, recunoașterea și respectarea reciprocă între diferitele civilizații și culturi contemporane, dar și conflictualitatea dintre civilizațiile mării și cele ale pământului, dintre Occident și Orient,

Creștinism și Islam, în binecunoscuta paradigmă huntingtoniană a ciocnirii dintre civilizații.

Continentul european a fost epicentrul evoluțiilor cu extensii globale, dominat de paradigma economică sub forma de fluxuri de bunuri/servicii, tehnologie, capital, persoane, care au căpătat o anvergură mondială și care se datorează nu numai acestuia, ci și Orientului. Contactul cu Europa a avut un impact semnificativ pentru culturile și civilizațiile amerindiene, africane, australe, indiene, chineze și japoneze.

Misionarismul religios, practicile comerciale, acțiunile militare, exportul de idelogii, doctrinele politico-economice și evoluțiile spectaculoase în planul descoperirilor tehnico-științifice au avut rolul de a penetra și modifica practicile sociale și în cele mai conservatoare societăți, fiind acaparate de inerția globalizării.

Reformele religioase au avut un impact puternic în planul conștiințelor individuale, perspectiva religioasă de cuantificare a cunoașterii despre lume făcând loc celei științifice, raționale, iar raportarea omului la realitatea înconjurătoare manifestându-se printr-o migrație de la perspectiva mistică spre cea rațională.

Revoluția informațională, generată de telecomunicații, telefonia mobilă și internet, a făcut posibilă transcederea legăturilor către cele mai îndepărtate colțuri ale lumii, accesul la informație devenind la îndemâna oricui, însă globalitatea virtuală, şi nu accesată prin intermediul experienţei directe, creează o iluzie a accesibilităţii, generează noi practici sociale şi creează dependenţe de ordin psihologic. Se creează o sferă publică virtuală de anvergură globală, în care se dezvoltă platforme de socializare care interconectează indivizii, concurând cu spaţiile de socializare tradiţionale. Acest mediu de socializare cuprinde un volum mare de informaţie nefiltrată, invadând psihicul individului, și relevă o distincție semnificativă între profilul de individ globalizator şi cel al individului globalizat.

Revoluțiile și războaiele ce au marcat trecerea de la o perioadă a evoluției umanității la alta au trezit conștiința individuală, au determinat schimbări ale concepțiilor și credințelor, reconfigurând permanent construcțiile socio-politice și practicile sociale de supraviețuire aferente.

În urma celui de Al Doilea Război Mondial are loc o triere între diferitele ideologii, rămânând două dintre acestea: capitalismul și comunismul. Capitalismul era caracterizat de individualism, liberalism și etica protestantă, valori culturale specifice lumii anglo-saxone, cu extensie americană. În comunism erau proiectate colectivismul, autoritarismul și perceptele religiei ortodoxe.

Ambele ideologii au fost construite în interes economic și gândite ca

sisteme economice și apoi politice, ce s-au completat pe parcurs, generând globalizarea lumii şi influenţând puternic împărţirea indivizilor în globalizatori şi globalizaţi. Capitalismul a avut ca efect în primul rând construirea de indivizi deținători ai unui capital privat, în timp ce comunismul a avut ca rezultat crearea de membri obedienţi ai masei lipsiţi de posibilitatea de a acumula capital privat. Această structurare scoate la lumina secolului al XXI-lea o nouă elită globală, un nou proletariat la nivel global, mai puțin conștient de locul și rolul ce-i revin în societate.

Structurarea lumii pe criterii economice și de competitivitate atrage cu sine și pervertirea idealurilor umanitare, exercitarea drepturilor și libertăților devenind condiționată de statutul economic al indivizilor.

Globalizarea pare împărţită în trei lumi: Occidentul capitalist, Spaţiul de influenţă ex-sovietică, comunist, şi restul, în care distribuția bunăstării în lume se realizează potrivit acestei împărțiri.

Noua realitate globală a adus faţă în faţă popoarele obediente din fostul areal de influenţă sovietică, alcătuite din indivizi egali şi fără capital privat, cu marii întreprinzători ai Occidentului şi corporaţiile lor. Prinşi în această construcţie globală, indivizii porneau din punct de vedere teoretic şi principial de pe premise de egalitate de şanse, însă din punct de vedere practic, inegalităţile erau izbitoare.

Realităţile prezentului decurg din cele ale trecutului, influenţând modul în care sunt concepute regulile economiei globale. Europa Occidentală a fost cea care a generat globalizarea, creând în mod inevitabil anumite decalaje de ordin istoric și inegalităţi.

Fără o fundamentare istorică, națiunea americană și-a creat una național-economică, cu valențe universaliste ce a reprezentat un exemplu de urmat pentru alte națiuni. Astfel, industrializarea și urbanizarea au pornit din această zonă geografică și s-au extins și la alte societăți ale lumii pe parcursul modernității, contribuind la erodarea fondului şi formelor anterioare, la reconfigurarea structurii etnice a societăților pe principii național-economice, creând un trend de uniformizare socială la nivelul tuturor națiunilor care au aderat.

Sistemul economiei libere de piață își arată limitele în raport cu idealul democratic, favorizând constituirea de monopoluri economice care susțin mai departe existența monopolurilor politice.

Autorul semnalează faptul că postmodernitatea se definește prin pronunțate tendințe de destructurare și redefinire a fondurilor și formelor consacrate pe parcursul modernității, noțiuni reper în problematica teoriilor contractualiste și a drepturilor omului, precum cele de suveranitate, națiune, cetățenie, familie etc., care sunt reconfigurate și reconceptualizate.

Modernitatea a adus transformări macro-structurale care au schimbat premisele inițiale ale teoriilor contractualiste și configurarea drepturilor omului. Anumite elemente fundamentale ale societății își schimbă însemnătatea, noțiunea de cetățenie începe să fie golită de conținutul său etnic; suveranitatea națională devine limitată prin amestecul extern în treburile interne ale statului și a prevalării dreptului internațional asupra celui național; structura familiei suferă modificări prin introducerea unor noi drepturi ale minorităților și reglementării în acest sens, iar starea de excepție tinde să devină regulă ceea ce creează funcționarea societății la periferia contractului social.

Statul începe să fie decăzut din calitatea sa de garant al drepturilor omului, garantarea acestora devenind apanajul comunității internaționale. În acest caz, consider că această problemă survine și pe fondul neîncrederii în așa-zișii reprezentanți ai cetățenilor din cadrul parlamentelor, care își folosesc puterea în propriul interes sau al anumitor categorii și mai puțin în folosul tuturor. În aceste condiții, are loc o degradare a democrației, care vine să golească de conținut discursul politic, creând o discrepanță majoră între vorbe și fapte. Se dezvoltă astfel gherila urbană, care reprezintă faze standard ale unui protest, în condițiile în care factorii decizionali ai unei societăți nu dau curs revendicărilor străzii și ajung să fie înlăturați din funcțiile și demnitățile publice deținute.

Majoritățile naționale par a pierde puterea în favoarea minorităților, acestea dintâi ajung să se simtă constrânse, să nu se mai regăsească și să nu se mai simtă reprezentate conform valorilor și aspirațiile la care aderă, iar cele din urmă încep să joace un rol activ, beneficiind de o discriminare pozitivă. De asemenea, multiculturalismul a devenit regula în spațiul public, în timp ce valorile naționale devin excepția, fiind devalorizate intenționat pentru reducerea suveranității naționale și poziției majorității naționale.

Fluxurile migratorii generate de colapsul statelor din zona islamică, dar și africană, reprezintă o mișcare a populației dinspre zonele destabilizate către societățile care își păstrează coerența evolutivă, și în care apare riscul de a le destabiliza și pe acestea, perturbând profund funcționarea lor. Populismul este un alt fenomen tratat de autor în cadrul analizării fațetelor globalizării, care este asociat mișcărilor de emancipare națională din secolul XIX, dar care poate antrena mari mase de oameni cu scopul redefinirii ordinii mondiale.

Era modernității devine și era războiului hibrid, care presupune mutarea semnificativă a centrului de greutate de pe capabilitățile militare clasice pe cele ale formelor de violență neregulată și neconvențională, con-

stând în acțiuni teroriste, atacuri cibernetice, constrângeri economice, politice și diplomatice, de natură a crea inițiatorului un avantaj strategic în fața adversarilor. De asemenea, războiul devine non-linear, prin dispariția liniei de demarcație dintre perioadele de pace și cele de conflict.

Astfel de realități sociale relevă impasul în care a ajuns civilizația umană, atrage atenția asupra actualului mediu de securitate la nivel individual, statal și internațional, solicitând stabilirea unui nou cadru normativ-instituțional al lumii și indicând începutul unei noi ordini mondiale.

Omenirea se află în situația negocierii unui nou contract social, care aduce îngrijorări în ceea ce privesc condițiile de încheierea ale acestuia deoarece anterioara negociere s-a manifestat prin folosirea violenței, generând traume și drame la nivel global. O posibilă soluție oferită de autor ar fi aceea a identificării tuturor actorilor care sunt implicați în derularea contractului social, precum și reglementarea rolului și comportamentului lor în relația directă cu cetățenii de rând.

Cartea „Avatarurile globalizării" analizează în mod deosebit două sisteme de organizare, cel britanic și cel francez, dând exemplu și modelul democrației elvețiene, care reprezintă un indiciu valoros în reconfigurarea democrației.

Evoluțiile privind România sunt îngrijorătoare, deoarece aceasta se află la granița dintre marile puteri, iar prezervarea statalității românești într-un context marcat de incertitudine și insecuritate reprezintă un deziderat și necesită o redeșteptare națională și valorificarea parteneriatelor internaționale.

Autorul Mihai-Bogdan Marian pune accentul în principal pe aspectele negative ale globalizării, stăruind asupra rolului important al statelor în păstrarea suveranității naționale și protejarea cetățenilor de posibilitățile de control social. Așa cum suna titlul cărții, globalizarea denotă mai multe avataruri care trebuie atent observate și analizate pentru evitarea unui curs al lucrurilor cu caracter mondial, cu consecințe dezastruoase asupra viitorului urmașilor noștri. Alegerile pe care societățile le fac în prezent se vor îndrepta fie către o democrație globală, fie către crearea unui imperiu universal.

Titus Vîjeu, Florin Mihăilescu sau Imaginea imaginii de film, Editura Noi Media Print, Bucureşti, 2017

Petru Emil STANCIU

Cu puţin timp în urmă, la unul dintre cele mai aşteptate evenimente ale anului – Gala Premiilor UCIN 2018, volumul „Florin Mihăilescu sau Imaginea imaginii de film" (Editura Noi Media Print, 2017, Colecția CINEMAgrafia, 192 pagini) al criticului şi istoricului cinematografic Titus Vîjeu a fost distins cu „Premiul George Littera". Volumul premiat la cea de-a 46-a Gală a Premiilor UCIN, într-un spectacol grandios, care a reunit marile nume ale cinematografiei româneşti – întregeşte – şi diversifică, potenţează quasicomplementar un demers excepţional al enciclopedistului Titus Vîjeu: „Cel mai important eveniment editorial cinematografic al ultimilor patru-cinci ani este, neîndoios, apariţia la selecta editură Noi Media Print a celor cinci volume monografice consacrate de enciclopedistul Titus Vîjeu unor cineaşti reprezentativi ai cinematografiei naţionale, Dan Piţa, Mircea Daneliuc, Elisabeta Bostan şi Nicolae Mărgineanu. Chiar dacă la unele dintre aceste volume m-am referit în comentarii anterioare (din revista „Contemporanul" sau din revista „Film"), voi lua în discuţie, acum, întreg ciclul monografic al eminentului critic şi teoretician Titus Vîjeu, o operă cu titlu de excepţie în publicistica editorială românească. Primele două volume ale acestui impresionant ciclu au fost consacrate regizorului Dan Piţa: primul, apărut în noiembrie 2012, era intitulat „Dan Piţa – Arta privirii", iar al doilea „Cinema, cinema, cinema… Dialoguri cu Dan Piţa". În octombrie 2015 a apărut volumul „Mircea Daneliuc – monsieur l'auteur sau lupul singuratic al filmului românesc", despre care, de asemenea, am scris la ora apariţiei. Volumul consacrat regizoarei Elisabeta Bostan, intitulat „Elisabeta Bostan – Imaginarium sau filmul în împărăţia candorii", este, de aseme-

nea, o carte de-a dreptul pasionantă, de intensă originalitate, dedicată unei regizoare-nepereche. Dintr-un capitol concluziv al volumului, am reţinut o caracterizare esenţială: Elisabeta Bostan a realizat filme „fără chipul şi asemănarea altora". „De-a dreptul performant este şi volumul lui Titus Vîjeu «Nicolae Mărgineanu – filmul sau invizibilul vizibil», în care filmul şi viaţa dialoghează permanent, realităţile cinematografice se intersectează consecvent cu realităţile social-politice ale epocii, biografia cineastului se întâlneşte, pas cu pas, cu existenţa propriu-zisă a personajului investigat, familia cineastului revenind insistent în cadru (ilustrul părinte, victimă tragică a regimului totalitar, superba soţie, Maria Ploae, o actriţă pentru toate anotimpurile, cei patru copii, Petru, Ana, Nicolae jr. şi Oana-Maria, angrenaţi, cu toţii, în lumea filmului), familia cinematografică a regizorului devenind, de asemenea, personaj principal al volumului." (Călin Căliman: Titus Vîjeu, enciclopedistul în revista „Film", nr. 08/22 august 2017)

Simpla parcurgere a Filmografiei directorului de fotografie Florin Mihăilescu justifică elocvent opţiunea autorului: 1972 – Bucuroși de oaspeți, scurtmetraj (r. Nicolae Corjos); 1973 – Un august în flăcări (serial TV, alături de Iosif Demian, Ștefan Horvath, Aurel Kostrakievicz, regia: Dan Pița, Alexandru Tatos, Radu Gabrea, Doru Năstase); 1974 – Filip cel bun (r. Dan Pița); 1975 – Cursa (r. Mircea Daneliuc); – Orașul văzut de sus (r. Lucian Bratu); 1976 – Mere roșii (r. Alexandru Tatos); 1977 – Ediție specială (r. Mircea Daneliuc); – Rătăcire (r. Alexandru Tatos); 1978 – Mai presus de orice (în colaborare cu Anghel Deca și în regia lui Dan Pița și Nicolae Mărgineanu); 1979 – Bietul Ioanide (r. Dan Pița); – Duios Anastasia trecea (r. Alexandru Tatos); 1982 – De ce trag clopotele, Mitică? (r. Lucian Pintilie); – Ochi de urs (r. Stere Gulea); – Secvențe (r. Alexandru Tatos); 1983 – Conrad Haas (r. Frieder Schuller); – Fructe de pădure (r. Alexandru Tatos); – Zacharias (alături de Nicolae Girardi și Marian Stanciu, în regia lui Claude Grimberg); 1984 – Cumpărătorul de clopote (r. Frieder Schuller, Alexandru Tatos); 1986 – Răstimp (alături de Vlad Păunescu, în regia lui Frieder Schuller); 1987 – Iacob (r. Mircea Daneliuc); 1988 – Există joi? (r. Adrian Petringenaru); 1990 – Tusea și junghiul (r. Mircea Daneliuc); 1991 – A unsprezecea poruncă (r. Mircea Daneliuc); 1992 – Timpul liber (r. Valeriu Drăgușanu); – Vulpe vânător (r. Stere Gulea); 1993 – Această lehamite (r. Mircea Daneliuc); 1994 – Trepte către teatrul de mâine (lungmetraj documentar în regia lui Florin Mihăilescu); 1995 – Privire din interior (scurtmetraj documentar în regia lui Florin Mihăilescu); 2001 – Tu ne marcheras jamais seul (r. Gilles Chevalier); 2003 – Italiencele (r. Napoleon Helmis); –

Orient Expres (r. Sergiu Nicolaescu); 2004 – Alogic II (scurtmetraj în regia lui Florin Kevorkian); – Conturul norilor (scurtmetraj în regia lui Marius Șopterean); – Despre morți numai de bine (r. Claudiu Romilă); 2007 – Marea integrare (r. Marius Șopterean); 2008 – Luna verde (r. Alexa Visarion)

Dintre numeroasele premii cu care a fost distins directorul de fotografie Florin Mihăilescu pentru multe din aceste filme, amintim: – ACIN - 1975 pentru Cursa (r. Mircea Daneliuc) și Filip cel bun (r. Dan Pița); – ACIN - 1987 pentru Iacob (r. Mircea Daneliuc); – UCIN - 1990 pentru De ce trag clopotele, Mitică? (r. Lucian Pintilie); – UCIN - 1993 pentru Vulpe vânător (r. Stere Gulea) și Timpul liber (r. Valeriu Drăgușanu); – Premiul special UCIN 1994 pentru Trepte către teatrul de mâine, un documentar de lungmetraj regizat de chiar Florin Mihăilescu. Lesne de observat, în cele aproape 40 de filme, directorul de fotografie, şi nu de imagine, cum precizează argumentat Florin Mihăilescu, a colaborat îndeaproape cu majoritatea marilor regizori contemporani, unii deja consacraţi, alţii aflaţi la începutul afirmării în perioada respectivei filmări. Este de la sine înţeles că aceste trudnice colaborări regizor-director de fotografie nu doar că au concurat nemijlocit la succesul amintitelor filme, dar s-au constituit şi într-un necesar ad hoc schimb de experienţă cinematografică, Mihăilescu fiind un imaginativ coechipier, un necesar şi inspirat coautor.

Această cooperare sine qua non, binom unitar, este surprinsă, este reliefată de Titus Vîjeu chiar în primele paragrafe ale primului capitol – Close-up-al volumului: „Florin, nu pleca!”, se aude vocea lui Tatos, care, potrivit scenariului, urmează să discute cu echipa povestea lui Matei, ilegalistul, după ce tocmai se vizionaseră imaginile document legate de ceea ce Partidul ținea neapărat să fie denumită Insurecția antifascistă și antiimperialistă de la 23 August 1944. Numai că Florin nu-și ascultă colegul, care este, desigur, șeful echipei de filmare, dar care trebuie să se mulțumească cu prezența celorlalți actori și tehnicieni. Operatorul dispare rapid și nu pare a avea sentimentul că este un rezistent la politica partidului unic. Plictisit și obosit este, fără îndoială. Și știe că de el depinde cum va arăta filmul ce se va numi – nu-i așa? – Fericirea...

Din povestea aceasta a viitoarei producții cinematografice se va naște însă un cu totul alt film. Se numește „Secvențe” și poartă drept motto, ca pe un talisman, cuvintele lui Mihai Eminescu: „Adevărul e stăpânul nostru, nu noi stăpânim adevărul.” Cine are urechi să audă și, mai ales, fiind vorba de un film, cine are ochi să vadă...

Apelând la clasica formulă a „filmului în film”, Tatos și-a propus „să bată mult mai departe, lovind în soluțiile repertoriale ale filmului național și, de aici, în însuși sistemul politic ce utiliza cinematografia

ca principală armă de propagandă. Consecința este enunțată la un moment dat de însuși operatorul ce refuzase să rămână la discuția despre eroul neprihănit al Insurecției: „În filmele noastre, oamenii nu mor, nu trăiesc. Le punem numere pe tricou să-i recunoaștem”. Anul în care Florin Mihăilescu (de data aceasta și actor!) rostea pe ecran sus amintitele vorbe era 1983. Un an complicat, al sărăciei tot mai vizibile, al lipsei de hrană pentru populație (episoadele Telefonul și Prospecția vor furniza multe probe ale eșecurilor economice ale socialismului biruitor) și, nu în ultimul rând, a fost anul celebrei Conferințe de la Mangalia la care Nicolae Ceaușescu a condamnat cu furie „derapajele” ideologice ale unei cinematografii ce se încăpățâna să spună lucrurilor pe nume sau, în orice caz, să spună „altfel” decât o îndrumau cu entuziasm oficialităţile.

Ieșirea din ficțiune și pătrunderea în realitatea curentă creează întotdeauna o falie, indiferent de lumea descrisă. Cu atât mai abitir într-un sistem politic ce folosise dintotdeauna ficțiunea ca factor de cosmetizare a realității. „Secvențe” este filmul în care amintita falie a fost filmată de Florin Mihăilescu cu știința profesională a marilor directori de fotografie. „Sunt în principiu pentru ideea că actorul trebuie să aibă o maximă independență față de cameră; în limite prestabilite, pentru a putea face posibilă priza imaginii. Cu această idee toată lumea este de acord. Problemele apar atunci când începi să dai limite. Din păcate, puțini actori, la noi, cunosc câte ceva din problema relației tehnice actor-cameră. (...) Actorii profesioniști de cinema știu bine azi că parteneriatul cu imaginea este însăși esența filmului.”

Desigur, fiecare film, fiecare nouă acumulare, fiecare astfel de parteneriat îl îmbogăţeşte profesional, artistic şi pe cineastul nostru, dar şi alte varii experienţe, mai mult sau mai puţin relevante, îi conferă alte şi alte oportunităţi ce vor fi valorificate aplicat. „Există în viața profesională a lui Florin Mihăilescu un episod ce se cuvine relevat, chiar dacă el nu are decât aparent legătură cu meseria practicată, aceea de director de fotografie. De altfel, abordarea exercițiului critic – căci despre acesta este vorba – se producea prin ceea ce autorul va mărturisi peste ani, plin de modestie, că avea în intenție: construirea unui „sistem critic, cu o analiză decentă și cât de cât doctă asupra imaginii”.

Articolele respective au fost publicate în revista Cinema în anii 1984-1986, poate cei mai dificili pentru producția noastră cinematografică. ...textele lui Florin Mihăilescu au reprezentat în epocă expresia unei certe libertăți de gândire, repudiind sloganul politic al vremii și formulările conjuncturale. „Propunerea Cristinei Corciovescu de a scrie pentru revistă câte ceva despre filmele care mişu-

nau în jurul nostru în epocă mi-au dat o stare de panică straşnică. A trebuit să insiste, să-mi amintească tot timpul termenele de predare, fiindcă mereu eram în întârzâiere. Măcar am învăţat să scriu la maşină şi am devenit important în ochii familiei. Nici atunci şi nici acum nu am vocaţia de a scrie pentru alţii, de a fi citit de public, de teama unui ridicol altul de cât cel pentru care mă expuneam făcând imagine de film, ceea ce îmi place cel mai mult pe lume." Din păcate, salutara reeditare a acestor scrieri într-o culegere de uz didactic la UNATC-Press, sub titlul „De ce Papa Méliès n-ar fi putut scufunda Japonia", n-a avut parte de o difuzare adecvată.

„Pentru Florin Mihăilescu colaborarea cu mulți dintre regizorii tineri ai epocii a însemnat nu doar un gest de solidaritate a vârstei, ci și unul al solidarității artistice, sub semnul unei necesare relansări a cinematografiei naționale după izbânzile izolate din deceniul anterior (filme de Ion Popescu Gopo, Victor Iliu, Liviu Ciulei, Lucian Pintilie ș.a.)", apreciază Titus Vîjeu.

Noul director de fotografie se va impune firesc, alături de confrați precum Mircea Daneliuc, Dan Pița, Alexandru Tatos și Stere Gulea, cu care va semna filme menite să fixeze o primă constelație cinematografică românească, fenomen ce avea să se repete peste decenii cu reprezentanții așa-zisului „nou cinema românesc".

Lucrarea sa, întinsă pe durata unei jumătăți de veac, a onorat producții de televiziune, scurt și medii metraje artistice ori documentare, zăbovind temeinic în lungmetrajul artistic, de la Cursa (r. Mircea Daneliuc) și Filip cel bun (r. Dan Pița), ambele din 1975, la Luna verde, regizată de Alexa Visarion în 2008.

Florin Mihăilescu a semnat imaginea a zeci de filme, unele reprezentând valori de seamă ale cinemaului românesc: Mere roșii – 1976, Duios Anastasia trecea – 1979 ori Secvențe – 1982 (în regia lui Alexandru Tatos), Bietul Ioanide – 1979 (r. Dan Pița) sau Ochi de urs – 1982, ecranizarea după Sadoveanu a lui Stere Gulea, ca să nu mai mai vorbim de cooperarea cu Mircea Daneliuc la filme atât de diferite, precum Ediție specială – 1977, Iacob – 1987, Tusea și Junghiul – 1990, A unsprezecea poruncă – 1991, Această lehamite – 1994.

Considerându-l pe Florin Mihăilescu un „mare artist al imaginii", Călin Căliman află în Iacob „soluții artistice ideale" pe care directorul de fotografie le-a folosit cu abilitate.

La rându-i, Magda Mihăilescu va distinge „știința planurilor apropiate ale lui Florin Mihăilescu" în Bietul Ioanide, în care o minunată galerie de portrete este realizată de magistralul operator cu „o imagine savant elaborată", cum avea să constate același Călin Căliman.

Practic, în toate filmele lui Florin Mihăilescu imaginea rezistă pentru că

a fost gândită să-și manifeste autonomia estetică în raport cu discursul patetic al temei, iar atunci când el a irupt din spatele camerei, devenind vizibil într-o dezbatere cinematografică plină de curaj precum Secvențe (r. Alexandru Tatos), „echivocul «ficțiune» – «realitate» își află expresia supremă într-o repetată mise en abîme, operație care constituie practic subiectul acestui film foarte inteligent". Această observație a unui cărturar profund precum regretatul istoric literar Ovid S. Crohmălniceanu, apărută în nr. 2/1983 al revistei Cinema, se întemeia pe faptul că „tribulațiile din studio sunt iarăși «jucate», a mai existat o «cameră» care a înregistrat totul, absorbind întreg actul demascării cinematografului într-o ficțiune bazată pe virtuțile lui iluzioniste și numită Secvențe".

„Într-adevăr, remarcă Titus Vîjeu, camera pe care personajul Florin Mihăilescu o ține în mână, trăgând cadre scurte sau lungi, este capturată de celălalt aparat de filmat, invizibil, care înregistrează tot zbuciumul grupei de cineaști, într-un eroic anonimat". O tactică similară fusese utilizată în Cursa, unde o echipă de televiziune, dotată, desigur, cu propriile mijloace audiovizuale de înregistrare, era „absorbită" de lentila nevăzută a camerei devoratoare a filmului lui Daneliuc.

Florin Mihăilescu nu și-a așezat niciodată izbânzile sub semnul unei spontaneități genial, ci le-a rostuit sub însemnele unei elaborări sistematice. Astfel, pentru filmările la De ce trag clopotele, Mitică? a studiat îndelung Bucureștiul memorat de lucrările lui Preziosi și ale altor artiști pentru a se simți în largul său în lumea carnavalescă a lui Caragiale, relansată de marele talent al lui Lucian Pintilie.

Această veche-nouă lume pe care-o propunea filmul sus-amintit începea odată cu înscrierea sa în caligrafia vizuală a lui Florin Mihăilescu.

Dar să ne întoarcem la Caragiale și la lumea propusă de Pintilie în finalul scenariului său: „Unii intră în apă până la genunchi, alții plutesc în costume de carnaval pe sloiuri la vale. Muzica tarafului. Traveling de-a lungul mahalalei. În mișcarea lor haotică, dezordonată, colorată, încrucișează muncitori – în haine ponosite, tipuri grave, fără veselie, cu alt soi de lumină în ochi, ființe de pe o altă planetă".

„Am scris această carte imaginându-l pe Florin Mihăilescu, în spatele camerei, atent la lumea aceasta stranie ce trebuie să dobândească «un alt soi de lumină în ochi», o lumină aproape fosforescentă, menită să îi certifice o altă provenienței astrală..."

Eveniment

Dublă sărbătoare

dr. Irina AIRINEI

Arad și Oradea: Manifestări dedicate Centenarului Marii Uniri şi împlinirii a 70 de ani de la înfiinţarea Statului Israel

Motto: „Când România sărbătorește 100 de ani de la Marea Unire, Israel sărbătorește 70 de ani de la înființarea Statului Israel, dar totodată sărbătorim și 70 de ani de relații diplomatice neîntrerupte între Israel și Romania." (Ambasadoarea Statului Israel în România, TAMAR SAMASH, februarie 2018)

Sinagoga neologă din municipiul Arad a găzduit vineri, 11 mai, o manifestare dedicată Centenarului Marii Uniri şi împlinirii a 70 de ani de la proclamarea independenţei Statului Israel, manifestare organizată de Centrul de studii iudaice „Academician Nicolae Cajal", din cadrul Universităţii de Vest „Vasile Goldiş", în parteneriat cu Comunitatea Evreilor din Arad şi cu Colegiul de artă „Sabin Drăgoi". Manifestarea a fost deschisă de Preşedintele Comunității evreiești din Arad, ing. Ionel Schlessinger, care a pus în lumină importanța celor două aniversări pentru țările noastre, Israel și România, legate prin atâtea elemente comune.

„Manifestarea a avut un oaspete special, poeta Ada Segal Shefer, din Israel, poetă de origine română, care a recitat câteva poezii din placheta de versuri intitulată «My Sun Land, România 100 – Israel 70. Soarele Meu, Pământul meu», apărută sub egida Asociaţiei Anima Fori, condusă de dr. Irina Airinei Vasile", a declarat, pentru AGERPRES, prof. Univ. dr. Marius Grec, directorul Centrului de Studii Iudaice.

Potrivit acestuia, manifestarea a fost organizată de Centrul de Studii Iudaice, pentru a marca împlinirea a 70 de ani de la proclamarea Statului Israel şi, de asemenea, împlinirea a 100 de ani de la formarea României Mari.

„De asemenea, tot cu această ocazie am lansat şi revista «Studii Iudaica Aradensis» a Centrului de Studii

Iudaice din Arad, un număr dedicat împlinirii a 70 de ani de la formarea Statului Israel. Articolele din cuprinsul revistei se referă atât la istoria Israelului, cât şi la istoria comunităţii evreieşti din Arad, o comunitate foarte activă, comunitate ce a contribuit decisiv într-o anumită perioadă la dezvoltarea oraşului", a mai spus Marius Grec.

Programul manifestării a fost completat cu recitalurile a două coruri de la Colegiul de Artă „Sabin Drăgoi" din Arad, „Armonia", condus de prof. Monica Tebuie şi, respectiv, „Clopoţei de argint", condus de prof. Adina Gabor, acompaniamentul la pian fiind asigurat de prof. Dor Niculescu.

La finalul manifestării, poeta Ada Segal Shefer a dăruit participanţilor câte un exemplar din recent apăruta sa plachetă de versuri, susţinând o sesiune de autografe.

„Am venit cu mari emoţii la Arad, pentru a lua parte la manifestarea ce tocmai s-a încheiat, deoarece, având în vedere că am părăsit România de o bună bucată de timp, ca tânără poetă, iar acum am revenit ca o poetă matură, cu anumită experienţă de viaţă, cu o anumită experienţă în ceea ce priveşte scrisul şi cu multe amintiri, închizând astfel un cerc care a rămas deschis până acum", a declarat poeta, la rândul său, pentru AGERPRES.

Întrebată în ce mod a fost influenţată, ca stil, poezia sa de marea poetă română Nina Cassian, al cărei discipol a fost în anii tinereţii sale, Ada Segal Shefer a afirmat că, fără a fi decisivă, influenţa acesteia a fost una foarte importantă.

„Nina Cassian a fost o poetă de avangardă, aşa cum mă consider şi eu. Au existat uneori conflicte între noi din punctul de vedere al stilului, pentru că, aşa cum am spus-o în mai multe rânduri, m-a trimis în braţele lui Eminescu. Pentru mine a fost şi va rămâne o mare DOAMNĂ, o mare reprezentantă a poeziei româneşti, iar pentru mine a fost o mare onoare şi să îi fiu discipol”, a adăugat poeta.

Născută în Bucureşti la începutul deceniului cinci al secolului trecut, Ada (Adela) Segal Shefer a absolvit liceul „Matei Basarab” din Capitală, era la începuturile carierei sale în ale scrisului, după cum i-a spus Nina Cassian, „o saltimbancă a metaforelor”, o romantică pierdută şi regăsită pe pânza unică a viselor dintr-un athanor interior (...)

A părăsit România în anul 1970, luând cu ea întreg tezaurul pe care Nina Cassian i l-a dat.

Două zile mai târziu, pe 13 mai, Comunitatea evreiască din Oradea și-a deschis porțile sărbătorind Ziua Ierusalimului. Alocuțiuni de suflet au rostit, în deschidere, directorul Centrului Comunitar Evreiesc Andrei Seidler și Felix Koppelmann, preşedintele Comunităţii Evreilor din Oradea, care au evocat istoria frământată a Ierusalimului și rolul major al Ierusalimului în actualitate. La manifestare a participat ca invitată Ada Segal Shefer, din Israel, care a reiterat programul dedicat Centenarului Marii Uniri a României și aniversării a șapte decenii de independență a Statului Israel evocând, în versuri pline de emoție, România unită, care i-a dat naștere, și Țara Făgăduinței, care i-a devenit mamă de adopție și unde și-a împlinit viața cu rădăcini românești. Rădăcini evocate în cântecele învăluitoare ale minunatului tenor Schlomo Josefsohn, care au încheiat o zi luminoasă din viața Comunității evreiești din Oradea.

Conferinţa Internaţională. Eficienţa normelor legale – ediţia a 7-a

Democraţia prin legea civilă, legea penală şi justiţia 17-19 mai 2018, Cluj-Napoca, România

Alexandra BUCUR

În perioada 17-19 mai 2018, a avut loc la Cluj-Napoca a 7-a ediție a CONFERINȚEI INTERNAȚIONALE „EFICIENȚA NORMELOR LEGALE – DEMOCRAȚIA PRIN LEGEA CIVILĂ, LEGEA PENALĂ ȘI JUSTIȚIE”.

Conferința, care a fost un real succes, a avut loc sub coordonarea doamnei ELENA-MIHAELA FODOR, prof. univ. dr. Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”. Cu această ocazie, s-a oferit specialiștilor cadrul adecvat pentru schimburile de idei, exprimarea opiniilor și comunicarea celor mai noi cercetări științifice.

Din comitetul științific au făcut parte IRINA MOROIANU-ZLĂTESCU, profesor universitar – Școala Națională de Studii Politice și Administrative, membru în Consiliul de administrație al Agenției pentru Drepturi Fundamentale a Uniunii Europene (FRA), membru al Academiei de Studii Juridice din România, membru al Consiliul Institutului de Drept European (ELI) București, România, MIRCEA CRISTE, profesor universitar, Universitatea de Vest din Timișoara, Avocatul Poporului Adjunct al României, AUREL CODOBAN, profesor universitar – Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”, România, MARIA ORLOV, conferențiar universitar, Ph.D. – Președinte al Institutului de Științe Administrative din Republica Moldova, CONSTANTIN DUVAC, profesor, Ph.D. – Academia de Poliție din România, GORDANA GASMI, profesor universitar, Ph.D. – expert al Consiliului Europei pentru drepturile omului, cercetător principal la Institutul de Drept Comparativ, Belgrad, pro-

fesor de Drept la Facultatea „Dositej” din Belgrad, LUDO VENY, Professor, Ph.D. – University of Gent, Belgium ș.a.

Printre instituțiile implicate în organizarea conferinței s-au aflat Academia Română, filiala Cluj., Institutul de Istorie „George Barițiu”, Departamentul de Cercetări Sociale și Umaniste, Colegiul Medicilor Cluj Napoca, Institutul de Științe Administrative Republica Moldova Chișinău, Moldova, Autoritatea Națională de Supraveghere a Prelucrării Datelor cu Caracter Personal, Asociația Română de Științe Penale București, România, Societatea Română de Autori și Edituri de Lucrări Științifice PERGAM București, România, Asociația științifică pentru drepturile de proprietate intelectuală București, România, Asociația Absolvenților Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir” București, Facultatea de Drept Cluj-Napoca, Eco Fundația România, Asociația pentru Studii Economice și Sociale și Prognoză ș.a.

Justiția este un factor important pentru democrație și trebuie să contribuie la menținerea unui echilibru corect între amenințările la adresa întregii societăți și a drepturilor individuale. Propunerile de noi legi privind organizarea sistemului de justiție au declanșat o discuție vie în cadrul societății, referitoare la cea mai bună reglementare care ar asigura o justiție independentă și imparțială.

Temele propuse pe acest subiect au fost: normele juridice civile care protejează democrația, regulile juridice civile adaptate la globalizare, normele juridice civile și obiceiurile culturale în schimbare, protecția demnității umane, normele și mecanismele naționale și internaționale de protecție a drepturilor omului și a democrației, reguli de combatere a acestora, probleme în domeniul regulilor privind detenția, influența globalizării asupra dreptului administrativ și fiscal, transparența în activitatea administrației, normele juridice administrative care sporesc rolul răspândirii bunelor practici ale administrației, mijloacele și mecanismele de asigurare a independența justiției, mijloace și mecanisme pentru asigurarea unei calități mai bune a justiției, mijloace și mecanisme pentru asigurarea unui proces echitabil, accesul la justiție.

Conferința a fost deschisă de către doamna IRINA MOROIANU-ZLĂTESCU, care a abordat dreptul românesc din punctul de vedere al continuității sale. De asemenea, domnul MIRCEA CRISTE a prezentat o viziune asupra democrație, din trecut în prezent. Totodată, a fost prezentă și doamna ANCA GEOROCEANU – Decanul Facultății de Drept din Cluj-Napoca din cadrul Universității „Dimitrie Cantemir”, care a urat succes tuturor specialiștilor prezenți.

Printre cei care au susținut lucrări în cadrul conferinței amintim pe ELE-

NA-MIHAELA FODOR – Transparența activității autorităților publice – o garanție a democrației, EMILIAN CIONGARU – Unele considerații istorice privind diviziunea dreptului în drept privat și public, LUDO VENY – Participarea cetățenilor la nivel local în Flandra, MACIEJ TROC – Răspunsurile naționale la constituționalismul supranațional în Uniunea Europeană, GABRIELA-AURA FODOR – Accesul copilului la justiție în cazurile de pornografie infantilă, VLADIMIR MĂTUȘAN – Unele considerații privind posibilitatea de modificare a titlului de executare, reprezentat printr-o hotărâre judecătorească definitivă privită din perspectiva legislației naționale și a jurisprudenței CEDO, MARIA ORLOV și ION BUZINSCHI – Jurisdicția administrativă în legislația Republicii Moldova, VLADIMIR RUSU – Principiul deschiderii și transparenței în activitatea autorităților administrative centrale în Republica Moldova, VLAD-DAN OANEA – Evoluția Fondului Național Bisericesc după Marea Uniune, VIOREL SÎRCA – Reintegrarea socială a delicvenților juvenili în lumina justiției restaurative, ALEXANDRU CORDOȘ – Clasificarea tematică a comunicării în filosofia juridică contemporană, ROXANA-ELENA VIȘAN – Răspunderea penală a copiilor în contextul global, LUCIA ȘTEFANIA AVRAM – Familia de imigranți conform legislației civile românești.

De asemenea, a avut loc lansarea cărții Dreptul sănătății – Health law, publicată sub egida Editurii Pro Universitaria. Coordonatorii lucrării au fost doamna Rodica Diana Apan și doamna Elena Mihaela Fodor. Având în vedere importata dreptului la sănătate și faptul că protecția sănătății este considerată un imperativ de interes general, cursul universitar abordează aspecte de o reală importanță atât pentru furnizorii de servicii de sănătate, cât și pentru beneficiarii acestora.

In memoriam

Ion Dodu Bălan

Nicolae MAREȘ

La 6 mai a plecat la cele veșnice profesorul univ. dr. Ion Dodu Bălan, reprezentantul de seamă al culturii românești la îngemănarea celor două secole. A plecat dintre noi poetul, istoricul literar, publicistul, criticul și neîntrecutul exeget, Omul drept și vertical, dascăl al câtorva generații de profesori și condeieri. Se odihnește acum sub teii din Cimitirul Belu, alături de marii scriitori ai neamului, după o suferință care l-a răpus năpraznic. Întâlnirea pe care ne-am dat-o telefonic, dacă va mai avea loc, va fi de-acum pe alte tărâmuri.

Ion Dodu Bălan va rămâne în memoria posterității drept figura cinstită și onestă a copilului născut la țară, în comuna Vaidei din Ardealul Sfânt, și care – ajuns la București – s-a ridicat până la cele mai înalte demnități, prin propria trudă.

N-a uitat nicioadată satul natal, învecinat cu Bințițul în care s-a născut și Aurel Vlaicu, pe care l-a evocat cu mare căldură în scrierile sale… A urmat gimnaziul de la Orăștie și apoi Liceul „Sf. Sava” din capitală. În condițiile extrem de grele ale României anilor ’50, a absolvit cu strălucire Facultatea de Litere a Universității

bucureștene, de vreme ce renumitul Ion Vianu l-a reținut ca asistent la catedra sa. Cu hărnicia copiilor care au vegheat și participat la semănatul și creșterea holdelor, Ion Dodu Bălan a trecut prin toate treptele universitare: de la asistent, lector, conferențiar, profesor, șef de catedră, decan și rector al Universității absolvite. Iată un drum intelectual strălucit. După 1989, aproape două decenii a funcționat tot ca profesor la Universitatea „Spiru Haret", unde s-a bucurat de cele mai înalte aprecieri; aici a fost înconjurat cu stimă și prețuire de colegi și de studenți.

Tudor Vianu a fost cel care i-a remarcat talentul, „vâna" de scriitor; a fost cel care l-a sprijinit și în cariera publicistică, încât, simultan cu activitatea de la catedră, a funcționat ca redactor la „Viața Românească", „Tânărul scriitor" și „Luceafărul". Ulterior, timp de decenii a colaborat cu toată presa culturală românească. A făcut „critică de întâmpinare" de aleasă ținută, a sprijinit și încurajat cordial tinerele talente, a fost nu numai un îndrumător, ci un prieten adevărat al generației lui Labiș, Nichita Stănescu, Adrian Păunescu. Portretele și cărțile sutelor de scriitori pe care i-a promovat și propagat sunt pilduitoare. Istoricii literari ai acestui secol trebuie să apeleze la exegezele sale pentru a-i înțelege mai bine pe Antim Ivireanul, Nicolae Iorga, Mihail Sadoveanu, Mihai Eminescu, George Călinescu, Tudor Vianu, Tudor Arghezi, Alexandru A. Philippide, Alexandru Rosetti, Camil Petrescu, Constantin Noica, Marin Sorescu, Petru Dumitriu, Dumitru Radu Popescu, Romulus Vulpescu, Dan Hăulică, Dumitru Popescu, Ion Gheorghe, Nicolae Dragoș, Nicolae Dan Fruntelată, Ștefan Mitroi etc. A lăsat risipite în paginile publicațiilor din toată țara aproape 2000 de articole, studii, contribuții.

Ca poet s-a remarcat cu trei florilegii de lirică meditativă, care se găsesc în volumele: Nelinişteа fântânii (1978), Arbori pentru veşnicii (1981) şi Cutremur de suflet (1996). O selecție s-ar cuveni alcătuită și retipărită de familie, eventual împreună cu alte manuscrise. Ion Dodu Bălan este și autorul unui poem în proză închinat aviatorului Aurel Vlaicu: Copilăria unui Icar 1974, premiat de Uniunea Scriitorilor.

De la autor cunosc faptul că, în ultimul timp, a lucrat la un studiu monografic despre George Coșbuc, cosângean, ardelean, pe care îl consideră drept poet al românismului, nu doar al țărănimii, potrivit matricei impusă de Gherea în mentalul românesc, cât și de critica anilor '50.

Ion Dodu Bălan rămâne în istoria literaturii române, a culturii românești în ansamblu, pentru efortul făcut, ca exeget, în restituirile redactate cu sârg și curaj a operei aparținând lui Octavian Goga. Nici un confrate de-al său n-a avut curajul lui Dodu Bălan de a-l retipări și propaga. El a început-o,

începând din 1970, cu multă persuasiune și convingere să îl prezinte pe Goga drept Poet al „pătimirii noastre", al dezrădăcinării, al Transilvaniei înrobite, considerându-l un *poeta vates* (prooroc, vizionar și mesianic), un Tirteu al „cântecelor fără țară", un deschizător de drumuri noi, **erou al ideii de unire națională** (sublinirea mea, N.M. – în acest an jubiliar). În monografia pe care i-a consacrat-o marelui poet, apărută într-un tiral de 30.000 de exemplare/ambele ediții, îl consideră pe înaintaș drept „crainic al dezrobirii neamului, un formidabil ziarist și orator de zile mari".

A putut face acest lucru doar Demnitarul Ion Dodu Bălan, cu prestația sa universitară ireproșabilă, cu notorietatea la care ajunsese. Cine putea să spună răspicat precum ardeleanul din Vaideni, din satul în care au fost trase clopotele la înmormântarea consăteanului lor la Belu.

„Observăm în treacăt – spune Ion Dodu Bălan – că „blestemul" lui Goga e rareori rostit; el rămâne adesea mut, pietrificat parcă, la picioarele unei revolte surde și zadarnice, pentru moment, dar nu lipsită de nădejdi în schimbări viitoare. Este o revoltă țâșnită în versurile poetului din lumea satelor ardelene, din suferința *plugarilor,* având credința, datornică uneori a semănătorismului, că numai acolo zac energiile uimitoare, nebănuite ale poporului, singurele în stare să realizeze prin lupta lor o dreptate națională și socială; de aceea, sufletul poetului se apleacă smerit în fața martirilor satelor." Se știa bine atunci că „martirii satelor" nu dispăruse din România anilor de tristă amintire.

La fel s-a întâmplat și cu marele scriitor și diplomat vertical, ardelean, Aron Cotruș, cel exilat în America în 1944. Pentru cititorul român, restituirea celor doi mari poeți și a altor creatori s-a înscris ca un capitol plin de strălucire din viața istoricului literar Dodu Bălan. Pentru istorie amintesc volumele/edițiile sale publicate de-a lungul anilor, cu care puțini istorici literari se pot mândri: Vasile Alecsandri, Poezii populare, prefaţa editorului, Bucureşti, 1956; Mihai Eminescu, Literatura populară, prefaţa editorului, Bucureşti, 1956; Spiridon Popescu, Pagini alese, prefaţa editorului Bucureşti, 1959; Moş Gheorghe la expoziţie, prefaţa editorului, Bucureşti, 1962; Mioriţa. Balade populare, prefaţa editorului, Bucureşti, 1961; I.I. Mironescu, Furtună veteranul, prefaţa editorului, Bucureşti 1961; Ion Slavici, Teatru, prefaţa editorului, Bucureşti, 1963; George Coşbuc, Balade şi idile, prefaţa editorului , Bucureşti, 1964; Octavian Goga, Opere, I-III, introducerea editorului, Bucureşti, 1967-1972; Precursori, introducerea editorului, Bucureşti, 1989; Costache Negruzzi, Alexandru Lăpuşneanu, postfaţa editorului, Bucureşti, 1973; Barbu Nemţeanu, Stropi de soare, prefaţa editorului, Bucureşti, 1973;

Cartea înţelepciunii populare, prefaţa editorului, Bucureşti, 1974; St. O. Iosif, Poezii, Bucureşti, 1975; Panait Cerna, Poezii, postfaţa editorului, Bucureşti, 1976; Eugen Goga, Cartea facerii, prefaţa editorului, Bucureşti, 1984; Două Siberii, prefaţa editorului, Bucureşti, 1997; Aron Cotruş, Versuri, postfaţa editorului, Bucureşti, 1985.

De asemenea, amintesc despre volumele de exegeză semnate: Influenţe folclorice în poezia noastră actuală, Bucureşti, 1955; Delimitări critice, Bucureşti, 1964; Octavian Goga, Bucureşti, 1966; Valori literare, Bucureşti, 1966; Condiţia creaţiei, Bucureşti, 1968; Cuvintele au cuvântul, Iaşi, 1971; Octavian Goga, Bucureşti, 1971; ediţia II, Bucureşti, 1975; Ethos şi cultură sau Vocaţia tinereţii, Bucureşti, 1972; La Politique culturelle en Roumanie, Paris, 1974; Copilăria unui Icar, Bucureşti, 1974; Artă şi ideal, Bucureşti, 1975; În focarul timpului, Bucureşti, 1977; Neliniştea fântânii, Bucureşti, 1978; Constelaţii diurne, Bucureşti, 1979; Resurecţia unui poet: Aron Cotruş, Bucureşti, 1981; ediţia (Aron Cotruş), Bucureşti, 1995; Arbori pentru veşnicii, Bucureşti, 1981; Ţara omeniei şi oamenii săi, Bucureşti, 1983; Ioan Slavici sau Roata de la Carul Mare, Bucureşti, 1985; Pietre pentru templul lor, Bucureşti, 1985; Peisaj interior, Bucureşti, 1986; Ei l-au cunoscut pe Aurel Vlaicu, Bucureşti, 1986; Repere critice, Bucureşti, 1988; Momente ale liricii româneşti în secolul XX, Bucureşti, 2000. Fără a fi nostalgic, pentru buna cunoaștere a realităților din timpul ministeriatului său la Cultură, cărțile clasicilor literaturii române și universale se publicau atunci într-un tiraj de până la 200.000 de exemplare, nu în 50, cum a ajuns să se tipărească azi, și asta în regie proprie.

Greu mă împac cu gândul că de mâine nu voi mai avea pe cine să caut la telefon, să merg cu el prin parcul Ioanid și să îi aud ideile, judecățile drepte despre contemporaneitate. Ion Dodu Bălan îmi va lipsi. Mă voi bucura de opera și scrierile sale, pe care am dorit să le reamintesc cititorilor spre luare aminte, pentru a cunoaște de ce OM ne despărțim.